

Evropská unie
Evropský sociální fond
Operační program Zaměstnanost

Úřad pro mezinárodněprávní
ochranu dětí

Renáta Šínová, Zdeněk Kapitán a kolektiv

Rodina v mezinárodních souvislostech

Leges

**RODINA
V MEZINÁRODNÍCH
SOUVISLOSTECH**

Evropská unie
Evropský sociální fond
Operační program Zaměstnanost

Úřad pro mezinárodněprávní
ochranu dětí

RODINA V MEZINÁRODNÍCH SOUVISLOSTECH

Renáta Šínová, Zdeněk Kapitán a kolektiv

Tato kniha byla vydána v rámci realizace projektu s názvem Práva a participace dítěte v agendách Úřadu pro mezinárodněprávní ochranu dětí, reg. číslo: CZ.03.2.63/0.0/0.0/15_017/0003544, který je spolufinancován z prostředků Evropského sociálního fondu prostřednictvím Operačního programu Zaměstnanost a státního rozpočtu.

Leges

Vzor citace:

Šínová, R., Kapitán, Z. a kol.: Rodina v mezinárodních souvislostech. Praha: Leges, 2019, 310 s.

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Šínová, Renáta, 1978–

Rodina v mezinárodních souvislostech / Renáta Šínová, Zdeněk Kapitán a kolektiv. – Vydání první. – Praha : Leges, 2019. – 310 stran. – (Student)

Obsahuje bibliografii a bibliografické odkazy

ISBN 978-80-7502-397-1 (vázáno)

* 316.48:316.362 * 349.3-053.2 * 342.726-053.2 * 341:342 * (07)

– rodinné konflikty – mezinárodní kontext

– sociálně-právní ochrana dětí

– práva dětí

– mezinárodní a vnitrostátní právo

– učební texty

342 – Ústavní právo. Správní právo [16]

37.016 – Učební osnovy. Vyučovací předměty. Učebnice [22]

Vydalo Nakladatelství Leges, s. r. o., Lublaňská 4/61, Praha 2,
v roce 2019 jako svou 598. publikaci.

Vydání první

Edice Student

Návrh obálky Michaela Vydrová

Redakce Mgr. Anna Úlovcová

Sazba Gradis

Tisk PBtisk, a. s., Příbram

www.knihyleges.cz

© Renáta Šínová, Zdeněk Kapitán a kolektiv, 2019

ISBN 978-80-7502-397-1

AUTOŘI JEDNOTLIVÝCH KAPITOL

JUDr. Renáta Šínová, Ph.D. – vedoucí autorského kolektivu, úvod a závěr (ve spolupráci s JUDr. Ing. Zdeňkem Kapitánem, Ph.D.), kapitola C. I. (Zvláštní část, ve spoluautorství s JUDr. Lenkou Westphalovou, Ph.D.), kapitola C. II. (Zvláštní část, ve spoluautorství s Mgr. Kateřinou Javorovou), kapitola C. IV. (Zvláštní část, ve spoluautorství s Mgr. Petrou Hubovou) a dále kapitola D. I. (Zvláštní část, ve spoluautorství s JUDr. Markétou Novákovou), kapitola D. II. (Zvláštní část, ve spoluautorství s Mgr. Petrou Jonáškovou a Mgr. Lucií Šohajdovou) a kapitola D. III. (Zvláštní část) ve spoluautorství s Mgr. Ondřejem Boušou

Mgr. Petra Ali Doláková – kapitola B. I. (Obecná část)

Mgr. Ondřej Bouša – kapitola D. III. (Zvláštní část) ve spoluautorství s JUDr. Renátou Šínovou, Ph.D.

Mgr. Simona Čuperová – kapitola B. I. (Zvláštní část)

Mgr. Lukáš Hotový – kapitola A. II. (Zvláštní část)

Mgr. Petra Hubová – kapitola C. IV. (Zvláštní část) ve spoluautorství s JUDr. Renátou Šínovou, Ph.D.

Mgr. Kateřina Javorová – kapitola C. II. ve spoluautorství s JUDr. Renátou Šínovou, Ph.D.

Mgr. Petra Jonášková – kapitola D. II. (Zvláštní část) ve spoluautorství s JUDr. Renátou Šínovou, Ph.D. a Mgr. Lucií Šohajdovou

JUDr. Ing. Zdeněk Kapitán, Ph.D. – úvod a závěr ve spoluautorství s JUDr. Renátou Šínovou, Ph.D., kapitola A. I. (Zvláštní část)

Mgr. Martina Koubíková, Ph.D. – kapitola A. I. (Obecná část)

JUDr. Iveta Němcová – kapitola C. III. (Zvláštní část)

Mgr. Igor Nosál – kapitola A. III. (Obecná část)

JUDr. Markéta Nováková – kapitola A. IV. (Zvláštní část), kapitola D. I. (Zvláštní část) ve spoluautorství s JUDr. Renátou Šínovou, Ph.D.

Mgr. Lucie Pacnerová – kapitola A. III. (Zvláštní část)

Mgr. Eva Petrová – kapitola B. II. (Obecná část)

Mgr. Kateřina Rotreklová – kapitola A. V. (Zvláštní část)

Mgr. Lucia Šohajdová – kapitola D. II. (Zvláštní část) ve spoluautorství s JUDr. Renátou Šínovou, Ph.D. a Mgr. Petrou Jonáškovou

Mgr. Michaela Trávníčková – kapitola B. II. (Zvláštní část)

Mgr. Přemysl Ulman – kapitola A. II. (Obecná část)

JUDr. Lenka Westphalová, Ph.D. – kapitola C. I. (Zvláštní část) ve spolu-
autorství s JUDr. Renátou Šínovou, Ph.D.

OBSAH

SEZNAM ZKRATEK	17
ÚVOD	19
OBECNÁ ČÁST	21
A. Rodičovský konflikt jako společenský fenomén	23
Kapitola I. Rodičovský konflikt a jeho dopad na dítě	23
Úvodem (vymezení základních pojmů)	23
Druhy rodičovských konfliktů	23
Vlastnosti konfliktu	25
Mechanismy vysvětlující souvislosti mezi rodičovským konfliktem potížemi dítěte	26
Dopady rodičovského konfliktu na dítě	30
Komunikace s dítětem jako protektivní/rizikový faktor	32
Kapitola II. Mezinárodní rodina a její specifika	37
Úvod	37
Jedinec, vztahy, kultura	37
Rodina a cyklus rodinného života	39
Mladý dospělý člověk opouští domov	41
Nový pár: spojení rodin závazným svazkem	44
Rodina s malými dětmi	47
Význam mezinárodního prvku v rodinných vztazích	50
Kapitola III. Vztahové potřeby dětí ohrožené krizí v mezinárodní rodině	51
Úvod	51
Attachment a ohrožená potřeba bezpečí a blízkosti	51
Úvod	51
Typy <i>attachmentu</i>	53
Co pomáhá? (pro rodiče i další vztahové osoby a pomáhající profesionály)	55
Vývojové trauma a jeho projevy ve vztazích: zablokovaná důvěra	55
Úvodem	55
Projevy zablokované důvěry:	56

Komplexní vývojové trauma	57
Ohrožené sociální vztahy a zdroje kulturní identity dítěte	60
Úvodem	60
Co pomáhá? (pro rodiče i další vztahové osoby a pomáhající profesionály)	61
Krizе v rodině a její význam	62
B. Dítě jako subjekt ochrany v obecném právním kontextu	64
Kapitola I. Lidskoprávní východiska mezinárodněprávní ochrany dítěte a participace dětí	64
Úvod	64
K vývoji pojetí dětství z lidskoprávního hlediska	64
Od dobročinnosti k právu – vznik práv dítěte	64
Přijetí nového pojetí dětství a dítěte	65
Nové porozumění univerzality a nedělitelnosti lidských práv	66
ÚPD – změna paradigmatu pojetí dětství a dítěte	66
Zásady ÚPD	68
Právo na ochranu života a rozvoj	68
Právo nebýt diskriminován	68
Princip nejlepšího zájmu dítěte	69
Participace	70
Práva dítěte z ÚPD nabývající zvláštního významu v kontextu mezinárodní rodiny	70
Právo dítěte na svou identitu, včetně národnosti, jména, rodinných vztahů a právo na udržování pravidelného kontaktu s rodičem sídlícím v jiném státě	70
Právo nebýt oddělen od svých rodičů proti jejich vůli mimo situací, kdy o tom rozhodne kompetentní orgán v souladu s platnými zákony a s možností soudního přezkumu takového rozhodnutí a ochrana dítěte před únosem	71
Právo na přístup k informacím a na svobodu vyjádření	71
Ochrana dítěte před nezákonným narušováním jeho soukromí, rodinného života, domova, korespondence či nezákonnými útoky na jeho čest či pověst	71
Podpora rodičů při výkonu jejich společné odpovědnosti za péči o dítě a o jeho výchovu	72

Kapitola II. Práva a postavení dítěte v judikatuře Evropského soudu pro lidská práva	73
Úvod (vymezení základních pojmů)	73
ESLP a jeho rozhodnutí	73
Podání stížnosti k ESLP	74
Rozhodnutí ESLP	75
Postavení dítěte v EÚLP	76
Dítě jako účastník řízení před ESLP	76
Nejlepší zájem dítěte	78
Závěry ESLP k právům dítěte v konkrétních souvislostech	80
Participační práva dítěte v judikatuře ESLP	80
Svěření dítěte do péče	82
Styková práva	83
Rychlost řízení	85
Odebrání dítěte z péče biologických rodičů	86
Osvojení	87
Mezinárodní únos dítěte	88
Popření a určení otcovství	90
ČÁST ZVLÁŠTNÍ	93
A. Základní právní rámec řešení poměrů dítěte z „mezinárodní rodiny“	95
Kapitola I. Systematika mezinárodního rodinného práva	95
Úvod (vymezení základních pojmů)	95
Mezinárodní právo rodinné a mezinárodněprávní ochrana dětí	95
Mezinárodní prvek	96
Specifika mezinárodního práva rodinného	97
Úvod	97
Role dítěte jako privilegovaného subjektu	97
Lidskoprávní obsah mezinárodního práva rodinného	98
Mezinárodní unifikace mezinárodního rodinného práva	98
Práce s prameny mezinárodního rodinného práva	99
Úvodní poznámka	99
Struktura mezinárodního práva podle systémových částí regulace	99

Struktura mezinárodního práva podle typových pramenů	101
Vzájemné vztahy a přednosti právních nástrojů	109
Kapitola II. Mezinárodní příslušnost orgánů	
k mezinárodněprávní ochraně dětí	116
Úvod (vymezení pojmu)	116
Prameny právní úpravy	118
Mezinárodní příslušnost soudů ve věcech rodičovské odpovědnosti	119
Úvodem	119
Příslušnost podle unijních předpisů	120
Příslušnost podle jiných předpisů	122
Mezinárodní příslušnost soudů ve věcech výživného	124
Úvodem	124
Příslušnost podle unijních předpisů	124
Příslušnost podle jiných předpisů	126
Mezinárodní příslušnost soudů v jiných oblastech	127
Řízení o navrácení dítěte	127
Řízení o umístění dítěte do ústavní péče nebo do pěstounské péče v jiném státě	128
Řízení o určení nebo popření rodičovství k dítěti	128
Mezinárodní příslušnost správních orgánů	129
Kapitola III. Obvyklé bydliště dítěte	131
Úvodem (vymezení základních pojmů trvalý pobyt, obvyklé bydliště, obvyklý pobyt)	131
Obvyklé bydliště jako hraniční určovatel	132
Obvyklé bydliště dítěte ve vnitrostátním právu, evropském právu a mezinárodních smlouvách	133
Definice a obecné předpoklady pro založení obvyklého bydliště ...	135
Specifika obvyklého bydliště dítěte	136
Fyzická přítomnost	137
Délka pobytu a integrace dítěte	138
Úmysl založit obvyklé bydliště	139
Zájem dítěte	139
Kapitola IV. Status a úloha ÚMPOD a jeho postavení v systému sociálně-právní ochrany dětí v ČR	142
Úvod (historie a důvody vzniku ÚMPOD)	142
Postavení ÚMPOD	142

ÚMPOD jako správní orgán	143
ÚMPOD jako orgán sociálně-právní ochrany dětí	143
ÚMPOD jako ústřední orgán dle nástrojů mezinárodního a unijního práva	144
ÚMPOD jako kolizní opatrovník	146
ÚMPOD jako zmocněnec účastníka	147
Metody práce	148
Kapitola V. Výkon opatrovnictví v mezinárodním kontextu	150
Úvod (vymezení základních pojmů)	150
ÚMPOD jako kolizní opatrovník	151
Principy práce opatrovníka v mezinárodním kontextu	153
Spolupráce ÚMPOD s místním OSPOD	154
Spolupráce s rodiči	154
Zajištění informací o rodině	155
Zajištění participace dítěte	156
Interdisciplinární spolupráce	156
Předvídatelnost stanoviska, hledání alternativního řešení	157
Zvláštnosti opatrovnictví v mezinárodním kontextu – v čem se od vnitrostátního opatrovnictví liší a jeho výkon ztěžuje	157
Formální složitost řízení	158
Neznalost práva/chybné srovnání české a zahraniční právní úpravy	158
Vzdálenost	158
Dítě v zahraničí	159
Neznalost mateřského jazyka rodiče/dítěte	160
Absence podporujících služeb ve všech regionech ČR	160
B. Participační práva dítěte a jejich realizace v řízeních s mezinárodním prvkem	161
Kapitola I. Práva a participace dětí v českém právním řádu	161
Úvod (vymezení pojmu participační práva dítěte)	161
Zakotvení participačních práv dítěte v nadnárodních pramenech práva	161
Mezinárodní úmluvy	162
Evropská úprava	164
Zakotvení participačních práv dítěte v českém právním řádu	165
Význam participačních práv dítěte	168

Kapitola II. Způsoby informování dítěte a zjišťování jeho názoru	170
Úvod (zapojení dítěte do procesu sociálně-právní ochrany dětí)	170
Vedení rozhovoru s dítětem	172
Kdo vede rozhovor	173
Příprava rozhovoru	173
Úvod rozhovoru	175
Jádro rozhovoru	176
Závěr rozhovoru	177
Informování dítěte	177
Zjišťování názoru a prožívání dítěte	180
Způsoby, techniky a pomůcky pro rozhovor s dítětem	182
Medvídci, rybky a jiné karty znázorňující emoce	183
Karty s příběhy a atmosférou	184
Mapa rodiny a její různé verze	185
Teploměr	186
Prstoví maňásci	187
Domky, panáčky, auta, letadla aj.	188
Přemístovací kalendář	189
Kouzelné brýle	190
Pracovní listy (kouzelná rybka/hůlka, batoh starostí, blob tree aj.)	191
C. Právní rámec řešení rodičovských konfliktů s mezinárodním prvkem a jeho praktická realizace	194
Kapitola I. Rodičovská odpovědnost a její naplňování v mezinárodních souvislostech	194
Úvod (vymezení základních pojmů)	194
Národní právní úprava rodičovské odpovědnosti	195
Obecně o povinnostech a právech rodičů	195
Povinnosti a práva rodičů spojená s osobností dítěte	195
Rodičovská odpovědnost	195
Vyživovací povinnost	195
Rodičovská odpovědnost	196
Obecně	196
Výkon rodičovské odpovědnosti	197
Soudní zásahy do rodičovské odpovědnosti	198

Obsah rodičovské odpovědnosti	198
Péče o dítě, jeho ochrana a výchova, osobní styk s dítětem	199
Zajištění vzdělání dítěte, určení místa bydliště	202
Zastupování dítěte	203
Péče rodičů o jmění dítěte	203
Postavení dítěte ve vztahu rodič – dítě	204
Nejlepší zájem dítěte	204
Rodičovská odpovědnost v mezinárodních souvislostech	205
Úvodem	205
Prameny právní úpravy	205
Rozhodné právo ve věcech rodičovské odpovědnosti	206
Kapitola II. Určování a popírání rodičovství v mezinárodním kontextu	208
Úvod (vymezení základních pojmů)	208
Formy rodičovství	208
Národní právní úprava určování a popírání rodičovství	209
Prameny právní úpravy	209
Mateřství	211
Otcovství	213
Úvodem	213
Určení otcovství	213
Popření otcovství	215
Určování a popírání rodičovství v mezinárodním kontextu	216
Úvod	216
Prameny právní úpravy	217
Příslušnost a rozhodné právo ve věcech určování a popírání rodičovství podle dvoustranné smlouvy o mezinárodní právní pomoci	218
Příslušnost	218
Rozhodné právo	218
Příslušnost a rozhodné právo ve věcech určování a popírání rodičovství podle ZMPS	219
Rozhodné právo	219
Uznání cizích rozhodnutí ve věcech určení a popření rodičovství	221

Uznávání rozhodnutí podle dvoustranných smluv o mezinárodní právní pomoci	222
Uznávání rozhodnutí podle ZMPS	222
Kapitola III. Mezinárodní únos dítěte	223
Úvod (vymezení základních pojmů)	223
Prameny právní úpravy	224
Jak se postupuje v případě mezinárodního únosu dítěte	225
Co soud v řízení o navrácení posuzuje	227
Záruky jako opatření na ochranu dítěte v zemi obvyklého bydliště	229
Pravidla pro navrácení v českém právním řádu	230
Legální možnosti vycestování s dítětem na dlouhou dobu	234
Mezinárodní únos dítěte jako trestný čin	235
Řešení mezinárodních únosů v praxi	236
Dopady mezinárodního únosu na dítě a jeho rodinu	237
Možnosti ochrany dítěte v případech mezinárodních únosů dítěte	239
Prevence mezinárodních únosů dětí	240
Kapitola IV. Vyživovací povinnost v mezinárodních rodinách	242
Úvod (vymezení základních pojmů)	242
Národní právní úprava	242
Základní přehled právní úpravy vyživovacích povinností	242
Vyživovací povinnost rodičů vůči dětem	243
Právní úprava vymáhání výživného v České republice	245
Vymáhání výživného v přeshraničních sporech	246
Úvod	246
Předpoklady pro přeshraniční vymáhání výživného	247
Existence odpovídajícího právního rámce	247
Právní úprava týkající se uznání a výkonu cizích rozhodnutí	248
Spolupráce ústředních orgánů, poskytnutí právní pomoci	249
Existence odpovídajícího dokumentu	251
Podmínky na straně oprávněného	252
Podmínky na straně povinného	252
Vymáhání výživného prostřednictvím ÚMPOD	253
Vybrané praktické otázky při přeshraničním vymáhání výživného	254

D. Náhradní rodinná péče a osvojení v mezinárodních souvislostech	257
Kapitola I. Náhradní rodinná péče v mezinárodním kontextu	257
Úvod (vymezení základních pojmů)	257
Národní právní úprava	258
Prameny právní úpravy	258
Základní přehled forem náhradní rodinné péče	258
Poručenství	259
Svěřenectví	260
Pěstounství	260
Ústavní výchova	262
Rychlý zásah řešící poměry dítěte	263
Náhradní formy péče v mezinárodním kontextu	263
Úvod	263
Svěření do péče jiné osoby nebo do pěstounské péče do ciziny	264
Nezprostředkované mezinárodní osvojení	265
Uznání cizozemského rozhodnutí o osvojení	266
Postup při úpravě poměrů dětí – občanů jiných států narozených na území ČR	268
Nezletilí „migranti“ (osoby bez obvyklého bydliště na území ČR)	269
Kapitola II. Mezinárodní osvojení	271
Úvod (vymezení základních pojmů)	271
Národní právní úprava	271
Mezinárodní osvojení	272
Účel mezinárodního osvojení	272
Osvojení dítěte z České republiky do ciziny	273
Osoba osvojitele	274
Podmínky, za jakých může být dítě osvojeno	275
Souhlas rodičů s osvojením (§ 809 a násl. ObčZ)	275
Souhlas dítěte s osvojením (§ 806 a násl. ObčZ)	277
Osvojení dítěte bez souhlasu rodičů (§ 818 a 819 ObčZ)	278
Proces zprostředkování	279
Osvojení a postadopční servis	282

Osvojení dítěte z ciziny do České republiky	284
Osvojení zprostředkované ÚMPOD	284
Osvojení nezprostředkované Úřadem a rizika s tím spojená ...	285
Kapitola III. Posuzování a párování v procesu mezinárodního osvojení	287
Úvod (vymezení základních pojmů)	287
Konkrétní postupy při posouzení žadatelů o osvojení s mezinárodním prvkem	289
Posouzení žadatelů z psychologického hlediska	289
Struktura zprávy	289
Explicitní měření a vyjádření se k tendenci sociální desirability	292
Dítě v rodině	293
Závěr a doporučení, včetně eventuálních limitů žadatelů	293
Posouzení ze sociálního hlediska	293
Úvodem	293
Doporučený rámec pro posuzování žadatelů ze sociálního hlediska	294
Další aspekty posouzení žadatelů	295
Posouzení dítěte	296
Výběr žadatelů (párování, matching)	299
ZÁVĚR	301
SEZNAM LITERATURY	303

SEZNAM ZKRATEK

- ESLP** – Evropský soud pro lidská práva
- EÚLP** – Úmluva o ochraně základních lidských práv a svobod (publikována v č. 209/1992 Sb.)
- EÚO** – Evropská úmluva o osvojení dětí (publikována v č. 132/2000 Sb. m. s.)
- EuVýPD** – Evropská úmluva o výkonu práv dětí (publikována v č. 54/2001 Sb. m. s.)
- EŘ** – zákon č. 120/2001 Sb., o soudních exekutorech a exekuční činnosti (exekuční řád) a o změně dalších zákonů
- Haagský protokol** – Rozhodnutí Rady (ES) 2009/941 ze dne 30. listopadu 2009 o uzavření Haagského protokolu ze dne 23. listopadu 2007 o právu rozhodném pro vyživovací povinnosti Evropským společenstvím
- HAÚ** – Úmluva o ochraně dětí a spolupráci při mezinárodním osvojení (publikována v č.43/2000 Sb. m. s.)
- HAÚoD** – Úmluva o pravomoci orgánů, použitelném právu, uznání a výkonu rozhodnutí a spolupráci ve věcech rodičovské zodpovědnosti a opatření k ochraně dětí (publikována v č.141/2001 Sb. m. s.)
- LZPS** – zákon č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod
- MatrZ.** – zákon č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů
- MPSV** – Ministerstvo práce a sociálních věcí
- nařízení Brusel IIa** – nařízení Rady (ES) č. 2201/2003 ze dne 27. listopadu 2003 o příslušnosti a uznávání a výkonu rozhodnutí ve věcech manželských a ve věcech rodičovské zodpovědnosti a o zrušení nařízení (ES) č. 1347/2000
- nařízení o výživném** – nařízení Rady (ES) č. 4/2009 ze dne 18. prosince 2008 o příslušnosti, rozhodném právu, uznávání a výkonu rozhodnutí a o spolupráci ve věcech vyživovacích povinností
- OSPOD** – orgán sociálně-právní ochrany dětí
- ObčZ** – zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník
- OSŘ** – zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád
- RegP** – zákon č. 115/2006 Sb, o registrovaném partnerství a o změně některých souvisejících zákonů

SDEU – Soudní dvůr Evropské unie

ÚMPOD – Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí

UMÚD – Úmluva o občanskoprávních aspektech mezinárodních únosů dětí
(publikovaná v č. 34/1993 Sb.)

ÚPD – Úmluva o právech dítěte (publikována v č. 104/1991 Sb.)

ZSPOD – zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí

ZMPS – zákon č. 91/2012 Sb., o mezinárodním právu soukromém

ZŘS – zákon č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních

ÚVOD

Publikace představuje specifickou učební pomůcku zaměřenou na řešení krizí vzniklých v rodinách, jejichž život výrazně ovlivňuje mezinárodní prvek zpravidla v podobě odlišné státní příslušnosti rodičů nebo místa k životu, jež si rodina zvolila. Je výstupem projektu realizovaného na Úřadu pro mezinárodněprávní ochranu dětí *Práva a participace dítěte v agendách Úřadu pro mezinárodněprávní ochranu dětí*,¹ svým rozsahem a obsahem však význam tohoto projektu, jak autoři knihy věří, výrazně překračuje.

Nelze zpochybňovat, že si každý z nás do života dospělé osoby přináší zkušenosti vyplývající z našeho dětství a dospívání. Tyto zkušenosti jsou v nemalé míře formovány vztahy, které se kolem nás upevňují nebo naopak rozpadají v naší rodině. U dětí, o které nemohou pečovat jejich rodiče, hrají důležitou roli vazby s jejich náhradními pečovateli. Dokud se neobjeví konflikt, málokdo si uvědomuje, že rodinné vztahy jsou rovněž upraveny právními normami reagujícími na vznik možného střetu, jichž však při vyvažování věcí tak křehkých, jako jsou zájmy rodiny a jejich členů bývá nemálo. I samotná praktická aplikace těchto norem bývá velmi problematická, neboť na rozdíl od řešení sporů o uhrazení kupní ceny či vlastnické právo, je rodinněprávní oblast charakteristická výraznými prvky emoční povahy, jež smírné řešení vzniklého sporu výrazně ovlivňují a mnohdy i komplikují. Vstoupí-li do pomyslné hry směřující k nalezení nejlepšího řešení vzniklého rodinněprávního konfliktu ještě i mezinárodní prvek, může se zdát situace často beznadějná. Lidé, kteří si doposud rozuměli, tvořili rodinné společenství, přivedli na svět společně děti a tyto společně vychovávali, najednou naráží na bariéru odlišného kulturního i jazykového zázemí a jejich původně společná cesta se pomyslně proměňuje v dvě či více cest vedoucích do bodů sobě velmi vzdálených. Žádný z právních řádů nemůže být k výše uvedeným situacím lhostejný. Lidé ocitající se v pasti rodinněprávních problémů pomyslně volají o pomoc, jež by jim měla být minimálně nabídnuta. Ústředním motivem této pomoci musí být spolupráce všech zúčastněných osob i orgánů, neboť dílčí, selektivní přístup zohledňující jen vybrané otázky je nejen nepřínosný, ale může být až škodlivý.

¹ Viz k tomu blíže <https://www.umpod.cz/urad/aktualni-projekt-prava-a-participace-dite-te-v-agendach-umpod/> [online] [cit. dne 27. 9. 2019].

Právě z důvodů výše uvedených vznikla kniha, kterou držíte v rukou. Otevřeně se hlásí k interdisciplinarní řešení rodinněprávních konfliktů a ve svém obsahu vám nabízí pasáže sociologického, psychologického a právního charakteru. Konflikt v mezinárodní rodině tak zpracovává z komplexního pohledu, což z ní činí výjimečnou pomůcku určenou nejen studentům právního vzdělávání, ale především těm, jež si řešení rodičovských konfliktů zvolili jako své budoucí povolání. Věříme proto, že bude užitečnou odbornou publikací rovněž pro studenty připravující se na výkon budoucího povolání v oblasti sociální práce zaměřené na péči o děti ohrožené nejen konfliktem jejich rodičů.

Komplexnosti knihy odpovídá také složení autorského kolektivu. Jeho podstatnou část tvoří pracovníci Úřadu pro mezinárodněprávní ochranu dětí, kteří se problémy rodin s mezinárodním prvkem zabývají ve své každodenní praxi. Zastoupení jsou však nejen právníci, ale také psychologové a pracovníci, kteří se věnují technikám mediace a technikám zjišťování názoru dítěte. Autorský kolektiv doplňují přední odborníci věnující se lidskoprávnímu zázemí postavení dítěte, odborníci působící v oblasti terapií pro rodiny s dětmi a odborní konzultanti Úřadu pro mezinárodněprávní ochranu dětí.

Z hlediska svého obsahu je kniha rozdělena na obecnou a zvláštní část. Obecná část se zaměřuje na objasnění rodičovského konfliktu jako společenského fenoménu a postavení dítěte v oblasti lidských práv včetně rozhodnutí ESLP v dané oblasti. Zvláštní část pak poskytuje podrobný přehled všech otázek souvisejících s řešením problémů rodiny s mezinárodním prvkem. Je rozdělena na vymezení základního právního rámce, participační práva dítěte včetně praktických ukázek jejich realizace, řešení rodičovských konfliktů v oblasti rodičovské odpovědnosti a výživného a náhradní rodinnou péči a osvojení s mezinárodním prvkem. Text učebnice je doplněn o vysvětlující poznámky a příklady, kapitola zaměřená na zjištění názoru dítěte pak také o obrázky pomůcek vedoucích k dosažení tohoto cíle.

OBEČNÁ ČÁST

A. RODIČOVSKÝ KONFLIKT JAKO SPOLEČENSKÝ FENOMÉN

KAPITOLA I. RODIČOVSKÝ KONFLIKT A JEHO DOPAD NA DÍTĚ

Úvodem (vymezení základních pojmů)

Rodičovský konflikt a jeho dopady na dítě patří mezi nejčastější témata, kterým se věnuje poradenská psychologie, a to jak v kontextu mezinárodní rodiny, tak i u rodin národnostně homogenních. V této kapitole budou proto popsány různé druhy rodičovských konfliktů a jejich vlastnosti (s důrazem na to, které konflikty jsou pro děti nejrizikovější). Dále budou představeny základní mechanismy, které mohou pomoci porozumět tomu, co znamenají rodičovské konflikty pro děti a jak dochází ke vzniku negativních projevů u dětí v důsledku těchto konfliktů.

Druhy rodičovských konfliktů

Když se použije slovo „konflikt“, automaticky si představíme něco primárně špatného, něco, čeho bychom se měli vyvarovat. Je ale potřeba počítat s určitou normalitou tohoto jevu, protože konflikty mezi partnery se do jisté míry vyskytují ve všech manželstvích/partnerstvích.² Ne všechny projevy partnerských neshod ale musí být nutně pro dítě stresující. Je proto důležité rozlišovat mezi **destruktivními konflikty**, které s sebou přináší negativní či patologické důsledky, a **konflikty konstruktivními**.³

Konflikt, který je považován za destruktivní pro dítě, bývá intenzivní a objevuje se při něm verbální i neverbální agrese. Partneri jsou při něm spíše protivníky než spolupracovníky při řešení problematické situace. Takový konflikt nekončí nalezením uspokojivého řešení. Destruktivita konfliktu pak může být ještě vyšší v případě, že je předmětem konfliktu právě dítě. Potíže,

² GRYCH, John, H., FINCHAM, Frank, D. Marital conflict and children's adjustment: A cognitive-contextual framework. *Psychological Bulletin*, roč. 1990, č. 108/2, s. 267–290.

³ GRYCH, John, H., SEID, Michael, FINCHAM, Frank, D. Assessing marital conflict from the child's perspective: The Children's Perception of Interparental Conflict scale. *Child Development*, roč. 1992, č. 63, s. 559–572.

kteřé se kvůli takovému konfliktu u dítěte objevují, pak souvisí s tím, že dítě má tendenci vnímat samo sebe jako viníka. Může prožívat obavy, že budoucnost jeho rodiny je ohrožená, a reagovat na tyto prožitky různými způsoby.

Příklad

Jana a Petr se kvůli dlouhodobým neshodám rozhodli pro rozvod. Největší spory začaly, když se nemohli shodnout na nastavení péče o šestiletou dceru Evičku. Jana chtěla výhradní svěření do své péče, Petr střídavou péči. Evička za jejich spory obviňovala sebe a říkala: „*Kdybych nebyla, rodiče by se tolik nehádali.*“

Nejlepším kritériem, podle kterého lze hodnotit škodlivost konfliktu, jsou emoce dítěte, které při něm vznikají.⁴ V případě, že se objevuje především strach, zlost nebo pocity viny, jedná se o destruktivní konflikt. Pokud převažují pocity pozitivní jako radost z nalezeného řešení nebo naděje, že bude konflikt vyřešen v budoucnosti, jedná se o konflikt konstruktivní.

Za konstruktivní konflikt je tak možné považovat takový konflikt, při kterém nedochází ke znepokojení dítěte a je efektivně vyřešen.⁵ Při takovém konfliktu je vidět snaha o nalezení společného řešení, které vychází ze spolupráce a vyvážené pozice mezi partnery. Neznamena to, že by muselo být uspokojivé řešení nalezeno vždy. V takovém případě pak ale rodiče dítěti dokážou vysvětlit, že se budou snažit toto řešení najít, a že dítě nemusí mít strach o budoucnost rodiny. Rodiče tak dítěti ukazují, jak je možné řešit neshody adaptivním způsobem bez ubližování druhému. Dítě se na vzoru rodičů učí, jak se v konfliktní situaci chovat.

Příklad

Karel a Simona prožívali náročné období, protože Karel přišel o dobře placenou práci a Simona byla na rodičovské dovolené s jejich mladším synem Honzíkem (2 roky). Jejich starší syn Filip (7 let) je často slyšel, jak se hádají. Když už to nemohl vydržet, ptal se jich se strachem, jestli se rozvedou. Rodiče přiznali, že se poslední dobou více hádají, ale že se snaží společně vymyslet řešení aktuální situace. Ujistili Honzíka, že se rozvádět nechtějí, a že se budou snažit domlouvat víc v klidu. Honzík se cítil lépe a věděl, že se svými obavami může rodičům svěřit, i když se týkají jich samotných.

⁴ DAVIES, Patrick, T., CUMMINGS, E. Mark. Marital conflict and child adjustment: An emotional security hypothesis. *Psychological Bulletin*, roč. 1994, č. 116 (3), s. 387–411.

⁵ GRYCH, John, H., SEID Michael, FINCHAM, Frank, D. Assessing marital conflict from the child's perspective: The Children's Perception of Interparental Conflict scale. *Child Development*, 1992, č. 63, s. 559–572.

Vlastnosti konfliktu

Které konflikty jsou pro dítě nejvíce zraňující? Můžeme uvažovat o následujících charakteristikách rodičovského konfliktu:⁶

- frekvence (četnost rodičovských konfliktů)
- intenzita (vnímaná míra agresivity a hostility mezi rodiči)
- řešení (zdali byl konflikt ukončen nalezením řešení nebo ne)
- ohrožení (pocit ohrožení, který dítě v důsledku rodičovských konfliktů prožívá)
- účinnost zvládnání (způsob, jakým se dítě vyrovnává s rodičovským konfliktem)
- obsah (co je obsahem konfliktu)
- sebeobviňování (zda se dítě cítí být viníkem rodičovských sporů)
- triangulace (míra zapojení dítěte do rodičovských konfliktů).

Objektivními charakteristikami konfliktu jsou především frekvence, intenzita a obsah konfliktu a také skutečnost, zda byl konflikt vyřešen, nebo ne. Je zřejmé, že čím častější a intenzivnější konflikty se objevují, tím představují pro dítě větší zdroj stresu.

Co se týká intenzity, tak nejzávažnější důsledky přináší konflikty, při kterých dochází k fyzickému násilí mezi rodiči.⁷ Zároveň, pokud je předmětem konfliktu právě dítě, ukazuje se, že tyto konflikty souvisí s vyšší mírou potíží u dětí.⁸ Nalezení či nenalezení řešení při konfliktu pak také do značné míry ovlivňuje rizikovost konfliktu pro dítě.⁹ Kromě těchto faktických charakteristik konfliktu jsou důležité i skutečnosti jako pocit ohrožení, sebeobviňování se za konflikt, zapojování se do konfliktu a účinnost zvládacích strategií, které dítě používá.¹⁰ Tyto charakteristiky jsou čistě subjektivní a od-

⁶ Souhrnně viz STURGE-APPLE, Melisa, SKIBO, Michael, A., DAVIES, Patrick, T. Impact of parental conflict and emotional abuse on children and families. *Partner Abuse*, roč. 2012, č. 3 (3), s. 379–400.

⁷ WEBER, Judith, Libhaber, O'BRIEN, Mary. Latino children's responses to simulated interparental conflict. *Cognitive Therapy and Research*, roč. 1999, č. 23 (3), s. 247–270.

⁸ JOURILES, Ernest, N., COLLAZOS SPILLER, Laura, STEPHENS, Nanette. a kol. Variability in adjustment of children of battered women: The role of child appraisals of interparental conflict. *Cognitive Therapy and Research*, roč. 2000, č. 24 (2), s. 233–249

⁹ DAVIES, Patrick, T., CUMMINGS, E. Mark. Marital conflict and child adjustment: An emotional security hypothesis. *Psychological Bulletin*, 1994, č. 116 (3), s. 387–411.

¹⁰ GRYCH, John, H., SEID Michael, FINCHAM, Frank, D. Assessing marital conflict from the child's perspective: The Children's Perception of Interparental Conflict scale. *Child Development*, roč. 1992, č. 63, s. 559–572.

víjí se od vnímání konfliktu daným dítětem. Z tohoto důvodu je klíčové poznat individuální způsob vnímání a prožívání konfliktové situace dítětem.

Příklad

Radim (12 let) měl dlouhodobé problémy ve škole – učení mu nikdy moc nešlo, což se ještě zhoršilo v období, kdy se jeho rodiče začali hodně hádat. Radim byl svědkem jejich hádek každý den, kdy na sebe do noci křičeli a někdy nezůstalo jen u křičení. Radim pak vždy ráno zkoumavě pozoroval mámu, kde najde další modřinu. Párkrát se jí snažil zastat, ale táta byl většinou při těch největších hádkách opilý a křičel pak i na Radima, že je to stejně všechno jen kvůli němu, protože se neučí. Radim měl velký strach a přál si, aby už to všechno konečně skončilo a rodiče se rozešli.

Tento příklad ilustruje konflikt, který je pro dítě nejvíce destruktivní: častý, intenzivní, obsahující domácí násilí. Dítě při něm zažívá pocit ohrožení, protože má strach o matku a hněv je směřován i na něj a za konflikt je rodičem také obviňován.

Mechanismy vysvětlující souvislosti mezi rodičovským konfliktem a potíže dítěte

Základní teorie zabývající se problematikou rodičovských konfliktů vycházejí ze způsobu, jakým dítě rodičovský konflikt vnímá a jaký význam mu přisuzuje. Záleží tedy na tom, jak dítě konfliktu a jeho příčinám rozumí, jakou vážnost konfliktu přisuzuje a v jakém kontextu se konflikt odehrává.¹¹

Příklad

Jana a Antonio spolu žijí již 8 let. Oba jsou velmi temperamentní a jejich děti Isabela (7 let) a Alex (5 let) to zdědily po nich. Čas od času se rodiče pohádají a jejich vztah skutečně připomíná, jak se lidově říká, italskou domácnost. Isabela a Alex jsou ale v klidu a nepřikládají těmto hádkám velkou váhu, protože ví, že se jejich rodiče takto někdy prostě pohádají, ale za chvíli si zase padnou láskyplně kolem krku.

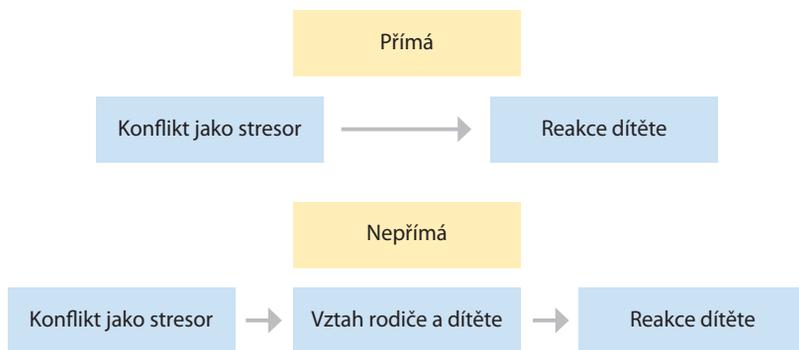
Kromě porozumění v rámci kognice je důležitý i způsob, jakým dítě konflikty rodičů prožívá.¹² Časté, intenzivní a hostilní konflikty mezi rodiči může dítě vnímat jako ohrožující pro budoucnost rodiny a tyto konflikty tak mo-

¹¹ Více viz tzv. kognitivně kontextuální perspektiva (GRYCH, John, H., FINCHAM, Frank, D. Marital conflict and children's adjustment: A cognitive-contextual framework. *Psychological Bulletin*, roč. 1990, č. 108/2, s. 267–290.)

¹² Více viz teorie citové vazby [CUMMINGS, Mark, E., DAVIES, Patrick, T. Effects of marital conflict on children: recent advances and emerging themes in process-oriented research. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 2002, č. 43 (1), s. 31–63 a DAVIES, Patrick, T.,

hou narušovat jeho emoční jistotu. Způsob, jakým rodiče s dětmi o vzájemných konfliktech komunikují, je zásadní pro dětské porozumění a pro to, jestli bude nebo nebude narušena jeho emoční jistota. Pokud tedy rodiče dokážou dítěti adekvátně vysvětlit, že konflikty, které se mezi nimi vyskytují, nejsou nebezpečné pro společnou budoucnost rodiny, není emoční jistota dítěte ohrožena a nedochází tak následně ani ke vzniku potíží dítěte.

Úvahy o kognitivním i emočním zpracování pomáhají vysvětlit, jak se přenášejí rodičovské konflikty na děti. Následující obrázek znázorňuje přímou a nepřímou cestu tohoto přenosu.¹³

Přímou cestou je myšleno, že rodičovský konflikt působí bezprostředně jako stresor a dětské potíže jsou pak reakcí na tento stresor. Nepřímá cesta v sobě obsahuje o proměnnou více, a tou je vztah mezi rodičem a dítětem. Dětské potíže tak nevznikají primárně jako důsledek konfliktu rodičů, ale na základě změny rodičovského chování vůči dítěti.

Změnu rodičovského chování k dítěti vysvětlují následující teorie a hypotézy:¹⁴ teorie rodinného systému, hypotéza přenosu afektu a hypotéza kompenzační.

Podle **teorie rodinného systému** rodina představuje provázaný systém vztahů, které se vzájemně ovlivňují. Rodič, který se věnuje konfliktům s part-

CUMMINGS, E. Mark. Marital conflict and child adjustment: An emotional security hypothesis. *Psychological Bulletin*, roč. 1994, č. 116 (3), s. 387–411.]

¹³ GRYCH, John, H., FINCHAM, Frank, D. Marital conflict and children's adjustment: A cognitive-contextual framework. *Psychological Bulletin*, roč. 1990, č. 108/2, s. 267–290.

¹⁴ MARGOLIN, Gayla., OLIVER, Pamela, H., MEDINA, Anna, Marie. *Conceptual Issues in Understanding the Relation between Interparental Conflict and Child Adjustment* In GRYCH, John, H., FINCHAM, Frank, D. *Interparental conflict and child development: theory, research, and applications*. New York: Cambridge University Press, 2001.

nerem a snaze o jejich řešení, má menší prostor pro vnímání a naplňování potřeb dítěte. Naopak rodič, jehož vztah s dítětem není rodičovskými konflikty ovlivněn, může působit jako protektivní (ochranný) faktor. Proměnná, která je výzkumy považována za klíčovou, je citová vazba s rodiči. Jistá citová vazba působí jako protektivní faktor, nejisté typy vazby naopak jako faktor rizikový.¹⁵

V rámci rodinného systému je ale možné uvažovat dále, a to o reakcích dítěte na změnu, kterou s sebou případné konflikty přinášejí. Možnosti reakcí se pohybují na širokém kontinuu od pasivních k velmi aktivním způsobům zapojování se do konfliktů. Je možné, že se dítě bude chtít od konfliktů co nejvíce distancovat a bude se s danou situací vyrovnávat pomocí vlastních zdrojů. Na druhé straně kontinua jsou pak ale situace, kdy bývá dítě do konfliktů vtaženo (ať už v roli prostředníka, soudce, spojence nebo smířčího)¹⁶ a snaží se o ukončení nebo zmírnění konfliktu mezi rodiči přímým vstupováním do konfliktních situací. Nebo se dítě také může stavět do role tzv. obětího beránka, kdy se snaží změnit centrum pozornosti rodičů na sebe, a to buď problémovým chováním, nebo určitým „voláním o pomoc“ (např. u dítěte vznikají psychosomatické potíže a dítě tak vlastně „utíká“ do nemoci, potíží¹⁷). Rodiče pak ve snaze o řešení potíží s dítětem nebo ve společné starosti a péči o něj působí jednotně a dítě tímto nevědomým způsobem dosáhne alespoň krátkodobé úlevy od rodičovských konfliktů.

Příklad

Příklady vtažení dítěte do konfliktu:

- Nela (16) od hádajících se rodičů často slyšela věty typu: „*Mohla bys vyřídit tatínkovi (ironicky), že se s ním už o tomhle nebude bavit?*“; „*Mohla bys říct mamince (ironicky), ať se laskavě odstěhuje do té své práce, když ji tolik miluje?*“
- Karolínce (8 let) se její matka často svěřovala během rozvodového procesu s tím, jak je otec chce o všechno připravit a jak už to nemůže dál všechno snášet.

¹⁵ BUEHLER, Cheryl, LANGE, Garret, & FRANCK, Karen. L. Adolescents' cognitive and emotional responses to marital hostility. *Child Development*, roč. 2007, č. 78 (3), s. 775–789.

¹⁶ TRAMPOTOVÁ, Olga, LACINOVÁ, Lenka. Vtahování dětí do konfliktu mezi rodiči: porovnání a kritické zhodnocení současných teorií. *Československá psychologie*, roč. 2015, č. 59 (1), s. 57–70.

¹⁷ MICHAEL, Kerry C., TORRES, Aurora., SEEMANN, Eric. A. Adolescents' health habits, coping styles and self-concept are predicted by exposure to interparental conflict. *Journal of Divorce & Remarriage*, roč. 2007, č. 48(1/2), s. 155–174.

- Jirka (13 let) věděl, že rodiče se často hádají kvůli chybějícím penězům. Během jedné z těchto hádek přišel a přinesl rodičům všechny svoje úspory, aby jejich spor vyřešil.
- Tomáš (9 let) měl již od mala astma. To se zhoršilo v poslední době, kdy se rodiče častěji hádali. Tomáš několikrát skončil v nemocnici kvůli velkému záchratu. Přes všechny nepříjemnosti, které mu pobyt v nemocnici přinesl, si Tomáš užíval, že tam se před ním rodiče nikdy nehádali.

Hypotéza „přelévání afektu“ (*spillover effect*) vysvětluje souvislosti mezi rodičovským konfliktem a adaptačními potížemi dítěte pomocí principu, kdy jsou emoce, které vzniknou v rámci jedné situace, přenášeny do situací dalších.¹⁸ K tomuto přenášení dochází v rodině (mezi partnery, mezi rodičem a dítětem nebo mezi sourozenci) i mimo ni. Partnerský vztah rodičů má v tomto přenosu klíčovou roli. Pokud v něm dochází k velkému množství konfliktů, ovlivní to negativně i další vztahy v rodině (podobně jako podle teorie rodinného systému). Důvodem je, že rodič vyjádří nahromaděné negativní emoce vůči dítěti, protože dítě představuje v danou chvíli dostupnější a slabší cíl než partner. Tento princip ale neplatí pouze u negativních emocí, ale i u pozitivních.¹⁹ Spokojený vztah rodičů se pozitivně odráží i na dalších vztazích v rodině nebo mimo ni.

Na hypotézu přenosu afektu navazuje její pravý opak, a to je **hypotéza kompenzační**. Podle této hypotézy dochází ke kompenzaci problémů z partnerského vztahu ve vztahu s dítětem.²⁰ V porovnání s hypotézou přenosu afektu, kde dochází k „přelévání“ stejných emocí, vedou podle kompenzační hypotézy emoce z jednoho vztahu k nárůstu opačných emocí ve vztahu druhém. Motivem může být snížit vlastní nespokojenost a frustraci plynoucí z partnerského vztahu tím, že se rodič bude cítit jako vynikající rodič, který poskytuje dítěti vše, co potřebuje (a možná i něco více).

Příklad

Od té doby, co se Sam a Alena rozvádějí, dostává se jejich jedenáctiletému synovi Tomovi spousta pozornosti. Matka i otec se mu vždy na víkend snaží připra-

¹⁸ LARSON, Reed, W., ALMEIDA, David, M. Emotional Transmission in the Daily Lives of Families: A New Paradigm for Studying Family Process. *Journal of Marriage and Family*, roč. 1999, č. 61/1, s. 5–20.

¹⁹ MARGOLIN, G., CHRISTENSEN, A., JOHN, Richard, S. The continuance and spillover of everyday tensions in distressed and nondistressed families. *Journal of Family Psychology*, roč. 1996, č. 10, s. 304–321.

²⁰ COIRO, Mary, Jo., EMERY, Robert, E. Do marriage problems affect fathering more than mothering? A quantitative and qualitative review. *Clinical Child and Family Psychology Review*, roč. 1998, č. 1, s. 23–40.

vit co nejlepší program, ať už se jedná o kino, zábavní parky, laser game, lanové parky, jumping parky nebo obědy a večere ve fast foodech, které má Tom nejraději. I když by to Sam ani Alena nepřiznali, snaží si tak získat Tomovu náklonnost a odčinit tak poslední dva roky, kdy bylo jejich manželství plné hádek, kterých byl Tom svědkem. Tom navíc velmi těžce rozvod rodičů prožívá, a tak těmito aktivitami chtějí rozptýlit jeho pozornost.

Dopady rodičovského konfliktu na dítě

Podle zmíněných typů konfliktů a podle toho, jak dítě tyto konflikty vnímá, se objevují různé způsoby, jak se děti s konflikty vyrovnávají. Je možné mluvit o adaptaci, respektive maladaptaci na rodičovské konflikty. Každé dítě má svůj specifický způsob reagování na rodičovské konflikty a není možné předložit univerzálně platný obraz potíží dítěte zažívajícího rodičovské konflikty. Nejlepším ukazatelem, že se s dítětem něco děje, je změna v jeho typickém chování.

Příklady

Aneta (11 let), která byla vždy bezproblémová a vůči druhým lidem přátelská, začala mít při rozvodu rodičů sama potíže ve vztazích se spolužáky.

Zdeňka (8 let) všichni považovali za velmi živé a neustále usměvavé a dobře nalaďené dítě. Když se jeho rodiče začali hádat, začal se uzavírat do sebe a neměl chuť dělat cokoli, co ho dříve bavilo.

Základní rozdělení adaptačních potíží pak představuje kategorizace na potíže internalizovaného a externalizovaného typu. Internalizace se týká vnitřního prostředí dítěte, např. dítě začne být úzkostné či depresivní. Externalizace naopak znamená přenesení vnitřních problémů ven, např. formou agrese ve vztazích s druhými. Rodičovský konflikt je spojen s potížemi internalizovaného i externalizovaného typu i potížemi v oblasti psychosomatiky. Výzkumné studie často potvrzují, že u dívek častěji dochází k potížím internalizovaného typu, u chlapců se zase objevují spíše potíže typu externalizovaného.²¹ Potíže v oblasti psychosomatiky jsou nejčastější u dětí v předškolním či mladším školním věku.

Konkrétní **projevy internalizace** jsou:

- Úzkost

²¹ DAVIES, Patrick, T., & LINDSAY, Lisa, L. Interparental conflict and adolescent adjustment: Why does gender moderate early adolescent vulnerability? *Journal of Family Psychology*, roč. 2004, č. 18 (1), s. 160–170.

- Depresivní prožívání
- Strach (o rodiče, budoucnost rodiny)
- Potíže se soustředěním, pamětí
- Útěk do fantazijního světa
- Tendence k uzavírání se do sebe, preference samoty
- Tendence k sebepoškozování

Potíže externalizovaného typu jsou:

- Agresivita vůči druhým
- Potíže ve vztazích s druhými (se sourozenci, vrstevníky i s dospělými, případně i ve vlastních partnerských vztazích)
- Tendence k rizikovému chování
- Tendence k užívání návykových látek
- Promiskuita

Objevují se i **psychosomatické obtíže**:

- Potíže se spánkem a usínáním
- Častější nemocnost (oslabená imunita)
- Bolesti hlavy, břicha
- Potíže se zažíváním
- Změny v jídelních návycích (nechutenství nebo naopak přejídání), které mohou přerůst až v poruchy příjmu potravy

Způsob, jakým se dopady rodičovských konfliktů projeví u daného dítěte, závisí, jak již bylo řečeno, na druhu konfliktu, jeho vlastnostech, způsobu vnímání konfliktu dítětem i jeho osobnosti a predispozicím, které má. Často také dochází k tomu, že u dítěte dojde k prohloubení jeho dosavadních potíží.

Příklad

Honzík (10 let) má diagnostikované ADHD. Když se jeho rodiče začali více hádat, měl i on sám větší množství potíží ve škole, ať už se jednalo o ještě více zhoršenou schopnost soustředění nebo o potíže ve vztazích s druhými (dětmi i vyučujícími).

Není výjimkou, že konflikty jsou pro dítě natolik zahlcující, že převyšují jeho kapacitu se s nimi vyrovnat – v takovou chvíli vstupují do hry obranné mechanismy, které způsobí vytěsnění těchto bolestivých zážitků. Dítě jakoby si pak ani neuvědomovalo, že ke konfliktům mezi rodiči dochází, případně se ho to zdánlivě nikterak emočně nedotýká.

Příklad

Když se psychologka bavila s osmiletou Šárkou o tom, jak to vypadá doma mezi rodiči, popisovala Šárka zážitky staré několik let, kdy to rodičům ještě klapalo.

Ochotně vyprávěla o tom, co má ráda a co ji baví. O rodičích mluvit nepotřebovala, jakoby si ani neuvědomovala, že se rozvádí.

Dopady rodičovských konfliktů se pak mohou projevit se zpožděním. Výzkumné studie potvrzují, že dochází k současnému výskytu potíží v období rodičovských konfliktů i že se tyto potíže objevují až s časovým odstupem a dochází tedy k dlouhodobým dopadům rodičovských konfliktů na dítě či dospívajícího.²² Velké množství dospělých promítá zkušenosti s konfliktním vztahem rodičů i do svých partnerských vztahů nebo do své vlastní rodičovské role. Tyto zkušenosti mohou vést k tomu, že i intenzivní konflikty jsou vnímány jako běžná součást života nebo se jim mohou tito jedinci naopak snažit vyhnout a umožnit tak svým dětem zažít harmonické rodinné prostředí, které jim samotným chybělo.

Příklad

Marta (26) se dostala do terapie po několika neúspěšných partnerských vztazích, které vždy ukončila poté, co se začaly objevovat první rozdíly v názorech. Během terapie si Marie uvědomila, jak moc ji ovlivnil vztah jejích rodičů – ti spolu žili 10 let a téměř každý den se hádali. Marta si jako dítě moc přála, aby se už konečně rozvedli. Sama pak sobě slíbila, že se ve vztahu s partnerem nikdy nebude hádat, natož pokud by spolu měli děti. Když se pak ve vztahu objevil sebemenší nesoulad, dostala Marta strach, že bude opakovat scénář svých rodičů a vztah ukončila. V rámci terapie se Marta naučila, že ne všechny partnerské neshody musí být pro vztah nutně destruktivní.

Komunikace s dítětem jako protektivní/rizikový faktor

Způsob, jakým rodiče komunikují s dětmi o svých sporech, závisí na druhu konfliktu a na tom, jestli rodiče zvládnou zůstat v roli rodiče a nepřenášet svoje negativní emoce na dítě a zároveň být vnímaví vůči potřebám dítěte.²³

Míra komunikace o konfliktu s dítětem se může lišit, od prosté absence až po velmi detailní komunikaci.²⁴ I absence komunikace je určitým znakem, má svůj význam a dítě tuto skutečnost vnímá. Mlčení rodičů si může vysvět-

²² Souhrnně CUMMINGS, Mark, E., DAVIES, Patrick, T. Effects of marital conflict on children: recent advances and emerging themes in process-oriented research. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 2002, č. 43 (1), s. 31–63.

²³ DOYLE, Anna, Beth, MARKIEWICZ, Dorothy. Parenting, marital conflict and adjustment from early – to mid-adolescence: Mediated by adolescent attachment style? *Journal of Youth and Adolescence*, 2005, č. 34 (2), s. 97–110.

²⁴ BROWN, Amy, M., FITZGERALD, Monica, M., SHIPMAN, Kimberly, SCHNEIDER, Renee. Children's expectations of parent-child communication following interparental

lovat tak, že se nemá do záležitostí rodičů plést, nebo že se nic nestalo. Dítě si ale může také myslet, že je situace naopak natolik vážná, že mu rodiče nic nechtějí říci anebo, že je to dokonce jeho vina, když se rodiče hádají.

Pokud nedochází k absenci komunikace, rodiče často nějakým způsobem komentují důvody hádky, nastiňují další průběh nebo se věnují pocitům dítěte. Je tak možné mluvit o dvou odlišných způsobech komunikace: potvrzení a nepotvrzení dětských emocí. Potvrzující komunikace představuje reakce obsahující empatii a ujištění o porozumění dětským pocitům. Naproti tomu do kategorie nepotvrzení je možné zařadit jakoukoli komunikaci, která potlačuje dětské emoce, obsahuje potrestání dítěte nebo je jejím účelem, aby se dítě do konfliktu zapojilo. Není překvapením, že výzkumy potvrzují vhodnost strategie potvrzení emocí a destruktivitu odmítání dětských emocí.²⁵

Způsob, jakým rodič mluví s dítětem o sporech mezi rodiči, může vést buď k nárůstu stresu, nebo naopak k pocitům úlevy, a to v závislosti na tom, zda je použito negativní nebo pozitivní zarámování.²⁶

Příklad

Příkladem negativního zarámování je, když matka vysvětluje dítěti důvod konfliktu slovy: „*Hádali jsme se, protože tvůj táta je zlý člověk a už maminku nemiluje*“.

Takovéto negativní zarámování, kdy je jeden z rodičů prezentován jako špatný, způsobuje, že dítě pocituje vyšší míru stresu a úzkosti. Dospívající nejhůře prožívají, když jim rodič sděluje informace s účelem druhého rodiče poškodit, nebo takové informace, které jsou dospívajícím vnímány jako čistě soukromé, týkající se pouze vztahu rodičů.²⁷

Je zajímavé uvědomit si, jaké strategie rodiče používají, aby zklidnili své děti, jež jsou svědky konfliktu mezi rodiči. Jedná se o tyto způsoby:

- Ujištění o náklonnosti v rodině
- Výčitky svědomí a omluva

conflict: do parents talk to children about conflict? *Journal of Family Violence*, 2007, č. 22, s. 407–412.

²⁵ Tamtéž.

²⁶ GOMULAK-CAVICCHIO, Beata, M., DAVIES, Patrick, T., CUMMINGS, Mark, E. The role of maternal communication patterns about interparental disputes in associations between interparental conflict and child psychological maladjustment. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 2006, č. 34, s. 757–771.

²⁷ AFIFI, Tamara, D. 'Feeling caught' in stepfamilies: Managing boundary turbulence through appropriate communication privacy rules. *Journal of Social and Personal Relationships*, 2003, č. 20 (6), s. 729–755.

- Zlehčování konfliktu
- Popření konfliktu

Způsoby, jakými vyjadřují rodiče v komunikaci s dítětem **náklonnost**, se mohou týkat ujištění o vztahu mezi rodičem a dítětem i o vztahu mezi rodiči nebo ujištění, že hádky jsou někdy součástí každého normálního partnerského vztahu. Součástí tohoto typu komunikace je také ujišťování dítěte o tom, že se oba rodiče budou snažit najít společně řešení svých sporů. Komunikace zdůrazňující náklonnost v rodině obsahuje také informace o tom, že za konflikt rodičů nenese dítě vinu. To je důležité především u předškolních dětí, u kterých je typické egocentrické myšlení a omezená schopnost přejímat perspektivu druhých.²⁸

Příklad

- „Ty víš, jak moc tě mám ráda.“
- „S tatínkem se máme moc rádi a je normální, že se někdy neshodneme.“
- „S tatínkou jsme se neshodli na některých věcech, ale budeme se oba snažit najít nějaké řešení, abychom se již nemuseli hádat.“
- „Neboj se, my se nehádáme kvůli tobě.“

Výčitky svědomí rodiče se pak v komunikaci s dítětem projevují velkým množstvím omluv a negativním hodnocením (až moralizováním) proběhnutého konfliktu. Dítěti se tímto dostává jasné informace o tom, že podobu konfliktu nepovažují rodiče za vhodnou.

Příklad

- „Promiň, moc mě mrzí, že jsme se pohádali před tebou.“
- „Takhle bychom se k sobě chovat neměli.“

Zlehčování konfliktu může vypadat tak, že rodiče sice přiznají, že se konflikt odehrál, ale zlehčují jeho podobu nebo důležitost. Jinou podobou může být zdůrazňování krátkodobosti a pomíjivosti konfliktu.

Příklad

- „My jsme to nemysleli tak, jak jsme to řekli.“
- „Pohádali jsme se jen trochu.“
- „Jen jsme dnes s tatínkou měli špatný den.“

V rámci kategorie **popření** rodiče odmítají, že k nějakému konfliktu vůbec došlo nebo se rodiče snaží odvést pozornost dítěte tak, aby o konfliktu nevědělo.

²⁸ FLAVELL, John, H., MILLER, Patricia, H., & MILLER, Scott, A. *Cognitive Development*. 3. vydání. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1993.

Příklad

- „*My se s tátinkem nehádáme, jen si potřebujeme o něčem popovídat.*“
- „*Můžeš prosím jít do svého pokoje hrát si, chceme si s tátinkem popovídat, a to by tě nebavilo.*“

Předpoklad, že některé druhy komunikace jsou lepší než jiné (tzn. dítě po nich z krátkodobého i dlouhodobého hlediska vyjadřuje nižší míru potíží), se však ve výzkumech nepotvrdil. Ukázalo se ale, některé způsoby komunikace jsou vhodnější než jiné v závislosti na míře rodičovských konfliktů. Pokud rodiče používají komunikační strategie, ve kterých zdůrazňují náklonnost v rodině, a mezi manželi probíhají intenzivní konflikty, vyjadřují děti vysokou míru potíží. Situace konkrétního dítěte pak vlastně vypadá tak, že dostává informace o tom, jak se mají rodiče rádi, ale zároveň je osobně přítomné intenzivním konfliktům. Zažívá tak silnou diskrepanci mezi osobní zkušeností a informací od rodičů. Tato nekonzistence informací pak může vést k vyšší míře stresu, kterou dítě prožívá, a následně ke vzniku potíží různého typu.

Podobnou rozporuplnost informací dítě prožívá, když rodiče používají strategii zlehčování konfliktu nebo jeho úplné popření a dítě je přitom svědkem vážných konfliktů. Ve chvíli, kdy jsou konflikty svojí četností i intenzitou dítětem nepřehlédnutelné, znamená jejich zlehčování a popírání pouze klamání dítěte. Nejen, že je tedy dítě svědkem konfliktů mezi rodiči, ale navíc mu i jeho nejbližší neříkají pravdu (i když to tak může být v dobré víře, aby se dítě rodičovskými spory nestresovalo). Snaha chránit dítě tím, že bude neustále ujišťováno o lásce v rodině a konflikty budou bagatelizovány, může být ve výsledku kontraproduktivní, což se ukazuje v případech vysoce konfliktních rodin. V takových případech může naopak zmírnit negativní dopady alespoň omluva rodičů vycházející z jejich výčitek svědomí. Rodiče totiž touto omluvou uznají, že ke konfliktům dochází a že by to tak být nemělo.

Při komunikaci s dětmi je tedy důležité mít na mysli tyto dvě skutečnosti:

- Při rodičovských konfliktech působí **jako protektivní faktor**, pokud má dítě **možnost vyjádřit svoje emoce s konfliktem související, a pokud jsou tyto emoce brány rodiči vážně.**
- **Nepomáhá používat zlehčování a popírání konfliktů před dítětem nebo ujišťování o vzájemné lásce**, pokud je dítě svědkem těchto konfliktů (tím spíše, pokud je intenzita těchto konfliktů velká). Takovýto způsob ochrany dítěte má spíše za následek jeho **zmatek, protože zkušenost dítěte není v souladu s informacemi od rodiče.**

Příklad

Rodiče Pavel a Jana vyhledali psychologickou pomoc pro desetiletou Aničku poté, co dostali ze školy upozornění od třídní učitelky, že se Anička výrazně zhoršila ve všech předmětech, a že je působí poslední dobou hodně unaveně a plačtivě. Rodiče měli obavu, že může být Anička obětí šikany a chtěli, aby si s ní promluvil odborník, kterému by se svěčila. Při úvodním sběru anamnestických dat rodiče zmínili, že mezi nimi dochází poslední dobou k většímu množství konfliktů a že zvažují rozvod. Oba si ale byli jistí tím, že Anička o těchto konfliktech neví, protože se odehrávají až večer, když už ona spí. Během několika setkání se ale ukázalo, jak se rodiče hluboce mýlili. Anička vyprávěla psycholožce o tom, jak se před pár měsíci v noci probudila a slyšela hádající se rodiče. Ráno se oba tvářili, že se nic nestalo, ale Anička mezi nimi cítila velké napětí. Začala si jich více všimnat a každý večer se snažila být co nejdéle vzhůru a poslouchat u dveří pokojíčku, aby se ujistila, že mezi rodiči nedochází k dalším hádkám. Ty se ale objevovaly často a Anička začala mít strach, co bude dál. Párkrát se zkusila rodičů zeptat, co se děje, ti ale vždy odpověděli, že nic, že se jí asi něco zdálo. Často jí napadaly následující otázky: „*Jsem snad blázen, když slyším, jak se hádají, ale oni tvrdí, že ne?*“; „*Proč mi lžou?*“; „*Co když se hádají kvůli mně?*“; „*Co když se rozvedou?*“; „*Odstěhuje se táta zpátky do XXX?*“; „*Uvidím ho pak ještě někdy?*“; „*Co když se budu muset stěhovat i já a přijdu o všechny své kamarádky?*“. Všechny tyto otázky Aničku trápily a bylo zřejmé, že rodičovské konflikty prožívá mnohem intenzivněji, než rodiče tušili. Byla navíc hodně unavená a zdálo se jí často špatné sny o rozvodu rodičů. Není divu, že pak nebyla schopná se ve škole soustředit a zhoršovaly se jí známky. Kvůli tomu se pak ale cítila ještě hůř, protože nechtěla rodičům přidělovat starosti. Bála se jim ale cokoli říci, protože oba byli poslední dobou podráždění i vůči ní. Anička potřebovala od rodičů informace o tom, co se děje a co bude dál, dostávalo se jí však jen popření. V rámci konzultací s psycholožkou měla Anička hodně prostoru pro sdílení a pro ventilaci pocitů spojených s nejistotou ohledně vztahu rodičů. Díky této ventilaci přestala mít špatné sny, ale stále ji trápilo, co bude dál. S podporou psycholožky proběhlo následně několik společných konzultací i s rodiči, jejich cílem bylo podpořit vzájemnou komunikaci. Rodiče se dozvěděli o tom, jak Anička jejich „tajné“ hádky prožívá a čeho všeho se bojí. Rodičům bylo doporučeno, aby s Aničkou mluvili otevřeně o tom, že ke konfliktům dochází, ale že se snaží je řešit a že ona za ně nemůže. Anička byla ujištěna, že jí rodiče vždy řeknou dostatečně dopředu o případných změnách, které by se jí a budoucnosti celé rodiny týkaly. Po těchto změnách se Aniččin stav výrazně zlepšil, psychologická péče jí ale byla poskytována dále, dokud se konflikty mezi rodiči nevyřešily.

KAPITOLA II. MEZINÁRODNÍ RODINA A JEJÍ SPECIFIKA

Úvod

Když se řekne slovo rodina, každý si představíme to, co s tímto pojmem máme spojené ze své konkrétní žité zkušenosti. Malé dítě si může představit své rodiče a sourozence, případně prarodiče, tety, strýce, bratrance apod. Mladému člověku, který právě uzavřel manželství, se může vybavit jeho nebo její manželka, respektive manžel. Rodičům, kteří vychovávají své potomky, se mohou pod slovem rodina vybavit právě jejich děti. Starším rodičům, jejichž dospělé děti si našly své vlastní partnery a s nimi zplodily děti, si mohou pod slovem rodina představit nejen své děti s jejich partnery, ale i vnuky. **Slovo rodina bývá nejčastěji spojováno se skupinou lidí, kteří jsou nám blízcí a s nimiž se v životě nejčastěji setkáváme.**

My se budeme rodinou zabývat jako procesem, v němž se vytváří a vyvíjí vztahy. Budeme se zabývat různými aspekty specifickými pro různé fáze procesu vývoje vztahů v rodině.

Slovo **mezinárodní** vyjadřuje skutečnost, že se v procesu vývoje vztahů v rodině vytvoří partnerský vztah, v němž partneři pochází z různých zemí, tedy oddělených politických uskupení s vlastním územím, správou a dějinami. Takový vztah má ve svém vývoji určitá specifika. Pro jejich pochopení se budeme nejprve zabývat pojmem kultura a tím, jak je kultura spojena s naším pohledem na svět, a jak různorodost kultur může ovlivňovat proces vývoje partnerských a jiných vztahů v rodinách.

Jedinec, vztahy, kultura

Pokaždé, když si dva lidé vytvoří partnerský vztah, dojde k setkání **dvou kultur**. To platí obecně. U dvou partnerů, kteří vyrůstali ve stejném městě, bude rozdílnost kultur formována především rozdílností rodin, z nichž pochází. Naproti tomu u partnerů, kteří vyrůstali v různých zemích, bude rozdílnost jejich kultur formována daleko širší škálou prvků. Pro lepší představu si nyní rozdělme prostředí, do něhož se jedinec narodil a v němž vyrůstal, na pomyslné vrstvy. Tato stratifikace je koncept, který nám pomůže přemýšlet nad vývojem vztahů v životě jedince.

Jedinec se obvykle narodí do rodiny. Rodina se tak stává první a nejintenzivnější vztahovou zkušeností jedince. Bezprostřední rodinu tvoří lidé, s nimiž se setkáváme nejčastěji, obvykle rodiče a sourozenci. Širší rodinu pak tvoří prarodiče, strýcové, tety, bratrance, sestřenice apod. K těm všem si vytváříme vztahy více méně podle toho, jak často se s nimi setkáváme a jaký mají vztah s našimi nejbližšími. Další skupinou lidí obklopující jedince je místní komunita. Tvoří ji lidé, s nimiž se jedinec osobně a bezprostředně setkává, např. přátelé, spolužáci, učitelé, vedoucí zájmových kroužků atd. Tito lidé nám mohou být v určitých fázích života bližší než rodinní příslušníci. Následující skupinou lidí obklopující jednotlivce je širší společnost. Představují ji lidé, které jedinec osobně nezná a instituce v konkrétním státním zřízení.

Na každé úrovni prostředí obklopující jedince tento navazuje vztahy různě intenzity a kvality. Každá z úrovní prostředí u nás ovlivňuje vytváření vztahů specifickým způsobem. V bezprostřední rodině zažíváme různé vzorce chování, které často mají svůj původ ve vzorcích chování přenášených mezigeneračně. Lokální komunita zprostředkovává možnost navazovat nebo odmítat mimo-rodinné vztahy a širší společnost je nositelem obecných zvyklostí, které se pak odrážejí ve vztazích na každé úrovni prostředí obklopující jedince. Širší prostředí obklopující jedince je ovlivňováno svou zeměpisnou polohou a historickými událostmi, které jsou mnohdy nepředvídatelné, a zasahují do obvyklého cyklu rodinného života, v němž se jedinec pohybuje v čase, a o němž se zmíníme později.

Zamysleme se nyní nad slovem kultura. Z různých definic můžeme vyčíst, že kultura je souhrn tradičních myšlenek a hodnot, které se k nim vztahují. Je předávána mezi generacemi a slouží k uspořádání života tím, že pomáhá interpretovat žitou zkušenost a dává životu a vztahům strukturu a význam. „*Je to způsob, jak se lidé učí vypořádávat se s různými životními situacemi*“.²⁹

Kultura v jedinci funguje jako paradigma, tedy souhrn sdílených domněnek a přesvědčení o světě, jeho struktuře a fungování. Paradigma definuje, co vnímáme a zakoušíme jako skutečné. Paradigma vytváří naše individuální zakoušení reality: přemýšlíme a vnímáme skrze naše paradigmatata. K paradigmatu si vytváříme citovou vazbu. Jeho změna je spojena s nepřijemným pocitem a je vnímána jako hrozba, ohrožení a vzdání se toho, jak by věci

²⁹ DILLER, Jerry, V. *Cultural diversity: a primer for the human services* (2nd ed). Belmont, CA: Brooks/Cole: Thomson Learning, 2004, s. 59.

měly v životě být. „Odložit vlastní paradigma je zkušenost spojená s hrozbou chaosu, jež zažívá jedinec v psychotických stavech“.³⁰

Kulturu se jedinec „naučí“ v rámci přirozeného procesu vyrůstání v rodině, v místní komunitě, ve společnosti. Naše kultura se stane naším paradigmatem a definuje, co je pro nás skutečné a co je správné. Máme přirozenou tendenci k etnocentrismu, k přesvědčení, že každý vidí svět stejným způsobem jako my, což vede k **mezikulturním nedorozuměním**. Každá společnost si vytváří soubor vlastních kulturních forem (příběhů, rituálů, pravidel a symbolů), které ji pak udržují při životě. Každá kultura také poskytuje jedincům kvalitativně odlišné zážitky.³¹

Rozdílnost kultur u dvou jedinců nemusí nutně působit odpudivě, naopak může být přitažlivá. Kulturní rozdílnost existuje na všech úrovních prostředí obklopující jedince. Když vytvoří partnerský vztah dva jedinci, kteří vyrůstali ve stejném městě, budou ve vývoji svého vztahu pocítovat především rozdílnost kultur odrážející rozdílné způsoby interakce v původních rodinách. Avšak partneři ze dvou odlišných zemí budou pravděpodobně pocítovat kulturní odlišnosti ve vývoji svého vztahu daleko intenzivněji, jelikož jejich kulturní odlišnosti budou ovlivněny také odlišnostmi prostředí místní komunity a širší společnosti.

Jedinec si tedy v čase a prostoru vytváří vztahy, které se vyvíjí, a které jsou ovlivňovány kulturním prostředím, v němž se jedinec pohybuje. To, že při vytváření partnerského vztahu hraje původní kulturní prostředí každého jedince velmi důležitou roli, si ukážeme nyní.

Rodina a cyklus rodinného života

Rodinu může vnímat každý jedinec jinak. A to nejen podle toho, kdy a kde se narodil, ale také podle toho, v jaké fázi individuálního vývoje se nachází. Rodinou se tedy budeme zabývat jako procesem, který má cyklický vývoj. Zaměříme se na proces vývoje vztahů, jak je běžně zažívá jedinec, který se osamostatňuje od své původní rodiny a vytváří si partnerský vztah, v němž zplodí a vychovává potomstvo. Předdesílám, že toto téma bude probráno pouze rámcově, aby nám posloužilo k zamyšlení nad procesem vytváření mezinárodní rodiny.

³⁰ Tamtéž.

³¹ DILLER. *Cultural diversity*... s. 61–63.

S pojmem „**cyklus rodinného života**“ přišly Betty Carter a Monica McGoldrick v devadesátých letech minulého století, jako s alternativou k převládajícím modelům vývojové psychologie, psané převážně z mužské perspektivy a zaměřující se především na individuální perspektivu psychologického vývoje člověka. Carter, McGoldrick a kol. své knize „*The Expanded Family Life Cycle*“ dávají podtitul „*Individuální, rodinná a společenská perspektiva*“. Obohacují tedy pohled na vývoj jedince o vztahovou perspektivu, kterou považují za nejzákladnější lidskou zkušenost a na kterou se zaměříme i my při pohledu na mezinárodní rodiny.

Carter, McGoldrick a kol. se dívají na rodinu, do níž se rodí jedinec, jako na první a pro jedince nejdůležitější vztahovou skupinu, skrze níž jedinec zažije svět. Je to skupina jako žádná jiná v širší společnosti. Rodinu si nevolíme, vztahy v ní jsou vesměs nenahraditelné a jsou utvářeny mezigeneračně podle toho v jakém historickém období a jaké geografické lokalitě se rodina pohybuje. Jiný rodinný model se vyvíjel v minulosti na venkově, kde rodina obhospodařovala zemědělskou půdu, jiný rodinný model se vyvíjí v současnosti ve městech, kde se lidé žijí obchodem a prací v průmyslu a ve službách.

Carter, McGoldrick a kol. rozdělují cyklus rodinného života do **několika fází**, začátek každé z nich je spojen s určitou přechodovou událostí. Začátek první fáze je charakterizován tím, že se jedinec osamostatňuje od rodiny, v níž vyrůstal. Následující fáze začíná vytvořením závazného partnerského vztahu. Další přechodovou událostí je narození dítěte. Následuje fáze, kdy děti v rodině dospívají. Poslední dvě fáze se točí kolem období, kdy děti rodinu opouštějí a kdy rodiče-partneři vstupují do období nazvané stáří. Každá fáze je charakterizována určitými emočními procesy a vyžaduje od jednotlivce dosažení a získání specifických vývojových a vztahových dovedností. V případě, že jedinec tyto dovednosti nezíská, je pravděpodobné, že se to projeví v následující fázi jako překážka dalšího vývoje.

V rámci mezinárodní rodiny a jejich specifik se budeme zabývat pouze prvními třemi ze zmíněných fází, probereme jejich charakteristiky a budeme si je demonstrovat na příbězích mezinárodních rodin. Jedná se o reálné příběhy lidí, které přestavuji pod cizími jmény. U některých, pro zachování anonymity, pozměňuji také zeměpisné umístění příběhu.

Mladý dospělý člověk opouští domov

Tato fáze cyklu rodinného života začíná tím, že se **jedinec odstěhuje z rodiny**, v níž vyrůstal. Než doroste do další přechodové události, je třeba, aby zvládl následující: osvojil si emoční a finanční zodpovědnost za sebe samého. Mladí lidé se během této fáze často připravují na výkon profese, kterou chtějí později vykonávat, nebo se už přímo zapojují do pracovního procesu. **V různých kulturních prostředích může tato fáze vypadat velmi odlišně** a odlišnosti mohou odrážet např. sourozenecké postavení dětí v rodině nebo také genderové rozdílnosti. Vzhledem k množství žité zkušenosti se u jedinců v této fázi vývoje projevuje idealismus, přesvědčení, že budu vždy schopen žít podle svých současných hodnot a vyhnu se nepříjemným zkušenostem, které jsem zažil, např. ve vztahu svých rodičů a blízkých. Idealizace se projevuje také v představách a přesvědčeních o dokonalé lásce, dokonalém vztahu, který je často protikladem toho, co člověk zažil ve své původní rodině. Tento idealismus je důležitý a má své místo ve vývoji jedince, je však potřeba, aby se se vzrůstající žitou zkušeností proměňoval v realističtější a smířlivější představy o životě a vztazích.³²

Provázanost mezi mladým člověkem opouštějícím domov a jeho původní rodinou však stále existuje a mnohdy je zdrojem napětí a konfliktů. V mnoha případech rodiče finančně podporují své děti ve studiu na vysokých školách a nárokují si tak právo zasahovat do rozhodování svých dětí ve větší než zdravé míře. Je zřejmé, že tam, kde existuje finanční závislost, nemůže existovat úplná emoční nezávislost. Původní rodina jedince je také nositelem tradice, která může ve svých hodnotách kolidovat s inovací, již do rodinného systému vnáší nová generace. Vnášení inovace pak může být ze strany předchozích generací vnímáno jako porušení loajality vůči rodinnému systému.³³

Podívejme se nyní na příběhy mladých lidí, kteří pochází z různých kulturních prostředí, a pozorujme, jak si každý z nich poradil s „úkoly“ spojenými s první fází cyklu rodinného života.

Příklad (Petra)

Petra byla vyučená kuchařka. Pracovala ve školní jídelně a bydlela u svých rodičů. Z toho, co vydělávala, nebyla schopna si zařídit vlastní bydlení, po němž toužila. Samotná práce ji také dvakrát neuspokojovala. Její starší sestra se provdala do

³² CARTER, Elizabeth, A., McGOLDRICK, Monica. *The expanded family life cycle: individual, family, and social perspectives*. 3. vydání. Boston: Allyn and Bacon, 1999, s. 216–219.

³³ Tamtéž.

severní Itálie, kde nyní žila se svým manželem a dětmi. Petru také lákalo poznat svět, tak se ve svých dvaceti rozhodla odjet na rok do Itálie a pracovat jako au-pair. Bydlela u italské rodiny v malém městečku nedaleko Říma, kde se starala o dvě děti předškolního věku. Ve svém volném čase se věnovala studiu italštiny a poznávání nového prostředí. Učarovala ji srdečnost a velkorysost zdejších lidí, kteří se k ní chovali velmi vstřícně. Lidé spolu spontánně zapřádali hovory, smáli se, výrazně gestikulovali, a jakoby nevnímali, že by život mohl mít i problémy.

Po čase se Petra seznámila s **Francescem**. Pracoval jako tesař v rodinné firmě. Zamilovali se a prožívali šťastné období.

Rok, který měla Petra v plánu strávit v Itálii, se chýlil ke konci. S Francescem se však loučit nechtěla a on s ní také ne. Rodina, u níž Petra pracovala, byla s její prací spokojená, a tak se domluvili, že u nich může pracovat dále.

Francesco byl o sedm let starší než Petra. Svou prací by si vydělal na samostatné živobytí, ale přesto žil stále s rodiči. Jeho starší bratr také. Nezdálo se, že by některý z nich pomýšlel na odchod z domu rodičů. Francescova rodina přijala Petru za vlastní. Tak, jak se rodiče starali o své děti, tak se starali i o ni. Život italské rodiny byl okouzlující, plný života. Všichni si tuto situaci užívali, bylo však třeba přemýšlet i o budoucnosti.

Příklad (Daniela)

Juan se ve svých šestnácti letech přestěhoval s otcem a starší sestrou z kolumbijského hlavního města Bogoty do Miami na Floridě, poté, co zemřela jeho matka. Do zdejšího prostředí zapadl stejně, jako spousta dalších přistěhovalců, kteří tvořili většinu místního obyvatelstva. Dokončil obecnou střední školu, *high school*, a ve studiích pokračoval dál. Chtěl se stát pilotem. Při studiu brigádně pracoval a mimo jiné si vydělal i na pilotní kurz pro jednomotorové letadlo. Začal létat. V průběhu kurzu však zjistil, že má vadu zraku, která mu znemožní kariéru komerčního pilota. Létání se však nevzdal.

Španělská letecká společnost Iberia provozovala z Miami lety do téměř všech států střední Ameriky a Juan u ní začal pracovat jako palubní personál. Trvalo to několik let. Během té doby si Juan našel vlastní bydlení a staral se o svého otce, který z důvodu nemoci již nemohl dále pracovat. Časem Iberia lety do střední Ameriky zrušila a Juan byl nucen si hledat novou práci. Našel ji na miamském letišti u německé Lufthansy, kde nastoupil jako pracovník letištního personálu. Postupně získal certifikace pro vykonávání vyšších a lépe placených pozic.

Daniela se narodila a vyrůstala v Chotěbuzi. Po maturitě odešla do Frankfurtu nad Mohanem a věnovala se studiu cestovního ruchu. V rámci studia měla možnost absolvovat několikaměsíční stáž v Miami na Floridě a pracovat u letištního personálu společnosti Lufthansa. Tam potkala Juana, atraktivního mladého muže.

Příklad (Věra)

Omar se narodil v Tunisku, a ještě jako dítě předškolního věku se odstěhoval s rodiči do Sevilly ve Španělsku. Měl několik mladších sourozenců. Jeho rodina byla dobře ekonomicky situovaná, a tak poskytnula svým dětem možnost studovat a cestovat. Omar vystudoval vysokou školu a uplatnění hledal v důlním inženýrství. Kromě toho také maloval, vystavoval a prodával své obrazy. Bylo mu téměř třicet, a přestože s větší či menší intenzitou pracoval v profesi, kterou vystudoval, což mu zajišťovalo určitou finanční nezávislost, stále bydlel u rodičů. Rodiče sice tento způsob života neschvalovali, na druhou stranu jej Omarovi fakticky umožňovali. Jejich přáním však bylo, aby se Omar oženil a přivedl na svět potomky.

Věra se narodila a vyrostla v menším městečku ve východních Čechách. Měla staršího bratra. Její rodina žila v tomto kraji po generace. Po skončení střední školy se Věra rozhodla na nějakou dobu odcestovat. Naskytl se jí možnost pracovat ve španělské Sevillě.

Tady se potkali s Omarem. Byl o deset let starší než Věra, která ho okouzila. Jeho projevy přízně byly tak velkorysé a dokonalé, že mu nešlo odolat. Zamilovala se do něj. Bylo to tak krásné a intenzivní, že když po pár měsících projevil přání, aby spolu měli dítě, souhlasila.

Představili jsme si příběhy šesti mladých lidí, kteří každý svým způsobem prožívali fázi „oddělování se“ od rodiny, v níž vyrůstali. Všichni pocházeli z různých kulturních prostředí. Prostředí Petry a Věry nám asi bude nejbližší, prostředí Daniely o něco málo vzdálenější. V jejich příběhu je však pro mnohé z nás neobvyklé to, že se při odchodu z domova přestěhovaly do velmi vzdálených míst a vystavily se tak velmi odlišnému kulturnímu prostředí. Všechny tyto mladé ženy se poměrně úspěšně vžívaly do role dospělých: pracovaly na emoční a finanční nezávislosti na své původní rodině.

Mladí muži z uvedených příběhů prožívali období dospělosti jinak, než je pro nás obvyklé. Omar i Francesco se věkem blížili třicítce, na své původní rodině byli oba finančně nezávislí, nicméně žádný z nich nejevil potřebu opouštět domov. Je důležité dodat, že v kulturách geograficky umístěných kolem Středozemního moře je takovéto chování obvyklé. I u Juana vidíme, že si buduje finanční a emoční nezávislost na své původní rodině. Oproti Omarovi a Francescovi se však vyrovnává také s dalšími životními událostmi-ztrátami. Zemřela mu matka, s odchodem rodiny do zahraničí přišel o přátele, musel se vzdát svého profesního snu. Postaral se navíc o stárnoucího, nemocného otce. Juan tedy musel čelit řadě situací a „úkolů“, které se obvykle objevují až v pozdějších fázích cyklu rodinného života.

Při setkání těchto mladých lidí nestály jejich kulturní odlišnosti v cestě tomu, aby se do sebe zamilovali a začali si vytvářet partnerské pouto.

Nový pár: spojení rodin závazným svazkem

Další fáze v cyklu rodinného života začíná **vstupem jedince do závazného partnerského svazku**. Ve všech kulturách má tento přechod svůj rituál, který dodává partnerskému svazku veřejný rozměr. V západních kulturách je však často pohlíženo na závazný partnerský svazek jako na soukromou záležitost, partneři často neprochází žádným veřejným rituálem a jednoduše začnou bydlet spolu. V obou případech však vstupují do nové fáze cyklu rodinného života, který je spojen s novými emočními procesy a osvojením si nových vztahových dovedností. Klíčový princip této fáze je **přijetí závazku vůči novému systému**, tedy zformování partnerského systému a reorganizace vlastních vztahů s rodinou a nejbližším okolím.³⁴ U mezinárodního svazku může hrát klíčovou roli pro možnost společného bydlení partnerů také získání formálního povolení k pobytu v hostitelské zemi.

Závazný partnerský svazek je v západní kultuře představován jako vstup do šťastného života. Pohádky a romantické filmy končí sňatkem a rčením, že žili šťastně až do smrti. Pokud se takovéto kulturní příběhy spojí s představou dokonalé lásky a dokonalého vztahu, což partneři obvykle prožívají, může být o to bolestnější setkání se skutečností, v níž je třeba si vyjednat, mnohdy vydobýt, novou podobu dávno zaběhlých vztahů. Naše původní kulturní prostředí nás formuje v celé řadě životních dimenzí, s nimiž vstupujeme do závazného partnerského svazku. Každý z partnerů přichází **z rozdílného socio-ekonomického prostředí a rozdílného emočního prostředí**. V každém systému existuje odlišné rozdělení moci mezi rodiči, sourozenci a širší rodinou, každý systém vnímá odlišně interpersonální hranice a hranice mezi subsystémy. V každém systému nacházíme odlišné přístupy k sexualitě, rozdílné představy o výchově dětí, o povinnostech manželů nebo také o jejich trávení volného času.³⁵ Ve všech dimenzích života si musí partneři pro úspěšné zvládnutí této fáze cyklu rodinného života vyjednat jasně a přijatelné pozice nejen mezi sebou, ale také s lidmi tvořícími rodinu, místní komunitu i širší společnost. Jak se zdálo na začátku partnerského vztahu, že nic není nemožné, tak se může po vstupu do závazného partnerského vztahu zdát, že před námi stojí neřešitelné úkoly. Tento pocit zažívá spousta part-

³⁴ CARTER, McGOLDRICK. *The expanded family life cycle...*, s. 231.

³⁵ Tamtéž, s. 247.

nerů pocházejících ze stejného kulturního prostředí. Daleko intenzivněji ho však zažívají lidé pocházející z odlišného kulturního prostředí.

Pojďme se nyní podívat, jak si s „úkoly“ spojenými s touto fází cyklu rodinného života poradili mladí lidé, jejichž příběhy jsme si začali představovat.

Příklad (Petra)

Děti v rodině, kde **Petra** pracovala jako au-pair, začaly chodit do školy a pro Petru už přestala být v této rodině práce. **Francescova** rodina jí nabídla možnost pracovat v rodinné firmě, kde se starala o administrativní záležitosti. Byli s Francescem už tři roky.

Domluvili se na svatbě. Pro Francescovu rodinu to byla významná událost, protože starší Francescův bratr se k podobnému kroku ještě neodhodlal. Byl se svou přítelkyní již pět let, trávili spolu víkendy a dovolené, ale nic dalšího zatím neplánovali. Petra s Francescem si našli vlastní byt, Francesco však návštěvami u rodičů trávil spoustu času. Petra zůstávala sama, přátele ani zájmové činnosti neměla, protože před svatbou trávila čas pouze s Francescem a jeho rodinou. Nedokázala Francescovi vysvětlit, co prožívá a čím se trápí. A on to prostě nechápal. Už nedokázala nést tíhu samoty a smutku a rozhodla se pro ukončení vztahu.

Příklad (Daniela)

Během stáže spolu **Daniela** a **Juan** začali chodit. Daniela se po několika měsících pobytu v Miami vrátila do Německa a po dokončení studia získala práci u společnosti Lufthansa na frankfurtském letišti. Jako zaměstnanci letecké společnosti měli oba možnost využívat výrazné slevy na letenky, a tak se často navštěvovali. Přemýšleli, co dál? Chtěli se vzít, ale nebyli si jisti, kde bude pro oba lepší svůj budoucí vztah ukotvit. Juan si teprve vyřizoval americké občanství a vzhledem k incidentu, který se mu v minulosti přihodil a který měl pro něj právní dohru, nebylo jisté, zda mu bude občanství uděleno. Jeho odchod do Německa by znamenal nutnost naučit se nový jazyk a začít od nuly, jelikož by mu pravděpodobně neuznali certifikace pro práci na letišti, které získal v USA. Otázkou také bylo, do jaké míry by se o jeho otce dokázala postarat jeho starší sestra, která sama měla rodinu a malé děti.

Juan nakonec americké občanství získal, a tak se s Danielou vzali a usadili v Miami. Daniela díky sňatku s Juanem získala povolení k pobytu v USA a také práci. Později si koupili dům, pořídili psa a pak se jim narodil Luis.

Příklad (Věra)

Věra otěhotněla velmi záhy. Stále bydlela ve svém malém bytě a pracovala. Ke konci těhotenství se Věra odstěhovala k **Omarově** rodině. Necítila se však v tomto prostředí dobře. Omar se k ní tady choval jinak, než když byli spolu sami dva. Če-

kala však dítě každým dnem a potřebovala pomoc. Omarovi se svěřila s přáním, že by chtěla bydlet s ním, ale ne u jeho rodiny, a on přislíbil, že situaci vyřeší.

Když se narodil Michael, byla Omarova rodina šťastná: konečně vnuk. Omar dostal nabídku práce v Jihoafrické republice a s Věrou a synem Michaelem se přestěhovali do Kapského Města.

Není jasné, do jaké míry si Francesco osvojil svou roli dospělého v předchozí fázi cyklu rodinného života a emočně se osamostatnil, když se i přes finanční samostatnost neodstěhoval z domu svých rodičů. Bydlet s rodiči do vyššího věku je v Itálii běžné. Může se zdát, že si Francesco neosvojil ani klíčový princip druhé fáze cyklu rodinného života, kterým je závazek vůči novému systému, když neustále tíhnul ke své původní rodině. Francescovo jednání bylo plně v souladu s místními zvyklostmi. Petra oproti tomu neměla v Itálii ani rodinu, ani přátele, kteří by ji v této složité situaci podpořili.

Juan i Daniela si naproti tomu osvojili dovednosti mladého dospělého člověka, který opouští domov velmi dobře a ještě před tím, než vstoupili do závazného partnerského vztahu, přemýšleli nad perspektivou svého vlastního vztahu. Na jejich příkladu je patrné, jak i širší společnost v rámci svých institucí může určovat směr vývoje partnerského vztahu. Vše pro ně v této fázi vývoje dopadlo dobře, nemyslím si však, že náhodou. Juan měl možnost poznat rodinu, z níž Daniela pocházela, a naopak, Daniela měla možnost poznat nejbližší příbuzné Juana. Pro oba bylo Miami preferovaným místem, kde chtěli svou novou rodinu situovat a to se jim podařilo. Důležité bylo i to, že dopřáli čas rozvoji svého závazného partnerského vztahu, než vstoupili pomyslnou branou do další fáze cyklu rodinného života.

Naproti tomu **Věra** a **Omar** fázi nového páru v závazném vztahu jakoby přeskočili. Věra sice otěhotněla po dohodě s Omarem, ten si však pravděpodobně neosvojil dovednosti z předchozí fáze cyklu rodinného života a zůstal emočně spjatý především s rodinou, ze které pocházel. I zde však mohlo hrát klíčovou roli kulturní prostředí, z něhož Omar pocházel a v němž se oceňuje loajalita a poslušnost vůči rodičům i v dospělém věku a trvalejší oddělení od původní rodiny, tak jak jsme na něj ve většině západních kultur zvyklí, může být vnímáno jako neúcta. Když Věra otěhotněla, neměla ve své blízkosti původní rodinu ani přátele. V pokročilém stadiu těhotenství byla vůči Omarovi ve velmi nevyrovnané pozici, a snad proto s ním nevyjedнала a nenaplánovala podobu jejich závazného vztahu. Omar vyšel vstříc jejímu požadavku, s Věrou a Michaelem se odstěhoval od své původní rodiny a použil k tomu důvod, který rodina považovala za legitimní.

Vidíme, že v probrané fázi cyklu rodinného života **se situace komplikuje**. U dvou ze tří mladých párů se naráží na dobře neosvojené dovednosti spjaté s předchozí fází, což ale mohlo být z velké části ovlivněno kulturním prostředím, z něhož Francesco a Omar pochází. Petra a Francesco se rozešli. Věra s Omarem situaci vyřešili „skokem vpřed bez dostatečného rozběhu“.

Rodina s malými dětmi

Klíčovým principem této fáze cyklu rodinného života je **přijetí nového člena do rodinného systému**. Rodinný systém je třeba přizpůsobit tak, aby se v něm vytvořilo pro nového člena místo. Rodiče si musí v této nové situaci vyjednat přijatelné pozice týkající se péče a výchovy dětí, finanční odpovědnosti a odpovědností spojených s chodem domácnosti. Tak jako v předcházející fázi se i nyní musí rodina zaměřit na reorganizaci vztahů s širší rodinou, ve které vznikly nové vztahy mezi prarodiči a novorozeným dítětem.³⁶

S narozením dítěte nastane v životě rodičů zásadní, nevratná změna. Jejich život už nikdy nebude jako předtím. Narození dítěte je obecně prezentováno jako radostná událost, což doopravdy je. Na druhou stranu se málo zmiňuje skutečnost, že se život mladých rodičů podobá jízdě na horské dráze: dochází v něm často k spánkové deprivaci, veškeré plány v něm často přichází vniveč, rodiče vnímají povinnosti spojené s péčí o dítě jako nikdy nekončící, strachují se o zdravý vývoj dítěte a v myšlenkách zpochybňují své osobní a rodičovské kompetence.³⁷ Narození dítěte je pro rodinný systém velká záležitost, na níž je třeba se připravit. Ve vzdálené minulosti se do péče o novorozené dítě zapojovala širší rodina právě proto, aby rodiče mohli plnit povinnosti, které jim v tehdejších uspořádání rodinného systému náležely. V dnešní společnosti, kdy je širší rodina od bezprostřední rodiny novorozeného dítěte vzdálena, padá péče o dítě na jeho rodiče, převážně na matku. Přestože v mnoha kulturách došlo k výrazným krokům směrem k podpoře společné rodičovské péče, pořád je možné vnímat obecné povědomí a z něj vyplývající tlak společnosti na rodiče, aby zastávali tradiční genderové role, tedy otec živitel a matka jako osoba, starající se o domácnost a zastávající péči o děti.

Pokračujeme v přiběžích dvou mezinárodních rodin, které vstoupily do třetí fáze cyklu rodinného života, tím, že se jim narodily děti. Podívejme se, jak si zvládly poradit se specifiky této fáze cyklu rodinného života a jakou roli v tomto procesu hrála kulturní odlišnost rodičů.

³⁶ CARTER, McGOLDRICK. *The expanded family life cycle...*, s. 249.

³⁷ CARTER, McGOLDRICK. *The expanded family life cycle...*, s. 252.

Příklad (Daniela)

Dva roky po Luisovi se **Juanovi a Daniele** narodila Lea. Již s příchodem Luis se odešla Daniela ze zaměstnání. Juan naopak získal vyšší pozici a s ní i vyšší plat, díky čemuž si rodina mohla dovolit to, aby Daniela zůstala nějakou dobu bez příjmu. Rodině pomohla Danielina matka, která již byla v důchodu a mohla čas od času přiletět do Miami. Také Daniela jezdila o prázdninách s dětmi za svými rodiči do Chotěbuzi. Když byla Lea dostatečně připravená k tomu, aby šla do jesliček, Daniela si našla práci na zkrácený úvazek. S Juanem se pak vzájemně doplňovali v zajišťování dětí, tak jak jim to umožňoval jejich pracovní rozvrh.

Příklad (Věra)

Poté, co se **Věra, Omar** a Michael přestěhovali do Kapského Města, padla veškerá péče o Michaela na Věru. Byla unavená a často reagovala podrážděně. Nemluvila dobře anglicky, což jí pobyt v JAR neulehčovalo. Čas plynul, Michael rostl a Omarovy projevy přízně vůči Věře se postupně vytrácely. Vydělával hodně peněz, ale jeho velkorysost z dob námluv byla ta tam. Vůči Věře byl podezřivý, žárlivý, vyčítavý a vše chtěl kontrolovat. Věra byla na Omarovi finančně závislá, nikoho v Kapském Městě neznala, a tak si netroufala s touto pro ni nepřijemnou situací cokoli dělat. Po téměř roce se rozhodli, že společně navštíví Omarovy rodiče ve Španělsku, následně pak Věra s Michaelem navštíví také své rodiče v Čechách. Věra se na návštěvu Evropy těšila, měla však obavy z návštěvy u Omarových rodičů. Omar se poslední dobou projevoval vůči Věře čím dál odměřeněji a podrážděněji. Začal se vyhýbat vepřovému masu a Věře často zdůrazňoval nutnost určitého způsobu chování v přítomnosti jeho rodičů, mimo jiné, aby v domě jeho rodičů nosila šátek, který by jí zakrýval vlasy. Věra věděla, že Omarova rodina vyznává islám, ale nikdo po ní dříve nechtěl, aby dodržovala zvyky, obecně spojované s tímto náboženstvím.

Věra, Omar a Michael navštívili Omarovu rodinu v Seville a po dvou týdnech Věra s Michaelem odcestovala za svými rodiči do Čech. Odtud Omarovi sdělila, že se již k němu nevrátí.

Juan a Daniela dokázali po narození dětí dobře navázat na to, co si doposud vybudovali. Přestože neměli každodenní podporu od širší rodiny, dokázali chod svého rodinného systému přizpůsobit nové situaci spojené s příchodem dětí. Zvládli novou situaci přizpůsobit svou práci a podpořili zdravé vytváření vztahů mezi prarodiči a vnuky. U této rodiny se může zdát, jakoby rodiče ani nevykazovali kulturní odlišnosti, i když oba byli ze dvou velmi vzdálených zemí. Jejich kulturní rozdíly však nebyly vnímány prostředím, v němž žili, jako něco problematického. Rodin, jakou založili Daniela a Juan, je v Miami bezpočet. Nebyli ničím zvláštním v tom, že se do Miami přistěho-

vali z různých koutů světa, že mluvili různými řečmi, že dětem nabízeli zvyky z prostředí, v nichž vyrůstali. Děti se kromě angličtiny učily také němčinu a španělštinu. Juanovi rodiče se již vnoučků nedožili, jeho otec zemřel krátce po narození Luise. Byla tu však Juanova starší sestra a tím pádem i bratrančí a sestřenice dětí, s nimiž se rodina pravidelně setkávala. Děti pravidelně navštěvovaly Danielinu rodinu v Německu. Juan blízké příbuzné v Kolumbii neměl, ale početná kolumbijská komunita v Miami dětem poskytla dostatečnou zkušenost s prostředím, z něhož Juan pocházel. A přestože Miami svou skladbou obyvatelstva připomíná spíše střední a jižní Ameriku a zastoupení pouze anglicky mluvících Američanů je zde minimální, patří do Spojených Států Amerických. To znamená, že je zde nejen oficiálním jazykem angličtina a platidlem americký dolar, ale i to, že se zde 4. července na den samostatnosti odpalují ohňostroje, čtvrtý čtvrtek v listopadu zde lidé pečou krůty a večeri společně v rodinném kruhu, aby oslavili den díkůvzdání, a celý prosinec potkávají na každém kroku Santa Clause, který dětem na Vánoce ráno nechává pod stromečkem dárky. Různorodost je v Miami pravidlem. Lidé zde často vzpomínají na prostředí, v němž sami vyrůstali, a svým dětem umožní ochutnat něco ze své původní kultury. Také jim však umožní zažívat si zvyky obvyklé v USA.

Na Omara s Věrou naopak dopadl stres spojený se změnami v nové fázi cyklu rodinného života takovou měrou, že to Věru dovedlo k rozhodnutí partnerský vztah ukončit. Z pohledu našeho kulturního prostředí se nám může Omarovo chování jevit jako nestandardní, pokud se však na situaci podíváme jeho očima a vezmeme v potaz jeho osobní historii, můžeme v jeho jednání vidět určitou vnitřní logiku.

Jeho rodiče byli ve Španělsku první generací přistěhovalců a ta si obecně do značné míry uchovává svou původní kulturu. Jejich děti naopak byly novým kulturním prostředím ovlivněny velmi významně, vůči svým rodičům a jejich původní kultuře však zůstávaly loajální. Omar žil svobodomyšlněji, než by si jeho rodina přála, pravděpodobně však nebyl imunní přání-tlaku rodičů na potomka. Vyhověl také Věře, když se s ní odstěhoval do JAR. Nicméně se tím odřízl od Omarovy původní rodiny a na Věru padla tíha péče o dítě plnou měrou. Byla v cizím prostředí, kde neměla přátele, neznala dobře místní jazyk, neměla podporu širší rodiny a byla na Omarovi plně finančně závislá. Je možné, že jí nabídnuté řešení, odstěhovat se do JAR, připadalo v dané chvíli lepší, než zůstat bydlet u Omarovy rodiny, ale až v samotné situaci si zažila její reálnou tíhu. Omar byl pravděpodobně vychováván v prostředí, kde jsou genderové role partnerů vnímány velmi odlišně, než to bylo

obvyklé v kulturním prostředí, z něhož pocházela Věra. Svou roli živitele zastával a chování Věry, ovlivněné hormonálními změnami a cizím prostředím, mu mohlo značně vadit. Je také možné, že jeho původní rodina, od níž se fyzicky vzdálil, s ním však zůstal emočně silně spjat, na něj vytvářela tlak, aby se domohla kontaktu s prvorozeným vnukem. A je také možné, že Omar prožíval celou situaci jako konflikt loajality k Věře s loajalitou ke své původní rodině. Asi není třeba zdůrazňovat, jak klíčovou roli v tomto případě hrály kulturní odlišnosti obou rodičů, projevující se ve všech vrstvách sociálního prostředí, v němž žili.

Situace mezi Věrou a Omarem se vyhrtila ve velmi intenzivní, komplikovaný a roky trvající konflikt, než bylo soudem postupně stanoveno, kde je Michaelovo obvyklé bydliště, komu je Michael svěřen do péče a kdy a za jakých podmínek se nepečující rodič má právo s Michaelem stýkat.

Význam mezinárodního prvku v rodinných vztazích

Spíše než specifika byla v této kapitole nastíněna specifická mezinárodní rodiny, tedy rodiny, ve které dva jedinci vytvářející partnerský vztah pochází ze dvou různých zemí. V rámci pojmu „mezinárodní“ byl objasněn pojem kultura, její spojitost s prostředím, v němž jedinec žije, a tím, jak v jedinci působí. Rodina se představila jako soubor vztahů, které se vyvíjí v čase. Její vývoj byl rozdělen do několika fází a demonstrován na příbežích mezinárodních rodin. U nich jsme pozorovali, jak mohou kulturní odlišnosti různou měrou zatížit rodinu v jejím procesu vývoje. Je zřejmé, že mezinárodní prvek může hrát při vzniku a následném řešení rodičovských konfliktů velmi významnou roli, kterou není možné přehlížet ani podceňovat.

KAPITOLA III. VZTAHOVÉ POTŘEBY DĚTÍ OHROŽENÉ KRIZÍ V MEZINÁRODNÍ RODINĚ

Úvod

Tato kapitola se zaměřuje na ohrožené vztahové potřeby dětí, které procházejí rodinnou krizí ve své (mezinárodní) rodině. Budeme se věnovat projevům a důsledkům ohrožení vztahových potřeb dětí i možnostem pomoci a nápravy. Mnohé informace v této kapitole vycházejí z vlastní terapeutické praxe jejího autora s dětmi a rodiči. Teoretické inspirace a praktické návody vycházejí z literatury věnované teorii vztahové vazby (teorie *attachmentu*) a rodinné terapii zaměřené na *attachment* (dyadické vývojové psychoterapie), u systemických směrů je čerpáno v terapii a poradenství (zejména v terapii zaměřené na řešení a v dialogickém/kolaborativním přístupu).

Poznámka

Ilustrativní příklady v textu neodpovídají žádnému reálnému případu, ale jsou modelovými příběhy, které jsou živou praxí inspirované.

Attachment a ohrožená potřeba bezpečí a blízkosti

Úvod

Neexistuje žádný typický obraz problémové rodiny či rodiny v krizi, neexistuje žádná typická násilnická rodina, incestní rodina či rodina alkoholiků. Jak zdůrazňuje slavná americká terapeutka Insoo Kim Berg: je pouze mnoho podob rodinných problémů v mnoha seskupeních.³⁸ Konflikt v rodině a rodinná krize však pro dítě vždy přináší stres. Krize v rodině může být ohrožením i příležitostí k potřebné změně. Pokud však není krize překonaná žádoucí smysluplnou změnou, pokud se nestane naplněnou příležitostí ke změně, stává se krize zdrojem ohrožení dítěte, závažným stresem a je mnohdy příčinou hlubokých dětských traumat, které si dítě nese s sebou až do dospělosti či po celý život. A právě nevyužitou krizí v (mezinárodní) rodině, tedy rodinou krizí ohrožující dítě, se zde dále budeme zabývat.

³⁸ BERG, Insoo, Kim. *Posílení rodiny: základy krátké terapie zaměřené na řešení*. Praha: Portál, 2013.

Rodičovský konflikt a rodinná krize zpravidla vždy zasáhnou u dětí tu nejzákladnější potřebu, kterou dítě hledá ve vztazích se svými rodiči: **potřebu bezpečného vztahu a citové blízkosti**. Přední český dětský psycholog Zdeněk Matějček to vyjádřil pregnančně: „*Co potřebuje malé dítě? Mnoho věcí, ale ze všeho snad nejvíce jistotu ve vztazích ke svým lidem. Už když dítě vstupuje do lidského světa, je pro tento svět základně vybaveno, je vybaveno pro lidský vztah.*“³⁹ Významný dánský psychoanalytik Erik Erikson ve slavné knize *Childhood and Society* z roku 1950 (česky *Dětství a společnost*) popisuje osm psychosociálních vývojových krizí (dilemat), jejichž vyřešení je podmínkou zdravého vývoje lidské identity. Vývoj začíná základním dilematem v prvním roce života: psychosociální krizí důvěry versus nedůvěry, kterou dítě řeší ve vztazích se svou nejbližší pečující osobou. Pokud se v tomto vývojovém stadiu dítě naučí ve vztahu důvěřovat, je vybaveno dítě do svého dalšího vývoje základní ctností: nadějí. Důvěrou ve vztahy s lidmi, důvěrou ve svět a v sebe.

Každý konflikt a nevyřešená krize v rodině tuto důvěru a jistotu mohou nabourávat. Čím mladší dítě je, tím citlivěji a vážněji jej může nevyřešená krize v rodině zasáhnout. Průkopník **teorie attachmentu** (anglické slovo *attachment* se do češtiny překládá nejčastěji jako citové pouto nebo vztahová vazba) John Bowlby ve svých výzkumech zjistil, že citový vztah dítěte k „jeho lidem“ – nejdříve k primární či hlavní vztahové osobě (nejčastěji je to matka, ale mohou to být i jiné „mateřsky“ se chovající osoby, například otec, babička) není dán tím, že mu působí nějakou příjemnost (například že ho krmí), ale tím, že mu zajišťuje pocit bezpečí a blízkosti.

Vztah mezi dítětem a primární (hlavní) vztahovou osobou se aktivuje podle Bowlbyho jako „vazebný systém“ hned po narození a dítě se v průběhu prvního roku učí v případě nebezpečí vyhledávat vztahovou osobu jako svou bezpečnou emocionální základnu, která odpoví na vazebné potřeby dítěte určitou blízkostí či distancí a určitým repertoárem chování. Pro každou vztahovou osobu, třeba matku a otce, se vytváří oddělené samostatné pracovní modely vztahového chování. V průběhu prvního roku života si kojeneček vytváří hierarchii různých vztahových osob, které vyhledává v určitém pořadí podle jejich dostupnosti a míry prožívaného strachu. Čím větší je bolest nebo strach (například strach z odloučení od jednoho z rodičů), tím naléhavěji či nekompromisněji bude dítě trvat na přítomnosti primární vztahové

³⁹ MATĚJČEK, Zdeněk. *Co děti nejvíce potřebují. Eseje z dětské psychologie*. Praha: Portál, 1994, s. 9–11.

osoby a nenechá se sekundární vztahovou osobou, například chůvou nebo vychovatelkou ve školce, uspokojit.⁴⁰

Typy attachmentu

Podle povahy vztahové interakce s primární vztahovou osobou a dalšími vztahovými osobami se vytváří u dítěte v prvním roce života určitý typ *attachmentu*. Vedle „jistého *attachmentu*“ (který se vytváří v případě zdravých vztahových interakcí poskytujících bezpečí i blízkost) se může vytvořit některý ze tří typů nejisté vztahové vazby: otažitá, úzkostná (také ambivalentní či zahlcující) či dezorganizovaná vazba. Někdy se také mluví o „poruchách“ vztahové vazby. Typ citového pouta však není v průběhu života neměnný a může se měnit pod vlivem dalších vztahových zkušeností. Například jistý *attachment* může být narušen pozdější vztahovou zkušeností, v níž potřeba bezpečí a blízkosti ve vztahu nebude dlouhodobě naplňována (například v důsledku rodinné krize a rozvratem bezpečí v rodině). Stejně tak nejistá vztahová vazba se může například vlivem soužití s *attachmentově* jistým náhradním rodičem v dětství nebo partnerem v dospělosti proměnit.⁴¹

Rodiče, matka i otec, jsou zpravidla těmi nejdůležitějšími *attachmentovými* postavami, zajišťujícími základní potřebu dítěte – bezpečí, a to bezpečí nastolované ve vzájemném vztahu. Teorie *attachmentu* předpokládá, že potřeba blízkého vztahu je hluboce uložena v našich genech. Podle Bowlbyho nás evoluce „naprogramovala“ k tomu, abychom si v životě vybrali několik blízkých bytostí, které pro nás budou něčím víc, než ti ostatní.⁴² **Krize v rodině, konflikty mezi rodiči, odloučení od jednoho či obou rodičů, jsou tedy vždy hlubokým a často traumatizujícím ohrožením základní potřeby bezpečí.**

Příklad

Poté, co čtyřletou Sáru otec nevrátil ze střídavého pobytu u něj ve Švýcarsku k matce do Česka, se objevily potíže. Ačkoliv se Sára dříve s tátou ráda účastnila dopoledního hravého programu v místní školce a bavilo ji nedaleké dětské hřiště, přestala chtít zcela chodit ven. Odmítala pustit do bytu i domluvenou návštěvu otcových přátel s dětmi, ačkoliv si s nimi dříve ráda hrála. Spustila tak strašný řev,

⁴⁰ BRISCH, Karl, Heinz. *Porucha vztahové vazby. Od teorie k terapii*. Praha: Portál, 2011.

⁴¹ Viz LEVINE, Amir, HELLER, Rachel. *Citové pouto. Teorie attachmentu v partnerských vztazích*. Praha: Synergie Publishing, 2019.

⁴² Tamtéž.

ať zůstanou na chodbě, že museli nakonec odejít. Všechny nabídky otce na zábavu odmítala: říkala „*Bojím se všech, nechci už nikam chodit!*“

V zátěžových rodinných konfliktech často jeden z rodičů či rodiče oba ztrácejí své rodičovské kompetence a schopnost zajišťovat dítěti bezpečí. Rodiče sami pod vlivem stresu přestávají být pro své dítě zdrojem blízkosti a bezpečí. U rodiče tak někdy vlivem nezvládnutého stresu vzniká tzv. **zablokovaná péče**.

Příklad

Jsem už tak vyčerpaná z každodenních hádek s manželem, z toho jeho nesmyslného obviňování z mé neschopnosti udělat cokoliiv dobře – správně uvařit to jeho italské risotto, správně uklidit domácnost, správně složit jeho košile. V tom jeho matku nikdy nepřekonám! Mám pocit, že jsem ztratila schopnost se radovat z věcí, které mě dříve těšily. Přestala jsem si věřit, raději nejdu ani ven mezi lidi, dokonce ani na svou milovanou jógu. Už ani nevím, kdy jsem naposled šla s kamarádkami na suši... Nejhorší ale je, že na svého pětiletého syna Ondru v poslední době pořád jenom křičím, ztratila jsem s ním všechnu trpělivost! Stačí, když slyším zase to jeho mámííí!! musím praštit rukou do zádi! Teď mě strašně vyděsilo, když se přede mnou strachy počural! Musím začít něco se sebou dělat!

Vývoj však trvá celý lidský život, stejně jako touha po bezpečí v lidských vztazích. Finský psychiatr a terapeut Ben Furman na to ukazuje prostřednictvím skutečných lidských příběhů ve své knize *Nikdy není pozdě prožít šťastné dětství*. Dochází k poznatku, že pokud jeden z rodičů z jakéhokoliv důvodu není schopen nabídnout dítěti láskyplný vztah, dítě si většinou vytvoří blízký vztah s druhým rodičem. Pokud ani jeden z rodičů nezvládne svou roli, zdá se, že dítě má výjimečnou schopnost vyhledat ve svém okolí náhradní, s nimiž může prožívat to, co mu jeho vlastní rodiče nejsou schopni nabídnout. „*Nezávisle na tom, jaká byla naše minulost nebo jaký je náš život právě teď, máme všechny předpoklady pro lepší budoucnost. Vlastní osud napláňovat nedokážeme, stejně jako nedokážeme určit, kudy potече řeka, ovšem můžeme vývoji napomocť a nasměřovat její proud tím, že připravíme půdu pro pozitivní změny*“⁴³

⁴³ FURMAN, Ben. *Nikdy není pozdě prožít šťastné dětství. Jak překonat minulost*. Praha: Portál, 2015, s. 115.

Co pomáhá? (pro rodiče i další vztahové osoby a pomáhající profesionály)

- Místo bojování, střetávání „stran“, uslyšet včas hlas zraněného dítěte a změnit postoj/začít myslet na bezpečí dítěte
- Pochopit, že jako rodič musím nejdřív sám něco změnit – včasná odborná pomoc rodičům zaměřená na posílení vztahové vazby s dítětem
- Pochopit krizi jako příležitost k pozitivní změně: Připravte půdu pro pozitivní změny!

Vývojové trauma a jeho projevy ve vztazích: zablokovaná důvěra

Úvodem

Děti, které jsou svědky fyzických nebo verbálních útoků mezi rodiči, jsou separovány od jednoho ze svých rodičů, jsou uneseny do cizí země nebo v ní zadržovány nebo stavěny před neřešitelné dilema – dát přednost jednomu rodiči před druhým, když milují a potřebují oba dva; děti, které jsou manipulovány a popouzeny jedním rodičem proti druhému, jsou donuceny odejít ze svého domova do cizí země a ztratit v okamžiku své blízké a kořeny – všechny tyto děti zažívají enormní stres.

V těchto situacích děti, zaplavuje děsivý strach nebo pocity úzkosti, zahanbení, bezmoci ze ztráty autonomie, smutek z opuštění. Tak vznikají **dětská traumata**, která je často poznamenávají na celý život. Přicházejí znenadání, nedá se na ně připravit. A přitom dětem mizí to základní, o co se dosud opíraly, co potřebovaly pro svůj další zdravý vývoj: schopnost důvěřovat sobě i druhým lidem, schopnost učit se a radovat z objevování světa. Přicházejí o blízkost a bezpečí u svých vztahových osob, blízkých lidí, bez kterých se nemohou dobře rozvíjet, bez kterých se cítí samy, ztraceny, ohroženy.

Podle Daniela Hughese vnímá lidský mozek **tři neurobiologické vztahové systémy**. Jedním z nich je **citová vazba** (hledání bezpečí u rodiče nebo někoho jiného), druhým je **schopnost přátelství** (intersubjektivní vztah vycházející ze společného přátelství a přinášející potěšení) a třetím je **přijímání autority** dospělého (vedení druhých kvůli dosažení společných cílů). Pokud děti vyrůstají v bezpečném vztahovém prostředí, kde si děti vytvoří bezpečnou citovou vazbu, fungují všechny tři systémy zároveň. Děti, které prošly vývojovým traumatem (například dlouhodobou nebo opakovanou rodin-

nou krizí, spojenou se ztrátou bezpečí a blízkosti), mají většinou problémy se všemi třemi systémy. Odmítají péči, neumějí udržovat přátelství a brání se tomu, aby jiní za ně rozhodovali. Výsledkem je u dítěte tzv. „**zablokovaná důvěra**“.⁴⁴

Projevy zablokované důvěry:

- Nadměrná ostražitost, tj. spouštění „falešného poplachu“
- Slepota vůči bezpečí
- Nadměrná potřeba kontroly
- Odmítání autority
- Krádeže = obstarávání si věcí na „vlastní pěst“
- Potlačování sociálních emocí a reflexivní fungování
- Pocity studu/hanby
- Potlačení empatie
- Potlačování zvědavosti a zájmu
- Únik do fantazie
- „Černobílé“ uvažování

Ztráta bezpečí a blízkosti, kterou dítě zažívá uprostřed rodinné krize se svými nejbližšími vztahovými osobami, se tedy může rozvinout do komplexní „zablokované důvěry“, kterou může dítě manifestovat v různých vztazích a nejrůznějšími podobami „**problémového chování**“ a **poruchami chování**. Zpravidla prožívaná rodinná krize nepoznamená jen vztahy k druhým, ale poznamenává také samotnou **sebeúctu dítěte** a snadno vede k hlubokým **pocitům zahanbení**.

Projevům „zablokované důvěry“ je bez znalosti historie dítěte a historie rodinné krize obtížné porozumět. Proto je pro všechny profesionály a blízké pečující osoby, které s takovým dítětem přicházejí do styku, poskytnutí mu odbornou pomoc, služby či péči, důležitá **znalost vztahové historie dítěte**. Taková znalost nám pak může pomoci lépe porozumět současným potřebám dítěte, tomu, co prožívá i jak to prožívá.

Příklad

Vzpomínám si na tu dobu, bylo mi 10 roků, když otec matce neustále vyhrožoval, že on se postará o to, aby táhla zpátky na Ukrajinu, ale s holou zadnicí, tak jak přišla a beze mne (své dcery), že on se postará o to, že si u českých soudů ani nepískne. Máma vždycky křičela a strašně plakala celou noc. Ráno jsem se probouzela s mok-

⁴⁴ HUGHES, Daniel, A. *Budování citového pouta. Jak probouzet lásku v hluboce traumatizovaných dětech*. Praha: Institut fyziologické socializace, 2017, s. 18.

rým pyžamem a prostěradlem... nakonec jsem se začala řezat o přestávce na školním záchodě skleněným střepelem. Říkala jsem si, že za to můžu já, kdybych se vůbec nenarodila, máma nebude tak nešťastná.

Míra stresu z rodinné krize, při níž často děti ztrácejí základní bezpečí a blízkost s rodiči, stejně jako hloubka případného traumatu, které si děti z rodinných konfliktů odnášejí, závisí na mnoha faktorech. Je to především samotná povaha a intenzita rodinné krize a rodičovského konfliktu. Může se jednat o tichou „spořádanou“ domácnost plnou psychického napětí a manipulace, nebo o „problémovou“ rodinu, která se stala děsivým místem brutálního fyzického násilí.

Důležité je také to, zda je dítě přímým účastníkem či objektem konfliktu v rodině. Děti poznamenaná už jen to, když jsou svědky ohrožujícího konfliktu mezi rodiči. Ještě hůře dítě poznamenaná, pokud je v důsledku rodinné krize samo týrané, zanedbávané či zneužívané.

Záleží také na době, po kterou v konfliktním prostředí dítě žije; čím je tento čas krize delší, tím hlubší má následky u dítěte.

Významný je věk dítěte; zpravidla platí, že čím mladší dítě je, tím závažnější důsledky má ztráta bezpečí a stres v důsledku rodinné krize. Zejména v období prvního roku života citlivém pro vytváření citového pouta (*attachmentu*) a po čas jeho posilování do tří let věku dítěte se může v důsledku rodinné krize a zablokované péče rodičů rozvinout porucha *attachmentu* do podoby některé z forem nejisté vztahové vazby.

Významná je také míra *resilience* dítěte; s ní souvisí i dostupnost citové podpory a psychosociální pomoci v době krize v okolí dítěte. Například, pokud starší děti mohou čerpat ze své dobré rodinné historie a dříve vytvořeného jistého *attachmentu* a/nebo fungujícího citového zázemí v širší rodině.

Komplexní vývojové trauma

Pokud nedojde k včasnému vyřešení rodinné krize a uzdravení vztahů v rodině, může vézt život dítěte v konfliktním rodinném prostředí a v situaci rodičovského konfliktu ke vzniku traumatu nebo dokonce takzvaného **komplexního vývojového traumatu**. Komplexní vývojové trauma vzniká, pokud je dítě vystaveno působení traumatických událostí po dlouhou dobu. Pokud dítě zažívá opakované trauma v období raného dětství, ve velmi citlivém období pro jeho další vývoj, mluvíme o traumatu vývojovém. Pokud rodiče své dítě dlouhodobě zanedbávají, týrají nebo zneužívají, jsou následky nesrovná-

telně vážnější, než u jednorázového traumatu, které přišlo zvenčí, např. nehoda, operace, napadení psem.⁴⁵

Pokud se stane zdrojem ohrožení ten, kdo měl o dítě pečovat nebo pokud pečující osoba není schopna dítě před nebezpečím ochránit (například matka není schopna ochránit dítě před násilím či zneužíváním ze strany otce), důsledky jsou dalekosáhlé. Zahrnují a negativně zasahují současně celou řadu oblastí:

1. **Vytváření zdravého citového pouta k blízké a bezpečné osobě, tj. poruchy *attachmentu*** (např. nedůvěra, pocity izolace, problémy s hranicemi ve vztazích).
2. **Somatické problémy** (např. v oblasti senzomotoriky, psychosomatické obtíže, určité typy somatických onemocnění).
3. **Emoční problémy a problémy při regulaci afektů** (např. potíže vyznat se ve světě emocí, dokázat o nich mluvit a zvládat je).
4. **Disociace** (např. změněné stavy vědomí, poruchy paměti).
5. **Poruchy chování** (např. impulzivita, agresivita, opoziční chování, neochota ke spolupráci, problémy respektovat hranice a limity, poruchy příjmu potravy, poruchy spánku, problémy se zneužíváním návykových látek).
6. **Poruchy učení** (např. poruchy pozornosti, poruchy učení, špatné porozumění řeči a slabá slovní zásoba, problémy se zaměřením se na úkol a jeho dokončením).
7. **Problémy v sebehodnocení** (např. pocity špatného já, pocity hanby, nízké sebehodnocení).⁴⁶

Každý konflikt a každé trauma v sobě obsahuje výzvu k řešení a je třeba poznat, jak člověk své krize zvládá a jak ho případné nevyřešení minulého konfliktu znevýhodňuje v zacházení s pozdějšími problémy. Také komplexní vývojové trauma má řešení. Existují možnosti léčby a uzdravení. Například na *attachment* zaměřená rodinná terapie a dyadická vývojová psychoterapie (DDP) pracuje s možností nápravy vztahu prostřednictvím posílení intersubjektivit (přítomného lidského vztahu s citovým vyladěním na druhého), afektivně-reflektivního dialogu (zapojuje emoční i rozumovou složku osobnosti při využití všech forem komunikace, verbální i neverbální) a léčivé-

⁴⁵ HUGHES, Daniel A. *Attachment-focused family therapy*. New York: W.W.Norton, 2007.

⁴⁶ COOK, Alexandra a kol. Complex trauma in children and adolescents. *Psychiatric Annals*, roč. 2005, č. 35 (5).

ho postoje „PACE“, založeného na přijímání, empatii, zvědavosti a hravosti.⁴⁷ Vzhledem k tomu, jak širokou oblast komplexní vývojové trauma zasahuje, není možné omezit se pouze na terapii.

Poznámka

Komplexní péče o rodinu v krizi by měla zahrnovat i další oblasti, jakými jsou:

1. Psychiatrická péče
2. Speciální pedagogická péče
3. Specializovaná vyšetření zaměřená na oblasti poruch *attachmentu*, neuropsychologie a poruch učení
4. Využití dalších podpůrných terapeutických systémů, především senzomotorické integrace
5. Logopedická péče
6. Sociální práce s rodinou, podpora a provádění náhradních rodin
7. Podpora pečujících osob a jejich vzdělávání

Důležité je vědět, že to, co se pokazilo ve vztahu, je možno zase napravit pouze ve vztahu. Proto platí doporučení pro všechny oblasti pomoci a pomáhající práce: vytvářet bezpečný a spolupracující vztah s dítětem i rodiči, umožňovat dítěti participovat na vlastním osudu a využívat pokud možno spolupracující a na řešení (na pozitivní budoucnost) zaměřené způsoby práce s dětmi.⁴⁸

Poznámka

Co pomáhá? (pro rodiče i další vztahové osoby a pomáhající profesionály)

- Nastolte co nejdříve bezpečné vztahy s dítětem (přijímající, empatický, hravý a zvědavý postoj vztahových osob a osob pomáhajících).
- Buďte dítěti na blízku, když potřebuje.
- Nedovolte, aby se dítě obviňovalo či žilo s pocitem vlastní viny za krizi v rodině.
- Nedovolte, aby na to dítě bylo samo a podporujte další vztahy s rodinou, vrstevníky.
- Zprostředkujte či poskytněte odbornou pomoc terapeuta, psychologa či jiného pomáhajícího profesionála.

⁴⁷ Více viz HUGHES, Daniel A. *Attachment-focused family therapy*. New York: W.W.Norton, 2007 a HUGHES, Daniel, A. *Budování citového pouta. Jak probouzet lásku v hluboce traumatizovaných dětech*. Praha: Institut fyziologické socializace, 2017.

⁴⁸ Viz NOSÁL, Igor. *Participace dětí na vlastním osudu – spolupracující a na řešení zaměřené způsoby práce s dětmi v náhradní rodinné péči*. In NOSÁL, I. – ČECHOVÁ, I. (eds.). *Participace a nové přístupy k práci s ohroženými dětmi a rodinami. Studie inspirované zkušenostmi ze Švýcarska*. Brno: Česko-britská o. p. s., 2014.

- Znalost historie dítěte (historie rodinné krize) může pomoci lépe porozumět současným potřebám dítěte, tomu, co prožívá i jak to prožívá.

Ohrožené sociální vztahy a zdroje kulturní identity dítěte

Úvodem

Zablokovaná péče u jednoho či u obou rodičů zasahuje u dítěte především základní osobní zdroje bezpečí, které čerpá u blízkých vztahových osob (pocit přijetí, empatie). Konflikt mezi rodiči různého národnostního, náboženského či etnického původu, separace od jednoho z nich, může navíc také omezit či přinést úplnou ztrátu širších sociálních vztahů dítěte a tím i zdrojů **kulturní, národní či etnické identity dítěte.**

Konflikt mezi rodiči různého národnostního, etnického či náboženského původu může vést k omezení či ztrátě původních vztahů dítěte s širší rodinou druhého z rodičů, která žije v jiné zemi či náboženské komunitě, ztrátu důležitých vztahů s vrstevníky v této druhé komunitě atd. Děti přicházejí o bezpečí ve své rodině, ale navíc často i o kontakt se svým známým prostředím, bezpečným místem ve světě, někdy i o svůj primární jazyk a kulturu. Někdy se takové děti ocitají v novém nesrozumitelném prostředí, v neznámé zemi či komunitě, nebo ztrácejí jedno ze svých dvou důvěrně známých prostředí (například v případě separace od jednoho z rodičů, při únosu do cizí země atd.). Ztrácejí tím kontinuitu lidí, míst a s nimi spojených kulturních zdrojů své identity: národních, etnických či náboženských tradic, zvyklostí, jazyka, umění, historie atd. Známý svět náhle zmizel, vše je jinak. Důležitý základ bezpečí, předvídatelnost a kontinuita, se totiž vytváří i na úrovni kultury, v níž se dítě naučilo smysluplně žít a rozumět svému „příběhu“. Pro dítě je to zakódované například v jeho oblíbených pohádkách, písničkách, říkankách, hrách a hračkách, zvycích a rituálech spojených se svátky atd. Pokud pro dítě díky krizi v jejich mezinárodní rodině zmizí i tyto kulturní opory pro smysluplnost a porozumění svému životnímu příběhu, ztrácí se i osobní a emoční stabilita dítěte, která se o tyto kulturní rámce a kotvy opírala.

Příklad

Od té doby, co mne táta odvezl z Česka, jsem přestala číst knížky a koukat na filmy. Moje milované pohádky zůstaly u mámy v Praze a u táty nejde chytit česká televize. Táta chce, abych si co nejrychleji zvykla tady v Itálii a pouští mi jen italské dětské kanály. Hrozně se mi stýská po uspávacích písničkách od maminky, ale nedávám to najevo, nechci tátu naštvat. Ve škole se nemám s kým kamarádit, i když jsou tam

i další děti cizinců, připadám si mezi nimi jak Robinson Crusoe na pustém ostrově. Nejraději jsem sama ve svém pokoji a prohlížím album s fotkami z doby, kdy jsme ještě všichni žili spolu v Praze a svou milovanou knížku o krtečkovi, jedinou, kterou mám od mámy...

V době rodinné krize může dítě z mezinárodní rodiny zažívat, podle míry identifikace se svou druhou kulturní, jazykovou či národnostní identitou, hluboké pocity odlišnosti či nepatřičnosti. Může se například v době rodinné krize více identifikovat s jedním z rodičů a přijmout jeho minoritní kulturní identitu a v dominantním kulturním prostředí přijmout roli outsidera.

Ta se může projevat změnami v chování například u dospívajících takto:⁴⁹

- V nekonvenčním nebo podivínském stylu oblékání (cítím se jiný a budu podle toho vypadat).
- Výběru identity, která je odlišná od druhého z rodičů v konfliktu.
- Podceňováním se a vyhledáváním přátel, kteří mají negativní vliv.
- Drogová závislost, protože bolest pramenící z odlišnosti je příliš těžké překonat.
- „Chameleónské“ chování, závislé podle okolností a vrstevníků (přizpůsobím se tomu, kde jsem, chovám se jako oni).
- Narůstající odtažitost doma.

Co pomáhá? (pro rodiče i další vztahové osoby a pomáhající profesionály)

- Identitu dítěte posiluje, když zůstává ve spojení s rodinou, kulturou a komunitou, respektive u dítěte z multikulturní a multietnické rodiny s oběma/více kulturami a komunitami. Využijte rozšířenou rodinu dítěte nebo místní diasporu a oslavujte díky nim různé kulturní tradice dítěte.
- Najděte pro dítě pozitivní vzory z okruhu jeho etnického či národnostního okruhu.
- Vyhledejte terapeuty, poradce a poskytovatele služeb, kteří dokážou reflektovat kulturní identitu dítěte a hovořit jeho jazykem.
- Seznamte se s jinými rodinami a rodiči, kteří pečují o děti stejného etnického původu a kultury, respektive stejně bilingvální rodiny, jako děti ve vaší péči.

⁴⁹ Srovnej SCHOOLEROVÁ, Jayne, E. *Adopce vztah založený na slibu*. Praha: Návrat domů, 2002.

- Pokud dítě mluví druhým jazykem svého otce či matky, kterému příliš nerozumíte, pokuste se v tomto jazyce naučit alespoň některá slova či fráze. Děti se tak budou cítit příjemněji a více přijímané.
- Vybírejte knihy a filmy, v nichž se objevují kladné postavy podobného etnického původu jako dítě/druhý z rodičů.
- Vybírejte hračky a panenky, které jsou dítěti podobné.
- Ptejte se děti a s dětmi probírejte jejich „druhou“ kulturu, tradice „druhé“ rodiny ze strany otce či matky, ptejte se na to, co mají rády a co ne. Váš zájem podpoří zdravé sebepojetí dítěte a ukáže jim, že se oba sociální a kulturní světy mohou propojit, i když rodiče zažívají krizi.
- Dodržujte svátky a náboženské nebo rodinné zvyky, které jsou pro děti obzvlášť důležité. Obohaťte těmito tradicemi vlastní zvyklosti.⁵⁰

Krise v rodině a její význam

Shrneme-li výše uvedené, pak je zřejmé, že krize v rodině může být ohrožením i příležitostí k potřebné změně. Pokud však není krize překonaná žádoucí smysluplnou změnou, pokud se nestane naplněnou příležitostí ke změně, stává se krize zdrojem ohrožení dítěte závažným stresem a je mnohdy příčinou hlubokých dětských traumat. Ztráta bezpečí a blízkosti, kterou dítě zažívá uprostřed rodinné krize u svých nejbližších vztahových osob, se tedy může rozvinout do „zablokované důvěry“ a komplexního vývojového traumatu, které může dítě manifestovat v různých psychosomatických projevech, nejrozličnějšími podobami „poruch chování, „poruch učení“ atd.

Konflikt mezi rodiči různého národnostního, náboženského či etnického původu, separace od jednoho z nich, může navíc také omezit či přinést úplnou ztrátu širších sociálních vztahů dítěte a tím i zdrojů kulturní, národní či etnické identity dítěte. Důležitý základ bezpečí, předvídatelnost a kontinuita v životě dítěte se totiž vytváří i na úrovni sociálních vztahů a kultury, v níž se dítě naučilo smysluplně žít a rozumět svému „příběhu“.

Každý konflikt a každé trauma v sobě obsahuje výzvu k řešení a je třeba poznat, jak člověk své krize zvládá a jak ho případné nevyřešení minulého konfliktu znevýhodňuje v zacházení s pozdějšími problémy. Minulost či osud v podobě traumatizující rodinné krize nemůžeme změnit, můžeme ale vývoji napomoci a nasměřovat jej tím, že připravíme půdu pro pozitivní

⁵⁰ Upraveno podle PRIDE. *Modul 7. Podpora osobní a kulturní identity dítěte. Příručka lektora.* Washington DC: Child Welfare League Of America.1993.

změny. Některé krůčky k pozitivním změnám („Co pomáhá“?) jsme si zde také popsali. Potřeba nacházet bezpečné vztahy a možnost nápravy vztahů trvá celý život.

B. DÍTĚ JAKO SUBJEKT OCHRANY V OBECNÉM PRÁVNÍM KONTEXTU

KAPITOLA I. LIDSKOPRÁVNÍ VÝCHODISKA MEZINÁRODNĚPRÁVNÍ OCHRANY DÍTĚTE A PARTICIPACE DĚTÍ

Úvod

V rámci této kapitoly se zaměříme na základní standard práv dítěte zakotvený ÚPD s důrazem na historický kontext jejího vzniku a její praktický život a postupné nacházení odrazu v národní legislativě a politikách států. Kapitola podtrhne význam principů ÚPD a stručně představí práva z ní vyplývající, která nabývají zvláštního významu v kontextu mezinárodní rodiny.

K vývoji pojetí dětství z lidskoprávního hlediska

Od dobročinnosti k právu – vznik práv dítěte

Ve středověku se dítě považovalo za malého dospělého. Idea dětství tehdy neexistovala. Postavení dítěte jako osoby závislé, osoby ve slabším postavení, která se rozvíjí, historicky neodpovídal žádný právní nárok, ale pouze apel na mravní normy, dobročinnost a soucit. Existuje-li právo, musí být možné identifikovat oprávněnou osobu, která se může domáhat svého práva vůči osobě povinné. Jedny z nejstarších mezinárodních lidskoprávních úmluv sjednané na půdě Mezinárodní organizace práce se týkaly ochrany dětí před nejhrošími formami dětské práce. Přijetím ÚPD se na mezinárodním poli završil proces, kterým se státy zavázaly praktickými i legislativními a dalšími opatřeními zajišťovat **minimální standard ochrany práv dítěte** zakotvený v ÚPD a také ho implementovat ve své národní legislativě a prostřednictvím svých národních politik. Přijetí třetího Opčního protokolu k ÚPD zavádějícího postup předkládání oznámení v roce 2011 pak představuje zrovnoprávnění ÚPD s celou řadou dalších lidskoprávních úmluv OSN, které vedle monitorovacího mechanismu výborů umožňují i projednávání individuál-

ních podání uvádějících porušení úmluvy v konkrétních případech a státech. Česká republika tento protokol ratifikovala v roce 2015.

Přijetí nového pojetí dětství a dítěte

Až ve **dvacátém století** se objevuje myšlenka respektu k dítěti, jako osobě rozumějící, byť ne nutně do všech širších souvislostí, okolnostem svého života, s vlastní autonomií, vlastními preferencemi, schopné do určité míry ovlivňovat dění kolem sebe a otázky, které na něj mají vliv. S rostoucím vnímáním významu participace ve společnosti, ať už ve smyslu participace politické nebo ve smyslu práv zákazníků, spotřebitelů či uživatelů služeb, objevuje se hlubší porozumění pro princip participace dítěte. Díky tomuto posunu dnes vnímáme děti jako **aktivní činitele jejich vlastního života**. Víme, že již děti předškolního věku jsou schopny dát najevo své preference a školní děti se běžně mohou podílet na vytváření pravidel chování ve třídě a aktivně ovlivňovat dění ve své komunitě. Hlas dospívajících se dnes výrazně projevuje třeba v oblasti ochrany životního prostředí a prosazování udržitelného rozvoje.

Dvacáté století se stalo stoletím, kdy se postupně začaly emancipovat jednotlivé znevýhodněné a ohrožené skupiny jako ženy, děti či osoby se zdravotním postižením. Úmluva proti diskriminaci žen podobně jako Úmluva o právech osob se zdravotním postižením a podobně jako ÚPD představují impulsy k ochraně práv jednotlivce před diskriminací, násilím a vykořisťováním a také paternalismem společnosti.

Mezinárodněprávní ochrana dítěte sleduje naplnění a ochranu práv dítěte v kontextu mezinárodního vymáhání výživného, mezinárodních únosů dětí, zajišťování práva styku a mezinárodního osvojení. Práva definovaná v ÚPD a zaručená národní legislativou tak chrání v souvislosti se situacemi s mezinárodním prvkem. Zajišťuje zároveň naplňování závazků ČR z celé řady dalších mezinárodních úmluv, které práva definovaná v ÚPD rozvádějí a mnohé ÚPD historicky předcházejí.⁵¹

⁵¹ EÚO, EuVýPD, Úmluva o vymáhání výživného v cizině (publikována v č. 33/1959 Sb.), Úmluva o uznání a vykonatelnosti rozhodnutí o vyživovací povinnosti k dětem (publikována v č. 14/1974 Sb.), Úmluva o uznávání a výkonu rozhodnutí o vyživovací povinnosti (publikována v č. 132/1976 Sb), nařízení Brusel IIa, nařízení Rady (ES) č. 1206/2001 ze dne 28. května 2001 o spolupráci soudů členských států při dokazování v občanských nebo obchodních věcech, Úmluva o styku s dětmi (publikována v č. 91/2005 Sb. m. s.).

Nové porozumění univerzality a nedělitelnosti lidských práv

Tyto pojmy se objevují od přijetí **Všeobecné deklarace lidských práv** (1948), která se stala celosvětově uznaným standardem ochrany a naplňování lidských práv a východiskem postupného přijímání mezinárodních lidskoprávních úmluv. Pojmy nedělitelnosti, vzájemné závislosti a souvztažnosti lidských práv zakotvila celosvětová Vídeňská konference k lidským právům⁵² v roce 1993. Jejich praktická realizace se ale ve společnosti objevuje jen postupně v tom, že při ochraně jednoho lidského práva nesmí stát či poskytovatel služby porušovat či omezovat jiná lidská práva téhož subjektu. V kontextu práv dítěte tak typicky dnešní poskytovatelé služeb a státy uznávají a usilují o to realizovat v praxi právo na bezpečí a zajištění, aniž by ale zároveň omezovaly osobní svobodu a právo na soukromí. Služby mají jít za svým příjemcem a maximálně šetřit jeho další práva a jeho preference co do způsobu života apod. Právo na rodinný život musí být chráněno i pro děti, které potřebují zvláštní podpurná opatření při vzdělávání, rehabilitaci nebo specializovanou péči. Kulturní zvyklosti, tradice, či vzorce chování a postoje mohou být vzaty v úvahu při hodnocení celkového kontextu společností a jednotlivce žijícího v ní, ale nesmí sloužit jako výmluva pro porušování lidských práv.

Ani tradice nemohou být omluvitelným důvodem pro porušování práv dítěte. Vžil se pojem negativní a škodlivé tradiční praktiky a vlády přijímají aktivní kroky k jejich vymycování. Ať už se jedná o dětské sňatky, mrzačení ženských pohlavních orgánů nebo třeba násilné formy disciplíny, tolik zakotvené v českém prostředí.

Ani institucionální péče, zejména pro mladší děti, nenaplňuje jejich práva. Všechny děti mají právo na rodinný život, je povinností státu přijímat všechna vhodná opatření k tomu, aby podporoval rodiny a pečující osoby, tak aby minimalizoval případy, kdy dítě nemůže být v péči svých rodičů a zároveň byl schopen zajistit rodinnou péči i těm dětem, o které se jejich vlastní rodiče starat nemohou.

ÚPD – změna paradigmatu pojetí dětství a dítěte

ÚPD přijatá státy v roce 1989 se stala nejuznávanějším standardem ochrany práv dítěte po celém světě a mezinárodní právní úmluvou s nejvyšším po-

⁵² VALNÉ SHROMÁŽDĚNÍ OSN, *Vídeňská deklarace a akční plán*, [online], 12. července 1993, [cit. 24. září 2019]. Dostupné na <<https://www.refworld.org/docid/3ae6b39ec.html>>.

čtem smluvních stran (196).⁵³ Jediným státem OSN, který dnes není smluvní stranou této úmluvy, jsou Spojené státy americké.

Poznámka

USA především až do 1. 3. 2005 ukládaly a vykonávaly trest smrti i za trestné činy spáchané před dosažením zletilosti, což Úmluva vylučuje. V současnosti ale již tento problém odpadl a americká pozice spíše vyjadřuje převahu konzervativních názorů odmítajících právě princip participace a upřednostňujících práva rodičů či jiných pečujících osob před právy dítěte, a nahrazuje mu také izolacionistický přístup USA k mezinárodnímu pořádku a lidskoprávním mechanismům.

Pro Českou republiku je ÚPD právně závazná, je součástí českého právního řádu. Podle článku 10 Ústavy České republiky⁵⁴ má aplikační přednost před zákonem v situaci, kdy by zákonné ustanovení nebylo v jejím obsahu v souladu. Všechny nově přijímané zákonné normy se posuzují z hlediska souladu s ÚPD a dalšími mezinárodními lidskoprávními úmluvami, kterými je Česká republika vázána. Všechny platné právní předpisy týkající se dětí je potřeba vykládat v souladu s ÚPD a její znalost má stát povinností šířit mezi veřejností včetně té odborné pracující s dětmi. Text ÚPD samotné doplňují tři opční protokoly, dva věcné – o zapojování dětí do ozbrojených konfliktů a k prodeji dětí, dětské prostituci a dětské pornografii, a jeden procesní, už zmíněný protokol zavádějící postup předkládání oznámení.

ÚPD jednoznačně odsuzuje jakékoliv formy **násilí na dětech** a škodlivé tradiční praktiky vůči dětem, odsuzuje vykořisťování a zneužívání dětí a dětské práce. Definuje právo na vzdělání a cíle vzdělávání, ochranu soukromí a rodinného života, právo na získávání informací a na přístup k médiím, na svobodu vyznání, názoru, vyjadřování, sdružování. Je komplexním pokusem o zachycení specifík práv dítěte vedle práv, která mají shodná s dospělými, zvláštní článek je věnován dětem se zdravotním postižením i dětem uprchlíkům nebo dětem příslušníkům menšin. Definováno je také právo na hru a na odpočinek, ochrana dětí před drogami, požadavek na specializovanou justici nad mládeží a na ochranu dětských delikventů.

Se vstupem ÚPD v platnost vznikl **Výbor OSN pro práva dítěte**,⁵⁵ který je expertním monitorovacím orgánem ÚPD. Výbor pravidelně projednává zprávy států o tom, jak naplňují své povinnosti z ÚPD a jejich dvou opč-

⁵³ Počet převyšuje počet členských států OSN, protože některá nesamostatná území Úmluvu ratifikovala samostatně.

⁵⁴ Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů.

⁵⁵ Pro více informací viz webová stránka Výboru OSN pro práva dítěte <<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRC/Pages/CRCIndex.aspx>>.

ních protokolů (První opční protokol k účasti dětí v ozbrojených konfliktech a Druhý opční protokol proti sexuálnímu zneužívání dětí, dětské prostituci a pornografii) a státům nabízí doporučení ke zlepšování naplňování práv dítěte v jejich národní praxi.

Poznámka

Své široké zkušenosti z projednávání národních zpráv Výbor zužitkovává vytvářením obecných komentářů k ÚPD, jimi pomáhá státům i odborné veřejnosti ve výkladu ÚPD. Samostatné všeobecné komentáře byly vydány k principu nejlepšího zájmu, k principu participace, k dětem na ulici atd. Všechny komentáře Výboru jsou veřejně dostupné na stránkách výboru, a to včetně doporučení směřovaných České republice při pravidelném jednání o implementaci ÚPD na národní úrovni. Nově jsou k dispozici už i závěry Výboru k individuálním komunikacím.

Zásady ÚPD

Zásady úmluvy jsou ustanovení, která je potřeba zohledňovat při všech záležitostech týkajících se dítěte a při naplňování každého jeho práva. **Jsou čtyři – právo nebýt diskriminován, právo na ochranu života a rozvoj, princip nejlepšího zájmu dítěte a právo na respektování názorů dítěte neboli princip participace. Stručně si je představme:**

Právo na ochranu života a rozvoj

Toto základní lidské právo pro děti úzce souvisí s právem na dobré životní podmínky, na zdravotní péči dětí i matek, na prenatální péči a péči během a po porodu. Je právem samo o sobě, a zároveň předpokladem pro realizaci všech dalších práv. Primární roli zde hrají rodiče a další pečující osoby. Významnou roli hraje stát při zajišťování dostupné, přijatelné a kvalitní zdravotní péče a dobrých životních podmínek, tedy při vytváření sociálních systémů, včetně např. dostupného sociálního bydlení, a v komplexní podpoře pečujících osob, zejména rodin. Dítě má právo na registraci, státní občanství, na ochranu své totožnosti včetně rodinných vztahů.

Právo nebýt diskriminován

Toto právo je ústředním lidskoprávním tématem. Za diskriminaci se považuje jednání s dotčenou osobou, které ji omezuje v jejích právech či jí brání jejich užívání na základě zákonem zakázaného rysu, může to být rasa, etnická příslušnost, gender, věk, politická příslušnost či náboženství, vyznání,

původ. Právo nebýt diskriminován tedy znamená právo nebýt znevýhodněn na základě vnitřních charakteristik, které jsou pro člověka nezměnitelné či zásadní pro jeho osobnost, identitu a důstojnost či jeho postavení, původu. ÚPD chrání dítě také před diskriminací či trestáním na základě postavení, činností, vyjádřených názorů nebo přesvědčení jeho rodičů, zákonných zástupců nebo členů rodiny.

Rozlišujeme diskriminaci přímou a nepřímou. U přímé se jedná o rozlišování podle zakázaného rysu, naopak u nepřímé se jedná o stanovení pravidla, které je sice neutrální, ale má negativní dopad na skupinu opět vymezenou daným zakázaným rozlišovacím rysem.

Příkladem přímé diskriminace je zákaz vstupu dívek či žen do školy, konkrétně v českých zemích až do roku 1878 nebylo ženám vůbec povoleno vysokoškolské studium. I dlouho po tomto datu byla ženám umožněna účast pouze na „přednáškách pro ně vhodných“ a neměly zaručeno právo jít ke zkouškám. Dalším příkladem diskriminace přímé je, že až do roku 1919 ženy v českých zemích neměly všeobecné volební právo.

Příkladem nepřímé diskriminace je, když je výuka žáků vedena způsobem výrazně spoléhajícím na práci, kterou má dítě odvádět se svými rodiči doma. Takový způsob výuky výrazně znevýhodňuje děti ze sociálně slabšího prostředí, negativně dopadá na děti chudé a děti z romské komunity. Podle výzkumů OECD například Česká republika patří dosud ke státům, kde je pravděpodobnost, že dané dítě dosáhne vysokoškolského vzdělání více než kde jinde závislá na sociálním postavení jeho rodičů, systém vzdělávání pak jen dále zvyšuje rozdíly ve společnosti.

V českém prostředí nejznámějším soudně uznaným příkladem nepřímé diskriminace byl způsob posuzování, kterým se převážně romské děti zařazovaly do vzdělávání ve zvláštních školách. Takto posoudil tehdejší českou praxi velký senát ESLP v případě *D. H. a ostatní v. Česká republika* (2007).⁵⁶

Princip nejlepšího zájmu dítěte

Tento princip vyžaduje, aby při **každém řízení** ovlivňujícím dítě, byl jeho nejlepší zájem zvažován jako jedno z předních hledisek. Zájmy dítěte musí být hodnoceny prakticky, v konkrétním momentě, se znalostí všech okolností jeho života a v souladu s principem participace dítěte. Princip nejlepšího zájmu dítěte proto bude v této publikaci „skloňován“ velmi často.

⁵⁶ Rozsudek velkého senátu ESLP ze dne 13. listopadu 2007, *D. H. a ostatní proti České republice*, č. 7325/00.

Participace

Zatímco ochrana dítěte, sociální a ekonomická pomoc dítěti jsou přijímány jako úkoly rodičů, pečujících osob a celé společnosti a dítě v nich původně vystupovalo jako „objekt“ péče, princip participace je historicky mladší a v ÚPD se objevil poprvé. Upozorňuje na osobnost dítěte a jeho individuální preference. Na dítě nahlíží jako na subjekt jeho práv a požaduje jeho viditelnost v jeho právech.

Ukládá, aby ve všech záležitostech, které na dítě mají vliv, byl vyslechnut jeho názor na ně a byla mu věnována pozornost odpovídající věku a zralosti dítěte. Zvláštní pozornost principu participace se pak věnuje v kontextu soudních a správních řízení.

Princip participace nepřenáší odpovědnost na rozvíjející se dítě, ale vyžaduje, aby dítě obdrželo v přiměřeném čase a formě informace k tomu, aby mohlo posoudit ve vztahu k němu řešenou otázku, vytvořilo si na ni názor a tento svým způsobem sdělilo. Součástí tohoto práva je také nárok na to, aby dítěti bylo sděleno, jakým způsobem byl jeho názor vzat v potaz a jaký měl vliv na konečné rozhodnutí. Participace dítěte není jeho povinnost, ale právo. Pro jeho realizaci je zásadní vytváření atmosféry bezpečí v širším slova smyslu a důvěry. Schopnost sdělovat způsobem odpovídajícím zralosti a věku dítěte okolnosti zásadní pro jeho posouzení, a zároveň kreativní přístup, který umožní dítěti svým vlastním způsobem se vyjádřit ke svým preferencím v řešené situaci. Participaci jako právu dítěte věnujeme v rámci této publikace zvláštní kapitolu.

Práva dítěte z ÚPD nabývající zvláštního významu v kontextu mezinárodní rodiny

Právo dítěte na svou identitu, včetně národnosti, jména, rodinných vztahů a právo na udržování pravidelného kontaktu s rodičem sídlícím v jiném státě

Dítě má právo na jméno, na kontakt se svou rodinou a na to znát oba své rodiče a být v péči svých rodičů. Mezinárodní prvek v tomto ohledu často znamená, že dítě má několikanásobnou národní identitu a střetávají se u něj různé legislativní rámce pro úpravu jména a rodinných vztahů.

Tato skupina práv úzce souvisí s právem být v kontaktu s dítětem, ať už formou návštěvy, pobytu dítěte u rodiče, nebo nepřímo, moderními komu-

nikáčnými prostředky, přes telefon, email nebo komunikační aplikace. Je povinností i právem rodičů udržovat osobní styk s dítětem. V případech, kdy jeden z rodičů brání druhému, aby se stýkal s dítětem, lze podniknout právní kroky za účelem zajištění tohoto kontaktu. Zajištění kontaktu s dítětem, které žije v jiném státě než jeho rodič, se nejčastěji řeší výkonem rozhodnutí v cizině, nebo pomocí právních nástrojů, které nabízí mezinárodní právo. K tomu pak blíže zvláštní část této publikace.

Právo nebýt oddělen od svých rodičů proti jejich vůli mimo situací, kdy o tom rozhodne kompetentní orgán v souladu s platnými zákony a s možností soudního přezkumu takového rozhodnutí a ochrana dítěte před únosem

Obě tato práva spolu úzce souvisí. Ochrana dítěte před únosem je v ÚPD definována jako ochrana před nezákonným přesunem přes hranice. Česká republika je smluvní stranou ÚMÚD, která upravuje možnosti navrácení protiprávně přemístěných či zadržovaných dětí do místa jejich obvyklého bydliště. K tomuto pak dále viz kapitola věnovaná mezinárodním únosům dětí.

Právo na přístup k informacím a na svobodu vyjádření

Toto právo úzce souvisí s právem na participaci, zahrnuje přístup k moderním informačním prostředkům a technologiím. Svoboda vyjádření je právem shodným s právem dospělých upravených v dalších lidskoprávních úmluvách a setkává se se stejnými problémy naplňování. Kritika je přirozenou součástí komunikace stejně jako nesouhlas. Pro děti jsou obě tato práva jednak právy cílovými, ale také instrumentálními, slouží jim k dalšímu rozvoji a vzdělávání.

Ochrana dítěte před nezákonným narušováním jeho soukromí, rodinného života, domova, korespondence či nezákonnými útoky na jeho čest či pověst

Toto právo vyžaduje zodpovědné zacházení s osobními informacemi a vnímání dlouhodobého zájmu dítěte na ochraně jeho soukromí v prostředí moderních technologií, které až v poslední době začaly pojímat právo být zapomenut a vše, co se v mediálním prostoru objeví, zde může setrvat dlouhé roky.

Podpora rodičů při výkonu jejich společné odpovědnosti za péči o dítě a o jeho výchovu

Rodiče nesou primární břemeno péče o dítě a společnost jim v tom má být nápomocna, má pomáhat v sociálních problémech a usilovat o udržení rodinné jednotky, pokud je to v zájmu dítěte a jeho bezpečnosti. Veškeré oddělení dítěte od jeho rodičů má být až poslední možností a pouze co nejkratší, tak aby jeho život v rodinném prostředí mohl pokračovat. Do této oblasti patří povinnost státu vytvářet systémy sociální ochrany, možnosti sociálního bydlení, zařízení zdravotní péče, poskytovat sociální, psychologickou, mediační i další podporu rodičům a jiným pečujícím osobám. Podpora mezinárodních rodin je zajištěna praxí ÚMPOD, který rodičům poskytuje informace o právních nástrojích ve specifických situacích s mezinárodním prvkem, informuje je o právech dítěte v této souvislosti a o možnostech postupu k jejich efektivní ochraně a naplňování, přispívá také informační a osvětovou činností k prevenci porušování práv dítěte za strany rodičů i dalších osob.

KAPITOLA II. PRÁVA A POSTAVENÍ DÍTĚTE V JUDIKATUŘE EVROPSKÉHO SOUDU PRO LIDSKÁ PRÁVA

Úvod (vymezení základních pojmů)

ESLP a jeho rozhodnutí

ESLP je mezinárodní soud se sídlem ve Štrasburku. Počet soudců ESLP odpovídá počtu členských států Rady Evropy, které ratifikovaly EÚLP. V současnosti je soudců 47. Ačkoli každý členský stát je zastoupen jedním soudcem, soudci jsou nezávislí a nehájí zájmy žádného státu.

EÚLP je mezinárodní smlouva, kterou mohou podepsat pouze členské státy Rady Evropy. EÚLP zřizuje ESLP a obsahuje seznam práv a záruk, jež se státy zavázaly respektovat. EÚLP chrání zejména právo na život, právo na spravedlivý proces v občanskoprávních a trestních věcech, právo na respektování soukromého a rodinného života, svobodu projevu, svobodu myšlení, svědomí a náboženského vyznání, právo na účinný právní prostředek nápravy, právo na pokojné užívání majetku a právo na svobodné volby. EÚLP zakazuje zejména mučení a nelidské či ponižující zacházení či trestání, svévolné a nezákonné zbavení svobody, diskriminaci v užívání práv a svobod uvedených v EÚLP, vypovězení vlastních státních příslušníků státem či odmítnutí jejich vstupu do země, trest smrti a kolektivní vypovězení cizinců. Úkolem ESLP je zajistit, aby smluvní státy respektovaly práva a záruky uvedené v EÚLP. Děje se tak prostřednictvím stížností podaných jednotlivci, výjimečně státy (tzv. mezistátní stížnosti). Zjistí-li ESLP, že smluvní stát porušil některé z práv zaručených EÚLP, vydá rozsudek.

Judikatura ESLP je pro české soudce a další orgány závazná. To se týká nejen rozhodnutí vydaných v řízení proti České republice, ale všech rozhodnutí ESLP. Závaznost judikatury ESLP se nevyčerpává provedením konkrétního rozhodnutí. **Zahrnuje širší závaznost judikatury ESLP. EÚLP je aplikovatelná na národní úrovni.** Byla včleněna do legislativy členských států, které se tím zavázaly respektovat práva v EÚLP zakotvená. Vnitrostátní soudy proto musí EÚLP aplikovat. V rámci této kapitoly proto rozebíráme vliv judikatury ESLP na národní práva, pokud jde o postavení dítěte a řešení rodičovských konfliktů.

Informace o rozsudcích proti České republice a vybraných rozsudcích proti ostatním smluvním státům je možné nalézt v databázi judikatury ESLP v českém jazyce na adrese <<http://eslp.justice.cz/>>.

Poznámka

Úplná databáze judikatury ESLP se nazývá HUDOC. Je k dohledání na internetových stránkách ESLP <<https://hudoc.echr.coe.int>>. Naleznete v ní informace o veškeré judikatuře ESLP v anglickém a francouzském jazyce.

Podání stížnosti k ESLP

Stížnost k ESLP může **podat** každý, kdo se domnívá, že v jeho případě došlo k porušení práv a záruk zaručených EÚLP a jejími Protokoly. Na ESLP se mohou obrátit v zásadě i osoby, které podle vnitrostátního práva nemají svéprávnost, např. nezletilé děti nebo osoby ve svéprávnosti omezené. **Porušení se musí dopustit jeden ze států, který je EÚLP vázán.** Stěžovatel nemusí být státním příslušníkem jednoho ze smluvních států. **Stěžovatel musí být v zásadě osobně obětí namítaného porušení EÚLP.** ESLP neprojednává obecné stížnosti, které se netýkají konkrétního případu. Čin nebo opomenutí, na něž stěžovatel poukazuje, musí být zásadně učiněn orgány veřejné moci příslušného státu (např. soudem nebo správním orgánem). Při podání stížnosti nemusí být stěžovatel právně zastoupen. Právní zastoupení je vyžadováno až v okamžiku, kdy je stížnost oznámena smluvnímu státu, proti kterému byla podána.

Stížnost se musí týkat jednoho z práv uvedených v EÚLP. V kontextu práva na respektování rodinného života lze stížnost podat např. v případě odebrání dítěte z péče biologického rodiče, styku rodiče s dítětem, mezinárodního únosu dítěte nebo osvojení. Před podáním stížnosti je v zásadě třeba **vyčerpat všechny vnitrostátní prostředky nápravy vadných rozhodnutí.**

Poznámka

Obecně lze uvést, že je nutné podat odvolání či stížnost k nejvyšší soudní instanci v dané zemi. V případech proti České republice je zásadně třeba podat ústavní stížnost k Ústavnímu soudu. Současně je třeba v prostředcích nápravy (odvolání, dovolání, ústavní stížnost) zmínit ty námitky, které se později uplatní u ESLP, tj. podstatu námitek porušení EÚLP. Stížnost je třeba podat **do šesti měsíců** od data **konečného vnitrostátního rozhodnutí**, resp. od data jeho doručení. Stížnost je dále třeba podat na formuláři, který je dostupný rovněž v českém jazyce na internetových stránkách ESLP. Veškeré pokyny k podání stížnosti spolu s pokyny, jak stížnost vyplnit, jsou k dispozici na internetových stránkách ESLP

v českém jazyce viz <www.echr.coe.int>. Úředními jazyky ESLP jsou angličtina a francouzština. Stížnost je možné podat v jednom z úředních jazyků ESLP nebo v oficiálním jazyce jednoho ze smluvních států, tedy i v češtině. Řízení je písemné, jen ve výjimečných případech se koná veřejné jednání. Samotné podání stížnosti je bezplatné.

Rozhodnutí ESLP

Rozhodování ESLP o stížnostech se děje ve dvou základních rovinách. Většina stížností je ESLP odmítnuta, aniž by o nich byla vláda dotčeného státu informována. Jen malé procento stížností je oznámeno vládě dotčeného státu, aby se k nim vyjádřila. Poté započne řízení, v jehož rámci je možné docílit smírného urovnání. Pokud nebude stížnost smírně uzavřena, ESLP rozhodne, zda došlo k porušení EÚLP či nikoliv a vydá rozsudek nebo rozhodnutí v jiné formě. ESLP nemá pravomoc rušit vnitrostátní rozsudky nebo zákony. V případě závěru o porušení EÚLP může přiznat **tzv. spravedlivé zadostiučinění**, tj. finanční odškodnění za způsobenou újmu, a to ve formě náhrady majetkové újmy, nemajetkové újmy a nákladů řízení. Někdy však vysloví, že závěr o porušení EÚLP je dostatečným zadostiučiněním za porušení EÚLP. Kromě povinnosti zaplatit spravedlivé zadostiučinění má stát povinnost ukončit porušování EÚLP, pokud stále trvá, a uvést stěžovatele do situace, v jaké by se nacházel, pokud by k porušení EÚLP nedošlo. Působení rozhodnutí ESLP se nevyčerpává zjednáním nápravy v případě individuálního stěžovatele. Judikatura ESLP má širší závaznost, jde nad rámec individuální situace konkrétního stěžovatele. Právní závěr, ke kterému ESLP dospěl, je aplikovatelný na všechny budoucí skutkově a právně obdobné situace v řízeních vedených před českými orgány. Stejně tak na řízení vedená před orgány jiných smluvních států.

Poznámka

Obecně platí, že státy mají volnost, pokud jde o prostředky, pomocí kterých chtějí dosáhnout nápravy. V českém právním řádu je zakotvena možnost obnovy řízení před Ústavním soudem na základě rozsudku ESLP, a to v trestních i občanskoprávních věcech. Tuto možnost zakotvuje § 119 a násl. zákona č. 182/1993 Sb., o Ústavním soudu. Někdy vede rozhodnutí ESLP také k novelizaci právní úpravy, která má zabránit tomu, aby se příště takové případy stávaly.

Postavení dítěte v EÚLP

EÚLP nezakotvuje výslovně právo dětí na zvláštní ochranu. Není to ani dokument, který by byl na děti specificky zaměřen, takže se děti dostávají pod její ochranu jako každý, kdo se nachází v jurisdikci některého ze smluvních států podle článku 1 EÚLP. Zmínku o dětech přesto na některých místech nalezneme. Tak například čl. 5 odst. 1 písm. d) EÚLP umožňuje za určitých podmínek zbavení svobody nezletilého. Nebo čl. 6 odst. 1 EÚLP, který obecně zaručuje právo na spravedlivý proces, hovoří o možnosti omezení veřejnosti řízení, pokud to vyžadují zájmy nezletilého. **Nejbohatší judikatura, v níž je zohledňován zájem dítěte, se váže k článku 8 EÚLP, tedy k právu na respektování soukromého a rodinného života.** Článek 8 přitom o dětech přímo nehovoří. Stežovatelé se ovšem právě tohoto ustanovení nejčastěji v dané souvislosti dovolávají, ne nutně kvůli porušení práv svých dětí, ale nezdídka kvůli porušení svých vlastních práv, které se nějak vztahují k dětem a úpravě jejich poměrů. Každé rozhodnutí „o dítěti“ musí obsahovat hodnocení nejlepšího zájmu dítěte.

Dítě jako účastník řízení před ESLP

Nezletilé děti jsou obvykle odkázány na jiné osoby, aby uplatňovaly jejich nároky a zastupovaly jejich zájmy. **Děti v zásadě nemohou podat stížnost k ESLP samostatně, ale musí být zastoupeny, a to zejména rodiči, resp. zákonnými zástupci. Zastoupení dítěte si přitom ESLP posuzuje autonomně a celá věc je poměrně komplikovaná.** V národním právu zastupuje dítě jeho rodič jako zákonný zástupce. V případě možné kolize je jmenován kolizní opatrovník, kterým je zpravidla OSPOD.

V řízení před ESLP to „tak jednoduché“ není. ESLP bere zvláštní ohled na zranitelnost obětí z důvodu jejich věku, pohlaví či postižení v případech, kdy jim tyto faktory znemožnily podat stížnost s tím, že se zohledňují také vazby mezi osobou podávající stížnost a poškozeným. Děti, chtějí-li uplatnit svá práva a hájit své zájmy, musí v zásadě spoléhat na ostatní, a nemusí být věkově či rozumově natolik vyspělé, aby reálně zmocnily jinou osobu pro jednání jejich jménem. V této otázce je proto nutno vyvarovat se restriktivního nebo formalistického přístupu. Klíčovým východiskem je, aby jakékoliv závažné otázky týkající se respektování práv dětí byly přezkoumány. ESLP vždy případ zkoumá ve světle konkrétních okolností případu.

Judikatura ESLP v zásadě rozlišuje dvě situace: i) spor mezi rodiči a státem (např. odebrání dítěte z biologické rodiny, zbavení rodičovské odpovědnosti) a ii) spor mezi rodiči (např. svěření dítěte do péče jednoho z rodičů, styková práva).

V každém případě ESLP zohledňuje vůli dítěte a případný střet zájmů mezi rodičem podávajícím stížnost jménem dítěte a dítětem samotným.

Kritizuje-li rodič soud např. za odebrání dítěte a jeho svěření do ústavní výchovy, dle judikatury ESLP může stížnost podat rovněž jménem nezletilého dítěte. V případech sporů mezi rodiči např. o právo na styk s dítětem, je ochrana zájmů dítěte svěřena rodiči, který má dítě ve své péči, resp. rodiči, jemuž je dítě svěřeno do péče soudním rozhodnutím. Ten pak může podat stížnost jménem nezletilého dítěte.

Příklad

Ve věci *T. proti České republice*, rozsudek ESLP (2017),⁵⁷ otec podal stížnost jménem svým a jménem své nezletilé dcery, která byla svěřena do péče zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc. ESLP uvedl, že se jednalo o spor mezi otcem a státem zejména ohledně otázky, komu měla být jeho dcera svěřena do péče. Vzhledem k tomu, že stát (resp. kolizní opatrovník) nemůže před ESLP jednat za účelem ochrany zájmů nezletilé, připadá tato úloha otci nezletilé. ESLP tudíž dospěl k závěru, že otec byl oprávněn jednat před ESLP rovněž jménem své dcery. Ve věci *Hromádka a Hromádková proti Rusku*, rozsudek ESLP (2014),⁵⁸ otec podal stížnost jménem dcery, kterou její matka unesla z České republiky do Ruska, když jí byly tři roky. V době projednávání stížnosti bylo dítěti devět let. Dítě bylo českým soudem svěřeno do péče otce. Otec byl tedy i po únosu nadále rodičem, který byl oprávněn mít ji ve své péči. Dle ESLP byl otec oprávněn jednat jménem své dcery v řízení před ESLP navzdory okolnosti, že s ní v době podání stížnosti nežil. Naopak ve věci *Štulíř a ostatní proti České republice*, rozsudek ESLP (2016),⁵⁹ ve které se jednalo o spor mezi rodiči o styk s nezletilým dítětem, ESLP shledal, že otec nebyl oprávněn zastupovat nezletilou v řízení před ESLP, jelikož dítě bylo svěřeno do péče matky. Ochranou zájmů dítěte byl pověřen rodič mající dítě ve své péči, tedy matka, nikoli otec.

ESLP současně připouští, aby za určitých podmínek podal stížnost jménem dítěte jiný rodinný příslušník. Vždy záleží na konkrétních okolnostech případu a je třeba ve světle výše uvedeného posoudit, zda děti nebyly zbaveny účinné ochrany

⁵⁷ Rozsudek ESLP ze dne 17. července 2017, *T. proti České republice*, č. 19315/11.

⁵⁸ Rozsudek ESLP ze dne 11. prosince 2014, *Hromádka a Hromádková proti Rusku*, č. 22909/10.

⁵⁹ Rozsudek ESLP ze dne 31. května 2016, *Štulíř a ostatní proti České republice*, č. 24654/12.

svých práv a zda existoval střet zájmů mezi dětmi a osobou stěžovatele, která jejich jménem stížnost podala.

Příklad

V případě *N.Ts. a ostatní proti Gruzii*, rozsudek ESLP (2016),⁶⁰ byla teta aktivně legitimována podat stížnost jménem svých nezletilých synovců na porušení jejich práva na respektování soukromého a rodinného života. ESLP shledal, že všichni tři chlapci byli v dané době ve zranitelném postavení. Ztratili matku a měli složitý vztah k otci. Teta, která jejich jménem podala stížnost, se aktivně podílela na výchově chlapců, starala se o ně a po určitou dobu jim poskytovala domov. V okamžiku podání stížnosti žili chlapci trvale s rodinou z matčiny strany po více než dva roky. Bylo nepochybné, že teta měla se svými synovci – přímými oběťmi porušení článku 8 EÚLP – natolik těsné vazby, že mohla podat stížnost jejich jménem, neboť byla naplněna i další dvě kritéria z pohledu relevantní judikatury ESLP: i) riziko, že bez tetiny stížnosti budou chlapci zbaveni účinné ochrany svých práv; ii) nebyl zde střet zájmů mezi nimi a tetou.

Nejlepší zájem dítěte

EÚLP, která téměř nehovoří o dětech, tím spíše nehovoří ani o nejlepším zájmu dítěte,⁶¹ byť určitý odkaz na toto hledisko přece jen nalezneme v článku 5 Protokolu č. 7. Ten se zabývá rovností mezi manžely, jež by neměla bránit „státům přijmout opatření, jež jsou nezbytná v zájmu dětí“. Zásada nejlepšího zájmu dítěte je nicméně dle judikatury ESLP základní výkladovou zásadou v případech týkajících se dětí. ESLP systematicky odkazuje na další instrumenty mezinárodního práva, mezi nimiž hraje klíčovou úlohu ÚPD či ÚMÚD.

Odkaz na nejlepší zájem dítěte je nedílnou součástí všech rozhodnutí ESLP o dětech. Na případy shledaného porušení práva na rodinný život, ve kterých hraje dítě hlavní roli, resp. vždy, když mohou být zájmy dítěte dotčeny (např. u styku rodiče ve výkonu trestu s dítětem), pohlíží tak, že odsouzený stát buď nevezal nejlepší zájem dítěte v potaz vůbec, nebo ho ve svém rozhodování uplatnil nesprávně. V principu je to jasné – **nejlepší zájem dítěte je kladen na první místo**. Náročnější je vytyčení kritérií pro posouzení nejlepšího zájmu dítěte, přičemž ESLP jen přezkoumává rozhodnutí vnitrostátních orgánů, které mají nejbližší ke skutečnostem, které hrají roli při posu-

⁶⁰ Rozsudek ESLP ze dne 2. února 2016, *N.Ts. a ostatní proti Gruzii*, č. 71776/12.

⁶¹ K tomuto viz kapitolu Rodičovská odpovědnost a její naplňování v mezinárodních souvislostech.

zování nejlepšího zájmu dítěte. ESLP sám nestanoví, co je v nejlepším zájmu dítěte, pouze ověřuje, zda byl nejlepší zájem dítěte vzat vnitrostátními orgány v potaz a řádně odůvodněn. Posuzování nejlepšího zájmu dítěte není v judikatuře ESLP ovládáno pevnými a jednoznačnými kritérii. ESLP při hodnocení nejlepšího zájmu dítěte postupuje kazuisticky, tedy případ od případu. Vždy hodnotí případ jako celek. Žádná bližší definice, na kterou by se bylo možné za všech okolností spolehnout, není. Podstatné však je, že musí být předním hlediskem při jakékoli činnosti týkající se dětí, ať už uskutečňované např. OSPOD, zařízeními sociální péče, soudy, správními nebo zákonodárními orgány.

Zájmy dítěte se podle ESLP skládají ze **dvou složek**. Na jednu stranu mají být vztahy dítěte s jeho rodinou udržovány, vyjma případů, kdy se konkrétní rodina ukáže jako nezpůsobilá a dítě ohrožuje. Rodinné vztahy mohou být tudíž přetrženy pouze za velice výjimečných okolností a musí být současně učiněno vše pro zachování osobních vztahů nebo pro obnovení rodiny. Článek 8 EÚLP nedovoluje rodiči, aby činil kroky, které by mohly ohrozit zdraví a rozvoj dítěte.

Na druhou stranu je v zájmu dítěte zajistit jeho výchovu ve stabilním prostředí. Nejlepší zájem dítěte bude záviset na rozmanitých individuálních vyvíjejících se okolnostech, posuzovaných v každém jednotlivém případě. Úkolem vnitrostátních orgánů je dbát na zachování spravedlivé rovnováhy, tj. vyvážit zájmy všech zainteresovaných osob. V této oblasti jim přísluší určitý prostor pro uvážení. Státní orgány přitom nesmí ponechat stranou ani přání dítěte, které má právo participovat na řízení.

Poznámka

Zásada nejlepšího zájmu dítěte není jedinou výkladovou zásadou. Pro pochopení způsobu, jakým ESLP hodnotí postup vnitrostátních orgánů, jsou důležité i další zásady, třebaže je zásada nejlepšího zájmu předním hlediskem při rozhodování o dětech. Mezi další výkladová pravidla patří např. zásada proporcionality či hledání spravedlivé rovnováhy mezi více konfliktními zájmy. Při posuzování zásady proporcionality se uplatní určitý prostor pro uvážení vnitrostátních orgánů, ale také skutečnost, že jim přísluší pozitivní povinnost zajistit účinné respektování soukromého a rodinného života dotčených jednotlivců. Významnou roli hrají procesní záruky, což znamená, že vnitrostátní orgány musí při rozhodování o právech a povinnostech jednotlivců dbát na dodržování zásad spravedlivého procesu, zejména umožnit dotčeným osobám vyjádřit se k dané záležitosti.

Příklad

Ve věci *El Ghatet proti Švýcarsku*, rozsudek ESLP (2016),⁶² ESLP posuzoval rozhodování švýcarských soudů o žádosti otce o sloučení rodiny. Dle ESLP vnitrostátní orgány nejlepší zájem dítěte dostatečně nezohlednily. Celý problém spočíval v tom, že Federální nejvyšší soud ve svém rozsudku zkoumal nejlepší zájem dítěte jen povrchně a se stručným odůvodněním. Dle ESLP tak nejlepší zájem dítěte nebyl středobodem úvah federálního soudu, a proto došlo k porušení článku 8 EÚLP. Pokud by vnitrostátní orgány vzaly v potaz nejlepší zájem dítěte a předstířely relevantní a dostačující důvody pro zvolené opatření, ESLP by v souladu se zásadou subsidiarity nejspíše dospěl k závěru, že nastolily spravedlivou rovnováhu a nepřekročily svůj prostor pro uvážení. Uvedený rozsudek demonstruje, jak důležité je precizně formulované odůvodnění zacílené na posouzení nejlepšího zájmu dítěte. V opačném případě hrozí porušení článku 8 EÚLP.

Ve věci *Tlapak a ostatní proti Německu*, rozsudek ESLP (2018),⁶³ ESLP posuzoval nejlepší zájem dětí v souvislosti s tělesným trestáním dětí rodiči, kteří byli členy náboženského uskupení Dvanáct kmenů. ESLP považoval za chvályhodné, že Německo za účelem vyloučení rizika špatného či ponižujícího zacházení s dětmi zakázalo veškeré podoby tělesného trestání dětí, a poznamenal, že dle německého práva má dítě právo na výchovu bez použití násilí. Dospěl k závěru, že nejlepší zájem dotčených dětí nešlo zajistit jiným způsobem než odnětím dětí z péče rodičů, kteří je vychovávali pomocí značně nepřiměřeného tělesného trestání.

Závěry ESLP k právům dítěte v konkrétních souvislostech

Participační práva dítěte v judikatuře ESLP

Participačním právům dítěte je věnována v rámci této publikace samostatná kapitola. Protože ale ESLP participačním právům dětí ve smyslu článku 12 ÚPD věnuje dlouhodobě pozornost, ačkoliv toto právo není výslovně obsaženo v EÚLP (je dovozeno v judikatuře), zmiňujeme se k participačním právům krátce i v rámci této kapitoly.

ESLP se nejčastěji vyjadřuje k **právu dítěte být slyšeno**, a to zejména v řízeních o svěřeni dítěte do péče jednoho z rodičů, o právu na styk, v návratových řízeních a rovněž v řízeních o odebrání dětí z péče biologických rodičů. ESLP zohledňuje, zda byla věc projednána s dítětem na vnitrostátní úrovni a poukazuje na to, že je vhodné, aby opatření byla vedena v souladu s přáním

⁶² Rozsudek ESLP ze dne 8. listopadu 2016, *El Ghatet proti Švýcarsku*, č. 56971/10.

⁶³ Rozsudek ESLP ze dne 22. března 2018, *Tlapak a ostatní proti Německu*, č. 11308/16 a 11344/16.

dítěte, pokud je to možné. Podle ESLP by dítě mělo být slyšeno před soudem s ohledem na svůj věk a vyspělost; **ESLP nestanoví věkovou hranici, vždy záleží na konkrétních okolnostech případu.** Preference dítěte samotného nabírají na váze s jeho postupujícím věkem. Platí však, že názor dítěte ještě neznamená, že je projevem jeho nejlepšího zájmu. Posouzení nejlepšího zájmu je vždy na dotyčném soudci.

Poznámka

Názor dítěte neznamená, že musí být po jeho. Ve věci *C proti Finsku*, rozsudek ESLP (2006),⁶⁴ ESLP kritizoval finský nejvyšší soud, že přikládal názoru dítěte zásadní váhu, aniž by přihlédl k dalším faktorům, zejména k právu biologického otce, čímž se z práva dítěte stalo právo veta.

Příklad

Ve věci *Havelka a ostatní proti České republice*, rozsudek ESLP (2007),⁶⁵ ESLP prohlásil za „politováníhodné, že ... stěžovatelé, ačkoliv již v dané době dosáhli věku třinácti, dvanácti a jedenácti let, nebyli soudy přímo vyslechnuti...“.

Ve věci *Mustafa a Armaga Akin proti Turecku*, rozsudek ESLP (2010),⁶⁶ ESLP konstatoval porušení práva na respektování rodinného života v případě, kdy po rozvodu rodičů byly jejich dvě děti svěřeny každý do péče jednoho z nich, přičemž v určitých obdobích roku si měli rozvedení rodiče děti vyměnit. Takové uspořádání prakticky bránilo kontaktům mezi sourozenci navzájem. ESLP konstatoval, že soudy se vůbec nesnažily získat stanovisko dětí, stejně tak nezaložily svá rozhodnutí na znaleckém posudku, ačkoli byly informovány o tom, že rozdělení dětem způsobuje psychické problémy.

Právo dítěte být slyšeno má své limity. V konkrétním případě se může stát, že názor dítěte zjišťován nebude. Takový postup bude zpravidla odůvodněn nízkým věkem dítěte nebo předmětem řízení. Soudy nejsou za každou cenu povinny dítě přímo vyslechnout. Vždy záleží na konkrétních okolnostech případu.

Příklad

Ve věci *Sahin proti Německu*, č. 30943/96, rozsudek velkého senátu ze dne 8. července 2003, nebylo pětileté dítě soudem přímo vyslechnuto v řízení o styku s otcem. Soud se opřel o odborné vyjádření znalkyně, dle kterého by výslech dítěte představoval riziko; psychologka předvíдалa silnou emoční reakci dítěte, které

⁶⁴ Rozsudek ESLP ze dne 9. května 2006, *C proti Finsku*, č. 18249/02.

⁶⁵ Rozsudek ESLP ze dne 21. června 2007, *Havelka a ostatní proti České republice*, č. 23499/06.

⁶⁶ Rozsudek ESLP ze dne 6. dubna 2010, *Mustafa a Armaga Akin proti Turecku*, č. 4694/03.

nemohlo být vyloučeno ani přijetím speciálních opatření na jednání soudu. ESLP uvedl, že by bylo příliš odvážné tvrzení, že soudy jsou vždy povinné vyslechnout dítě, pokud jde o styk rodiče s dítětem. Měl tudíž za to, že vnitrostátní soud, který neprovedl výslech dítěte a dítěti tak nebyly položeny přímé otázky na jeho vztah k otci, nepřekročil svou míru uvážení, když se opřel o závěry psychologky, která soudní výslech dítěte nedoporučila.

Pokud jde o zjišťování názoru dítěte v **návratovém řízení** dle ÚMÚD, ESLP uvádí, že stanovisko dětí je třeba brát v potaz, nicméně případné **námítky dětí nejsou dostačující pro zamezení návratu**. ÚMÚD dětem nedává možnost vybrat si zemi, ve které budou žít. Soudy mohou, avšak nemusí, na základě nesouhlasu dítěte odmítnout nařídit jeho navrácení. Přání dítěte samo o sobě nezakládá výjimku z povinnosti návratu dle článku 13 ÚMÚD. K názoru dítěte je třeba přihlédnout, avšak soudy musí vždy zvážit rovněž zájmy rodičů.

Příklad

Ve věci *Blaga proti Rumunsku*, rozsudek ESLP (2014),⁶⁷ vnitrostátní soudy založily svá rozhodnutí o nenavrácení dětí do Spojených států amerických na názoru dětí, které návrat jednoznačně odmítly. ESLP na jedné straně kvitoval, že vnitrostátní soud vyslechl děti přímo, bez účasti rodičů nebo dalších příbuzných a poté, co absolvovaly sezení u psychologa. Dále kladně hodnotil, že vnitrostátní soud odůvodnil, proč si myslel, že děti byly dostatečně vyspělé na to, aby sdělily svůj názor, a proč tedy mezi dětmi nerozlišoval, ačkoli byly různého věku – nejstaršímu dítěti bylo v době výslechu dvanáct let, dvěma dětem deset let.

ESLP však podotkl, že názor dítěte hraje roli při rozhodování, zda nařídit návrat, či nikoli, je však nutné vzít v úvahu i další okolnosti. Vnitrostátní orgány neprovedly dostatečný přezkum spravedlivé rovnováhy mezi zájmy dítěte a opuštěného otce. Nadto vůbec neřešily, zda a jak by se děti přizpůsobily podmínkám ve Spojených státech amerických a zda by se s nimi mohla vrátit jejich matka.

Svěření dítěte do péče

Otázky výchovy dítěte spadají pod rodinný život ve smyslu článku 8 EÚLP. Vztah mezi rodičem a dítětem se formuje především výchovou, která je určující pro vývoj dítěte. **Státy mají široký prostor pro uvážení, komu bude dítě svěřeno do péče** a jak bude upraven styk, jelikož vnitrostátní soudy jsou lépe kvalifikovány rozhodovat o otázkách péče o dítě než mezinárodní soud z důvodu svého přímého kontaktu s dotčenými osobami. **Článek 8 EÚLP**

⁶⁷ Rozsudek ESLP ze dne 1. července 2014, *Blaga proti Rumunsku*, č. 54443/10.

nepřiznává žádnému z rodičů přednostní právo na výchovu dítěte. Stejně jako v ostatních případech spadajících pod rodinný život je i zde třeba vzít v potaz nejlepší zájem dítěte, který může převážet nad zájmy rodičů. Pro Českou republiku to konkrétně znamená, že zákonná úprava péče o dítě, ať již výlučná, společná nebo tolik diskutovaná střídavá péče, není za podmínky souladu s nejlepším zájmem dítěte bez dalšího v rozporu s článkem 8 EÚLP. ESLP by posuzoval jakýkoli z uvedených modelů péče o dítě ve světle konkrétních okolností případu a v intencích nejlepšího zájmu dítěte a spravedlivé rovnováhy mezi dotčenými zájmy.

Příklad

Ve věci *Reslová proti České republice*, rozsudek ESLP (2006),⁶⁸ ESLP přezkoumával rozhodnutí o svěření dětí do péče otce. Z odůvodnění rozsudku vyplývalo, že oba rodiče splňují nutné předpoklady k výchově svých dětí. Zároveň soudy zdůraznily, že děti se dobře začlenily do nové rodiny otce, který pro ně byl hlavní rodičovskou postavou, a že si přály zůstat s ním. Svěření do péče otce podporoval od počátku řízení opatrovník. ESLP dospěl k závěru, že rozhodnutí svěřit děti do péče otce se zakládalo na relevantních a dostačujících důvodech a vzalo v úvahu nejlepší zájem dětí. Vnitrostátní orgány proto nepřekročily míru svého volného uvážení.

Styková práva

Jak bylo uvedeno výše, v řízení o svěření dítěte do péče mají státy široký prostor pro uvážení. Oproti tomu při jakémkoli dalším omezení rodičovských práv, jako právě omezení styku, mají státy užší prostor pro uvážení. Taková dodatečná omezení totiž s sebou nesou riziko, že dojde k přerušení rodinných vztahů mezi malým dítětem a jedním nebo oběma rodiči.

Soud nejprve zdůraznil, že z článku 8 EÚLP nevyplývají pouze povinnosti orgánů veřejné moci zdržet se zásahů do příslušných práv jednotlivce, ale i pozitivní závazky, které jsou vlastní účinnému respektování soukromého či rodinného života. Tyto mohou zahrnovat i přijetí opatření k zajištění práv zúčastněných osob a k plnění soudních rozhodnutí. V případech sporů rodičů o děti mají přitom spočívat nejen v zajištění možnosti dítěte být ve styku se svým rodičem, ale současně i v přijetí souboru přípravných opatření, která tohoto výsledku umožňují dosáhnout.

Z judikatury ESLP vyplývá, že je-li prokázána existence rodinného vztahu ve smyslu článku 8 EÚLP, měl by stát v zásadě **jednat tak, aby umožnil roz-**

⁶⁸ Rozsudek ESLP ze dne 18. července 2006, *Reslová proti České republice*, č. 7550/04.

voj tohoto vztahu. V případech týkajících se styku rodiče a dítěte má rodič právo na přijetí opatření za účelem setkání s dítětem a je dána povinnost vnitrostátních orgánů setkání usnadnit vzhledem k tomu, že zájem dítěte přikazuje, že musí být učiněno vše pro zachování rodinných vztahů a případného znovuvytvoření rodiny. Stát tedy musí přijmout vhodná opatření k navázání styku mezi dotyčným rodičem a dítětem. Vhodnými nástroji jsou např. mediace mezi rodiči, rodinná terapie, znalecký posudek, konzultace s odborníky, ukládání sankcí rodiči, který styku brání apod. Být spolu znamená pro rodiče a jeho dítě jeden ze základních prvků rodinného života, a to i přes rozkoly ve vztazích mezi rodiči. Povinnost státních orgánů přijmout taková opatření, jež umožní kontakt rodiče s dítětem, kteří nežijí společně, ovšem není absolutní a porozumění a spolupráce všech zúčastněných osob vždy představují důležitý faktor. Státní orgány sice mají vyvíjet snahu, aby této spolupráci napomohly, ale jejich povinnost využít donucovacích prostředků nemůže být neomezená: musí brát ohled na zájmy, práva a svobody dotčených osob a zejména na nejlepší zájem dítěte. **Závazkem státu není povinnost dosáhnout výsledku, ale povinnost použít všechny dostupné prostředky k dosažení cíle.** ESLP uznává, že vnitrostátní orgány nejsou všemohoucí, zejména jestliže se potýkají s rodiči, kteří nedbají zájmů svého dítěte a nejsou ochotni potlačit svoji nevráživost vůči druhému z rodičů. Neúspěšnost snahy zajistit výkon práva na styk neznamená automaticky porušení EÚLP.

Je nicméně třeba zohlednit situaci všech členů rodiny, neboť ochrana stanovená tímto ustanovením se vztahuje na celou rodinu. **Článek 8 EÚLP v žádném případě neopravňuje rodiče k tomu, aby vyžadoval přijetí opatření, jež by poškozovala zdraví a rozvoj dítěte. Rozhodující je, aby státní orgány přijaly za účelem usnadnění styku veškerá nezbytná opatření.** Nezbytnost se vždy zkoumá v kontextu daného případu.

Příklad

Ve věci *Kacper Nowakowski proti Polsku*, rozsudek ESLP (2017),⁶⁹ ESLP posuzoval postup polských soudů při realizaci styku mezi hluchoněмым stěžovatelem a jeho synem. Matka dítěte kontaktům bránila. Dle znalců bylo dítě fixováno na matku a konflikty mezi rodiči bránily vzájemné spolupráci. Situaci ztěžoval fakt, že otec při komunikaci používal výlučně znakový jazyk a dítě komunikovalo pouze ústně. Styku měla být přítomna matka, která komunikovala oběma způsoby. Soud nepovažoval za nutné naříditi rodičům povinnost podstoupit rodinnou terapii. ESLP se soustředil na dvě otázky: vážný spor mezi rodiči a postižení otce

⁶⁹ Rozsudek ESLP ze dne 10. ledna 2017, *Kacper Nowakowski proti Polsku*, č. 32407/13.

a jeho syna. Byl toho názoru, že vnitrostátní soudy nevyužily všechny právní nástroje zákona o rodině, jež by mohly usnadnit rozšíření styku mezi otcem a synem, zejména mediace by byla žádoucím prostředkem podpory rodičů. Situace byla sice ztížena napjatým vztahem mezi rodiči dítěte, avšak nedostatek spolupráce mezi rodiči není okolností, jež může sama o sobě zprostit orgány jejich pozitivních povinností. Bez ohledu na své postižení měl otec právo na styk a problém v komunikaci měl být při úpravě styku zohledněn. Řešení spočívající v zapojení matky dítěte nezohlednilo animozitu mezi rodiči ani to, že matka styku bránila. Soudy se soustředily na existenci překážek styku a nezabývaly se prostředky, které by napomohly v překonání bariér plynoucích z postižení otce.

Ve věci *Drenk proti České republice*, rozsudek ESLP (2014),⁷⁰ ESLP přezkoumával postup soudů při zajištění práva na styk otce se synem. Vnitrostátní soudy v úvahu konfliktní vztahy mezi rodiči a otcovo nevhodné chování. ESLP schválil postup vnitrostátních orgánů, které nepřistoupily za účelem realizace práva na styk k donucujícím opatřením vůči matce, jelikož by takový postup nebyl v nejlepším zájmu dítěte.

Rychlost řízení

V řízeních týkajících se péče o děti hraje zásadní roli **rychlost rozhodování**. Liknavý postup státních orgánů hraje negativní roli při přezkumu vnitrostátního řízení ze strany ESLP, který kritizuje vnitrostátní orgány, které dovolí, aby byl spor sám vyřešen pouhým plynutím času, kvůli němuž není možné obnovení vztahů mezi rodiči a dětmi.

Příklad

Ve věci *Prodělalová proti České republice*, rozsudek ESLP (2011),⁷¹ ESLP dospěl k závěru, že státní orgány nepřijaly dostatečná opatření k zajištění matčina práva na styk s dětmi. Právo matky na styk bylo postupně omezováno, až došlo k jeho úplnému vyloučení předběžným opatřením. Soudu trvalo více než dva a půl roku, než o úpravě styku rozhodl meritorně. Po uplynutí tak dlouhé doby odloučení matky od dětí pouze na základě předběžného opatření a bez asistenčního nebo mediálního opatření nebyla dle ESLP obnova jejich vzájemných vztahů prakticky myslitelná.

Právě otázka rychlosti řízení pak v České republice tvoří jeden z nejpálčivějších problémů soudnictví ve věcech péče o nezletilé. Jako pokus o zlepšení této situace vytvořil zákonodárce právní úpravu, která zakotvuje povinnost

⁷⁰ Rozsudek ESLP ze dne 4. září 2014, *Drenk proti České republice*, č. 1071/12.

⁷¹ Rozsudek ESLP ze dne 20. prosince 2011, *Prodělalová proti České republice*, č. 40094/08.

soudu ve věci péče o nezletilé rozhodnout do šesti měsíců od zahájení řízení. Jedná se však toliko o tzv. pořádkovou lhůtu, při jejímž překročení nehrozí soudu žádná zásadní sankce stanovená vnitrostátními předpisy. V případě liknavosti však věc může, jak z uvedeného vyplývá, vzbudit pozornost ESLP.

Odebrání dítěte z péče biologických rodičů

Rozdělení rodiny je dle ESLP velmi závažným zásahem do rodinného života a takové opatření musí být dostatečně a rozumně odůvodněno a motivováno nejlepším zájmem dítěte. **Umístění dítěte do náhradní péče je krajním opatřením**, ke kterému se lze uchýlit až jako poslední možností; vnitrostátní orgány mají především povinnost přijmout jiná, mírnější opatření. Možnost umístit dítě do prostředí vhodnějšího pro jeho výchovu nemůže sama o sobě odůvodňovat jeho odebrání biologickým rodičům. Takový zásah musí být nezbytný s ohledem na další okolnosti. Důvodem odebrání dětí může být např. násilí nebo špatné zacházení, pohlavní zneužívání, případně neuspokojivý zdravotní stav rodičů. Naopak dostatečným důvodem pro odebrání dětí není špatná sociální situace rodiny.

Do hry rovněž vstupují pozitivní závazky státu, které mu ukládá článek 8 EÚLP. Jakmile je prokázána existence rodinného vztahu, musí stát v zásadě jednat tak, aby se tento vztah mohl rozvíjet, a musí **přijmout vhodná opatření za účelem sloučení rodiče s dítětem**. **Odebrání dítěte z péče biologických rodičů je tedy v zásadě dočasným opatřením**, které má pominout, jakmile to okolnosti dovolí.

Příklad

Ve věci *Walla a Wallová proti České republice*, rozsudek ESLP (2006),⁷² bylo pět dětí svěřeno do ústavní výchovy s odůvodněním, že rodina nedokáže dětem zajistit vhodné bydlení. ESLP uvedl, že zásadním problémem rodičů bylo nalézt odpovídající bydlení pro početnou rodinu. Děti nebyly vystaveny ani násilí ani špatnému zacházení. Stejně tak nebyl problémem nedostatek citového zázemi či znepokojivý zdravotní stav rodičů. Výchovné schopnosti rodičů nebyly nikdy zpochybněny. Státní orgány měly rodině poskytnout sociální pomoc. Namísto toho zvolily nejradikálnější řešení v podobě odebrání dětí z rodiny, a proto byly ESLP kritizovány.

Ve věci *Achim proti Rumunsku*, rozsudek ESLP (2017),⁷³ bylo sedm dětí stěžovatelů umístěno do ústavní péče, z toho šest nejstarších do stejného zařízení, aby

⁷² Rozsudek ESLP ze dne 26. října 2006, *Walla a Wallová proti České republice*, č. 23848/04.

⁷³ Rozsudek ESLP ze dne 24. října 2017, *Achim proti Rumunsku*, č. 45959/11.

mohly udržovat sourozenecké vztahy. OSPOD informoval rodiče o doporučeních, při jejichž splnění by se rodina mohla vyhnout odebrání dětí. Rodina byla pod dohledem. Rodina byla v materiální nouzi, avšak ta nebyla jediným důvodem odebrání dětí z rodiny. Děti byly opožděné ve vývoji, výchovné schopnosti rodičů byly zpochybněny. Nadto rodiče nespolupracovali a bylo proto obtížné jim poskytnout nezbytnou pomoc. OSPOD situaci v rodině sledoval, v rámci možností poskytoval rodičům poradenství a rodině byla poskytnuta finanční pomoc. ESLP dospěl k závěru, že umístění dětí mimo rodinu sledovalo jejich nejlepší zájem a že vnitrostátní orgány přijaly všechna opatření k návratu dětí do rodiny, která po nich bylo možno rozumně požadovat. K porušení článku 8 EÚLP tak nedošlo.

Ve věci *Jansen proti Norsku*, rozsudek ESLP (2018),⁷⁴ ESLP zdůraznil dočasnost odebrání dítěte z biologické rodiny a nutnost navrácení v předešlý stav, jakmile to okolnosti dovolí. Současně poukázal na potřebu práce s biologickou rodinou, aby se do ní dítě mohlo vrátit, a na negativní důsledky trvalého odloučení dítěte od matky. V daném případě stěžejní roli hrál tvrzené riziko únosu, které vedlo k zákazu styku matky s dítětem. ESLP uvedl, že vnitrostátní soudy vzaly v úvahu i další faktory, jako např. následky únosu pro dítě, příznaky zanedbání dítěte, jeho zranitelnost a potřeby. Rozhodnutí o zákazu styku tak bylo v nejlepším zájmu dítěte, avšak soudy se nezaměřily na sloučení rodiny a nevážily negativní dlouhodobé následky pro dítě způsobené ztrátou kontaktu s matkou. K porušení článku 8 EÚLP proto došlo.

Osvojení⁷⁵

Svolení soudu k **osvojení dětí je nevratným zásahem do života rodiny**. ESLP judikuje, že **k osvojení bez souhlasu rodičů může dojít jen za výjimečných okolností** odůvodněných nejlepším zájmem dítěte a k osvojení musí vést pádné důvody. Jedná se o tak závažný zásah, že uvážení vnitrostátních orgánů podléhá přísným měřítkům ze strany ESLP, jelikož zprerhání rodinných vazeb vede k odříznutí dítěte od jeho kořenů. Státy mají prostor pro uvážení, jehož šíře závisí na potřebě ochránit dítě, jehož vývoj je ohrožen. Na druhou stranu je cílem sloučit rodinu, jakmile to okolnosti dovolí. V každém případě opatření narušující vztah mezi dítětem a rodičem se může uplatnit pouze výjimečně v situacích, kdy se rodiče jeví jako obzvláště nezpůsobilí, nebo pokud je opatření odůvodněno nejlepším zájmem dítěte. Uvede-

⁷⁴ Rozsudek ESLP ze dne 6. září 2018, *Jansen proti Norsku*, č. 2822/16.

⁷⁵ K osvojení viz též kapitolu Náhradní rodinná péče a osvojení v mezinárodních souvislostech.

ný přístup se neuplatní v případech, kdy jsou vazby mezi rodičem a dítětem jen velmi omezené.

Pokud od svěření dítěte do pěstounské péče uplynula značná doba a dítě si zvyklo na pěstouny, může zájem dítěte nad zamezením další změny rodinné situace převážit nad zájmem rodičů na sloučení rodiny, a následně osvojení tak může být ospravedlněno nejlepším zájmem dítěte. Lze se tedy domnívat, že pokud je v zájmu dítěte osvojení, musí dle ESLP zájmy rodičů nevyhnutelně ustoupit před zájmy dítěte.

Příklad

Ve věci *Aune proti Norsku*, rozsudek ESLP (2010),⁷⁶ ESLP aproboval postup norských orgánů s tím, že osvojení dítěte pěstouny bylo v souladu s jeho nejlepším zájmem. I přes zlepšení rodinných poměrů zohlednil v neprospěch biologických rodičů, např. jejich drogovou minulost, týrání syna, přání dítěte zůstat u pěstounů, jeho silnou potřebu jistoty a vstřícnost adoptivních rodičů k umožnění kontaktů s biologickou rodinou.

Ve věci *S. H. proti Itálii*, rozsudek ESLP (2015),⁷⁷ se ESLP zabýval odebráním dětí z péče matky, která dlouhodobě trpěla depresí. Řízení o osvojení dětí bylo zahájeno z důvodu zhoršení nemoci matky. Vnitrostátní orgány nicméně navzdory žádostem matky o poskytnutí pomoci nevzaly v úvahu jiná méně radikální řešení, např. sociální asistenci, aby zachovaly rodinné vztahy a překonaly obtížné období matky. Přes zlepšení situace v rodině a zdravotního stavu matky k osvojení došlo. ESLP však připomněl, že umístění dítěte do příznivějšího prostředí pro jeho výchovu nemůže samo o sobě ospravedlnit odebrání z péče. Děti byly nadto osvojeny třemi rozdílnými rodinami, čímž došlo k narušení sourozeneckých vazeb.

Mezinárodní únos dítěte

Mezinárodním únosem dětí se v kontextu rodinného práva rozumí vyvezení dítěte do jiného státu, než ve kterém bydlí rodič, v jehož péči dítě je, a bez souhlasu tohoto rodiče.⁷⁸ Tato otázka je především regulována ÚMÚD, na kterou ESLP odkazuje, stejně jako na nařízení Brusel IIa a na ÚPD. Mezinárodní únos dítěte je z pohledu EÚLP zásahem do rodinného života ve smyslu článku 8 EÚLP. **O navrácení dítěte nelze rozhodovat mechanicky. Zásadní otázkou k posouzení je, zda byla dodržena spravedlivá rovnováha mezi zájmy dítěte a jeho rodičů.** Vnitrostátní orgány mají pozitivní povinnost přijmout opatření za účelem sloučení rodičů s dítětem. Tato povinnost není

⁷⁶ Rozsudek ESLP ze dne 28. října 2010, *Aune proti Norsku*, č. 52502/07.

⁷⁷ Rozsudek ESLP ze dne 13. října 2015, *S. H. proti Itálii*, č. 52557/14.

⁷⁸ K tomu viz dále kapitolu Mezinárodní únos dítěte.

absolutní, nadto sloučení rodiny může vyžadovat přípravu. V případech, kdy rozhodující roli hraje čas, je přiměřenost přijatých opatření třeba posuzovat s ohledem na rychlost jejich uskutečnění. Předním hlediskem je jako vždy nejlepší zájem dítěte, který může převážet nad zájmy rodičů. Ve většině případů bude v nejlepším zájmu dítěte především jeho navrácení do země, odkud bylo uneseno. Řízení o navrácení včetně výkonu rozhodnutí musí probíhat urychleně, neboť plynutí času může mít nenapravitelné důsledky pro vztah dítěte a rodiče, se kterým dítě nežije. V tomto ohledu ESLP odkazuje na lhůtu šesti týdnů dle článku 11 ÚMÚD, přičemž prodlení delší než šest týdnů může vyžadovat sdělení důvodů nečinnosti.

Článek 8 EÚLP ukládá soudu rozhodujícímu o žádosti o navrácení dítěte specifickou procesní povinnost posoudit hájitelné tvrzení, že dítěti v případě návratu hrozí vážná újma, a své rozhodnutí dostatečně a podrobně odůvodnit. ESLP připomíná, že **výjimku z pravidla bezodkladného návratu je třeba vykládat úzce.**

Příklad

Ve věci *Macready proti České republice*, rozsudek ESLP (2010),⁷⁹ české soudy odmítly vyhovět žádosti otce o navrácení dítěte do Spojených států amerických, odkud jej matka unesla, s poukazem na čl. 13 písm. b) ÚMÚD. Délka řízení o navrácení před soudy prvního a druhého stupně přesáhla dvacet měsíců. ESLP shledal, že po uplynutí takové doby již navrácení nebylo prakticky myslitelné, jelikož by znamenalo přemístit dítě do prostředí, z něhož bylo uneseno ve věku jeden a půl roku a které už neznalo. U dítěte se navíc objevila autistická porucha vyžadující stabilitu prostředí. ESLP tak implicitně aproboval závěr českých soudů o nenvrácení dítěte, avšak vyslovil závěr o porušení článku 8 EÚLP z důvodu, že soudy nejednaly náležitě rychle.

Pokud se objeví těžkosti způsobené odmítnutím rodiče únosce podrobit se výkonu rozsudku o navrácení, vnitrostátní orgány by měly vůči tomuto rodiči uplatnit donucovací opatření. Ta sice nejsou vůči dětem žádoucí, nelze je však pominout v případě nezákonného chování rodiče, se kterým dítě žije. Dle ESLP má stát v každém případě pozitivní povinnost přijmout všechny nezbytné kroky, které lze rozumně vyžadovat k umožnění výkonu rozsudku o navrácení.

⁷⁹ Rozsudek ESLP ze dne 22. dubna 2010, *Macready proti České republice*, č. 4824/06 a 15512/08.

Příklad

Ve věci *M.R. a D.R. proti Ukrajině* (2018)⁸⁰ ESLP posuzoval nevykonání rozsudku o navrácení dítěte z Ukrajiny, kam ho unesla matka, do České republiky, kde žil jeho otec a kterému bylo dítě svěřeno do péče českým soudem. Řízení o navrácení trvalo rok a dle ESLP nebyly dány objektivní důvody pro značné překročení lhůty šesti týdnů. Vykonávací řízení nebylo nikdy dokončeno. Dítě žilo od svého únosu v roce 2009 nepřetržitě s matkou na Ukrajině, oddělené od otce. Zjištění ukrajinského soudu z roku 2014, že dítě si zvyklo na život na Ukrajině, nebylo dle ESLP nijak překvapivé s ohledem na dobu, která uplynula. Plynutí času, které k takovému zjištění vedlo, je však přičitatelné převážně ukrajinským orgánům, které nejednaly urychleně a nepřijaly příslušná opatření za účelem výkonu rozsudku. Soudní vykonavatel měl velmi omezené možnosti k zajištění výkonu rozsudku, včetně toho, že nebyly k dispozici vhodné donucovací prostředky.⁸¹

Popření a určení otcovství

Podle judikatury ESLP **má dítě právo znát svou identitu**. Uvedené se mění s ohledem na stupeň příbuzenství předků, nejsilnější zájem je na určení rodičů. V zásadě je tedy v nejlepším zájmu dítěte znát pravdu o svém původu, na druhou stranu je tu legitimní zájem na zajištění právní jistoty a stability rodinných vztahů a potřeba chránit zájmy dítěte. V každém případě je vždy třeba, aby soudy **na základě konkrétních skutkových okolností posoudily protichůdné hodnoty a zájmy v sázce, tyto zájmy pečlivě vyvážily a své závěry rádně odůvodnily**. Řízení týkající se určení nebo popření otcovství je součástí **práva na soukromý život** dle článku 8 EÚLP, který zahrnuje důležité stránky osobní identity. Článek 8 EÚLP obsahuje, s výhradou přípustných omezení, právo domnělého otce zahájit řízení o popření otcovství k dítěti, které dle vědeckých důkazů je jeho vlastním dítětem.

Příklad

Ve věci *Mandet proti Francii* (2016)⁸² ESLP rozhodl, že zrušením uznání otcovství ze strany manžela matky dítěte, k němuž došlo k žádosti domnělého biologického otce, avšak proti přání dítěte, nedošlo k porušení článku 8 EÚLP. Vnitrostátní soudy správně považovaly nejlepší zájem dítěte za středobod svých úvah a neopomněly přiznat tomuto zájmu rozhodující význam. Na tom nic nemění ani skutečnost, že shledaly, že nejlepší zájem dítěte nespočívá v tom, čeho se on sám

⁸⁰ Rozsudek ESLP ze dne 22. května 2018, *M.R. a D.R. proti Ukrajině*, č. 63551/13.

⁸¹ K těmto otázkám pak dále viz kapitolu Mezinárodní únos dítěte.

⁸² Rozsudek ESLP ze dne 14. ledna 2016, *Mandet proti Francii*, č. 30955/12.

domáhá – tedy v zachování pouta již vzniklého a zachování citové stability rodiny, ve které se nachází –, ale ve zjištění pravdy o jeho skutečném původu a určení příbuzenského vztahu odpovídajícího skutečnosti.

Ve věci *Novotný proti České republice* (2018)⁸³ se muž určený otcem dítěte v roce 1970 nemohl domáhat nápravy situace po uplynutí tříleté promlčecí lhůty, přestože analýza DNA z roku 2012 jednoznačně prokázala, že biologickým otcem není. Nejvyšší státní zástupce, na kterého se obrátil s návrhem na popření otcovství, jeho podnět zamítl s tím, že věc je *res iudicata* (věc rozsouzená). Podle tehdy platného zákona o rodině nemohl v případě třetí domněnky otcovství (určeného soudním rozhodnutím) popírat otcovství. Domněnka otcovství založená pravomocným rozhodnutím byla i přes nové důkazy nevyvratitelná. ESLP rozhodl o porušení práva na respektování soukromého života z důvodu rigidity zákonně úpravy, která neumožnila vzít v potaz zvláštní okolnosti případu. Přitom vzal v úvahu, že domnělé dceři je v současné době více než 50 let a není závislá na výživném od pana Novotného. Navíc s provedením testu DNA souhlasila a pana Novotného za svého otce nepovažovala. Nemožnost popřít otcovství tak byla v rozporu s přáním dotčených osob.

Poznámka

S ohledem na rozsudek ve věci *Paulík proti Slovensku*, rozsudek ESLP (2006),⁸⁴ v němž se ESLP zabýval obdobným případem, se dalo v případě *Novotný proti České republice* (cit. výše) očekávat vyslovení porušení EÚLP. Ještě před vydáním rozsudku tudíž došlo k přijetí nového ustanovení § 425a ZŘS, které připouští v obdobných případech, tj. v situaci, kdy otcovství bylo určeno soudem před 31. prosincem 1995 a jsou tu nové důkazy, které souvisí s novými vědeckými metodami, které v původním řízení nebylo možné použít, podat žalobu na obnovu řízení o určení nebo popření otcovství bez ohledu na uplynutí tříleté promlčecí lhůty od právní moci napadeného rozhodnutí.

Nový občanský zákoník přinesl v těchto věcech některé nové prvky, kterým se věnujeme v kapitole zaměřené na určení a popření rodičovství.⁸⁵

⁸³ Rozsudek ESLP ze dne 7. června 2018, *Novotný proti České republice*, č. 16314/13.

⁸⁴ Rozsudek ESLP ze dne 10. října 2006, *Paulík proti Slovensku*, č. 10699/05.

⁸⁵ K těmto otázkám pak dále viz kapitolu Určování a popírání rodičovství v mezinárodním kontextu.

ČÁST ZVLÁŠTNÍ

A. ZÁKLADNÍ PRÁVNÍ RÁMEC ŘEŠENÍ POMĚRŮ DÍTĚTE Z „MEZINÁRODNÍ RODINY“

KAPITOLA I. SYSTEMATIKA MEZINÁRODNÍHO RODINNÉHO PRÁVA

Úvod (vymezení základních pojmů)

Mezinárodní právo rodinné a mezinárodněprávní ochrana dětí

V souvislosti s právní ochranou dětí a rodiny ve vztazích s mezinárodním prvkem se vyskytuje v praxi i v nauce dvojice právních termínů – mezinárodní rodinné právo a mezinárodněprávní ochrana dětí. Oba tyto termíny se často zaměňují, nebo spíše ne dost jasně rozlišují.

Mezinárodní právo rodinné není samostatným právním odvětvím, ostatně nenaplnuje odvětvotvorná kritéria, ale je **systemovou součástí**, tedy určitou podmnožinou všech norem **mezinárodního práva soukromého**. Jedná se o tu jeho část, která **reguluje soukromoprávní poměry s mezinárodním prvkem dotýkající se osobních a majetkových vztahů mezi členy rodiny**.

Právní termín rodina není *terminus technicus*, respektive není právem jednoznačně definován. To platí jak pro právo české, tak pro většinu právních řádů cizích. S ohledem na to, že je definice rodiny nejasná a tuto nejasnost multiplikuje v poměrech s mezinárodním prvkem nutnost práce s více právními řády, nabízí se obecnější, poněkud tautologická – přesto paradoxně přílehavější – definice, že mezinárodní právo rodinné reguluje **rodinněprávní poměry s mezinárodním prvkem**. Takový přístup k obsahovému vymezení rodinného práva ponechává poměrně autonomní prostor pro to, co který právní řád bude považovat za rodinu či za rodinné právo. Odlišnost v přístupu různých právních řádů se může sice projevit ve vzniku kvalifikačního problému, nauka a ostatně i právní úprava obecného mezinárodního práva soukromého⁸⁶ však má dostatečně kvalitní instrumentárium, jak se s jeho vznikem vypořádat.

⁸⁶ Viz § 20 ZMPS.

Právní termín **mezinárodněprávní ochrana dětí** naproti tomu neoznačuje určitou podmnožinu objektivního práva, ale spíše specifickou **činnost či aktivitu, která je zaměřena na ochranu dětí ve vztazích s mezinárodním prvkem**. Při této aktivitě jsou pak používány nejčastěji normy mezinárodního rodinného práva, neboť právě toto subodvětví reguluje základ právního postavení dětí a rodiny a je tedy jejím přirozeným východiskem tím, že vymezuje právní postavení jednotlivých aktérů, k regulaci jejichž právních poměrů mezinárodněprávní ochrana dětí směřuje.

Vedle mezinárodního práva rodinného jsou při mezinárodněprávní ochraně dětí používány také právní normy řady **dalších právních odvětví** – ústavního práva, správního práva (zejména v oblasti sociálně-právní ochrany dětí, správy policie, či vnitřní správy), dále práva mezinárodního (zejména práva konzulárního a diplomatického) či trestního.

Nabízelo by se tedy hovořit o právu mezinárodněprávní ochrany dětí jako souboru norem, které regulují postupy při ochraně práv dětí s mezinárodním prvkem, ale takový přístup by byl do jisté míry limitující, neboť mezinárodněprávní ochrana dětí se neobejde jako aktivita **multidisciplinární** bez využití poznatků **dalších vědních oborů**, zejména sociální práce, psychologie či medicíny.

Mezinárodní prvek

Aby si určitý rodinněprávní poměr vynutil regulaci mezinárodním právem rodinným, je třeba, aby byl přítomen **mezinárodní prvek**, tedy okolnost, která zakládá vazbu současně k více právním řádům. Touto okolností může být různost státních občanství, pobyt různých subjektů právních poměrů v různých státech, či fakt, že určitá právní skutečnost nastala na území jiného státu apod.

Je třeba upozornit na to, že při výkonu mezinárodněprávní ochrany dětí, jak je v podmínkách České republiky zajišťována Úřadem pro mezinárodněprávní ochranu dětí, není dána kompetence tohoto úřadu pro všechny vztahy s mezinárodním prvkem, ale pouze pro ty, u nichž je skutkový stav rozdělen mezi dva (eventuálně více) států, tedy v těch případech, které mají **přeshraniční mezinárodní prvek**.

Příklad

V České republice dlouhodobě žije rodina, jejíž všichni členové jsou vietnamskými státními příslušníky a zde také žijí. Díky cizímu státnímu občanství je třeba k posouzení režimu právních poměrů uvedené rodiny používat mezinárod-

ní právo soukromé, přesto však tato okolnost sama o sobě nezakládá působnost ÚMPOD.⁸⁷ Jedná se sice o případ s mezinárodním prvkem, nikoliv však o případ mezinárodněprávní ochrany dětí. Eventuální sociálně-právní ochrana dětí v tomto případě je tedy „vnitrostátní“ a zakládá kompetenci obecných věcně a místně příslušných orgánů sociálně-právní ochrany dětí.

Specifika mezinárodního práva rodinného

Úvod

Předchozí akcentace role mezinárodního práva rodinného při mezinárodněprávní ochraně dětí definuje potřebu porozumět důkladně principům fungování této specifické části mezinárodního práva soukromého. To umožní pro účely aplikace práva lepší metodologickou i právně-technickou práci s tímto subsystémem.

V prvé řadě je třeba zdůraznit avizované zvláštnosti mezinárodního práva rodinného; těmi jsou:

- a) reflexe zájmu specifického (privilegovaného) subjektu – dítěte,
- b) silné lidskoprávní akcenty a aspekty,
- c) vyšší míra výskytu mezinárodně unifikované právní regulace (ve srovnání s jinými oblastmi mezinárodního práva soukromého).

Role dítěte jako privilegovaného subjektu

Zaměření unifikovaného mezinárodního práva rodinného na specifickou ochranu dítěte je tradičním jevem již desítky let. Nejprve se zaměřovalo na oblast vymáhání výživného a postupem doby proniklo také do dalších oblastí mezinárodního rodinného práva – do oblasti rodičovských práv (rodičovské odpovědnosti) či adopčního práva. I mezinárodní rodinné právo následovalo obecné trendy (nastalé zejména v období po druhé světové válce) soukromoprávních kodifikací, které chránily dítě jako přirozeně slabší subjekt a stalo se tak nástrojem právního vyrovnávání fakticky nerovného postavení mezi dospělými a dětmi.

Tradiční (vnitrostátní) mezinárodní právo soukromé pak specificky chránilo a dosud chrání zájmy dětí s využitím tzv. materializovaných kolizních řešení. Jedná se o situace, kdy se v základní kolizní normě odkazuje na určitý právní řád podle abstraktního kolizního kritéria bez vazby na výsledek to-

⁸⁷ Tak srov. návěť § 35 odst. 1 a odst. 2 ZSPOD.

hoto kolizního řešení. V navazující zvláštní kolizní normě (materializované) pak je umožněno použití právního řádu, který je pro privilegovaný subjekt (zpravidla dítě) výhodnější, zpravidla je to právo tuzemské.

Příklad

Pro určení či popření rodičovství je základní kolizní norma obsažena v první větě § 54 odst. 1 ZMPS, která zní: *(1) Určení a popření rodičovství se řídí právním řádem státu, jehož příslušnost nabylo dítě narozením.* Na ni navazuje zvláštní kolizní řešení pro případ vícera státních občanství: *Jestliže dítě získalo narozením více než jednu státní příslušnost, rozhoduje se podle českého právního řádu.*⁸⁸ Pak ve třetí větě § 54 odst. 1 ZMPS následuje první materializované kolizní řešení: *Jestliže je to v zájmu dítěte, použije se právního řádu státu, v němž měla matka dítěte obvyklé bydliště v době jeho početí.* Na toto řešení navazuje druhé materializované kolizní řešení v § 54 odst. 2 ZMPS: *Má-li dítě v České republice obvyklé bydliště a je-li to v jeho zájmu, použije se pro určení a popření rodičovství českého právního řádu.*⁸⁹ Materializaci kolizního řešení prozrazuje přítomnost kritéria zájmu dítěte jako součásti hypotézy (rozsahu) kolizní normy.

Lidskoprávní obsah mezinárodního práva rodinného

Rozvoj lidských práv se zcela přirozeně dotkl i rodinného, respektive mezinárodního rodinného práva. Kromě reflexe ochrany rodiny v obecné úpravě lidských práv (zejména v EÚLP) se stala páteří ochrany práv dětí přirozeně ÚPD, na kterou pak navázala řada nástrojů, které principy ÚPD rozpracovávají, nicméně směřují k regulaci relativně konkrétních otázek právního postavení dětí.

Mezinárodní unifikace mezinárodního rodinného práva

Vedle obchodního, insolvenčního, dědického a částečně civilního procesního práva se právě rodinné právo stalo objektem nemalého unifikačního úsilí, záštity, nad nímž se ujala především Haagská konference mezinárodního práva soukromého, později pak také Rada Evropy. Kromě specifického zaměření na ochranu dítěte směřovalo toto úsilí ke sjednocování podmínek vzájemného uznání a výkonu rozhodnutí, pravidel pro určování mezinárod-

⁸⁸ V takovém řešení nelze spatřovat žádnou materializaci, neboť se jedná o standardní řešení kolize vícera státních občanství, jak je tradičně mezinárodní právo soukromé obecně reguluje, v současné době tak činí v § 28 ZMPS.

⁸⁹ Na tuto sérii kolizních norem pak ještě navazují podpůrné kolizní normy v § 54 odst. 3 ZMPS, které upravují problematiku zvláštní regulace udržení platnosti určení rodičovství podle jiných právních rádu.

ní pravomoci a posléze pak také otázek mezinárodní spolupráce v oblasti rodinného práva. Cílem bylo zjednodušit právní ochranu v každodenních vztazích života v postupně se globalizujícím světě.

Práce s prameny mezinárodního rodinného práva

Úvodní poznámka

Praktickou aplikaci mezinárodního rodinného práva ovlivňuje několik okolností. V první řadě jde o to, jaké prameny je regulují. Následně je třeba umět mezi těmito prameny vybrat ty, které jsou použitelné, umět tedy pracovat s kritérii a předpoklady jejich použitelnosti. Nakonec je třeba použít tyto vybrané (aplikovatelné) předpisy s přihlédnutím k faktu, že vnitrostátní, mezinárodní a unijní právo mají svá právně-aplikační specifika.

Struktura mezinárodního práva podle systémových částí regulace

Velmi důležitou okolností pro práci s prameny mezinárodního práva rodinného je, kterou systémovou část mezinárodního práva soukromého tyto prameny regulují. Obecně lze říci – s jistou mírou zjednodušení – že mezinárodní právo soukromé (a tudíž i mezinárodní právo rodinné) reguluje systémově tyto obvyklé oblasti:

1. Určení **pravidel mezinárodní pravomoci (respektive příslušnosti)** soudů či jiných orgánů oprávněných autoritativně zasahovat do právního postavení subjektů soukromého práva (dětí, jejich rodičů, pěstounů, opatrovníků, osob oprávněných ke styku s dítětem atd.). Tato oblast dává, zjednodušeně řečeno, odpověď na otázku: „*Kde se může věc soudit?*“

Příklad

Právní poměry mezi rodiči a dětmi se zpravidla autoritativně posuzují v soudním řízení, a to především u soudů států obvyklého bydliště dítěte v době zahájení řízení. Jestliže se z manželství Rumunky a Čecha narodí dítě a rodina žije od narození dítěte v Chorvatsku, pak právní poměry rodičů k dítěti – například úprava péče a výživy – posuzují chorvatské soudy; je tomu tak v souladu s normou mezinárodní pravomoci obsaženou v čl. 8 odst. 1 nařízení Brusel IIa a v čl. 3 písm. d) nařízení o výživném. Konkrétní věcnou, místní a funkční příslušnost pak upravují předpisy chorvatského civilního práva procesního.

2. Určení **práva rozhodného**. Tato oblast dává, zjednodušeně řečeno, odpověď na otázku: „*Podle kterého práva se můžeme soudit?*“ Obecně je tento právní režim určitelný dvěma způsoby:
- a) buď **kolizními normami**, tedy normami, které určují, který z dotčených právních řádů má být použit pro určení práv a povinností subjektů rodinněprávních poměrů,
 - b) nebo **přímou**, tedy věcnou úpravou práv a povinností, v takovém případě předpis (zpravidla mezinárodní smlouva) přímo stanoví práva a povinnosti subjektů rodinněprávních poměrů a není třeba vybírat některý z dotčených právních řádů, protože úprava je oběma (všem) dotčeným státním společná.

Tzv. kolizní metoda regulace [písm. a)] je přitom základní a současně subsidiární metodou regulace soukromoprávních poměrů s mezinárodním prvkem. To znamená, že je k dispozici vždy a vychází zpravidla z univerzální kodifikace mezinárodního práva soukromého ve vnitrostátním předpisu (v České republice je takovým kodexem ZMPS). Metoda přímá [písm. b)] je tudíž metodou speciální. K tomu, aby byla přijata společná multilaterální věcná kodifikace určité materie, je vyžadována velká míra mezinárodního kodifikačního úsilí a ochoty smluvních států. Není ani výjimečná situace, kdy se obě metody kombinují. Přímá metoda jako speciální upravuje často východiska a principy a detailní regulace práv a povinností vychází z právní úpravy (vnitrostátního) práva určeného kolizní normou.

Příklad

Řekněme, že chorvatský soud, který má mezinárodní příslušnost, z předchozího příkladu v rámci úpravy péče rozhoduje také o styku s dítětem. Základní východiska jsou pro všechny dotčené státy (Chorvatsko, Česko a Rumunsko) stejné, neboť vycházejí z Úmluvy o styku s dětmi, která zavazuje všechny tyto státy. Celou řadu dílčích okolností však Úmluva o styku s dětmi neupravuje, proto bude nutno je řešit podle práva rozhodného pro ně. Pokud rozhodují chorvatské soudy, pak se pro určení práva rozhodného použije chorvatské právo; je tomu tak v souladu s kolizní normou obsaženou v čl. 15 odst. 1 HaÚoD.

3. Stanovení pravidel **uznání a výkonu** cizozemských **rozhodnutí**. Je zřejmé, že právní poměry s mezinárodním prvkem mají vztah ke dvěma a více státním současně. Zpravidla jsou přitom ve věci kompetentní rozhodovat pouze orgány jednoho z těchto států. Pokud tyto orgány rozhodnou, vyvolává jimi vydané rozhodnutí právní účinky přiroze-

ně ve státě, kde bylo vydáno. Současně však bude začasť třeba, aby tyto účinky byly přeneseny na území jednoho či více dalších dotčených států.

Příklad

Pokud mezinárodně příslušný chorvatský soud z předchozího příkladu vydá rozhodnutí, kterým upraví výživné povinného otce, který se v mezidobí odstěhuje v důsledku rozpadu vztahu rodičů zpět do České republiky, pak bude možno vymáhat výživné po otci na základě vydaného chorvatského rozhodnutí, které bude uznáváno a vykonáváno v České republice podle pravidel nařízení o výživném a v návaznosti na něj podle pravidel vnitrostátních procesních předpisů.

4. Úprava **pravidel mezinárodní** (justiční) **spolupráce**. V procesu ochrany rodinněprávních poměrů s mezinárodním prvkem si orgány jednoho státu často nevystačí se skutkovými okolnostmi a odpověďmi na jiné otázky, kterých se lze domoci na území daného státu. Proto je třeba kooperovat s orgány druhého státu například při doručování účastníkům, kteří se nacházejí na území tohoto státu, ve druhém státě je třeba provést šetření v rodině, opatřit nebo provést důkaz či zjistit obsah cizího práva.

Příklad

Slovenská matka na území České republiky porodila dítě, otce neuvedla, opustila porodnici a dítě tam zanechala. Pro zkoumání možností případné péče ze strany širší rodiny na Slovensku bude možno požadovat součinnost v rámci mezinárodní právní pomoci postupem podle čl. 55 písm. d) nařízení Brusel IIa.

Struktura mezinárodního práva podle typových pramenů

Jak již bylo uvedeno, mezinárodní rodinné právo tvoří z velké části prameny mezinárodního původu (mezinárodněprávní a unijněprávní povahy). To do jisté míry usnadňuje situaci tím, že všechny státy, jichž se určitý právní poměr dotýká, používají společnou, respektive stejnou právní úpravu.

Nastává ale i situace, kdy mezi dotčenými státy žádná společná právní úprava neexistuje, vzniká stav bezesmluvní reciprocity a každý dotčený stát postupuje podle svého vlastního (vnitrostátního) mezinárodního práva rodinného. Existence tohoto stavu zakládá významné limity – i když například české (zpravidla vnitrostátní) právo reguluje určité nároky či postupy orgánů veřejné moci, samo o sobě to nezakládá nárok na jakoukoliv kvalitu právní regulace ve druhém státě či na aktivitu jeho orgánů.

Příklad

Na území České republiky se nachází čtrnáctileté dítě bez jakéhokoliv doprovodu, jedná se o pakistánského státního příslušníka bez osobních dokladů a bez jakékoliv ověřitelné informace o jeho rodinných vazbách. Pravidla sociálně-právní ochrany o takové dítě upravuje § 37 ZSPOD. Současně je potenciálně k dispozici poměrně široké instrumentarium oprávnění, nástrojů a disponibilních aktivit ÚMPOD dle § 35 téhož zákona. Vzhledem k tomu, že s Pákistánem nemá Česká republika žádný společný právní nástroj (například dvoustrannou smlouvu o právní pomoci), jsou šance na jakoukoliv relevantní mezinárodní spolupráci s pákistánskými státními orgány prakticky nulové.

Výkon mezinárodněprávní ochrany dětí může být tedy efektivní tam, kde **existuje mezi dotčenými dvěma státy závazný právní nástroj**; tím může být:

- **mezinárodní smlouva,**
- **předpis sekundárního práva Evropské unie,**
- **zachovávaná vzájemnost.**

Praktickým problémem výkonu mezinárodněprávní ochrany dětí je vedle samotné skutečnosti existence společného právního nástroje důležité také to, **jak se oba státy k jeho naplnění fakticky staví**. Existence právního nástroje sama o sobě nezaručuje kvalitu jeho využití a lze přinejmenším tušit, že k naplňování existujících právních nástrojů se různé státy staví různě. Určitá legitimnost odlišnosti přístupů je z hlediska právního dána tím, že nástroje mezinárodní spolupráce jsou formulovány poměrně abstraktně, proto přirozeně snesou různou míru kvality. Přesto však existují situace, kdy jsou některá pravidla mezinárodních smluv a unijních nástrojů porušována, případně je jejich aplikace ve flagrantním rozporu se standardy ochrany práv dětí, jak jsou například deklarovány v mezinárodním *soft law* (představovaným například obecnými komentáři Výboru pro práva dítěte zřízeného podle čl. 43 odst. 1 ÚPD, doporučeními Rady ministrů Rady Evropy členským státům či závěry a doporučeními zvláštních komisí Haagské konference mezinárodního práva soukromého). Obecným problémem těchto stavů je, že jak mezinárodní právo, tak právo Evropské unie má nedokonalé sankční mechanismy a jejich vynucování je tak málo efektivní, proto často nelze hmatatelného výsledku dosáhnout vůbec nebo ne v reálném čase.

Pokud jde o multilaterální nástroje, pak z hlediska počtu zavázaných států nejrozsáhlejší základnu předpisů mezinárodního rodinného práva tvoří mezinárodní smlouvy v mnoha oblastech mezinárodněprávní ochrany dětí.

Tuto základnu pak dotváří řada předpisů sekundárního práva (nařízení) Evropské unie.

Přehled těchto multilaterálních nástrojů je vytvořen v následující tabulce. Tato jednak obsahuje jejich výčet, současně provádí jejich seskupení do určitých oblastí, do nichž se soustředil zájem států o multilaterální regulaci, a současně také obsahuje informace, kterou systémovou část mezinárodního práva soukromého daný nástroj reguluje.

Poznámka

Úplný přehled mezinárodních smluv, kterými je Česká republika vázána, lze dohledat na webových stránkách Ministerstva spravedlnosti v sekci Mezinárodní agenda, a to samostatně pro mnohostranné mezinárodní smlouvy na <<https://www.justice.cz/web/msp/mnohostranne-smlouvy?clanek=mnohostranne-vztahy>> a samostatně pro smlouvy dvoustranné podle jednotlivých států na <<https://www.justice.cz/web/msp/dvoustranne-smlouvy>> (v abecedním uspořádání). Stav vázanosti multilaterálními smlouvami ve vztahu k dotčeným státům lze dohledat v aktuálním stavu na webových stránkách mezinárodních organizací, v jejichž gesci se ta která mezinárodní smlouva nachází, v případě Haagské konference mezinárodního práva soukromého je to pak na <<https://www.hcch.net/en/instruments/conventions>>, v případě Rady Evropy je přehled dostupný podle jednotlivých mezinárodních smluv na <<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list>> a v případě Organizace spojených národů na <https://treaties.un.org/Pages/ParticipationStatus.aspx?clang=_en>.

Tabulka: Přehled vybraných mnohostranných nástrojů regulujících mezinárodní rodinné právo

Oblast regulace ⁹⁰	Předpis	publikace v	gešční mezinárodní organizace ⁹¹	Mezinárodní pravomoc (příslušnost)	právo rozhodné		uznání a výkon	mezinárodní spolupráce
					kolizní úprava	věcná úprava		
obecné předpisy mezinárodního práva soukromého s přesahem do rodinného práva	zákon o mezinárodním právu soukromém a procesním (intertemporálně)	č. 97/1963 Sb.	ČR	•	•		•	•
	zákon o mezinárodním právu soukromém	č. 91/2012 Sb.	ČR	•	•		•	•
	nařízení Brusel I – nařízení o příslušnosti a uznávání a výkonu soudních rozhodnutí v občanských a obchodních věcech (intertemporálně)	(ES) č. 44/2001	EU	•			•	
	Luganská úmluva 2007 – Úmluva o příslušnosti a uznávání a výkonu soudních rozhodnutí v občanských a obchodních věcech	Úř. v. EU 2009, L 147, str. 5 a n.	–	•			•	
	nařízení Brusel Ia – nařízení o příslušnosti a uznávání a výkonu soudních rozhodnutí v občanských a obchodních věcech	(EU) č. 1215/2012	EU	•			•	

⁹⁰ Vždy záleží na konkrétní úpravě věcné působnosti, tedy na jejím pozitivním i negativním vymezení.

⁹¹ ČR – Česká republika, EU – Evropská unie, HK – Haagská konference mezinárodního práva soukromého, MOP – Mezinárodní organizace práce, OSN – Organizace spojených národů, RE – Rada Evropy.

Oblast regulace ⁹⁰	Předpis	publikace v	gešční mezinárodní organizace ⁹¹	Mezinárodní pravomoc (příslušnost)	právo rozhodné		uznání a výkon	mezinárodní spolupráce
					kolizní úprava	věcná úprava		
obecnější úprava práv dětí a rodiny	Úmluva o právech dítěte	č. 104/1991 Sb.	OSN			•		
	Evropská úmluva o lidských právech – Úmluva o ochraně lidských práv a svobod, ve znění protokolů č. 3, 5 a 8 (čl. 1, 6, 8, 12 a 14)	č. 209/1992 Sb.	RE			•		
	Evropská úmluva o právním postavení dětí narozených mimo manželství	č. 47/2001 Sb. m. s.	RE			•		
	Evropská úmluva o výkonu práv dětí	č. 54/2001 Sb. m. s.	RE			•		• ⁹²
	Úmluva o zákazu a okamžitých opatřeních k odstranění nejhorších forem dětské práce	č. 90/2002 Sb. m. s.	MOP			•		
	Lanzarotská úmluva – Úmluva Rady Evropy o ochraně dětí proti sexuálnímu vykořisťování a pohlavnímu zneužívání	č. 59/2016 Sb. m. s.	RE			•		• ⁹²

⁹² Úmluva upravuje mezinárodní spolupráci, která však není mezinárodní justiční spoluprací v civilních věcech.

Oblast regulace ⁹⁰	Předpis	publikace v	gešční mezinárodní organizace ⁹¹	Mezinárodní pravomoc (příslušnost)	právo rozhodné		uznání a výkon	mezinárodní spolupráce
					kolizní úprava	věcná úprava		
rodičovská odpovědnost a zánik manželství	haagská úmluva o rozvodech 1970 – Úmluva o uznávání rozvodů a zrušení manželského soužití	č. 131/1976 Sb.	HK				•	
	haagská úmluva o únosech 1980 – Úmluva o civilních aspektech mezinárodních únosů dětí	č. 34/1998 Sb.	HK			•		•
	haagská úmluva o ochraně dětí 1996 – Úmluva o pravomoci orgánů, použitelném právu, uznávání, výkonu a spolupráci ve věcech rodičovské zodpovědnosti a opatření k ochraně dětí	č. 141/2001 Sb. m. s.	HK	•	•		•	•
	nařízení Brusel IIa – nařízení o příslušnosti a uznávání a výkonu rozhodnutí ve věcech manželských a ve věcech rodičovské zodpovědnosti a o zrušení nařízení (ES) č. 1347/2000	(ES) č. 2201/2003	EU	•			•	•
	Úmluva o styku s dětmi	č. 91/2005 Sb. m. s.	RE			•	• ⁹³	•
osvojení	haagská adopční úmluva 1993 – Úmluva o ochraně dětí a spolupráci při mezinárodním osvojení	č. 43/2000 Sb. m. s.	HK			•		•
	Evropská úmluva o osvojení dětí	č. 132/2000 Sb. m. s.	HK			• ⁹⁴		

⁹³ Úmluva obsahuje pouze nepřímě aplikovatelná ustanovení, která stanoví povinnosti státům v této otázce.

⁹⁴ Úmluva obsahuje primárně mezinárodněprávní povinnosti státu, nastavuje parametry osvojení recipované do vnitrostátního práva.

Oblast regulace ⁹⁰	Předpis	publikace v	gešční mezinárodní organizace ⁹¹	Mezinárodní pravomoc (příslušnost)	právo rozhodné		uznání a výkon	mezinárodní spolupráce
					kolizní úprava	věcná úprava		
výživné	newyorská úmluva o výživném 1956 – Úmluva o vymáhání výživného v cizině	č. 33/1959 Sb.	OSN					•
	haagská úmluva o výživném 1958 – Úmluva o uznání a vykonatelnosti rozhodnutí o vyživovací povinnosti k dětem	č. 14/1974 Sb.	HK				•	
	haagská úmluva o výživném 1973 – Úmluva o uznávání a výkonu rozhodnutí o vyživovací povinnosti	č. 132/1976 Sb.	HK				•	
	haagský protokol o výživném 2007 – Protokol o právu rozhodném pro vyživovací povinnosti	Úř. v. EU 2009, L 331, str. 19 a n.	HK		•			
	nařízení o výživném – nařízení o příslušnosti, rozhodném právu, uznávání a výkonu rozhodnutí a o spolupráci ve věcech vyživovacích povinností	(ES) č. 4/2009	EU	•	• ⁹⁵		•	•
	haagská úmluva o výživném 2007 – Úmluva o mezinárodním vymáhání výživného dítěte a jiných forem výživného	Úř. v. EU 2011, L 192, str. 51 a n.	HK				•	•

⁹⁵ Odkazuje na Haagský protokol.

Problematiku mezinárodního rodinného práva rovněž pokrývá celá řada dalších mezinárodních smluv, zejména **mezinárodní dvoustranné smlouvy o právní pomoci**, které regulují často otázky mezinárodní pravomoci soudů a určování práva rozhodného v dílčích otázkách rodinného práva (zejména v oblasti péče o dítě a jeho výživy, ale také ve statusových otázkách), z hlediska mezinárodněprávní ochrany dětí pak méně intenzivní zásah představuje působení mezinárodních smluv v jiných oblastech mezinárodní justiční spolupráce (například v oblasti práce s veřejnými listinami, v oblasti dokazování či doručování).

Posledním reálným formálním právním nástrojem spolupráce mezi státy je **vzájemnost**, respektive její prohlášení.

Vzájemnost (reciprocita) jako právní kategorie má svůj základ v obyčejovém mezinárodním právu. **Vzájemnost činí postup orgánů jednoho státu závislým na postupu orgánů státu druhého** podle pravidla „*jak ty mně, já tobě*“. Pokud určitá pravidla či postupy zachovává jeden stát a současně je *via facti* zachovává, respektuje či ve své činnosti reflektuje i stát druhý, je vzájemnost zachována. Obvyklou a tradiční podmínkou uznávání cizozemských rozhodnutí mezi státy, které nejsou vázány žádnou mezinárodní smlouvou, je právě zachování vzájemnosti,⁹⁶ stejně tak je zachování vzájemnosti podmínkou výkonu mezinárodní právní pomoci.⁹⁷ Pokud například určitý stát uznává na svém území česká rozhodnutí, pak i na českém území jsou uznávána rozhodnutí tohoto státu. Současné mezinárodní právo soukromé reguluje možnost (výslovně zmíněnou pro soud) podat Ministerstvu spravedlnosti žádost o sdělení vzájemnosti ze strany cizího státu.⁹⁸ Zjišťování vzájemnosti je přitom skutkovou okolností a kompetentní orgán ji posuzuje *ad hoc*. Historicky však ve vztazích k cizím státům vznikala tzv. prohlášení vzájemnosti, která, pokud vznikla, měla relativně normativní účinek spočívající v tom, že v rozsahu prohlášení se měla vzájemnost za zachovanou a nebylo třeba ji *ad hoc* zkoumat, proto se někdy hovoří o vzájemnosti formální.⁹⁹

Právní účinek v současné době mají prohlášení vzájemnosti ve věcech vy-máhání výživného, které má Česká republika ve vztazích s Australským sva-zem a některými kanadskými územími, konkrétně s provinciemi Alberta, Britská Kolumbie, Manitoba, Newfoundland, Ontario, Saskatchewan a s teri-

⁹⁶ Viz např. § 15 odst. 1 písm. f) ZMPS.

⁹⁷ Viz § 103 ZMPS.

⁹⁸ Viz § 13 ZMPS.

⁹⁹ Úpravu prováděl § 54 ZMPS z roku 1963, současná úprava však tento koncept opustila.

toriem Yukon;¹⁰⁰ prohlášení vzájemnosti ve vztahu ke Spolkové republice Německo, byť stále existuje, se stalo obsoletní vstupem České republiky do Evropské unie, kdy byla absence použitelných mezinárodních smluv nahrazena předpisy práva Evropské unie, prohlášení vzájemnosti ve vztahu ke Spojeným státům americkým se stalo obsoletní vstupem haagské úmluvy o výživném z roku 2007 v platnost ve vztahu mezi Spojenými státy a členskými státy Evropské unie.

Vzájemné vztahy a přednosti právních nástrojů

Před řešením jakéhokoliv rodinněprávního poměru s mezinárodním prvkem je vhodné provést rešerši pramenů, kterými je Česká republika vázána ve vztahu k danému konkrétnímu státu. Běžně v praxi nastává situace, kdy existuje mezi Českou republikou a druhým dotčeným státem současně několik platných právních nástrojů.

Příklad

Se Slovenskem má Česká republika historicky dvoustrannou smlouvu o právní pomoci, současně je Slovensko vázáno řadou mnohostranných mezinárodních smluv, např. UMÚD, HAŮ, HaŮoD a současně jsou oba státy členskými státy Evropské unie, takže je zavazují jak nařízení Brusel IIa, tak nařízení o výživném.

Obecně platí, že určitá **multilaterální smlouva** (v gesci Haagské konference mezinárodního práva soukromého), která je podepisována i nečlenskými státy Evropské unie (a často je dokonce otevřena i pro nečlenské státy haagské konference), **má svou paralelní úpravu pro členské státy Evropské unie v podobě unijního nařízení**. Cílem takové dichotomie je principy určité mezinárodní smlouvy v podmínkách homogennějšího právního prostředí Evropské unie více rozpracovat, zefektivnit, případně i zpřísnit. To platí i v oblasti mezinárodního rodinného práva, tak je paralelním nástrojem k HaŮoD v Evropské unii k nařízení Brusel IIa a paralelní nástroj k haagským úmluvám v oblasti vymáhání výživného (zejména pak k haagské úmluvě o výživném 2007) v Evropské unii představuje nařízení o výživném.

Nasnadě je proto otázka, **jak řešit situaci, kdy ve vztahu mezi Českou republikou a druhou dotčenou zemí současně platí více aplikovatelných právních nástrojů**. V případě, že nastane taková situace, **v zásadě platí toto pořadí přednosti**:

¹⁰⁰ Kanada podepsala haagskou úmluvu o výživném 23. 5. 2017, ratifikační proces však dosud probíhá. Poté, co se stane tato mezinárodní smlouva pro Kanadu platným závazkem mezinárodního práva, prohlášení vzájemnosti budou obsoletní.

1. předpisy práva EU,
2. dvoustranné mezinárodní smlouvy (o právní pomoci),
3. mnohostranné mezinárodní smlouvy,
4. prohlášení vzájemnosti,
5. vnitrostátní právní úprava.

Toto pořadí přednosti vyplývá ze vztahu obecného a zvláštního a vychází z aplikace interpretačního argumentu právní logiky *lex specialis derogat legi generali* (zvláštní zákon ruší zákon obecný). Jestliže jsou dva státy současně členskými státy Evropské unie, pak je zřejmé, že pro ně jsou prioritní závazky z práva Evropské unie před všemi ostatními (právo Evropské unie se tak chová jako partikulární mezinárodní právo ve vztahu k obecnému mezinárodnímu právu). Aplikace unijních nařízení vylučuje v zásadě (tedy nikoliv bezvýjimečně) jak aplikaci mnohostranných mezinárodních smluv, tak smluv dvoustranných.¹⁰¹

Pokud se nepoužijí předpisy práva Evropské unie, přichází v úvahu použití mezinárodních smluv. Pokud jsou dotčené dva státy vázány jak použitelnou mnohostrannou, tak dvoustrannou mezinárodní smlouvou, použije se v zásadě smlouva dvoustranná.¹⁰²

Neexistuje-li mezi dotčenými dvěma státy žádná mezinárodně-smluvní regulace, pak ještě přichází v úvahu mezinárodním právem aprobované jednání v souladu s existujícím prohlášením vzájemnosti.

Neexistuje-li v dané situaci ani prohlášení vzájemnosti, pak postupují orgány každého z dotčených států v souladu s principy teritoriality a svrchovanosti vždy podle svého vnitrostátního práva, tedy v zásadě podle ZMPS a podle právního řádu určeného jeho kolizními normami.

Uvedená pravidla aplikační přednosti problém použitelnosti nástrojů nevyčerpávají; při jejich použití je třeba zohledňovat také rozsah věcné, místní a časové působnosti všech předpisů.

Věcná působnost různých nástrojů, jak plyne ostatně z výše uvedených přehledových tabulek, se různí. Tak například nařízení Brusel IIa upravuje (1) podmínky mezinárodní pravomoci (příslušnosti) soudů členských států Evropské unie, (2) podmínky uznání a výkonu rozhodnutí a (3) mezinárodní spolupráce, neobsahuje ale regulaci určování práva rozhodného. Na-

¹⁰¹ Tento princip je ostatně výslovně zakotven například v čl. 59 odst. 1 a v čl. 60 nařízení Brusel IIa.

¹⁰² Viz k tomu čl. 52 odst. 1 haagské úmluvy o ochraně dětí 1996 či čl. 31 odst. 3 písm. a) Vídeňské úmluvy o smluvním právu (publikována vyhláškou ministra zahraničních věcí č. 15/1988 Sb.).

proti tomu paralelní HaÚoD reguluje (1) pravidla mezinárodní pravomoci, (2) uznávání rozhodnutí a (3) mezinárodní spolupráce, ale nadto ještě také (4) problematiku určování práva rozhodného. Mezi členskými státy Evropské unie tedy bude pro určení mezinárodní pravomoci a uznání rozhodnutí v otázkách rodičovské odpovědnosti (péče o děti) použito nařízení Brusel IIa (a uplatní se tak pravidlo speciality) a pro určování práva rozhodného se použije HaÚoD (před ní ještě dvoustranná mezinárodní smlouva, pokud taková mezi dotčenými dvěma státy existuje). V otázce určování práva rozhodného tak k žádné kolizi mezi nařízením Brusel IIa a HaÚoD nedochází, neboť tyto otázky nařízení Brusel IIa neupravuje, proto ani není prostor pro uplatnění pravidla speciality.

Rovněž je třeba dbát na to, že rozsah působnosti dvoustranných mezinárodních smluv je jiný než rozsah multilaterálních nástrojů (mnohostranných mezinárodních smluv a unijních nařízení). Nařízení Brusel IIa tak sice vylučuje dvoustrannou mezinárodní smlouvu o právní pomoci, ale činí tak pouze v rozsahu své věcné působnosti. Dvoustranná smlouva se pak nadále použije pro některé dílčí související otázky, které nařízení nereguluje (například v oblasti soudních poplatků).

Vzhledem k tomu, že právní nástroje spolupráce při mezinárodněprávní ochraně dětí vstupují v čas v platnost (účinnost) postupně, je třeba vnímat případnou kolizi použitelnosti nástrojů také s ohledem na intertemporální pravidla. V některých případech je použití nástroje z hlediska zpětné časové účinnosti vyloučeno zcela, v jiných případech (zejména s ohledem na potřebu dosažení vyššího standardu ochrany dítěte jako privilegovaného subjektu) některé nástroje působí nepravou zpětnou retroaktivitou.

Poslední významnou otázkou, respektive kritériem použití multilaterálních nástrojů mezinárodního rodinného práva je rozsah jejich místní působnosti. Nelze akceptovat závěr, že se mnohostranné mezinárodní smlouvy a unijní nařízení používají jen ve vztazích mezi smluvními/členskými státy. Tak například v případě, že se jedná o vztah mezi členským státem Evropské unie a nečlenským státem Evropské unie, mezi nimiž platí mezinárodní smlouva (například pro vztah mezi Českou republikou a Ruskem), použije se tato mezinárodní smlouva, neboť před aplikací unijního nástroje má přednost existující a platný smluvní závazek z mezinárodního práva. Pokud se však jedná o vztah členského a nečlenského státu Evropské unie, mezi nimiž žádná mezinárodní smlouva neexistuje (například pro vztah mezi Českou republikou a Kazachstánem), pak každý ze států používá právní úpravu, která platí na jeho území; to však nemusí být pro členský stát Evropské unie

vždy vnitrostátní právo. V rámci procesu unijně-právní unifikace jsou některá ustanovení vnitrostátního mezinárodního práva soukromého nahrazena pravidly, která vyplývají z unijních předpisů. Tak se například pro posouzení podmínek mezinárodní pravomoci (příslušnosti) českých soudů pro úpravu péče (rodičovské odpovědnosti) v českém řízení ve věcech péče soudů o nezletilé s mezinárodním prvkem použije nařízení Brusel IIa, nikoliv ZMPS.¹⁰³ To odpovídá podmínkám vymezení působnosti nařízení Brusel IIa, které nahradilo vnitrostátní předpisy mezinárodního práva soukromého členských států i pro právní poměry ke třetím zemím. Takový přístup nikterak nezasaňuje do suverenity dotčeného cizího státu, neboť při absenci společné mezinárodní smlouvy, jež by měla přednost, je lhostejné, zda autonomní úpravu v tuzemském právu představuje předpis vnitrostátního práva, nebo předpis sekundárního práva Evropské unie.

Z uvedených pravidel tedy mohou nastat ve vztahu k České republice **tři typové situace v oblasti otázek péče a výživy** (stranou jsou ponechány jiné specializované nástroje a jiné méně frekventované otázky mezinárodního rodinného práva):

1. **Jedná se o vztah k jinému členskému státu Evropské unie,**¹⁰⁴ pak jsou pravidla následující:
 - a) pro posouzení mezinárodní příslušnosti se použijí předpisy sekundárního práva Evropské unie (nařízení Brusel IIa a nařízení o výživném), které v zásadě vylučují použití dvoustranných smluv o právní pomoci,
 - b) pro určení práva rozhodného se použijí multilaterální mezinárodní smlouvy (HaÚoD a Haagský protokol), pokud neexistuje ve vztahu k dotčenému státu dvoustranná mezinárodní smlouva; přednostní použití bilaterální smlouvy může být vyloučeno prohlášením o přednostním použití multilaterální smlouvy.

Příklad

Matka podává návrh na schválení dohody o úpravě péče a výživy. Otec, matka a dítě jsou čeští státní občané, matka s dítětem žije v Polsku, otec v České republice. V česko-polských vztazích platí dvoustranná smlouva o právní pomoci,¹⁰⁵ Ha-

¹⁰³ Srov. k tomu § 56 odst. 1 ZMPS.

¹⁰⁴ Vyjma Dánska.

¹⁰⁵ Smlouva mezi Československou socialistickou republikou a Polskou lidovou republikou o právní pomoci a úpravě právních vztahů ve věcech občanských, rodinných, pracovních a trestních (publikována v č. 42/1989 Sb. ve znění redakčního sdělení o opravě chyb č. 206/1989 Sb.), ve znění Smlouvy mezi Českou republikou a Polskou republikou o změně

ÚoD, haagská úmluva o výživném 2007 i Haagský protokol. Vzhledem k tomu, že jsou oba státy současně členskými státy Evropské unie, je pro vztahy mezi nimi v rozsahu věcné působnosti nařízení vyloučena dvoustranná smlouva o právní pomoci. Mezinárodní příslušnost soudů bude určována pro úpravu otázek péče podle nařízení Brusel IIa¹⁰⁶ a výživného podle nařízení o výživném.¹⁰⁷ Ani jedno z těchto nařízení však neupravuje problematiku určování práva rozhodného.¹⁰⁸ V úvahu tedy připadá použití dvoustranné úmluvy o právní pomoci, HaÚoD pro otázky péče a Haagského protokolu. Obecné pravidlo (zásada) vede k závěru, že by měla být použita dvoustranná mezinárodní smlouva před mnohostrannou mezinárodní smlouvou, což by směřovalo k použití dvoustranné česko-polské smlouvy o právní pomoci. Nicméně díky existenci prohlášení o přednostním použití HaÚoD před dvoustrannou česko-polskou smlouvou o právní pomoci¹⁰⁹ se použije pro určení práva rozhodného pro rodičovskou odpovědnost (respektive pro úpravu péče) HaÚoD přednostně před dvoustrannou mezinárodní smlouvou.^{110, 111} Pokud jde o určení práva rozhodného pro otázku výživného, pak neexistuje mechanismus zajištění přednosti Haagského protokolu,¹¹² proto se právo rozhodné pro výživné na dítě určí podle dvoustranné česko-polské smlouvy o právní pomoci.¹¹³

2. Jedná se o vztah k nečlenskému státu Evropské unie, se kterým má Česká republika uzavřenou mezinárodní smlouvu či mezinárodní smlouvy: v takovém případě se pro posouzení mezinárodní příslušnosti i pro určení práva rozhodného použije relevantní mezinárodní smlouva. Pokud je použitelná současně dvoustranná i mnohostranná mezinárodní smlouva, pak má v zásadě přednost bilaterální smlouva

a doplnění Smlouvy mezi Československou socialistickou republikou a Polskou lidovou republikou o právní pomoci a úpravě právních vztahů ve věcech občanských, rodinných, pracovních a trestních (publikována v č. 2/2006 Sb. m. s.).

¹⁰⁶ Viz čl. 8 a násl. nařízení Brusel IIa.

¹⁰⁷ Viz čl. 3 a násl. nařízení o výživném.

¹⁰⁸ Čl. 15 nařízení o výživném pouze odkazuje na Haagský protokol.

¹⁰⁹ Prohlášení podle čl. 52 odst. 1 HaÚoD.

¹¹⁰ Text prohlášení je k dispozici na <<https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/status-table/notifications/?csid=776&disp=resdn>>. Prohlášení umožňuje reflektovat fakt, HaÚoD představuje jednak úpravu specializovanou na poměrně úzkou oblast rodinného práva a v mnoha ohledech je ve svých východiscích modernější než řada starších dvoustranných smluv o právní pomoci.

¹¹¹ Viz čl. 15 a násl. HaÚoD.

¹¹² Ani členské státy podle čl. 19 odst. 1 Haagského protokolu, ani Evropská unie podle čl. 24 odst. 2 Haagského protokolu neučinily prohlášení o prioritním použití protokolu před existujícími mezinárodními smlouvami.

¹¹³ Čl. 29 odst. 1 uvedené dvoustranné česko-polské smlouvy o právní pomoci.

před mnohostrannou (opačně je tomu v případě, že existuje prohlášení státu o přednostním použití mnohostranné smlouvy).

Příklad

Matka, česká státní příslušnice, podala návrh na svěřeni dítěte do své péče a na určení výživného. Matka má obvyklé bydliště v České republice, otec, ukrajinský státní příslušník, má obvyklé bydliště na Ukrajině. Z jejich nesezdaného soužití se narodila dcera (6 let), která žije fakticky s matkou. Mezi Českou republikou a Ukrajinou platí dvoustranná smlouva o právní pomoci,¹¹⁴ HaÚoD a haagská úmluva o výživném 2007. V úvahu nepřichází použití nařízení Brusel IIa a nařízení o výživném – jednak proto, že Ukrajina není členským státem Evropské unie, zejména ale proto, že oba státy zavazují uvedené mezinárodní smlouvy, proto se unijní nařízení nepoužijí ani „jednostranně“ na území České republiky, neboť takovým postupem by byl porušen závazek z mezinárodního práva. Nakonec proto zbývá vyřešit vztah mezi multilaterálními mezinárodními smlouvami a dvoustrannou smlouvou o právní pomoci. Přednost bude mít dvoustranná smlouva před smlouvami mnohostrannými, která se použije jak pro posouzení mezinárodní příslušnosti, tak pro určení práva rozhodného jak ve věci péče, tak výživy.¹¹⁵

3. Jedná se o vztah k nečlenskému státu Evropské unie, se kterým nemá Česká republika uzavřenu mezinárodní smlouvu, pak jsou pravidla následující:

- a) pro posouzení mezinárodní pravomoci se použijí předpisy sekundárního práva Evropské unie (nařízení Brusel IIa a nařízení o výživném),
- b) pro určení práva rozhodného se použijí multilaterální mezinárodní smlouvy (HaÚoD a Haagský protokol).

Příklad

Jihokorejský státní občan vykonával v České republice funkci v orgánu obchodní korporace a v době svého pobytu se seznámil s českou ženou, se kterou zplodil dítě. Ačkoliv nebylo uzavřeno manželství, muž prohlásil své otcovství a přispíval na výživu dítěte. Poté, co se odstěhoval zpět do Jižní Koreje, přerušil jakékoli kontakty. Matka žijící s dítětem v České republice usiluje o úpravu péče a výživy. Vzhledem k tomu, že s Korejskou republikou nemá Česko uzavřenu žádnou me-

¹¹⁴ Smlouva mezi Českou republikou a Ukrajinou o právní pomoci v občanských věcech (publikovaná v č. 123/2002 Sb. m. s.), ve znění Protokolu mezi Českou republikou a Ukrajinou, kterým se mění Smlouva mezi Českou republikou a Ukrajinou o právní pomoci v občanských věcech (publikovaného v č. 77/2008 Sb. m. s.).

¹¹⁵ Viz zejm. čl. 33 odst. 1 a 2 uvedené dvoustranné česko-ukrajinské smlouvy o právní pomoci.

zinárodní smlouvu, pak se bude posuzovat mezinárodní příslušnost českých soudů ve věcech péče podle nařízení Brusel IIa¹¹⁶ a ve věcech výživného podle nařízení o výživném.¹¹⁷ Pokud jde o určení práva rozhodného, bude právo rozhodné pro otázky péče určováno podle HaÚoD¹¹⁸ a pro otázky výživy podle Haagského protokolu.¹¹⁹ Případná mezinárodní příslušnost a právo rozhodné jak pro péči, tak pro výživu před korejskými soudy bude posuzována podle (vnitrostátního) korejského mezinárodního práva soukromého.

¹¹⁶ Viz čl. 8 a násl. nařízení Brusel IIa; viz i § 56 odst. 1 ZMPS.

¹¹⁷ Viz čl. 3 a násl. nařízení o výživném; viz i § 56 odst. 1 ZMPS.

¹¹⁸ Viz čl. 15 a násl. HaÚoD; viz i § 57 odst. 2 ZMPS.

¹¹⁹ Viz čl. 3 a násl. Haagského protokolu; viz i § 57 odst. 1 ZMPS.

KAPITOLA II. MEZINÁRODNÍ PŘÍSLUŠNOST ORGÁNŮ K MEZINÁRODNĚPRÁVNÍ OCHRANĚ DĚTÍ

Úvod (vymezení pojmu)

V moderní době stále narůstá rozsah záležitostí, se kterými se občané mohou obracet na orgány svého státu. Se zvyšující se komplexností společenských vztahů se objevují stále nové oblasti, které musí stát upravovat nebo o nich prostřednictvím svých orgánů rozhodovat. Jelikož většina států zřizuje velké množství státních orgánů, je potřeba v rámci práva na základě určitých kritérií určit, který konkrétní orgán je tzv. příslušný o dané záležitosti rozhodovat. Nejpodstatnějšími kritérii pro určení příslušnosti jsou věcná povaha dané věci (tedy zda se jedná např. o otázku stavebnictví, sociálních dávek, financí apod.) a místo, ke kterému má případ nějaký vztah.

Příklad

Potřebuje-li český občan požádat o přiznání invalidního důchodu, musí si nejprve zjistit, na který konkrétní úřad se musí obrátit, aby se mohl stát jeho žádostí zabývat. K podání žádosti v tomto případě je příslušná okresní správa sociálního zabezpečení v místě trvalého pobytu žadatele.

Týká-li se konkrétní rozhodovaná či posuzovaná věc pouze občanů jednoho státu a jeho území, většinou nevznikají větší problémy s určením příslušného státního orgánu. V současném globalizovaném světě se však běžně setkáváme s různými situacemi a vztahy, které se nějakým způsobem dotýkají více států současně. V těchto případech je nejprve třeba určit stát, ve kterém by měla být záležitost vyřizována. Pak hovoříme o určení tzv. mezinárodní příslušnosti.

Příklad

Občan České republiky se oženil s občankou Slovenska. Budou-li se obracet na státní orgány v záležitostech, které se týkají jejich manželství, dětí nebo čehokoli jiného, bude daný orgán muset vždy nejprve posoudit, zda by se věc měla vyřizovat v České republice či na Slovensku, případně zda nemá záležitost významný vztah ještě k jiné zemi, jejíž orgány by mohly být příslušné.

Poznámka

Někdy se v této souvislosti používá rovněž pojem mezinárodní pravomoc, který vyjadřuje ohraničení kompetencí (pravomocí) orgánů jednoho státu vůči orgánům jiných států. Tento termín ale není úplně přesný, neboť může vést k dojmu, že státní orgány mají nějaké pravomoci, které přesahují hranice jednoho státu. Proto používáme pojem mezinárodní příslušnosti, který upřednostňují např. i evropské předpisy.¹²⁰

V praxi poskytování ochrany dětem v mezinárodním měřítku má rozdělení příslušnosti mezi orgány jednotlivých dotčených států zásadní význam. V každém konkrétním případě je totiž nezbytné na základě dostupných informací vyhodnotit nejen, zda v daném případě koná či rozhoduje správný orgán v rámci určitého státu, ale rovněž, zda by věc neměla být vyřizována u orgánu státu jiného.

V této kapitole bude věnována pozornost především pravidlům určování mezinárodní příslušnosti soudů. Těm je totiž svěřena zásadní úloha v rozhodování ve věcech, které se týkají dětí, nemohou-li z nějakého důvodu rozhodnout rodiče nebo se rodiče v tomto rozhodnutí nemohou shodnout. Krátce se zaměříme také na příslušnost správních orgánů. Kompetence a příslušnost ÚMPOD jako ústředního orgánu České republiky budou vysvětleny v samostatné kapitole.

Současně je třeba poznamenat, že další text této kapitoly je pouze nástíhem nejdůležitějších pravidel, která se při určování příslušnosti v konkrétních případech používají, nikoli jejich detailním výčtem a popisem. Pravidla jsou demonstrována na typových příkladech, se kterými se v praxi setkává ÚMPOD. K výkladu fungování jednotlivých pravidel příslušnosti zde přistupujeme z pohledu českého státního občana a vycházíme tedy z českého práva. V jiných zemích se přitom podmínky použití některých pravidel mohou lišit v závislosti na širších právních souvislostech v daném státu. Cílem této kapitoly tedy není podat návod pro rozhodování o příslušnosti orgánů. Za tímto účelem je vždy nutné zkoumat ustanovení právních předpisů s přihlédnutím k širšímu právnímu kontextu a faktickým okolnostem případu.

¹²⁰ KUČERA, Zdeněk, PAUKNEROVÁ, Monika, RŮŽIČKA, Květoslav a kol. *Mezinárodní právo soukromé*. 8. vydání, Plzeň - Brno: Aleš Čeněk – Doplněk, 2015, s. 351–352.

Prameny právní úpravy

Vymezení pravidel mezinárodní příslušnosti patří v rámci právních odvětví do **mezinárodního práva soukromého**, které je i přes svůj název odvětvím práva národního.¹²¹ Proto jednotlivé státy upravují normy mezinárodní příslušnosti ve svých vlastních právních předpisech. Existují však i prameny povahy mezinárodní. V současné době je proto mnoho států rovněž vázáno mezinárodními smlouvami a úmluvami, které pravidla pro určení mezinárodní příslušnosti upravují pro různé oblasti společenských a právních vztahů. Pravidla příslušnosti byla pro některé oblasti týkající se rodinných a dalších vztahů upravena rovněž na úrovni Evropské unie, a to formou **nařízení**. Ta jsou ve státech unie přímo použitelná, jako by šlo o předpis národního práva. Všechny zmíněné typy mezinárodněprávních dokumentů, které jsou závazné pro Českou republiku, musí být zároveň používány přednostně před českým vnitrostátním právem.¹²²

Poznámka

Státy mohou většinou k textu mezinárodních smluv a úmluv učinit tzv. výhrady nebo dát jiným způsobem najevo, že nechtějí být vázány některými povinnostmi, které jim dokument stanovuje. S tímto postupem se můžeme často setkat např. u Velké Británie, která s ohledem na zvláštní povahu svého domácího práva často činí výhrady k různým ustanovením mezinárodněprávních předpisů. Před aplikací konkrétního předpisu je proto nutné nejprve zjistit, zda je pro dotčenou zemi závazný celý jeho text.

Na následujících stránkách budou postupně představeny nejdůležitější právní dokumenty a konkrétní kritéria pro určování mezinárodní příslušnosti v jednotlivých tematických oblastech, kterými se zabývá tato publikace. Jedná se především o otázky spojené s **rodičovskou odpovědností, určováním a vymáháním výživného, mezinárodními únosy dětí a určováním a popíráním rodičovství**.¹²³

¹²¹ Blíže k těmto otázkám viz také kapitolu Systematika mezinárodního rodinného práva.

¹²² K těmto otázkám také viz kapitolu Systematika mezinárodního rodinného práva.

¹²³ Jiné otázky než příslušnost jsou pak u těchto témat řešeny v jednotlivých kapitolách tomu věnovaných.

Mezinárodní příslušnost soudů ve věcech rodičovské odpovědnosti

Úvodem

Rodiče jsou bezesporu nejdůležitějšími osobami v životě každého dítěte. Přestože postupně dochází k osamostatňování dítěte a rozvíjení jeho vztahů na širší okolí, rodiče mají až do jeho zletilosti určitá práva a povinnosti, která jim umožňují zajistit bezpečný rozvoj dítěte v rodině. Tato práva a povinnosti rodičů k dítěti právo nazývá **rodičovská odpovědnost**.¹²⁴

České právo zároveň předpokládá, že rodiče by se měli v ideálním případě dohodnout na všech záležitostech, které se dítěte týkají.¹²⁵ V praxi však často dochází ke sporům rodičů o nejrůznějších otázkách spojených s péčí o dítě, rolí každého z rodičů nebo se zásadními rozhodnutími, která se týkají budoucnosti dítěte, jeho majetku apod. Nemohou-li se rodiče o významných záležitostech dítěte dohodnout nebo je-li potřeba, aby z jakéhokoliv jiného důvodu byly upraveny poměry dítěte, rozhodne soud. Ten by měl v řízení pokud možno co nejvíce zohlednit zájem dítěte.

V dnešní době se mohou rodiče v podstatě svobodně rozhodnout, ve které zemi budou se svými dětmi žít. Často před touto volbou stojí rodiče, kteří sami nejsou občany téhož státu. Není však ani výjimkou, že se ryze česká rodina rozhodne usadit v zahraničí z důvodu lepších pracovních příležitostí, geografických podmínek apod. V těchto případech se pak objevuje potřeba rozhodnout, které soudy (tj. ve které zemi) by měly o dítěti rozhodovat.

Příklad

Matěj, který se narodil a studoval v Brně, se během zahraničního studijního pobytu ve Švédsku seznámil s Marion, občankou Francie. Brzy se z nich stal pár a rozhodli se, že se chtějí usadit ve Švédsku. Z následně uzavřeného manželství se narodil syn Kasper. Matěj však za několik let dospěl k závěru, že by se chtěl vrátit do České republiky, aby mohl být blíže rodičům. Chtěl by s sebou vzít i svou rodinu, Marion však se stěhováním ze Švédska nesouhlasí. Pokud by chtěl Matěj požádat soud o vydání souhlasu, aby se mohl přestěhovat spolu s Kasperem, měl by se obrátit na švédský, český nebo francouzský soud? Případně na soud jiné země? Na tyto otázky právě pravidla mezinárodní příslušnosti soudů odpovídají.

¹²⁴ K pojmu rodičovská odpovědnost blíže viz kapitolu Rodičovská odpovědnost a její naplňování v mezinárodních souvislostech.

¹²⁵ § 876 ObčZ

Příslušnost podle unijních předpisů

Typy právních předpisů, ve kterých jsou uvedena pravidla pro určení mezinárodní příslušnosti soudu, byly již obecně zmíněny výše. Všechny státy Evropské unie s výjimkou Dánska se v případě určování příslušnosti ve věcech rodičovské odpovědnosti řídí pravidly uvedenými v nařízení Brusel IIa.

V tomto nařízení nalezneme pravidla pro určení příslušnosti soudu jak pro otázky rodičovské odpovědnosti, tak pro věci týkající se rozvodu manželství, rozluky a prohlášení manželství za neplatné, které často v praxi úzce souvisí s rozhodováním o rodičovské odpovědnosti. Nařízení se použije přednostně vždy, pokud se věc týká výlučně členských států Evropské unie.

Poznámka

Soudem se podle nařízení Brusel IIa rozumí i jiný orgán členského státu Evropské unie, který má pravomoc rozhodovat o otázkách, které jsou v nařízení upraveny. V některých zemích mohou totiž o určitých otázkách týkajících se dětí rozhodovat také správní orgány a „soudcem“ ve smyslu nařízení tedy může být i úředník s podobnými pravomocemi.¹²⁶ Rodičovskou odpovědností se podle nařízení rozumějí veškerá práva a povinnosti fyzické nebo právnické osoby týkající se dítěte nebo jmění dítěte, která jsou jí svěřena rozhodnutím, právními předpisy nebo právně závaznou dohodou. Zahrnuje především právo péče o dítě a právo na styk s dítětem.

Základním kritériem (či tzv. hraničním určovatelem), které nařízení Brusel IIa (stejně jako mnoho dalších předpisů) používá pro určení příslušnosti soudu, je tzv. **obvyklé bydliště dítěte**. Jelikož je detailnímu výkladu tohoto pojmu věnována samostatná kapitola, pro zjednodušení nyní uvedme, že obvyklé bydliště má dítě tam, kde je těžiště jeho života. To znamená nejčastěji na místě, kde fakticky bydlí a má tam určité dlouhodobější vazby. Podle preambule nařízení Brusel IIa toto kritérium nejlépe zohledňuje zájem dítěte. Důvodem je fakt, že soud v místě obvyklého bydliště bývá dítěti nejbližší a může s ním nejsnáze vstoupit do kontaktu a ochránit jeho zájmy.

Příklad

Vzpomeňme na předchozí příklad Matěje, Marion a Kaspera. Pokud by se použilo základní kritérium obvyklého bydliště dítěte, měli by Matěj a Marion podávat jakékoliv návrhy týkající se Kaspera ke švédskému soudu, neboť Kasper od narození žije ve Švédsku a má zde nejsilnější vazby.

¹²⁶ PAUKNEROVÁ, Monika. *Evropské mezinárodní právo soukromé*. Praha: C. H. Beck, 2008, s. 183.

Poznámka

Má-li dítě obvyklé bydliště na území členského státu unie, určí se příslušnost podle nařízení Brusel IIa i v případě, že dítě není občanem žádného unijního státu. To neplatí, pokud dotčené státy mají mezi sebou sjednání dvoustrannou mezinárodní smlouvu, která příslušnost upravuje. Situace uvedená v první větě se tak týká např. nezletilého občana Spojených států amerických, který žije v České republice, neboť Česká republika a Spojené státy dvoustrannou smlouvu uzavřenu nemají.¹²⁷

Nařízení Brusel IIa předpokládá určité situace, kdy kritérium obvyklého bydliště dítěte ustoupí z důležitějšího důvodu jinému kritériu. Takovým důvodem může být kupříkladu potřeba rozhodnout o poměrech dítěte v souvislosti s jinou problematikou, typicky s rozvodem manželství. Článek 12 nařízení Brusel IIa proto umožňuje soudu, který rozhoduje o rozvodu nebo jiné formě ukončení manželství, zároveň rozhodnout o rodičovské odpovědnosti rodičů k dítěti, ačkoli se tento soud nenachází v místě obvyklého bydliště dítěte. Manželé však musí s tímto postupem souhlasit a alespoň jeden z nich musí mít rodičovskou odpovědnost. Uplatnění této výjimky musí být rovněž v zájmu dítěte. Uvedený postup je možné použít i v souvislosti s jinými řízeními, než je řízení o ukončení manželství, pokud má dítě významný vztah ke státu, jehož soud toto související řízení vede.

Příklad

Piotr, Agnieszka a jejich dcera Alexandra jsou všichni občané Polska. Dlouhodobě však žijí v České republice, a proto má Alexandra obvyklé bydliště v Česku. Pokud by Piotr a Agnieszka zvažovali rozvod, umožňuje jim nařízení Brusel IIa podat návrh na rozvod manželství v Polsku, neboť mají oba polské občanství. V takovém případě by mohl tentýž polský soud rozhodovat rovněž o budoucí péči o Alexandru, přestože za běžných okolností by příslušné byly soudy v České republice na základě obvyklého bydliště dítěte.

V praxi může vzniknout a často také vzniká situace, kdy soud potřebuje velmi rychle upravit nějakou otázku týkající se dítěte, které se fakticky nachází v jeho obvodu, avšak obvyklé bydliště má v jiné zemi. Proto čl. 20 nařízení Brusel IIa stanoví, že v těchto naléhavých případech může soud vydat **předběžné nebo zajišťovací opatření** na ochranu dítěte nebo jeho majetku, přestože by tento soud za běžných okolností nebyl příslušný o dítěti rozhodovat.

¹²⁷ NOVÁKOVÁ, Markéta, ZAVADILOVÁ, Marta in PAUKNEROVÁ, Monika, ROZEHNALOVÁ, Naděžda, ZAVADILOVÁ, Marta a kol. *Zákon o mezinárodním právu soukromém. Komentář*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2013, s. 371.

Příklad

Seedmiletý Juan, který bydlí ve Valencii a je občanem Španělska, cestoval o prázdninách s dědečkem několika evropskými státy. Během návštěvy Prahy se však dědečkovi udělalo nevolno a musel být na pár dní hospitalizován. Jelikož během pobytu dědečka v nemocnici není nikdo, kdo by se mohl o Juana postarat, je potřeba, aby jej soud v Praze dočasně umístil do zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc. Za tímto účelem může využít čl. 20 nařízení Brusel IIa a vydat předběžné opatření o umístění Juana do některého z pražských zařízení, přestože jinak by měly o všech záležitostech, které se Juana týkají, rozhodovat španělské soudy.

Pokud již některý soud v souladu s pravidly příslušnosti zahájil řízení, ale zdá se, že by jiný soud v zahraničí měl k vedení řízení vhodnější podmínky, umožňuje čl. 15 **postoupení věci** mezi těmito soudy. Tento postup by však měl být využíván pouze výjimečně a postoupení věci by mělo být vždy v zájmu dítěte. Důvodem pro postoupení by tedy mohlo být kupříkladu to, že soud v místě, kde dítě sice nemá obvyklé bydliště, ale fakticky se tam nachází, může ve věci provést snáze dokazování a rozhodnout za značně kratší dobu než soud v místě obvyklého bydliště dítěte. Jiným příkladem může být postoupení odůvodněné změnou obvyklého bydliště dítěte v průběhu dlouhého řízení.

Příslušnost podle jiných předpisů

Pokud se konkrétní věc kromě České republiky týká státu, který není členem Evropské unie, je třeba nejprve zkoumat, zda má Česká republika s touto zemí sjednání dvoustrannou **mezinárodní smlouvu**. Ve vztazích členských států Evropské unie s nečlenskými státy se totiž pravidla obsažená v těchto smlouvách použijí přednostně i před nařízením Brusel IIa.¹²⁸

V případě České republiky se tato situace týká především vztahů s některými státy bývalého sovětského bloku. Příkladem může být např. smlouva s Ukrajinou, která určuje, že ve věcech vztahů mezi rodiči a dětmi je na prvním místě dána příslušnost soudů státu, jehož je dítě občanem.¹²⁹ Dále je možné zmínit smlouvu s Vietnamskou socialistickou republikou,¹³⁰ podle

¹²⁸ Tamtéž s. 372.

¹²⁹ Smlouva mezi Českou republikou a Ukrajinou o právní pomoci v občanských věcech (publikovaná v č. 123/2002 Sb. m. s.), ve znění Protokolu mezi Českou republikou a Ukrajinou, kterým se mění Smlouva mezi Českou republikou a Ukrajinou o právní pomoci v občanských věcech (publikovaného v č. 77/2008 Sb. m. s.).

¹³⁰ Smlouva mezi Československou socialistickou republikou a Vietnamskou socialistickou

kteřé může být příslušnost orgánů jednoho ze států založena jak na bydliště dítěte, tak na jeho občanství.

Není-li možné určit příslušnost podle Nařízení Brusel IIa ani podle dvoustranné smlouvy, obsahuje dále pravidla příslušnosti HaÚoD. Podle uvedené úmluvy je základním kritériem pro určení příslušnosti orgánu opět obvyklé bydliště dítěte.

Poznámka

HaÚoD vznikla na půdě tzv. Haagské konference mezinárodního práva soukromého. Jejími smluvními stranami je v současné době 49 států včetně České republiky. Pro některé z těchto států však úmluva dosud nevstoupila v platnost, neboť ji sice podepsaly, avšak dosud neproběhly příslušné vnitrostátní procesy nezbytné pro to, aby daný stát byl úmluvou vázán.

Příklad

Podle HaÚoD lze založit např. příslušnost orgánů Turecka, Maroka nebo Uru-guaye, má-li dítě na území těchto států obvyklé bydliště a současně není možné aplikovat dvoustrannou mezinárodní smlouvu.

Konečně, pokud nelze použít k určení příslušnosti žádný ze shora uvedených dokumentů, můžeme v posledním kroku použít ustanovení o mezinárodní příslušnosti obsažená v předpisech vnitrostátního práva. V České republice je tímto předpisem ZMPS. Podle § 56 odst. 1 ZMPS může český soud rozhodovat o výchově a jiných věcech péče o děti, má-li dítě na území České republiky obvyklé bydliště nebo má-li české občanství, ačkoli má obvyklé bydliště v zahraničí.

Příklad

ZMPS se tedy použije pouze na případy, kde se mezinárodní prvek týká země, která není členským státem Evropské unie, Česká republika s ní nemá uzavřenu dvoustrannou smlouvu a současně není smluvní stranou HaÚoD. Zároveň se musí jednat o případ, kdy dítě český občan má obvyklé bydliště v cizině. V případě obvyklého bydliště v České republice by se totiž použilo nařízení Brusel IIa. Typicky se tedy bude jednat o případy českých dětí žijících ve Spojených státech amerických.¹³¹

republikou o právní pomoci ve věcech občanských a trestních (publikovaná v č. 98/1984 Sb.).

¹³¹ NOVÁKOVÁ, Markéta, ZAVADILOVÁ, Marta in PAUKNEROVÁ, Monika, ROZEHNALOVÁ, Naděžda, ZAVADILOVÁ, Marta a kol. *Zákon o mezinárodním právu soukromém. Komentář*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2013, s. 372.

Mezinárodní příslušnost soudů ve věcech výživného

Úvodem

Úprava různých druhů vyživovacích povinností jedné osoby vůči druhé je typickou součástí rodinného práva. Patrně nejdůležitější je přitom vyživovací povinnost rodičů k dětem, neboť děti jsou v naprosté většině případů odkázány na poskytování zabezpečení ze strany rodičů. Pokud rodina žije pospolu, plní rodiče vyživovací povinnost k dětem uspokojováním jejich každodenních praktických potřeb.¹³² Pokud se však rodiče odloučí a jeden z nich se přestane na uspokojování každodenních potřeb dítěte podílet, nebo se na nich podílí jen omezeně, měl by na potřeby dítěte přispívat druhému rodiči finančně.

Rozhodování o výši výživného je v České republice a většině ostatních zemí opět svěřeno soudům. V praxi rozhodování o výživném často souvisí s rozhodováním o otázkách rodičovské odpovědnosti, tedy typicky o tom, kdo bude o dítě pečovat a jak bude případně vypadat styk druhého rodiče s dítětem. I v případě výživného samozřejmě vyvstává otázka, ve kterém státě by měli oprávněný nebo povinný podávat návrhy týkající se výživného, má-li rodina nějaký vztah k více státům.

Příklad

Petra se seznámila s Gregem, který pochází z Kanady. Poté, co Petra otěhotněla, se pár rozhodl, že bude společně žít ve Vídni, kam oba dosud pracovně dojížděli. Ze vztahu se narodila dcera Claire. Po dvou letech se však pár odloučí a Greg odejde ze společné domácnosti. Rodiče se dohodnou, že Claire bude mít v péči Petra a že Greg bude moci dceru vidět kdykoliv, pokud se s Petrou domluví alespoň tři týdny předem. Petra se však s Gregem nedokáže dohodnout na výši výživného, proto musí podat návrh k soudu na jeho určení.

Příslušnost podle unijních předpisů

Na úrovni Evropské unie se příslušnost soudu pro řízení o výživném určuje podle **nařízení o výživném**. Toto nařízení se nevztahuje pouze na vyživovací povinnost rodičů k dětem, ale na všechny druhy vyživovacích povinností, včetně např. výživného neprovdané matce. Jeho cílem je usnadnit získání rozhodnutí o výživném, které bude oprávněný moci použít pro případné vymáhání výživného i v jiných unijních státech.

¹³² Blíže k těmto otázkám viz kapitolu Vyživovací povinnost v mezinárodních rodinách.

Základní pravidla pro určení příslušnosti soudu pro řízení o výživném nalezneme v čl. 3 nařízení. Jedná se o čtyři následující alternativní možnosti, ze kterých si může vybrat osoba, která navrhuje zahájení řízení:

1. Soud místa, kde má obvyklé bydliště osoba, která má v řízení postavení odpůrce (žalovaného). Může tedy jít o soud v bydlišti povinného v případě, že se oprávněný domáhá určení výživného, nebo o soud v bydlišti oprávněného v případě, že se povinný domáhá snížení výživného nebo zrušení vyživovací povinnosti.
2. Soud místa, kde má obvyklé bydliště osoba, která má nárok na výživné (oprávněný).
3. Soud příslušný k řízení o osobním stavu, např. k řízení o určení otcovství.
4. Soud příslušný k řízení o rodičovské odpovědnosti, tedy k řízení o péči a styku.

Příslušnost podle bodu 3. a 4. přitom nemůže být odvozena čistě jen ze státní příslušnosti stran. V případě řízení o určení výživného pro nezletilé dítě si pečující rodič (ve většině případů matka dítěte) v praxi nejčastěji volí soud v místě obvyklého bydliště oprávněného, tj. dítěte, neboť u tohoto soudu se může nejsnáze aktivně účastnit řízení. Naopak povinný rodič se změny nebo zrušení výživného v místě svého bydliště domáhat nemůže, čl. 3 mu totiž umožňuje takový návrh podat jen v místě bydliště oprávněného dítěte.

Je-li potřeba výživné řešit v souvislosti s určením péče a styku a žalobce tedy zvolí příslušnost uvedenou pod bodem 4, je až na výjimky o všech záležitostech rozhodnuto jedním rozsudkem. Uvážíme-li, že podle nařízení Brusel IIa je příslušný k řízení o rodičovské odpovědnosti soud v místě obvyklého bydliště dítěte, bude v takto spojených řízeních typicky rozhodovat tento soud.

Příklad

Iva po určitý čas žila s Matteem z Itálie, se kterým má syna Filipa. Matteo se po narození syna vrátil do Itálie, synovi příležitostně zasílá dárky a Ivě platí dobrovolně výživné ve výši 100,- €. Avšak poté, co stouply náklady na péči o Filipa, Matteo nesouhlasí s navýšením plateb. Iva se tedy rozhodla, že nechá výživné určit soudně. Může si přitom zvolit, zda žalobu podá u soudu v bydlišti Mattea nebo v bydlišti Filipa. Dále může návrh spojit s návrhem na svěřeni Filipa do vlastní péče. V tom případě bude o všech záležitostech rozhodovat soud v místě bydliště Filipa.

Poznámka

V čl. 3 nařízení o výživném se výslovně hovoří o příslušnosti soudu v místě určeném na základě výše uvedených pravidel. Toto ustanovení tedy neurčuje jen stát, ve kterém má řízení probíhat, ale přímo příslušnost konkrétního soudu v tomto státě.

Podle nařízení o výživném si mohou strany rovněž samy vybrat, který soud by měl v jejich věci rozhodovat. V případě výživného pro děti mladší 18 let však tuto možnost využít nelze s ohledem na ochranu zájmů dítěte. Je-li návrh na zahájení řízení podán k soudu, který není příslušný podle žádného ze čtyř shora uvedených pravidel, může přesto tento soud vést řízení a vydat rozhodnutí, pokud se žalovaná strana (strana, proti které návrh směřuje) řízení začne účastnit. To neplatí, pokud se tato strana řízení účastní pouze proto, aby namítala nepřislušnost soudu. Kromě toho může v krajním případě rozhodnout také soud státu, jehož občanství mají jak výživou oprávněný, tak výživou povinný, případně soud státu, ke kterému má spor dostatečnou vazbu, pokud by jinak neměly příslušnost žádné soudy.

Nařízení o výživném dále upravuje také podmínky a proces pro uznávání a výkon rozhodnutí o výživném a spolupráci ústředních orgánů, kterým je pro přeshraniční vymáhání výživného za Českou republiku ÚMPOD. O tom však je blíže pojednáno v kapitole Vyživovací povinnost v mezinárodních rodinách.

Příslušnost podle jiných předpisů

Stejně jako v řízeních o rodičovské odpovědnosti je i v případě řízení o výživném ve většině případů založena příslušnost českého soudu podle evropských předpisů, konkrétně tedy podle nařízení o výživném. Výjimkou jsou opět případy, kdy má Česká republika s nečlenským státem Evropské unie uzavřenu dvoustrannou smlouvu. Ta se totiž opět použije přednostně před nařízením.

Většina takových smluv upravuje příslušnost soudů pro široké spektrum občanskoprávních (případně i trestních) otázek, proto obvykle nalezneme pravidla příslušnosti v otázkách rodičovské odpovědnosti i výživného v jediné smlouvě. Příklady smluv upravujících výživné tedy mohou být již zmíněné smlouvy mezi Českou republikou a Ukrajinou nebo Vietnamem. Další obdobné smlouvy má Česká republika uzavřeny třeba s Mongolskem či Korejskou republikou. Rozhodným kritériem pro určení příslušnosti je ve většině případů občanství dítěte.

Podmínky příslušnosti českých soudů ve věcech výživného jsou dále upraveny spolu s podmínkami ve věcech výchovy a péče v již zmíněném § 56 odst. 1 ZMPS. V případě výživného se však toto ustanovení v praxi nikdy fakticky nevyužívá, neboť nařízení o výživném na rozdíl od nařízení Brusel IIa upravuje příslušnost natolik vyčerpávajícím způsobem, že neoponechává žádný prostor pro použití českého vnitrostátního práva.¹³³

Mezinárodní příslušnost soudů v jiných oblastech

Řízení o navrácení dítěte

Rozhodování o úpravě péče o dítě nebo o určení nebo změnu výživného jsou typickými řízeními, kde je za určitých okolností potřeba zvažovat mezinárodní příslušnost orgánu. Poměrně vyjádřeno má však nějakou mezinárodní souvislost pouze zlomek ze všech řízení tohoto druhu a soud tak většinou nemusí mezinárodní příslušnost nijak řešit. Existují však jiná řízení spadající pod ochranu dětí v mezinárodním měřítku, ke kterým přítomnost mezinárodní (či přeshraniční) vazby patří zcela neodmyslitelně.

Zřejmě nejtypičtějším z nich je řízení o navrácení dítěte do místa jeho obvyklého bydliště. Toto řízení může zahájit jeden z rodičů, domnívá-li se, že druhý rodič dítěte se dopustil tzv. mezinárodního únosu dítěte. Toho se rodič dopustí tak, že bez souhlasu druhého rodiče nebo soudu přemístí dítě ze státu, kde mělo obvyklé bydliště, do státu jiného (či dítě v jiném státě zadrží).¹³⁴

Co se týče příslušnosti, návrh má být podle ÚMÚD, která se na tuto problematiku vztahuje, podán k soudu ve státě, kde se dítě nachází, tj. kam bylo uneseno. Určení konkrétního příslušného soudu v rámci jejich vnitrostátní soustavy je pak již věcí každého státu. V České republice musejí být všechny návrhy tohoto typu podávány k Městskému soudu v Brně, který je jako jediný příslušný z důvodu blízkosti sídla ÚMPOD. Pro srovnání uvedme, že např. na Slovensku jsou k tomuto řízení příslušné buď Okresný súd Bratislava I, Okresný súd Košice I nebo Okresný súd Banská Bystrica, v závislosti na obvodu krajského soudu, ve kterém se dítě nachází.¹³⁵

¹³³ NOVÁKOVÁ, Markéta, ZAVADILOVÁ, Marta in PAUKNEROVÁ, Monika, ROZEHNALOVÁ, Naděžda, ZAVADILOVÁ, Marta a kol. *Zákon o mezinárodním právu soukromém. Komentář*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2013, s. 382–383.

¹³⁴ K tomuto řízení viz kapitolu Mezinárodní únos dítěte.

¹³⁵ § 124 zákona č. 161/2015 Z. z., civilný mimosporový poriadok, ve znění pozdějších předpisů.

Úpravu určitých aspektů řízení a postupů ve věcech mezinárodních únosů dětí nalezneme také v nařízení Brusel IIa.

Řízení o umístění dítěte do ústavní péče nebo do pěstounské péče v jiném státě

Dalším příkladem zvláštního typu řízení je rozhodování soudu o umístění dítěte v jiném členském státě podle čl. 56 nařízení Brusel IIa. Na základě tohoto ustanovení může soud umístit dítě do ústavní nebo pěstounské péče v jiném členském státě. To by podle vnitrostátních právních řádů jednotlivých států nebylo možné nebo by šlo přinejmenším o velmi komplikovanou proceduru. I postup dle nařízení ale klade poměrně velké nároky na spolupráci obou dotčených států.

Typově však toto řízení do značné míry souvisí s rozhodováním o poměrech dítěte, proto zde nejsou žádná speciální pravidla příslušnosti. K řízení je tedy příslušný soud určený na základě dříve uvedených pravidel nařízení Brusel IIa, nejčastěji podle obvyklého bydliště.

Příklad

Nezletilá Mária se narodila slovenské matce v porodnici v Ostravě. Matka nemá zájem se o dceru starat a jiné příbuzné, kteří by mohli o dívku pečovat, se nalézt nepodařilo. Bylo však zjištěno, že Mária má na Slovensku sestru, která je umístěna v pěstounské péči. Jelikož pěstouni mají stále kapacitu na převzetí dalšího dítěte, rozhodne Okresní soud v Ostravě, příslušný podle obvyklého bydliště, o umístění Márie do pěstounské péče na Slovensku. Celý proces proběhne za spolupráce českého a slovenského ústředního orgánu.

Řízení o určení nebo popření rodičovství k dítěti

Potřeba rozhodovat o otázkách dítěte v mnoha případech začíná již u samotného určení, kdo jsou rodiče dítěte, a kdo k němu tedy bude vykonávat práva a povinnosti spojené s rodičovskou odpovědností a zajišťováním výživy. Česká republika není v současné době vázána žádným mnohostranným dokumentem mezinárodního práva, který by příslušnost v těchto věcech upravoval. Nařízení Brusel IIa pak výslovně hovoří o tom, že otázky určení a popření otcovství nespádají do jeho působnosti.

Úpravu příslušnosti soudů v této oblasti je proto potřeba na prvním místě hledat ve dvoustranných smlouvách. Jelikož tato problematika úzce souvisí s otázkami rodičovské odpovědnosti a výživného, lze ji ve většině případů opět nalézt v téže smlouvě. Příklady těchto smluv tedy mohou opět být

již zmíněné smlouvy mezi Českou republikou a Ukrajinou, Vietnamem či Mongolskem. Ve většině případů však tyto smlouvy upravují pouze příslušnost pro řízení o určení a popření otcovství, o určování a popírání mateřství se nezmiňují. Rozhodným kritériem je většinou občanství dítěte.

Nemá-li Česká republika s druhou dotčenou zemí uzavřenu smlouvu týkající se těchto otázek, posoudí český soud svou příslušnost podle § 53 ZMPS. Toto ustanovení již hovoří obecně o určování a popírání rodičovství, nikoli pouze otcovství. Zároveň jednoznačně preferuje příslušnost českých soudů a okruh možných případů, kdy bude český soud příslušný, stanoví velmi široce. Žalobu je tak možno podat u obecného soudu žalovaného, a nemá-li žalovaný obecný soud v České republice, pak u obecného soudu žalobce. Jestliže nemá ani žalobce v České republice obecný soud (určený podle bydliště), bude přesto český soud příslušný, pokud má alespoň jeden z rodičů nebo dítě české občanství.¹³⁶

Mezinárodní příslušnost správních orgánů

Kromě mezinárodní příslušnosti soudů má smysl zabývat se také **mezinárodní příslušností správních orgánů**. Hovoříme-li o ochraně dětí v mezinárodním kontextu, týká se to především orgánů sociálně-právní ochrany dětí. Přeneseně pak také orgánů, které rozhodují nebo vedou řízení o dalších záležitostech, které se týkají dětí (např. o přestupku spáchaném dítětem, o dávkách náležejícím dítěti apod.).

Pravidla pro mezinárodní příslušnost správních orgánů však nejsou upravena žádným mezinárodním předpisem. Dostane-li se tedy určitý případ ke správnímu orgánu v České republice, musí tento orgán posoudit svou příslušnost podle právních předpisů českého práva, a to jak vůči ostatním orgánům v České republice, tak případně i vůči zahraničním orgánům.

Poznámka

České orgány sociálně-právní ochrany dětí poskytují podle ZSPOD sociálně-právní ochranu dětem, které (zjednodušeně řečeno) mají na území České republiky nějaký druh dlouhodobého pobytu, status azylanta nebo žadatele o azyl, případně zde pobývají s rodičem, který uvedené podmínky splňuje. Pakliže dítě do této kategorie nespadá, měly by mu poskytovat sociálně-právní ochranu zahraniční orgány. České orgány by však přesto měly učinit alespoň nezbytné kroky za účelem zajištění základních potřeb dítěte. V praxi působí vazba příslušnosti na ofi-

¹³⁶ K problematice blíže kapitola Určování a popírání rodičovství v mezinárodním kontextu.

ciální pobyt problémy, neboť se poměrně často stává, že dítě nemá v České republice žádný povolený druh pobytu, přestože se zde fakticky zdržuje po mnoho let. Vyřízení pobytu je totiž na zodpovědnosti rodičů.

KAPITOLA III. OBVYKLÉ BYDLIŠTĚ DÍTĚTE

Úvodem (vymezení základních pojmů trvalý pobyt, obvyklé bydliště, obvyklý pobyt)

Pojmy trvalý pobyt, obvyklý pobyt a obvyklé bydliště vyjadřují vztah osoby k určitému místu, resp. státu. U většiny osob se pravděpodobně bude jednat o jedno, a to stejné místo, nicméně není tomu tak vždy, a je proto potřeba vysvětlit si rozdíl mezi těmito pojmy a naučit se mezi nimi rozlišovat.

Trvalý pobyt má pouze **evidenční charakter** a je v českém právu upraven v § 10 zákona č. 133/2000 Sb., o evidenci obyvatel a rodných číslech. Místem trvalého pobytu se rozumí **adresa, kterou si občan zvolí** zpravidla v místě, kde má rodinu, rodiče, byt nebo zaměstnání. Každý občan si může zvolit jen jedno místo trvalého pobytu.

U dětí platí, že místem jejich trvalého pobytu (jsou-li českými občany) v době narození je místo trvalého pobytu matky. Nemá-li matka na území České republiky trvalý pobyt nebo není-li matka občanem, je místem trvalého pobytu dítěte v době narození dítěte místo trvalého pobytu otce.

Na rozdíl od trvalého pobytu, který si každý občan může libovolně zvolit, aniž by v daném místě musel skutečně bydlet, je **obvyklé bydliště** odrazem skutečné situace. Jedná se o faktický koncept a za obvyklé bydliště je považováno místo, v němž má osoba **těžiště svého života**. Hodnotí se vazba na dané místo, délka pobytu zde i úmysl se v daném místě dlouhodobě zdržovat.

Poznámka

V literatuře se můžete setkat rovněž s výrazem **obvyklý pobyt**, tento pojem je obsahově totožný s pojmem obvyklé bydliště – jedná se o dualismus, který vznikl různými překlady anglického výrazu „*habitual residence*“. V zájmu jednotné terminologie v této knize používáme pojem obvyklé bydliště i tam, kde např. právní úprava používá pojem obvyklý pobyt. Oba pojmy pak považujeme za obsahově totožné.

V této kapitole se již dále nebudeme věnovat trvalému pobytu, který je institutem veřejného práva a v námi sledovaných otázkách není relevantní, a **pozornost zaměříme již výhradně na obvyklé bydliště**.

Příklad

Rodiče Jana a Václav uzavřeli manželství v Teplicích a žili zde dva roky, narodila se jim zde rovněž dcera Petra. Rodiče se rozhodli využít zajímavé pracovní

nabídky a přestěhovali se do Drážďan, s tím, že neví, zda se do Teplic někdy vrátí. V Drážďanech již žijí pět let.

Nezletilá Petra dlouhodobě fakticky pobývá v Drážďanech a vzniklo jí zde tedy obvyklé bydliště. Trvalý pobyt má Petra ale nadále v Teplicích (pokud její zákonní zástupci nepožádali o ukončení trvalého pobytu na území ČR).

Obvyklé bydliště jako hraniční určovatel

Mezinárodní rodiny mají celou řadu specifik a jedním z nich je i řešení krizových situací. Běžná česká rodina nemá zpravidla problém zjistit, u kterého soudu bude svou situaci řešit a o použitelném právu neuvažuje vůbec. V mezinárodní rodině je tomu jinak. Často se jedná o osoby různých občanství, rodina může střídát místa svého pobytu a zjištění, u kterého soudu a podle jakého práva situaci řešit, není vždy snadné. Odpovědi na tyto otázky nám přináší hraniční určovatelé, tedy určité skutečnosti významné pro daný druh právních vztahů, které rozhodují o určení práva, jehož se má použít pro úpravu těchto právních vztahů.¹³⁷ Zjednodušeně řečeno, hraniční určovatel je vodítkem, podle kterého určíme, kterým právem se vztah bude řídit nebo který soud je příslušný o věci rozhodovat. Jedná se například o státní občanství, obvyklé bydliště, domicil¹³⁸ apod.

Poznámka

Je třeba zdůraznit, že hraniční určovatel je termín, který byl původně používán pouze pro kolizní normy (normy provádějící výběr práva) a dosud existují v právní teorii různé názory na to, zda termín hraniční určovatel může být používán i pro normy procesní (provádějící výběr příslušného soudu). Pro naše účely dále budeme hovořit o hraničních určovateli i v procesním kontextu.¹³⁹

Příklad

Např. v čl. 8 nařízení Brusel IIa, který zní „*Soudy členského státu jsou příslušné ve věci rodičovské zodpovědnosti k dítěti, které má v době podání žaloby obvyklé bydliště na území tohoto členského státu.*“, je hraničním určovatelem obvyklé byd-

¹³⁷ KUČERA, Zdeněk. *Mezinárodní právo soukromé*. 7. opravené a doplněné vydání. Brno: Doplněk, 2009, s. 121.

¹³⁸ Domicil je termín charakteristický zejména pro angloamerické právo a označuje místo, které osoba považuje za své bydliště, má k němu nejbližší vztah.

¹³⁹ Srov. např. PFEIFFER, Magdalena. *Kritérium obvyklého pobytu v mezinárodním právu soukromém: disertační práce*. Praha: Univerzita Karlova, Právnická fakulta, 2013. Školitelka Monika Pauknerová, s. 10.

lišťe dítěte. K rozhodování např. o svěřeni dítěte do péče je tedy příslušný soud v místě obvyklého bydliště dítěte.

V ustanovení § 54 ZMPS, který zní „určení a popření rodičovství se řídí právním řádem státu, jehož příslušnost nabylo dítě narozením“, je hraničním určovatelem státní příslušnost dítěte.

Hraniční určovatel obvyklé bydliště nahrazuje v oblasti mezinárodního práva soukromého tradiční určovatele státní příslušnost a domicil. Obvyklé bydliště totiž mnohem lépe odpovídá potřebám dnešního globalizovaného světa, zvláště v rámci Evropské unie. Lidé často bydlí v jiném státě než ve státě, jehož jsou občany, a bylo by velmi složité, kdyby jejich právní vztahy musely být řešeny před soudem státu, jehož jsou státními příslušníky a podle tohoto práva. Obvyklé bydliště značně zjednodušuje situaci, když odkazuje na právo či soud v místě, kde se osoba (resp. dítě) fakticky nachází, nikoli na stát, jehož osoba (dítě) nese občanství.

Obvyklé bydliště bylo v Evropské unii prosazeno také proto, že je možné jej vykládat tzv. **autonomně, tedy nezávisle na právním řádu jakéhokoliv smluvního státu** a existuje tak „univerzálně“ použitelný hraniční určovatel.

Poznámka

Právě tohoto cíle by bylo těžko dosaženo prostřednictvím kritéria domicilu, jehož výklad se liší v pojetí práva anglického, amerického i kontinentálního.¹⁴⁰

Obvyklé bydliště dítěte ve vnitrostátním právu, evropském právu a mezinárodních smlouvách

Pravidla pro určování mezinárodní příslušnosti a rozhodného práva v českém právním řádu nalezneme v ZMPS.¹⁴¹ Nový ZMPS, který nabyl účinnosti k 1. 1. 2014 nahradil zákon z roku 1963 a přinesl celou řadu zásadních změn, a to i v souvislosti s použitím obvyklého bydliště v jeho normách. Zatímco původní ZMPS pojem obvyklé bydliště vůbec neznal, nový ZMPS jej používá jako jeden z nejvýznamnějších hraničních určovatelů, a to i pro oblast rodněprávních vztahů.

¹⁴⁰ ZAVADILOVÁ, Marta, TUROŇOVÁ, Jana. Pravidla určování mezinárodní soudní příslušnosti dle nařízení Brusel II bis ve světle nejnovější judikatury Evropského soudního dvora. *Právní rozhledy*, 2010, roč. 18, č. 7, s. 246.

¹⁴¹ K mezinárodní příslušnosti blíže viz kapitola Mezinárodní příslušnost orgánů k mezinárodněprávní ochraně dětí.

Obvyklé bydliště dítěte je tedy hlavním kritériem pro určení příslušného soudu a rozhodného práva ve věcech výchovy, výživy a péče o nezletilé.¹⁴² Naopak, pro určení příslušného soudu ve věcech určení rodičovství zůstává základním kritériem obecný soud žalobce, případně žalovaného a sekundárně pak státní příslušnost. Pro zjištění rozhodného práva ve věcech určení a popírání rodičovství se použije primárně právní řád státu, jehož příslušnost nabylo dítě narozením, nicméně má-li dítě v České republice obvyklé bydliště a je-li to v jeho zájmu, použije se pro určení a popření rodičovství českého právního řádu.

V **předpisech evropského mezinárodního práva soukromého** se s pojmem obvyklé bydliště dítěte setkáme zejména v **nařízení Brusel IIa**. Článek 8 nařízení používá obvyklé bydliště dítěte jako základní jurisdikční pravidlo pro oblast vztahů týkajících se rodičovské odpovědnosti. Nařízení dále upravuje problematiku mezinárodních únosů dětí a vychází z principu, že protiprávně přemístěné nebo zadržené dítě má být navraceno do místa svého obvyklého bydliště, s tím, že o poměrech dítěte má rozhodovat až soud v místě jeho obvyklého bydliště (více viz kapitola Mezinárodní únos dítěte).

Obvyklé bydliště je dále jedním z kritérií pro určení příslušného soudu ve věcech vyživovacích povinností dle čl. 3 **nařízení o výživném**. Rozhodným právem pro oblast vyživovacích povinností se zabývá i Haagský protokol a rovněž tento používá v článku 3 jako základní kritérium obvyklé bydliště dítěte (resp. oprávněného).

Z mezinárodních smluv, které pracují s kritériem obvyklého bydliště dítěte lze zmínit zejména úmluvu **HaÚoD**, která zakládá příslušnost orgánů státu obvyklého bydliště dítěte k přijímání opatření na ochranu osoby nebo majetku dítěte. Dále stanoví, že orgány takového státu (státu obvyklého bydliště dítěte) použijí své právo.

V neposlední řadě je třeba zmínit **ÚMÚD**. V této úmluvě hraje obvyklé bydliště dítěte naprosto zásadní roli a stejně jako v nařízení Brusel IIa předpokládá navrácení protiprávně přemístěného či zadržného dítěte do místa jeho obvyklého bydliště.¹⁴³

¹⁴² Pro právní vztahy, u nichž nenajdeme příslušný soud v předpisech EU, je alternativním kritériem vedle obvyklého bydliště i státní občanství nezletilého, i když má nezletilý obvyklé bydliště v cizině – viz § 56 ZMPS (používá se ve vztazích s USA, Kanadou apod.).

¹⁴³ Více viz kapitulu Mezinárodní únos dítěte.

Definice a obecné předpoklady pro založení obvyklého bydliště

V předchozí části jsme představili nástroje vnitrostátního i mezinárodního práva, které pracují s kritériem obvyklého bydliště dítěte. V žádném z nich nicméně nenalezneme definici obvyklého bydliště. Neexistence definice je na jedné straně výhodou a zajišťuje flexibilitu při výkladu pojmu, na straně druhé však snižuje právní jistotu účastníků právních vztahů. Nelze např. jednoznačně říci, po jaké době po přestěhování z jednoho státu do druhého vznikne dítěti v místě nového bydliště obvyklé bydliště.

Při výkladu pojmu obvyklé bydliště se tedy musíme řídit judikaturou SDEU, která nám poskytuje vodítka pro určení obvyklého bydliště. Právě z judikatury lze dovodit konkrétní okolnosti, které je potřeba zkoumat při posuzování, zda kterékoliv fyzické osobě (i dítěti) vzniklo na území určitého státu obvyklé bydliště. Níže uvádíme jejich výčet, to ovšem neznamená, že všechny níže uvedené okolnosti musí být splněny zároveň. Jsou jimi:

- fyzická přítomnost osoby na území určitého státu,
- délka pobytu,
- sociální integrace,
- úmysl založit obvyklé bydliště.

Jednou z podmínek pro založení obvyklého bydliště je **skutečná přítomnost osoby** (dítěte) na území daného státu. Obvyklé bydliště nemůže na rozdíl od trvalého pobytu vzniknout jen na základě volby osoby, aniž by v daném státě skutečně žila.

Jak dlouhá **doba je ale nutná k tomu, aby obvyklé bydliště bylo založeno**? Tato skutečnost se posuzuje individuálně a ve vnitrostátní ani mezinárodní úpravě neexistuje striktní lhůta, po jejímž uplynutí osobě vznikne obvyklé bydliště na území státu, v němž žije. Konkrétní lhůtu může obsahovat vnitrostátní právní úprava jiných států – např. německá (k tomu viz dále). V tomto ohledu je potřeba sledovat judikaturu s ohledem na oblast, v souvislosti se kterou je založení obvyklého bydliště řešeno (pracovní právo, rodinné právo apod.). K době potřebné pro založení obvyklého bydliště dítěte se dostaneme níže.

Poznámka

V německé odborné literatuře se občasně setkáme s údajem šesti měsíců pro založení obvyklého bydliště. Tato minimální délka pobytu vychází z definice obvyklého bydliště v německé vnitrostátní úpravě daňového práva, kde platí fikce za-

ložení obvyklého bydliště v Německu po uplynutí šesti měsíců. A tak se i při zjišťování existence obvyklého bydliště pro účely mezinárodního práva soukromého v německé soudní praxi někdy vychází z nepsaného pravidla (*Faustregel*) přibližně půlročního pobytu.¹⁴⁴

Při zkoumání, zda bylo založeno obvyklé bydliště, zkoumáme rovněž míru **integrace osoby do prostředí daného státu**, jestli je tento stát centrem jejího života, jestli má vytvořeny kontakty (rodinné, pracovní). V neposlední řadě se zkoumá **úmysl založit v daném státě obvyklé bydliště**. Neznamená to, že bez úmyslu nemůže obvyklé bydliště vzniknout, naopak, existuje-li úmysl založit obvyklé bydliště, dojde k jeho založení rychleji.

Příklad

Manželé žijící v ČR se dohodnou, že se dočasně přestěhují za práci do Spojeného království, setrvají zde 2 roky a následně se přestěhují do Spojených států amerických, kde má manželka příslibenou lepší práci. Společnost, která práci přislíbila, realizaci pracovní nabídky stále odkládá, manželé již ve Spojeném království žijí 6 let, narodily se jim dvě děti a mají zde přátele. Ve Spojeném království nechtějí zůstat celý život, pokud do dvou let neodcestují do Spojených států amerických, plánují návrat do ČR.

Kde tedy mají rodiče a děti obvyklé bydliště? Rodiče se fakticky nachází na území Spojeného království již 6 let a mají zde aktuálně těžiště svého života – své děti, práci, přátele, naplnili tedy jistou míru sociální integrace do prostředí ve Spojeném království. Přestože zde založit obvyklé bydliště neplánovali a do budoucna neplánují, svým faktickým jednáním jej založili, a to jak sobě, tak i dětem. Děti se ve Spojeném království narodily, žijí celý svůj život a vznikly jim zde všechny vazby, které doposud mají, o jejich obvyklém bydlišti v tomto případě není pochyb.

Specifika obvyklého bydliště dítěte

Výše jsme si obecně vysvětlili, které okolnosti zkoumáme při zjišťování, zda bylo založeno obvyklé bydliště na území určitého státu. Při určování **obvyklého bydliště dítěte** postupujeme obdobně, rovněž zohledňujeme fyzickou přítomnost dítěte na území státu, délku pobytu, míru integrace dítěte do prostředí státu a úmysl dítěte (případně rodičů), navíc je třeba zohlednit zájem dítěte. Samozřejmě je potřeba vždy posuzovat konkrétní okolnosti případu, věk dítěte i míru jeho vyspělosti.

¹⁴⁴ BASSENGE, Peter, PALANDT, Otto, BRUDERMÜLLER, Gerd, et al. *Bürgerliches Gesetzbuch*. 71. vydání. Mnichov: C. H. Beck, 2012. s. 2535.

Ani pro obvyklé bydliště dítěte neexistuje žádná jasná definice a tento pojem je třeba vykládat s ohledem na judikaturu SDEU, ESLP a vnitrostátních soudů. Pro výklad obvyklého bydliště dítěte nelze přímo použít unijní judikaturu, která se týká pojmu obvyklého bydliště v jiných oblastech práva. S výkladem obvyklého bydliště dítěte se nejčastěji setkáváme v případech mezinárodních únosů dětí, judikaturu je proto potřeba hledat nejčastěji k výkladu ÚMÚD nebo nařízení Brusel IIa.

Specifika obvyklého bydliště dítěte si můžeme přiblížit na **rozhodnutí SDEU ve věci „A“ z roku 2009**.¹⁴⁵ Uvedené rozhodnutí sice očekávanou definici pojmu obvyklé bydliště dítěte nepřineslo, ale popsalo základní znaky, ke kterým by se při určování obvyklého bydliště dítěte mělo přihlížet. Protože tyto znaky jsou v rozhodnutí popsány poměrně přehledně, podívejme se přímo na výňatek z rozhodnutí:

„Pojem ‚obvyklé bydliště‘ musí být vykládán v tom smyslu, že toto bydliště odpovídá místu, které vykazuje určitou integraci dítěte v rámci sociálního a rodinného prostředí. Za tímto účelem musí být přihlédnuto zejména k trvání, pravidelnosti, podmínkám a důvodům pobytu na území členského státu a přestěhování rodiny do tohoto státu, ke státní příslušnosti dítěte, k místu a podmínkám školní docházky, k jazykovým znalostem, jakož i k rodinným a sociálním vazbám dítěte v uvedeném státě. Vnitrostátnímu soudu přísluší určit místo obvyklého bydliště dítěte s přihlédnutím ke všem konkrétním skutkovým okolnostem v každém jednotlivém případě.“

Nyní si můžeme podrobněji rozebrat jednotlivé znaky podstatné pro určení obvyklého bydliště dítěte:

Fyzická přítomnost

Faktický pobyt je i u dětí jedním ze základních aspektů, k nimž je potřeba přihlížet při určování obvyklého bydliště. Jak je uvedeno v rozhodnutí ve věci „A“, je třeba zohlednit, zda přítomnost nemá pouze dočasnou či příležitostnou povahu. Nicméně, zpravidla není možné založit dítěti obvyklé bydliště ve státě, v němž se nikdy nezdržovalo. Zajímavá otázka tak vyvstává v souvislosti s obvyklým bydlištěm novorozence. Vzniká novorozenci obvyklé bydliště v místě, kde se narodí, v místě obvyklého bydliště jeho rodičů, nebo snad v místě obvyklého bydliště matky?

¹⁴⁵ Rozsudek SDEU ze dne 2. dubna 2009, A, C-523/07, ECLI:EU:C:2009:225.

Touto otázkou se zabýval SDEU v případě *OL proti PQ*.¹⁴⁶ Jednalo se o manžele, Itala a Řekyni, žijící v Itálii, kteří se dohodli, že matka porodí dítě v Řecku a následně se vrátí do Itálie. Matka se nicméně rozhodla v Řecku zůstat i s dítětem a otec podal žádost o navrácení. SDEU se zabýval otázkou (v rámci řízení o předběžné otázce), zda dítěti vzniklo obvyklé bydliště v Itálii, přestože se zde nikdy fakticky nenacházelo. Soud došel k závěru, že v tomto případě dítěti obvyklé bydliště v Itálii nevzniklo. Uvedl, že záměr rodičů, aby mělo dítě bydliště v určitém místě, nemá přednost před skutečností, že od svého narození nepřetržitě pobývá v jiném státě.

Pokud se dítě narodí v jiném státě, než je stát obvyklého bydliště jeho rodičů a setrvá tam jen několik dní po porodu a následně s rodiči odcestuje, obvyklé bydliště mu tam s největší pravděpodobností nevznikne. Pokud ovšem dítě v takovém státě setrvá, byť se rodiče dohodli jinak, má tato skutečnost ve světle uvedeného rozhodnutí přednost před dohodou rodičů a obvyklé bydliště pravděpodobně založeno bude.

Délka pobytu a integrace dítěte

Obvyklé bydliště dítěte není vázáno na žádnou lhůtu potřebnou k jeho založení. U dětí doba potřebná pro založení obvyklého bydliště úzce souvisí s mírou integrace dítěte do sociálního a rodinného prostředí.

Sociální a rodinné prostředí dítěte je tvořeno různými faktory, které se liší v závislosti na věku dítěte. Skutečnosti, které je třeba vzít v úvahu v případě dítěte školního věku, se proto liší od skutečností, ke kterým je třeba přihlížet v případě nezletilého, který ukončil své studium, nebo také od skutečností, které jsou relevantní v případě kojence. Prostředím dítěte nízkého věku je zpravidla především rodinné prostředí tvořené osobou či osobami, s nimiž dítě žije, které jej skutečně opatrují a pečují o něj.¹⁴⁷

Prakticky je potřeba zkoumat, kde dítě chodí do školky/školy, kde je registrováno u lékaře, kde dochází do zájmových kroužků, jaké jsou jeho jazykové znalosti apod.

Poznámka

Podrobněji se k tomu vyjádřil i Nejvyšší soud ČR ve svém rozhodnutí,¹⁴⁸ kde uvádí, že „*dítě by mělo mít k takovému místu vytvořen vztah domova, který je podle*

¹⁴⁶ Rozsudek SDEU ze dne 16. června 2017, *OL proti PQ*, C-111/17, ECLI:EU:C:2017:436.

¹⁴⁷ Rozsudek SDEU ze dne 22. prosince 2010, *Barbara Mercredi proti Richard Chaffe*, C-497/10, ECLI:EU:C:2010:829.

¹⁴⁸ Usnesení Nejvyššího soudu ČR ze dne 27. září 2011, sp. zn. 30 Cdo 2244/2011.

něj vyznačován zejména skutečností, že má v takovém místě dítě svého doktora, chodí tam do školy či školky, má zázemí svých kamarádů či příbuzných a ztráta takového místa by pro něj představovala určité trauma.“

Je dobré si zapamatovat, že státní občanství je jedním z dílčích kritérií, podle kterých se posuzuje obvyklé bydliště dítěte, v žádném případě samo o sobě obvyklé bydliště nezakládá!

Úmysl založit obvyklé bydliště

Jak jsme již uvedli výše, úmysl nemůže být jediným kritériem, na jehož základě obvyklé bydliště vznikne, ale je kritériem velmi významným.¹⁴⁹ U mladších dětí posuzujeme úmysl rodičů, u dětí starších pak i jejich vlastní úmysl. Není stanovena věková hranice, od které se posuzuje úmysl dítěte přestěhovat se, nicméně názor dítěte se zjišťuje vždy s ohledem na jeho rozumovou a volní vyspělost a v této souvislosti se k němu i přihlíží. Starší děti si tedy navzdory přání rodičů mohou samy zvolit místo svého obvyklého bydliště.

V případě, že se rodiče dohodnou na dočasném pobytu dítěte mimo místo obvyklého bydliště (např. za účelem studia v zahraničí, delší návštěvy apod.), obvyklé bydliště mu zde zpravidla nevzniká.

Zájem dítěte

Pro určení obvyklého bydliště dítěte má význam rovněž nejlepší zájem dítěte. Zjednodušeně řečeno, založením nového obvyklého bydliště dítěte nesmí být ohrožena práva dítěte, která na základě stávajícího obvyklého bydliště dítěte nabylo. SDEU opakovaně zdůrazňuje, že pravidla pro určení příslušnosti stanovená nařízením nařízení Brusel IIa jsou formulována s ohledem na nejlepší zájmy dítěte, zejména na blízkost. SDEU kritérium blízkosti zdůraznil např. v **rozhodnutí Mercredi**.¹⁵⁰ Blízkost dle něj spočívá v tom, že je v zájmu dítěte, aby případná rozhodnutí týkající se dítěte byla přijímána soudy členského státu, v němž dítě pobývá nepřetržitě od svého narození.

¹⁴⁹ V souladu s judikaturou SDEU tedy záměr rodičů v zásadě nemůže být sám o sobě rozhodující pro určení obvyklého bydliště dítěte ve smyslu nařízení Brusel IIa, nýbrž je „indicií“, která může doplnit soubor dalších shodujících se skutečností.

¹⁵⁰ Rozsudek SDEU ze dne 22. prosince 2010, *Barbara Mercredi proti Richard Chaffe*, C-497/10, ECLI:EU:C:2010:829.

Příklad

Ilustrujme si obvyklé bydliště dítěte na následujících případech:

- a) Matka Češka na základě dohody s otcem Američanem vychovává dítě v ČR a dohodnou se, že jejich 15letá dcera vycestuje za otcem a bude zde rok studovat. Kde má dcera obvyklé bydliště po roce pobytu ve Spojených státech amerických? Změní se situace, když se dcera rozhodne ve Spojených státech amerických u otce zůstat trvale?
- b) Rodiče jsou oba Češi, pracují u cirkusu a mají děti ve věku 5 a 7 let. Matka má angažmá v Rakousku, pracuje zde 10 měsíců v roce, děti zde chodí do školy, k lékaři, do kroužků, do ČR jezdí jednou měsíčně na víkend a na léto matka s dětmi přijíždí na dva měsíce za otcem do ČR. Kde mají děti pravděpodobně obvyklé bydliště?
- c) Rodiče Češka a Brit žijí ve Spojeném království a očekávají narození dítěte. Dohodnou se, že matka porodí v ČR, kde má rodinu, nicméně matka se rozhodne po porodu v ČR s dítětem setrvat. Kde má dítě obvyklé bydliště?

Ve všech případech by se samozřejmě musely posuzovat konkrétní okolnosti případů, protože jak jsme si vysvětlili, obvyklé bydliště dítěte se posuzuje v každém jednotlivém případě individuálně, nicméně naše situace by pravděpodobně měly následující řešení:

- a) Dohoda o přechodném pobytu nezakládá obvyklé bydliště dítěte a dívka by měla i po ukončení pobytu ve Spojených státech amerických obvyklé bydliště v ČR, nicméně pokud by se rozhodla ve Spojených státech amerických setrvat, lze předpokládat, že už je v 15 letech dostatečně vyspělá k učinění takového rozhodnutí a obvyklé bydliště by bylo založeno ve Spojených státech amerických.
- b) V uvedeném příkladu lze hodnotit, že děti mají těžiště života v Rakousku, chodí zde do školy, k lékaři, do kroužků, do ČR vyjíždějí na přechodnou dobu, obvyklé bydliště proto mají v Rakousku.
- c) Obvyklé bydliště by dítěti vzniklo v ČR, kde se narodilo (viz podrobněji případ *OL proti PQ* v podkapitole Fyzická přítomnost).

Pokud bychom proto měli opět zdůraznit, co pro obvyklé bydliště platí, tak je možné informace uvedené v této kapitole shrnout tak, že pojem obvyklého bydliště nesmí být zaměňován s pojmem trvalého pobytu, neboť ten se používá jen pro evidenční účely. Obvyklé bydliště má faktický charakter – jedná se o místo, kde má osoba, resp. dítě těžiště svého života. Co je obsahem tohoto pojmu, neurčuje žádná definice, ale jeho vymezení napomáhá především soudní judikatura. Dítě má vždy své vlastní obvyklé bydliště, jeho obvyklé bydliště se pak nemusí shodovat s obvyklým bydlištěm jeho rodičů.

U zjišťování obvyklého bydliště dítěte se zkoumají takové otázky, jako jsou fyzická přítomnost dítěte, délka pobytu, sociální integrace, úmysl založit obvyklé bydliště a také zájem dítěte.

KAPITOLA IV. STATUS A ÚLOHA ÚMPOD A JEHO POSTAVENÍ V SYSTÉMU SOCIÁLNĚ-PRÁVNÍ OCHRANY DĚTÍ V ČR

Úvod (historie a důvody vzniku ÚMPOD)

Protože ÚMPOD hraje při řešení rodinněprávních otázek s mezinárodním prvkem nezastupitelnou úlohu, je třeba se tomuto úřadu hlouběji věnovat. K obecnému seznámení s úřadem slouží následující kapitola.

Nejprve se pojďme seznámit s důvody, proč ÚMPOD vznikl. Již v době první republiky vznikla potřeba zajistit pomoc nezletilým dětem, jejichž zákonní živiitelé se zdržovali za hranicemi státu. Tak v roce 1930 vznikla v Brně Společnost pro mezinárodněprávní ochranu mládeže v Československé republice. Ta představuje právního i ideového předchůdce dnešního ÚMPOD. Myšlenkou vzniku instituce bylo založení jednoho centrálního úřadu, který by se specializoval na otázky související s ochranou práv dětí v mezinárodním kontextu. Historicky tak existuje v České republice jedna instituce, která je samostatná a jejíž jedinou náplní je právě ochrana práv dětí ve vztahu k cizině. Na rozdíl od řady států, kde jsou jednotlivé agendy související s ochranou práv dětí začleněny do jedné centrální instituce (např. do ministerstva spravedlnosti) nebo rozděleny do několika ústředních orgánů státní správy, dala Česká republika přednost specializaci agendy podle zaměření na cílovou skupinu a vytvoření jednoho specializovaného orgánu.

Ačkoli je činnost ÚMPOD nepochybně **mezioborová, multidisciplinární a přesahuje hranice resortu práce a sociálních věcí**, je ÚMPOD jako organizační složka státu podřízen MPSV. ÚMPOD však velmi intenzivně spolupracuje při výkonu své činnosti zejména s Ministerstvem spravedlnosti a Ministerstvem zahraničních věcí, méně často pak s Ministerstvem vnitra, Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy a Ministerstvem zdravotnictví či jimi řízenými organizacemi.

Postavení ÚMPOD

Postavení ÚMPOD lze charakterizovat z několika úhlů.

ÚMPOD jako správní orgán

ÚMPOD je organizační složkou státu a je správním úřadem s celostátní působností.¹⁵¹ Jeho činnost se tedy řídí řadou ustanovení správního řádu. I když ÚMPOD vede správní řízení, jehož účelem je vydání rozhodnutí,¹⁵² pouze v menší části z vykonávané působnosti (nejčastěji v agendě mezinárodního osvojení), je vázán při výkonu své činnosti správním řádem. Nejběžnější činnost ÚMPOD lze považovat za činnost dle části čtvrté správního řádu, tedy vydávání osvědčení, provádění ověření či činění sdělení.

ÚMPOD jako orgán sociálně-právní ochrany dětí

ÚMPOD je orgánem sociálně-právní ochrany dětí¹⁵³ a jako takový disponuje obdobnými oprávněními jako orgány obcí s rozšířenou působností. Předním hlediskem činnosti ÚMPOD je **zájem o blaho dítěte**, ochrana rodičovství a rodiny a vzájemné právo rodičů a dětí na rodičovskou výchovu a péči. Jako součást soustavy orgánů sociálně-právní ochrany dětí je ÚMPOD povinen sdělovat a oprávněn získávat údaje z evidence a spisové dokumentace jiných orgánů sociálně-právní ochrany dětí v nezbytném rozsahu.

Poznámka

K činnosti ÚMPOD pak můžeme uvést následující podrobnosti:

Na výzvu ÚMPOD jsou státní orgány, zaměstnavatelé, subjekty působící ve zdravotnictví, školství či sociálních službách povinni sdělit bezplatně údaje potřebné pro poskytnutí sociálně-právní ochrany. Zaměstnanci ÚMPOD jsou oprávněni v souvislosti s plněním svých úkolů navštěvovat dítě a rodinu, ve které žije, v obydlí a zjišťovat v místě bydliště dítěte, školském či zdravotnickém zařízení nebo v prostředí, kde se dítě zdržuje, jsou oprávněni zjišťovat, jaká je sociální situace dítěte a jaká je péče jeho rodičů či jiných osob. V rámci své činnosti je ÚMPOD dokonce oprávněn pořizovat obrazové a zvukové záznamy dítěte a prostředí, v němž se dítě zdržuje. Při této činnosti jsou příslušní zaměstnanci povinni se prokázat zvláštním oprávněním.

Zaměstnanci ÚMPOD jsou vázáni povinností mlčenlivosti o skutečnostech, o nichž se v souvislosti s výkonem své činnosti dozví.

ÚMPOD je obdobně jako orgány obce s rozšířenou působností povinen vést evidenci a spisovou dokumentaci. Kromě spisové dokumentace ÚMPOD vede i další písemnosti tvořící podklad pro zpracování spisové dokumentace. Tyto pí-

¹⁵¹ § 3 odst. 1 ZSPOD.

¹⁵² § 9 zákona č. 500/2004 Sb., správní řád, ve znění pozdějších předpisů.

¹⁵³ § 4 odst. 1 písm. e) ZSPOD.

semnosti se nevydávají žádnému orgánu, fyzické nebo právnické osobě. Lze je předložit jen soudu a státnímu zastupitelství v případě, že se údaje v nich obsažené týkají trestního stíhání. Podklad pro vedení spisové dokumentace tvoří některé citlivé materiály, jako upozornění občanů na skutečnosti nasvědčující ohrožení dítěte, údaje o místu pobytu rodiče, který se stal obětí domácího násilí v rodině s dítětem, údaje o osobách, kterým bylo dítě svěřeno do péče před osvojením a podrobný záznam nebo protokol o jednání ÚMPOD s dítětem, které bylo vedeno bez přítomnosti rodičů nebo jiných osob odpovědných za výchovu dítěte.

ÚMPOD je povinen řídit se standardy kvality sociálně-právní ochrany dětí, které stanoví principy výkonu sociálně-právní ochrany, standardy sociální práce s klientem, úroveň personálního a organizačního zajištění výkonu sociálně-právní ochrany i technicko-provozní zajištění sociálně-právní ochrany. Naplňování těchto standardů je předmětem kontrolní činnosti nadřízeného orgánu.

V mnohém je však pravomoc ÚMPOD od jiných orgánů sociálně-právní ochrany dětí odlišná. Především ÚMPOD zajišťuje sociálně-právní ochranu dětí **výlučně ve vztahu k cizině**. Tento pojem není vždy jasný, zejména za situace, kdy orgán obce s rozšířenou působností např. může být jmenován opatrovníkem i v případě zastupování dítěte ve vztahu k cizině.¹⁵⁴

Poznámka

Působnost ÚMPOD je konkrétně upravena v ZSPOD zejména pak taxativním výčtem v § 35 odst. 2 ZSPOD. Na prvním místě je uvedena funkce přijímajícího a odesílajícího a ústředního orgánu při provádění mezinárodních smluv.

ÚMPOD jako ústřední orgán dle nástrojů mezinárodního a unijního práva

Dle mezinárodních smluv, které vznikly na půdě Haagské konference mezinárodního práva soukromého, existuje **systém ústředních orgánů**, které jsou v každé zemi pověřeny úkoly spolupráce s obdobnými orgány v cizině. Ústřední orgán na svém území spolupracuje s příslušnými vnitrostátními orgány a institucemi a jejich činnost tak „zprostředkovává“ jiným, obdobným orgánům v jiném státě, a to prostřednictvím tamního ústředního orgánu.

ÚMPOD je ústředním orgánem České republiky zejména dle ÚMÚD, HaÚoD, HAÚ, nařízení Brusel IIa, nařízení o výživném, Úmluvy o vymáhání výživného v cizině (publikované v č. 33/1959 Sb.),

¹⁵⁴ § 17 písm. a) ZSPOD.

Úmluvy o mezinárodním vymáhání výživného dítěte a jiných forem výživného (ze dne 23. listopadu 2007) a Evropské úmluvy o uznávání a výkonu rozhodnutí o výchově dětí a obnově výchovy dětí (publikována v č. 66/2000 Sb. m. s.).

Příklad

Babička dětí ze strany otce žije v Ostravě. Její vnoučata žijí se svou matkou ve Spojeném království v Liverpoolu. Babička se obává, že o vnoučata není ve Spojeném království dobře postaráno, není si jistá, zda zde chodí do školy. Jejich matka v době, kdy žila v České republice, často požívala alkoholické nápoje. Babička se obrátí na OSPOD v Ostravě. Ten jí nemůže pomoci, a proto předá informace od babičky ÚMPOD. Potvrdí také, že rodina byla v době, kdy žila v Ostravě, několikrát v kontaktu s OSPOD, a to z důvodu zanedbávání přípravy dětí do školy a opakovaného záškoláctví. ÚMPOD se tak na základě nařízení Brusel IIa¹⁵⁵ obrátí na ústřední orgán pro Anglii a Wales se žádostí o prošetření poměrů dětí. Přestože babička není nositelem rodičovské odpovědnosti, může žádost vycházet z úřední činnosti OSPOD. Ústřední orgán pro Anglii a Wales se obrátí na sociální služby města Liverpool. Tamní sociální pracovnice rodinu navštíví, vyžádá si zprávu od lékaře a ze školy. Zjistí, že děti řádně chodí do školy, matka je zaměstnána a s rodinou nejsou žádné problémy. Není důvod, aby byly děti nadále monitorovány. Ústřední orgán Anglie a Walesu tuto informaci předá ÚMPOD a ten ji zašle na OSPOD Ostrava. V průběhu celého procesu ÚMPOD zajišťuje překlady zpráv z češtiny do angličtiny a naopak.

Zásadně platí, že místní orgány by měly jakoukoliv součinnost z ciziny vyžadovat prostřednictvím ústředního orgánu. Jedním z dobrých důvodů, proč by měla být činnost takto organizována, je ochrana osobních údajů. Ústřední orgán funguje na základě nástrojů mezinárodního nebo unijního práva a ty jsou postaveny na předpokladu důvěry mezi státy. Ústřední orgán posoudí, zda a v jakém rozsahu postoupí osobní údaje do jiného státu, kterému orgánu apod. To místní orgány nemohou obsáhnout, i když zejména ve vztahu ke Slovensku historická zkušenost a jazyková blízkost mnohdy svádí k tomu, aby se stanovený postup nedodržel a vyhledávala se přímá součinnost obdobných orgánů na Slovensku.

Poznámka

Činnost ústředního orgánu je velmi rozdílně pojata v každém z relevantních nástrojů mezinárodního a unijního práva. Navíc, fakticky lze ústřední orgány dle míry zapojení do jednotlivých činností rozdělit na „slabé“ a „silné“. ÚMPOD se

¹⁵⁵ Čl. 55 písm. a) nařízení Brusel IIa.

již řadu let snaží být silným ústředním orgánem. Slabé ústřední orgány přistupují k naplňování svých povinností velmi formálně, stávají se převážně „poštovní schránkou“ pro předávání informací a dokumentů, aniž by k tomu přidaly vlastní aktivitu. Naopak ÚMPOD činí řadu kroků z vlastní iniciativy, zapojuje se do případů. Např. v agendě mezinárodních únosů dětí nabízí účastníkům mediaci, v agendě vymáhání výživného z ČR zastupuje oprávněné při řízení o výkon rozhodnutí, vyjednává s povinnými, zajišťuje převody vymožených částek z a do zahraničí. V agendě mezinárodního osvojení prostřednictvím svých psychologů osobně doprovází a podporuje žadatele při seznámení s dítětem, zajišťuje pro dítě cestovní pas, je nápomocen při zajištění lékařské péče po dobu pobytu žadatelů s dítětem ještě v ČR, je zástupcem žadatelů pro doručování v soudním řízení o svěření dítěte do péče před osvojením do ciziny.

Ústřední orgán sám **nemá žádnou pravomoc mimo území svého státu**. Je tedy fakticky odkázán na součinnost poskytnutou partnerským ústředním orgánem. Zde může dojít ke značnému rozporu mezi praxí těchto dvou partnerských orgánů s ohledem na jejich rozdílné postavení v systému státní správy, personální vybavenost apod. Nejčastěji jsou ústředními orgány jmenovány ústřední orgány státní správy, tedy ministerstva. To, že se vytvoří jeden specializovaný orgán pro agendu mezinárodněprávní ochrany dětí, jako je tomu u nás, je tedy ve světě poměrně jedinečné.

ÚMPOD jako kolizní opatrovník

Významnou a početně obsáhlou agendou ÚMPOD je výkon kolizního opatrovnickví. V řízeních, jejichž účastníkem je ne plně svéprávné dítě, je třeba, aby bylo zastoupeno opatrovníkem. ÚMPOD bývá jmenován soudem opatrovníkem dítěte nejčastěji v řízeních ve věcech péče soudu o nezletilé.¹⁵⁶

ÚMPOD usiluje o to, aby byl jmenován opatrovníkem v řízeních, kde může být jeho činnost pro dítě přínosem a nikoli komplikací. Zde klade důraz na věcnou působnost spočívající v tom, že ÚMPOD je kompetentní pouze v přeshraničních vztazích s mezinárodním prvkem. To neznamená, že v každém řízení, kde jeden nebo více účastníků (např. rodič) je cizím státním občanem, může být zastoupení dítěte ÚMPOD přínosné. S ohledem na svoji celostátní působnost může ÚMPOD požádat obecní úřad obce s rozšířenou působností, v jehož obvodu je věc soudem projednávána, o zastoupení dítěte. ÚMPOD přitom sděluje OSPOD své stanovisko k věci.¹⁵⁷

¹⁵⁶ § 469 ZŘS.

¹⁵⁷ § 62 odst. 2 ZSPOD.

Příklad

V Prachaticích žijí již 10 let manželé, státní občané Vietnamu. V Prachaticích také podnikají, narodily se jim dvě děti, které mají nyní 7 a 5 let. V rodině dochází k domácímu násilí, otec byl již dvakrát vykázán, OSPOD při městském úřadu s rodinou pracuje, vytvářel pro děti individuální plán ochrany dětí, pořádal již dvě případové konference. Matka dětí nyní podala návrh na rozvod a úpravu péče a výživy k dětem. Okresní soud v Prachaticích jmenoval opatrovníkem dětí pro řízení o úpravu péče a výživy ÚMPOD s odůvodněním, že všichni účastníci řízení jsou státními občany Vietnamu. ÚMPOD ještě v průběhu lhůty k odvolání požádal soud o zproštění funkce opatrovníka, alternativně žádost formuloval jako odvolání. Žádost odůvodnil tím, že obvyklé bydliště dětí a celé rodiny je v ČR, ve věci není obsažen žádný přeshraniční prvek, pravděpodobně nebude vyžadována žádná spolupráce v zahraničí, navíc místní OSPOD rodinu zná, pracuje s ní. Pokud by měl ÚMPOD řádně vykonávat zastoupení dětí, musel by se s rodinou blíže seznámit, což již učinil OSPOD. ÚMPOD by sice mohl dožádat OSPOD o zastoupení na ústním jednání u soudu, ovšem zcela zbytečně by tak docházelo k „dublování“ aktivit a k dvojkoľejnosti výkonu opatrovnictví. Na základě žádosti ÚMPOD soud zprostil ÚMPOD opatrovnictví a opatrovníkem pro řízení jmenoval OSPOD při Městském úřadu v Prachaticích.¹⁵⁸

ÚMPOD jako zmocněnec účastníka

ÚMPOD je jedním z mála subjektů, který není fyzickou osobou a současně může zastupovat účastníka řízení jako zmocněnec, tj. jako zástupce na základě plné moci. Je to možné v řízení o určení nebo změnu vyživovací povinnosti a v řízení o výkon rozhodnutí ukládajícího povinnost k placení výživného, jde-li o věc se vztahem k cizině.¹⁵⁹ I v řízení ve věcech péče soudu o nezletilé může být ÚMPOD zmocněncem účastníka,¹⁶⁰ i když toto není příliš využíváno, jelikož ÚMPOD je primárně orgánem sociálně-právní ochrany dětí a častěji v těchto případech zastupuje dítě jako opatrovník.

Příklad

Prostřednictvím britského ústředního orgánu ÚMPOD obdržel žádost o určení otcovství, stanovení a vymožení výživného proti údajnému otci, který je českým občanem a žije v ČR. ÚMPOD vyzádal od britského ústředního orgánu doplnění potřebné dokumentace, zejména rodný list dítěte, plnou moc matky,

¹⁵⁸ K tématu pak dále viz kapitolu Výkon opatrovnictví v mezinárodním kontextu.

¹⁵⁹ § 26 odst. 2 OSŘ.

¹⁶⁰ § 470 ZŘS.

informace matky o tom, jak došlo k početí dítěte, informace o sociální, finanční a majetkové situaci matky a dítěte ve Velké Británii a její představu o výši výživného. Na základě těchto informací se ÚMPOD písemně obrátil na údajného otce s dotazem, zda otcovství k dítěti uznává a je ochoten poskytnout potřebnou součinnost. Údajný otec na výzvu reagoval, nepopřel, že by s matkou dítěte měl v minulosti poměr, ovšem nebyl ochoten otcovství k dítěti uznat. Dále uváděl, že jeho majetkové poměry mu neumožňují placení výživného, nicméně žádné doklady podporující toto tvrzení nedoložil. ÚMPOD tedy jako zmocněnec matky podal k příslušnému okresnímu soudu návrh na určení otcovství a na úpravu péče a výživy k dítěti. Údajný otec byl k jednání u soudu předvolán, dostavil se, zde otcovství k dítěti uznal. Byly také řádně zjištěny jeho příjmy a majetkové poměry a došlo k určení výživného. Po právní moci rozhodnutí byl otec poučen o tom, že může výživné platit prostřednictvím ÚMPOD na jeho účet. To otec také začal činit. Bohužel nehradil stanovený dluh na výživném, který vznikl od narození dítěte, a to ani přes výzvu ÚMPOD. Z katastru nemovitostí ÚMPOD zjistil, že otec vlastní určité pozemky, a proto ÚMPOD podal návrh na výkon rozhodnutí prodejem těchto nemovitostí. Na základě podaného návrhu otec projevil ochotu dluh na výživném splácet. Ve spolupráci s ÚMPOD provedl uznání dluhu, aby nedošlo k promlčení dluhu, a dohodl splátkový kalendář, podle něhož začal splácet dlužné výživné.

Metody práce

ÚMPOD se ve své činnosti snaží využívat **multidisciplinární přístup a moderní metody sociální práce**. Odborný tým je tvořen převážně právníky, nicméně je zde také oddělení psychologů, které s právníky na jednotlivých případech intenzivně pracuje. Celý odborný tým absolvuje četné vzdělávací aktivity vedoucí nejen k prohloubení právního vzdělání v dotčených oblastech (mezinárodní i vnitrostátní právo rodinné, civilněprocesní právo, rodinné právo, judikatura mezinárodních justičních institucí jako ESLP apod.), ale také na „soft skills“ (např. komunikace s klientem, mediační výcvik) a znalosti z oblasti psychologie a sociologie. V posledních letech se ÚMPOD zaměřuje na posílení participačních práv dětí, takže usiluje o zapojování dětí do případů, jež se jich dotýkají, samozřejmě s přihlédnutím k jejich věku a vyspělosti a také charakteristice projednávaného případu. ÚMPOD v mnoha případech nabízí v případech rodičovských sporů (ať již v rámci agendy mezinárodních únosů dětí nebo úpravy styku s dětmi nebo v případech, kdy je ÚMPOD kolizním opatrovníkem dětí) mediaci, a to i několika cizích jazy-

ků a s ohledem na velké vzdálenosti členů rodiny i formou online. Samozřejmě je zapojování dětí do mediace. Konkrétní příklady práce ÚMPOD jsou také popsány v následujících kapitolách této publikace.

KAPITOLA V. VÝKON OPATROVNICTVÍ V MEZINÁRODNÍM KONTEXTU

Úvod (vymezení základních pojmů)

Rodiče jako zákonní zástupci běžně zastupují dítě ve všech právních jednáních, dokud dítě nenabude plné svéprávnosti (nejpozději zletilostí). Pokud ale hrozí střet zájmu dítěte a jeho rodiče, jako zákonného zástupce (typicky v opatrovnickém řízení), je třeba dítěti ustanovit **kolizního opatrovníka**, který jej bude v takovém řízení zastupovat a činit úkony v jeho zájmu.

Poznámka

Tato publikace neposkytuje hlubší analýzu právních institutů do všech souvislostí. Objasňujeme však, že kolizní opatrovnictví nemusí mít pouze procesní charakter, tj. týkat se pouze zastupování řízení, kolizní opatrovník může být potřeba i pro zastoupení dítěte při právním jednání. Protože takové opatrovnictví ÚMPOD za dítě nevykonává, dále se mu v této publikaci nevěnujeme.

Procesní kolizní opatrovník za dítě vykonává jeho procesní práva v řízení – např. podává návrhy, vyjadřuje se k důkazům, účastní se jednání, může podat odvolání. Má také povinnosti ve vztahu k dítěti. Podle čl. 10 EuVýPD jej má informovat o řízení, zjišťovat jeho názor a sdělovat jej soudu, objasňovat důsledky vyhovění jeho názoru. Je jmenován soudem a jeho úloha končí s pravomocným ukončením řízení.

Dle § 469 ZŘS je opatrovníkem dítěte v opatrovnických sporech zpravidla jmenován orgán sociálně-právní ochrany dětí. Tato úprava nevyklučuje, aby kolizním opatrovníkem byl jmenován jiný subjekt, zejména ve složitějších právních kauzách.¹⁶¹ V případech ve vztahu k cizině potom soud může ustanovit ÚMPOD, který je, jak bylo v předcházející kapitole objasněno, taktéž orgánem sociálně-právní ochrany dětí a vykonává sociálně-právní ochranu dětí ve vztahu k cizině.

Výkon kolizního opatrovnictví v mezinárodním kontextu není v zákoně speciálně upraven, platí pro něj tedy stejná pravidla jako pro výkon kolizního opatrovnictví v řízení s nezletilým bez mezinárodního prvku. Konkrétní

¹⁶¹ Takové řešení preferuje Ústavní soud, viz nálezk Ústavního soudu ze dne 19. února 2014, sp. zn. I. ÚS 3304/13, bod 45–46.

specifika činnosti ÚMPOD jako kolizního opatrovníka nejsou uvedena ani v doporučeních MPSV.

Poznámka

Následující text byl vypracován především s využitím poznatků z konkrétní praxe ÚMPOD jako kolizního opatrovníka dětí v případech s přeshraničním prvkem.

ÚMPOD jako kolizní opatrovník

Výkon opatrovnictví je jednou z mnoha úloh orgánu sociálně-právní ochrany dětí. Dle § 35 odst. 2 písm. b) ZSPOD vykonává funkci opatrovníka dítěte ve vztahu k cizině ÚMPOD jako „specializovaný“ OSPOD. Zároveň ale zákon říká (§ 17 ZSPOD), že opatrovníkem ve vztahu k cizině může být ustanoven i obecní úřad obce s rozšířenou působností. Výběr vhodného kolizního opatrovníka je úkolem soudu s ohledem na konkrétní situaci v rodině, jíž se řízení týká.

V praxi se jeví jako užitečné, aby byl ÚMPOD jmenován kolizním opatrovníkem dítěte především v případech s přeshraničním prvkem, nikoliv pouze s mezinárodním, nejlépe tam, kde může ÚMPOD využít své specifické nástroje či znalosti, např. kde bude nutný kontakt se zahraničními subjekty, či bude použito cizí právo. Jak bylo naznačeno v předcházející kapitole, pokud celá rodina žije na území ČR, ačkoliv je např. jeden nebo oba rodiče cizinci, je účelnější, aby opatrovnictví vykonával místní OSPOD, nikoliv ÚMPOD. Tak může s rodinou pružně pracovat.¹⁶²

Častým omylem je předpoklad, že při výkonu kolizního opatrovnictví s přeshraničním prvkem ÚMPOD spolupracuje se zahraničními partnery vykonávajícími stejnou činnost. Postavení ÚMPOD jako kolizního opatrovníka vychází pouze z českého vnitrostátního práva a v mezinárodním kontextu je velmi specifické. Těžko bychom hledali v zahraničí instituci, která se specializuje na výkon opatrovnictví s přeshraničním prvkem stejně jako ÚMPOD. Spolupráce se zahraničními subjekty se proto liší v každé zemi dle místního systému sociálně-právní ochrany dětí a opatrovnického soudnictví a vede k různým výsledkům. Zatímco někde je ÚMPOD schopen obstarat sociální šetření v rodině nebo iniciovat konkrétní spolupráci a opatření

¹⁶² Viz také KAPITÁN, Zdeněk in ROGALWICZOVÁ, Romana, CILEČKOVÁ, Kateřina, KAPITÁN, Zdeněk, DOLEŽAL, Martin a kol. *Zákon o sociálně-právní ochraně dětí. Komentář*. Praha: C. H. Beck, 2018, s. 307–327.

sociálně-právní ochrany dětí, v jiných státech je ÚMPOD schopen stěžít zjištění bydliště účastníka řízení. Proto je nutné zobecnění výkonu opatrovnickví v mezinárodním kontextu.

Jako jmenovaný kolizní opatrovník vykonává ÚMPOD pouze úkoly ve vztahu ke konkrétnímu řízení, nepřebírá ale výkon sociálně-právní ochrany dítěte v celé jeho šíři. Ten zůstává na místně příslušném OSPOD. Pokud není rodina známa místnímu OSPOD z předchozí činnosti, může nastat situace, kdy místní OSPOD nemá o ohroženém dítěti žádné informace a s rodinou nepracuje. Proto je v praxi vždy důležitá **spolupráce** obou orgánů, ustanovením ÚMPOD jako kolizního opatrovníka neodpadají povinnosti místního OSPOD.

Příklad

Alena žije se synem Roccem a italským partnerem Tonym v Rýmařově. Rodina společně hovoří italsky, Tony se česky nikdy nenaučil. Vztah rodičů se rozpadne a oba rodiče podají návrh na svěřeni chlapce do jejich péče. Z finančních důvodů zůstává rodina v jedné domácnosti. Kolizním opatrovníkem je jmenován ÚMPOD, místní OSPOD s rodinou nikdy nepracoval. V průběhu řízení se situace v rodině vyhrotila a ukáže se, že otec manipuluje se synem proti matce, navádí syna proti matce a omezuje fakticky kontakt matky se synem. Na základě intervence ÚMPOD proto začne místní OSPOD s rodinou pracovat a uloží otci povinnost využít odborné poradenství ve smyslu § 13 odst. 1 písm. d) ZSPOD. Opatrovníkem přitom zůstává ÚMPOD.

Obecně vycházíme z předpokladu, že český soud povede řízení ve věci nezletilého v případě, že dítě žije v ČR (resp. má zde obvyklé bydliště¹⁶³). Přeshraniční prvek je tudíž většinou dán rodičem žijícím v zahraničí. Existují nicméně případy, kdy český soud rozhoduje ve věci nezletilého (má mezinárodní příslušnost), ačkoliv žije dlouhodobě v zahraničí. Tato situace může nastat zejména v řízeních ve vztahu se zeměmi mimo EU, které nejsou vázány mezinárodními úmluvami o ochraně práv dětí. Nejčastěji se jedná o USA, Kanadu či asijské státy. Mezinárodní pravomoc je dána čl. 56 ZMPS – český soud je povinen rozhodnout i o dítěti, které v ČR nežije, tj. nemá zde obvyklé bydliště, ale má českou státní příslušnost. Jmenování ÚMPOD kolizním opatrovníkem dítěte je potom namístě.

Poznámka

Ve vztahu k evropským státům může dojít k obdobné situaci na základě práni rodičů, či žádosti zahraničního soudu, v jehož obvodu dítě žije. Obojí je ovšem

¹⁶³ Více o obvyklém bydlišti viz kapitolu Obvyklé bydliště dítěte.

podmíněno souhlasem českého soudu, který by o takovém dítěti rozhodoval. Ten vždy musí zvážit, zda by řízení v ČR bylo v zájmu nezletilého a řízení by nebylo zbytečně komplikované. ÚMPOD se ve své praxi setkává s případy, kdy česká rodina žije i s dětmi dlouhodobě v zahraničí. Rodiče se dohodnou na rozvodu a úpravě péče po dobu před a po rozvodu a poté žádají český soud, aby jejich dohodu schválil. Soud a kolizní opatrovník se v takových případech musí vypořádat s tím, že rodina a obzvláště dítě nežije v ČR a pokud rodina nespolupracuje, může být dokazování velmi složité.¹⁶⁴

Principy práce opatrovníka v mezinárodním kontextu

V přeshraničních případech jsou zásadně ztíženy možnosti získávání komplexních informací o rodině. Oprávnění žádat a sdělovat osobní údaje do zahraničí má ÚMPOD jako specializovaný OSPOD.¹⁶⁵ Při realizaci kolizního opatrovnickví ÚMPOD spolupracuje se zahraničními orgány na základě mezinárodních úmluv, unijních nařízeních či dvoustranných smluv. Faktická spolupráce závisí na tom, zda existuje ve vztahu k danému státu právní podklad pro spolupráci, a je tudíž možné žádat o podporu. Existují státy, se kterými vinou neexistence právních nástrojů nelze spolupracovat. V takových případech je někdy možné využít spolupráce celosvětových neziskových organizací jako je Mezinárodní červený kříž nebo Mezinárodní sociální služba (International Social Service) či českého zastupitelského úřadu v dané zemi.

Jestliže kolizní opatrovnickví vykonává místní OSPOD, může požádat ÚMPOD o spolupráci při obstarávání informací ze zahraničí. Úspěšnost takového dotazu ale závisí na konkrétním státě, ze kterého je šetření žádáno. Pokud například rodina žije relativně blízko v příhraničních regionech dvou států, nabízí se možnost přímé spolupráce příhraničního OSPOD se svým protějškem. Taková spolupráce může být rychlá a efektivní, nicméně předpokládá jazykovou výbavu ze strany českého OSPOD a ochotu spolupracovat u orgánů obou států.

Poznámka

Nejlépe funguje spolupráce v rámci Evropské unie, neboť oblast rodinného práva upravuje řada společných předpisů. V rámci EU je možné požádat o sociální šetření, je možné stanovit a vymáhat výživné či je možné zjišťovat pobyt účastníků. Těmto otázkám jsou také věnovány jednotlivé kapitoly této knihy. Další vztahy

¹⁶⁴ Více k výjimkám v mezinárodní příslušnosti viz kapitolu Mezinárodní příslušnost orgánů k mezinárodněprávní ochraně dětí.

¹⁶⁵ Srovnej § 35 odst. 3 ZSPOD.

jsou upraveny úmluvami vzniklými na půdě Haagské konference¹⁶⁶ – použitelné např. ve vztahu k Norsku, či státům Jižní Ameriky, možné je také použití dvoustranných úmluv – např. Vietnam. Existují ale státy, se kterými není možná žádná formální spolupráce (USA, Čína, většina afrických států).

Těžištěm práce kolizního opatrovníka je **spolupráce s rodiči a dítětem**, především zajištění jeho participačních práv a kvalitní zastoupení. Jak jsme výše uvedli, velmi často je to ÚMPOD. Z důvodu celostátní působnosti není z kapacitních důvodů možné, aby se ÚMPOD osobně účastnil veškerých jednání, proto často využívá pomoci místních OSPOD.

Při výkonu opatrovnictví s mezinárodním prvkem je třeba se řídit následujícími **principy práce**:

Spolupráce ÚMPOD s místním OSPOD

ÚMPOD se sídlem v Brně má celostátní působnost, proto je spolupráce s místním OSPOD nezbytnou součástí jeho praxe. Pokud se jedná o jednodušší kauzy (např. kde se přeshraniční prvek projevuje pouze v použití cizího práva, či rodiče jsou dohodnuti na řešení a předkládají soudu dohodu), dožadává ÚMPOD místní OSPOD o zastoupení u soudního jednání. Ve složitějších případech (např. rodič je v zahraničí, předmětem řízení je zajištění styku s druhým rodičem) se ÚMPOD osobně účastní jednání soudu. Stejně tak je ÚMPOD partnerem pro OSPOD, pokud vykonávají kolizní opatrovnictví s mezinárodním či přeshraničním prvkem.

Místní OSPOD je důležitým partnerem, který pomáhá zprostředkovat situaci v rodině, historii rodiny a často zajišťuje místní prošetření poměrů v rodině. ÚMPOD zpravidla neprovádí místní šetření v rodině pro účely soudního řízení a žádá o spolupráci místní OSPOD. Pokud se ÚMPOD osobně účastní jednání, provede pracovník ÚMPOD zpravidla (právník nebo psycholog) pohovor s dítětem (viz níže), nikoli však místní šetření.

Spolupráce s rodiči

V zájmu dítěte je rychlé ukončení řízení, proto má kolizní opatrovník podporovat rodiče v **nalezení dohody**. Je dobré rodiče oslovit, představit úlohu kolizního opatrovníka a vyžádat si stanovisko rodiče k věci (pokud již není obsaženo v soudním spise). Pro toho z rodičů, který řízení nezahájil, se může jednat o první kontakt s českými úřady a obdrží první informace o tom, že

¹⁶⁶ Např. HaÚoD.

český soud vede ve věci řízení. Količní opatrovník poskytuje rodičům základní právní poradenství a orientaci v českém právu (zejména je-li rodič cizinec) a poučení o jejich právech a povinnostech. V přeshraničních sporech může být účinným nástrojem použití mediace. Z důvodu vzdálenosti se totiž často jedná o jediný způsob, jak se s rodiči spojit zároveň. Zkušenosti s přeshraničními mediacemi má v ČR především ÚMPOD, proto je možné využít jeho mediačního programu, i když se nejedná o případ kolizního opatrovnickví.

Obecně lze říci, že při řešení těchto kauz je třeba pružnosti kolizního opatrovníka, např. v použití vhodných komunikačních prostředků (Skype, Zoom) či době, kdy je možné se spojit s rodičem. Z logiky věci vyplývá, že v rámci komunikace s rodiči může existovat jazyková bariéra, která často ztěžuje efektivní práci s rodinou.

Poznámka

ÚMPOD ve své praxi rodiče oslovuje dopisem či e-mailem a zároveň vysvětluje svůj další postup, např. si žádá souhlas rodiče s kontaktováním zastoupeného dítěte. Dále rodičům nabízí účast na mediaci jako prostředku k nalezení dohody. Pracovníci ÚMPOD jsou schopni s rodiči hovořit anglicky či německy, pro komunikaci v ostatních jazycích musí rodiče využít služeb tlumočnicka.

Zajištění informací o rodině

Pokud se někdo z účastníků zdržuje v cizině, je pro účely řízení zpravidla důležité zajistit zprávu o jeho poměrech. Soudy často požadují zajištění zprávy ze sociálního šetření od opatrovníka. Povinnost zajišťovat důkazy má nicméně soud, nikoliv kolizní opatrovník, je proto primárně úkolem soudu, aby zjistil požadované informace. Soud má vlastní nástroje, které může využít [např. nařízení Rady (ES) č. 1206/2001 ze dne 28. května 2001 o spolupráci soudů členských států při dokazování v občanských nebo obchodních věcech], nicméně v praxi často dochází k přenášení této odpovědnosti na OSPOD, či ÚMPOD, kteří jsou jmenováni kolizním opatrovníkem.

Soud může vyzvat rodiče jako účastníky řízení, aby požadované informace předložili přímo soudu. Soudu někdy takto podané informace postačí a není třeba, aby kolizní opatrovník opatroval další zprávy či informace o rodiči.

Pokud se celá rodina vyskytuje v ČR, provede příslušný OSPOD jako kolizní opatrovník sociální šetření v rodině a zprávu předloží soudu. Ideálně s rodinou pracuje ještě před nařízením jednání a snaží se rodiče motivovat

k dohodě. V případě potřeby žádá o spolupráci ÚMPOD viz výše. Je ale třeba počítat s větší prodlevou při získávání informací o rodině ze zahraničí.

Poznámka

ÚMPOD jako ústřední orgán dle mezinárodních a unijních předpisů má právní možnosti, jak v zahraničí požádat o prošetření poměrů pro účely sociální práce (pokud je dítě ohroženo nebo pokud nemá rodič jako zákonný zástupce o dítěti informace), nikoliv ale pro účely soudního řízení. ÚMPOD není oprávněn žádat zajištění soudního důkazu, navíc za situace, kdy se dítě v daném státě ani nevyskytuje a soud žádá o provedení sociálního šetření v domácnosti rodiče. V takových případech partnerské zahraniční orgány zpravidla odmítají sociální šetření provést. S některými státy se vyvinula spolupráce a požadované informace se daří získat i nad rámec právních možností (např. Rakousko, Polsko).

Zajištění participace dítěte

Účast dítěte na řízení je jedním z ústavně zaručených práv dítěte. Kolizní opatrovník by měl participaci dítěte v řízení podporovat a s dítětem pracovat po celou dobu řízení. Nejde přitom pouze o zjištění názoru dítěte v probíhající řízení, ale i o vysvětlení účelu soudního řízení, vysvětlení role soudu a opatrovníka (tedy participace dítěte na začátku řízení), a o vysvětlení důsledků rozhodnutí pro dítě a sdělení výsledku (participace dítěte po ukončení řízení¹⁶⁷).¹⁶⁸

Interdisciplinární spolupráce

Případy jsou často velmi složité a je účelné klást důraz na interdisciplinární spolupráci a konzultace stanoviska kolizního opatrovníka např. s psychologem, právníkem či sociálním pracovníkem. Pokud rodině poskytuje podporu i nějaká zahraniční instituce, je vhodné ji do formulování stanoviska zapojit, nebo minimálně konzultovat navrhované řešení. Taková spolupráce nicméně může být opět problematická, jak z časových, tak jazykových důvodů.

ÚMPOD např. vychází z úzké spolupráce psychologa, či sociálního pracovníka s právníkem při vzniku konečného stanoviska k případu. Stejně tak pohovor s dítětem vede psycholog, nikoliv klíčový pracovník, případně psycholog je účasten rozhovoru soudce s dítětem.¹⁶⁹

¹⁶⁷ K tomu také viz nálezy Ústavního soudu ze dne 8. 10. 2018, sp. zn. II. ÚS 725/18.

¹⁶⁸ Více viz kapitolu Práva a participace dětí v českém právním řádu.

¹⁶⁹ K tomu viz dále kapitolu Způsoby informování dítěte a zjišťování jeho názoru.

Předvídatelnost stanoviska, hledání alternativního řešení

Při práci s rodiči je důležité nastavit jasné mantinely spolupráce tak, aby kolizní opatrovník nepřebíral jejich odpovědnost za řízení a za dítě. Zároveň rodičům sděluje, která kritéria jsou pro něj při vytváření stanoviska důležitá (např. ochota rodičů umožňovat styk s druhým rodičem). Pokud mají rodiče v řízení naprosto protichůdné návrhy, na kterých trvají, měl by je kolizní opatrovník upozornit i na možné alternativy, resp. připravit je na možnost, že soud nevyhoví jejich návrhu. Snaží se tak předejít protahování řízení, či zahájení dalších řízení. Přitom by měl vždy brát v úvahu zvláštnosti řízení s přeshraničním prvkem.

Příklad

Otec, žijící s dcerou v Německu, a prarodiče vedou spor o svěření dcery do jeho péče. Prarodiče jsou přesvědčeni, že dítě bude svěřeno v souladu se svým přáním do jejich péče a nezvažují žádné alternativy, ačkoliv jim kolizní opatrovník doporučil řešit zároveň i zajištění styku s vnučkou. Nepodají tudíž návrh na zahájení řízení o styku s vnučkou pro případ, že by byla vnučka ponechána v péči otce. Na posledním jednání v závěrečné řeči pro jistotu jejich advokátka žádá o garanci styku s vnučkou, nebude-li jejich návrhu vyhověno. Soud odmítl rozhodnout o styku, věc vyčlenil k samostatnému řízení a svěřil dítě do péče otce. Fakticky tak prarodiče neměli zajištěn žádný styk s vnučkou do doby, než ve věci rozhodl soud. Styku s vnučkou se potom museli domáhat předběžnými opatřeními a řízení se prodloužilo o další rok a půl. Pokud by prarodiče následovali doporučení kolizního opatrovníka, mohl soud zahájit řízení o styku mnohem dříve a rozhodnutí by potom padlo současně.

Zvláštnosti opatrovnickví v mezinárodním kontextu – v čem se od vnitrostátního opatrovnickví liší a jeho výkon ztěžuje

V rámci této publikace bylo zdůrazněno, že rodinněprávní vztahy s mezinárodním prvkem mají určitá specifika, respektive, že jejich mezinárodní charakter může řešení případných konfliktů v menší či větší míře ovlivňovat. Zvláštní charakter se projevuje v rámci kolizního opatrovnickví, a to zejména v následujících oblastech:

Formální složitost řízení

Soud se musí vypořádat s celou řadou specifik oproti řízení vnitrostátnímu. Jejich kombinace vede často k prodlužování řízení a v praxi je téměř nereálné, aby v případech s přeshraničním prvkem byla dodržena lhůta šesti měsíců pro vyřízení věci předpokládaná zákonem (§ 471 ZŘS). Problémem může být doručování, potřeba tlumočit jednotlivá jednání, která je prodlužuje či nutnost najít znalce se znalostí cizího jazyka. Količní opatrovník musí rodiče na délku řízení připravit a vysvětlit jednotlivé úkoly, případně se snaží zjednodušit doručování či domluvu.

Neznalost práva/chybné srovnání české a zahraniční právní úpravy

České rodinné právo se zpravidla liší od zahraniční právní úpravy. Rodiče cizinci vycházejí ze své právní zkušenosti a nechápou základní principy českého rodinného práva. Často dochází k nedorozumění i v případech, kdy se obsahově jedná o stejné právní řešení, ovšem jinak pojmenované. V takových případech je často třeba opakované vysvětlení právní úpravy ze strany kolizního opatrovníka, případně i soudce tak, aby rodič cizinec úpravě porozuměl a neblokoval možné řešení.

Příklad

Manželé Rakušan a Češka se rozešli a matka se odstěhovala se souhlasem otce z Rakouska se 4 dětmi zpět do ČR. Poté podala návrh na úpravu poměrů k českému soudu a žádala o svěření dětí do své péče. Otec souhlasil s tím, aby děti žily s matkou v ČR, chodily zde do školy a do kroužků a k němu jezdily do Rakouska na návštěvy. Rodiče se v rámci mediace u kolizního opatrovníka dohodli na řešení a chtěli dát dohodě právní rámec. Otec odmítl přistoupit na právní řešení svěření dětí do péče matky. Vyjadřoval obavy, že tím ztratí veškerá práva a povinnosti a k dětem a trval na společné péči. Přes opakované vysvětlení právních pojmů ze strany kolizního opatrovníka otec (ač právně zastoupen) na dohodu nepřistoupil a trval na rozhodnutí soudu. Soud nařídil vypracování znaleckých posudků a v konečném důsledku se řízení prodloužilo o cca rok a půl, přičemž soud rozhodl tak, jak se rodiče obsahově dohodli již při mediaci – děti se svěrují do péče matky a otcí byl stanoven široký styk s dětmi.

Vzdálenost

Jestliže jeden z rodičů či dítě nežije v ČR, jsou značně omezeny možnosti práce s rodinou a zužuje se seznam vhodných řešení. OSPOD a soud sice

mohou rodině nařídít výchovné opatření (např. účast na rodinné terapii), ta jsou ale často vázána na území ČR. Rodič žijící v zahraničí zpravidla není schopen se do ČR pravidelně dostavovat, a proto jsou opatření neúčinná, nebo k nim soud/OSPOD vůbec nepřistupuje.

Nejvíce se vzdálenost negativně projevuje v řízeních o styku s jedním z rodičů – pokud už je nařízen navykací režim, je málokterý rodič schopen se ke styku pravidelně dostavovat, a proto jsou pokusy o navázání pravidelného styku velmi náročné.

Vzdáleností je ztížena jakákoliv intenzivní práce s rodinou, pokud rodiče v těchto kauzách chtějí dosáhnout pravidelného styku se svým dítětem, je neefektivnějším řešením, pokud se přestěhují do ČR.

Příklad

Otec Čech a matka Čínačka žili společně se dvěma dětmi v Číně. Otec vztah ukončil převezněním obou dětí do ČR bez předchozí domluvy s matkou (nyní ponechme stranou, že se dopustil rodičovského únosu). Matka se od počátku aktivně domáhala svých práv, snažila se komunikovat se soudem, kolizním opatrovníkem (ÚMPOD) a účastnila se online styků, online konference, případové konference. Do ČR se dostavila osobně na jednání soudu, ale nebyla schopna se dostavit na všechny nařízené asistované styky s dětmi. Řízení trvalo téměř dva roky, děti se pod negativním vlivem otce matce odcizily a odmítaly nakonec i online kontakt s matkou. Matka nakonec vyřešila situaci přestěhováním do ČR a rodině mohla být nařízena rodinná terapie a navykací režim styku matky s dětmi.

Dítě v zahraničí

Pokud český soud rozhoduje v situaci, kdy je dítě fyzicky v zahraničí (a má zde obvyklé bydliště), má často omezené možnosti, jak zjistit jeho názor, jak informovat o výsledku řízení, či jak obecně prověřit jeho poměry. Stejně tak omezené možnosti má kolizní opatrovník při komunikaci s dítětem, či zjišťování jeho poměrů. Dle systému sociálně-právní ochrany dětí v zahraničí, lze požádat o spolupráci místní OSPOD, který může poměry dítěte osvědčit a pohovor s dítětem provést, případně soud může dožádat příslušný zahraniční soud, aby dítě předvolal a pohovor s ním provedl. Pokud rodiče neprojevují součinnost, nebo není z nějakého důvodu možné, aby se dítě fyzicky k českému soudu dostavilo, má soud vždy pouze zprostředkovaný dojem o dítěti. V takovém případě se jeví jako účelné použít alternativní zdroje komunikace např. se spojit s dítětem prostřednictvím Skype či sociálních sítí, či telefonicky. Zde existuje riziko přítomnosti třetí osoby u pohovoru, který

jeho výsledek může zkreslit. Proto je vhodné jej využívat především u starších dětí.

Příklad

Okresní soud v Náchodě rozhodoval v komplikovaném řízení ve věci styku nezletilého patnáctiletého chlapce a prarodičů. Chlapec žil tou dobou již v zahraničí a nebylo možné, aby se k soudu dostavil osobně. Proto soudce nezletilého kontaktoval opakovaně telefonicky a zjišťoval jeho názor a přání stran styku s prarodiči. Kontakt zprostředkoval ÚMPOD jako kolizní opatrovník, který byl s chlapcem v kontaktu po celou dobu řízení a po skončení jej také telefonicky seznamoval s jeho výsledkem.

Neznalost mateřského jazyka rodiče/dítěte

Práci s rodinou ztěžuje neznalost jazyka rodiče či dítěte. Je značně obtížné zjistit kvalifikovaně názor a aktuální situaci dítěte bez možnosti hovořit s dítětem přímo. Pro provedení pohovoru s dítětem je sice možné přizvat tlumočnicka, nicméně tím je narušeno důvěrné prostředí mezi dítětem a tím, kdo pohovor vede. Je-li kolizním opatrovníkem ÚMPOD, pak v praxi přistupuje k tlumočení pohovoru velmi zřídka. Rozhovor s dítětem je veden v případech, pokud dítě hovoří česky, nebo je schopno se domluvit anglicky.

Stejně tak je ztížená komunikace s rodiči. OSPOD nemá povinnost vést jednání v jazyce rodiče, a proto by si měli rodiče obstarat tlumočnicka, nebo komunikovat alespoň prostřednictvím svého právního zástupce.

Absence podporujících služeb ve všech regionech ČR

V ČR bohužel není běžně dostupná síť služeb schopných pracovat s mezinárodními rodinami. Častým problémem je absence jazykové vybavenosti, pokud již pracoviště poskytuje služby v cizím jazyce, nemá často kapacity na to, aby poskytlo službu všem klientům. Služby dostupné v cizím jazyce (nejčastěji angličtina), jsou tak dostupné pouze v Praze a Brně a některých dalších krajských městech.

B. PARTICIPAČNÍ PRÁVA DÍTĚTE A JEJICH REALIZACE V ŘÍZENÍCH S MEZINÁRODNÍM PRVKEM

KAPITOLA I. PRÁVA A PARTICIPACE DĚTÍ V ČESKÉM PRÁVNÍM ŘÁDU

Úvod (vymezení pojmu participační práva dítěte)

Pro účely této kapitoly je nejprve nutné si vymezit, co přesně si lze představit pod pojmem participace. V odborné literatuře bývá pojem participace definován jako schopnost podílet se či mít účast na něčem, přičemž v sociologii lze tento pojem chápat i jako určitou citovou vazbu mezi lidmi, která je podstatná pro sjednocení v jedné komunitě.¹⁷⁰

Pokud se blíže podíváme konkrétně na participační právo dítěte, lze ho chápat jako jeho právo podílet se určitým způsobem na rozhodování o záležitostech, které se jej jakkoli dotýkají a ovlivňují jeho sociální, ekonomický, náboženský, kulturní a politický život. Věnovali jsme se mu již také v úvodních kapitolách této publikace. Zakotvení participačních práv přineslo dětem možnost realizovat svá práva navenek a zároveň jim pomohlo připravit se na jejich aktivní roli ve společnosti.¹⁷¹ **Obecně lze participační práva dítěte vymezit jako možnost dítěte být informováno o všech řízeních, která s ním jakkoli souvisejí, a jeho možnost prostřednictvím vysloveného názoru do určité míry ovlivnit výsledné rozhodnutí v dané věci.**

Zakotvení participačních práv dítěte v nadnárodních pramenech práva

Právům dětí v mezinárodních dokumentech z obecného hlediska věnujeme v této knize samostatnou kapitolu, v níž jsme již existenci tzv. participačních

¹⁷⁰ PETRÁČKOVÁ, Věra, KRAUS, Jiří a kol. *Akademický slovník cizích slov*, II. díl. Praha: Academia Praha, 1995, s. 571.

¹⁷¹ UNICEF. *Rights under the Convention on the Rights of the Child* [online]. Změněno 7. 8. 2014. [cit. 5. 12. 2018]. Dostupné na <http://www.unicef.org/crc/index_30177.html>.

práv dítěte v těchto dokumentech naznačili. Pojdme se nyní na zakotvení participačních práv podívat podrobněji.

Mezinárodní úmluvy

Na základě čl. 10 Ústavy České republiky¹⁷² jsou součástí právního řádu České republiky veškeré vyhlášené mezinárodní smlouvy, k jejichž ratifikaci dal Parlament v ČR souhlas a jimiž je Česká republika vázána. Přičemž v případě, že mezinárodní smlouva stanoví něco jiného než zákon, použije se mezinárodní smlouva přednostně. Z tohoto důvodu je nutné se v rámci českého právního prostředí zabírat též otázkou mezinárodních pramenů práva v oblasti participačních práv dítěte, jelikož mnohé mezinárodní prameny se staly východiskem právě pro budoucí vnitrostátní právní úpravu. Tu pak musíme podle toho, že jejím cílem bylo práva zakotvená v mezinárodních smlouvách přenést do národní úpravy, také interpretovat.

Jak bylo objasněno v úvodní části publikace za zásadní pokrok v oblasti participačních práv dítěte lze považovat **ÚPD**. Prostřednictvím ÚPD byla dětem poprvé přiznána participační práva a děti se tak vymanily z původního pojetí pouhého objektu ochrany a konečně se staly aktivními subjekty, které se mohou určitým způsobem vyjádřit k záležitostem, jež se jich týkají. ÚPD je založena především na základních pilířích jako je zákaz diskriminace (viz čl. 2 ÚPD), nejlepší zájem dítěte (viz čl. 3 ÚPD), právo na život a zachování života a rozvoje dítěte (viz čl. 6 ÚPD) a v neposlední řadě zajištění práva dítěte vyjádřit svůj vlastní názor (viz čl. 12 ÚPD). Výbor pro práva dítěte¹⁷³ ve svém Všeobecném komentáři blíže vysvětluje, co se rozumí pod širokým pojmem participace. Jedná se dle něj o „*probíhající procesy, mezi něž patří sdílení informací a dialog mezi dětmi a dospělými založený na vzájemném respektu, při kterém děti mohou sledovat, jak jsou jejich názory a názory dospělých brány v úvahu při vytváření závěrů v daných procesech.*“¹⁷⁴

Hlavní východisko participačních práv dítěte představuje čl. 12 ÚPD, který zavazuje smluvní státy, aby dítěti zabezpečily **právo vyjádřit své názory** ve všech záležitostech, které se jej jakkoli dotýkají, aby tyto formulované názory byly adekvátně zohledněny a aby dítě dostalo možnost být vyslyšeno

¹⁷² Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů.

¹⁷³ Jedná se o kontrolní orgán OSN, který dohlíží na to, zda jsou práva dítěte obsažená v ÚPD jednotlivými státy skutečně dodržována.

¹⁷⁴ VÝBOR PRO PRÁVA DÍTĚTE. *Všeobecný komentář č. 12* [online]. Ženeva: CRC, 2009, s. 61 [cit. 6. 12. 2018]. Dostupné na <https://www.mpsv.cz/files/clanky/29715/Umluva_o_pravech_dite.pdf>.

v řízeních, která se jej týkají. K tomu, aby dítě mohlo svobodně vyjádřit svůj názor, musí mu být zaručena svoboda projevu a musí mít k dispozici i potřebné informace, prostřednictvím kterých si dokáže svůj názor lépe zformovat. Toto právo dítěte na svobodu projevu a na informace je upraveno v čl. 13 a 17 UPD.

Problematicku informovanosti dítěte rozvíjí též čl. 3 EuVýPD, podle něhož má dítě v soudním řízení **právo dostávat příslušné informace**, vyjádřit svůj názor v daném řízení a v neposlední řadě i právo být informováno o možných důsledcích soudního rozhodnutí. Další procesní práva dítěte v soudním řízení rozvíjí i čl. 5 EuVýPD, který poskytuje dítěti možnost zvolit si zástupce pro dané řízení či jakoukoli vhodnou osobu za účelem pomoci při vyjádření svého názoru. V rámci čl. 6 EuVýPD je upravena i povinnost soudního orgánu, který rozhoduje ve věci týkající se dítěte, náležitě zvážit jeho názor při samotném procesu rozhodování.

Poznámka

Přestože by se mohlo zdát, že názoru dítěte by se měl na základě ustanovení výše zmíněných úmluv přikládat podstatný význam a tento názor by měl být jedním z určujících faktorů pro následné rozhodnutí soudních orgánů, je třeba brát v potaz skutečnost, že dítě stále ještě není osobou zcela zralou a nemůže tak být ve svém procesním postavení rovno dospělým osobám, jedná se o tzv. omezenou procesní způsobilost. Lze tedy shrnout, že děti mají právo účastnit se procesu rozhodování, nicméně konečná odpovědnost za výsledek daného řízení je již ponechána dospělým, kteří při svém rozhodování ovšem zohledňují pohled a přání dítěte.¹⁷⁵ I Ústavní soud ČR řeší tuto otázku v rámci své rozhodovací praxe a sděluje, že „*právo nezletilého svobodně vyjádřit svůj názor ve všech věcech, které se ho týkají, je jeho nepopíratelným právem umožňujícím, byť jen do určité míry, vyrovnat nerovné postavení např. ve vztahu k jeho rodičům, případně koliznímu opatrovníkovi, přesto konečné hodnocení (posouzení) zájmů nezletilého přísluší dospělým.*“¹⁷⁶

Příklad

Rodiče nezletilého jedenáctiletého Kryštofa žijí již několik let odděleně, Kryštof je v péči matky žijící v České republice, přičemž jeho otec žije a pracuje v Rakousku. Rodiče se nedokázali dohodnout na tom, zda bude jejich syn v budoucnu navštěvovat klasické české gymnázium či specializovanou německo-českou školu, a proto podali návrh k soudu, aby za ně v této otázce rozhodl. V rámci soudního

¹⁷⁵ LANSDOWN, Gerison. *The Evolving Capacities of the Child* [online]. UNICEF Innocenti Research Centre, 2005, s. 4. [cit. 6. 12. 2018]. Dostupné na <<https://www.unicef-irc.org/publications/384/>>.

¹⁷⁶ Usnesení Ústavního soudu ze dne 10. 5. 2006, sp. zn. IV. ÚS 288/04.

řízení provedl soudce krátký pohovor s Kryštofem, aby zjistil jeho názor na věc. Přestože Kryštof vyslovil své přání navštěvovat v budoucnu klasické české gymnázium, nakonec soudce po zvážení všech relevantních skutečností názoru Kryštofa nevyhověl a rozhodl o tom, že bude přihlášen do německo-české školy. Tato varianta se soudu jevila z dlouhodobého hlediska jako vhodnější, a to mimo jiné s ohledem na to, že Kryštofův otec žije v Rakousku, kde jej Kryštof často navštěvuje, a proto je žádoucí, aby se i díky škole zdokonaľoval ve znalosti německého jazyka.

Evropská úprava

Vzhledem ke členství České republiky v EU je třeba zařadit do skupiny nadnárodních pramenů práva týkajících se participace dítěte vedle již zmíněných mezinárodních úmluv i prameny práva EU. Veškeré participační tendence v rámci evropského práva vycházejí z Listiny základních práv a svobod EU, konkrétně z jejího článku 24 zaměřujícího se na práva dítěte. Tento článek stanoví zejména to, že děti mají právo svobodně vyjadřovat své názory, přičemž v záležitostech, které se jich přímo týkají, je třeba k těmto názorům přihlížet, a to opět s ohledem na jejich aktuální věk a vyspělost.

Tato zásada je následně reflektována v rámci nařízení Brusel IIa. I tato evropská úprava v určitých konkrétních případech počítá s participací dětí na procesu rozhodování, a to v řízeních, která se jich bezprostředně týkají. Za pravděpodobně nejdůležitější ustanovení lze považovat čl. 23 písm. b) nařízení Brusel IIa. Dle tohoto ustanovení se „rozhodnutí ve věci rodičovské zodpovědnosti neuzná, jestliže bylo rozhodnutí, s výjimkou naléhavých případů, vydáno, aniž mohlo dítě využít práva být vyslechnuto.“ S obdobnou formou participace dítěte nařízení počítá i v rámci tzv. návratového řízení¹⁷⁷ ve smyslu ÚMÚD. Článek 11 odst. 2 nařízení Brusel IIa přímo stanoví, že „při použití článků 12 a 13 Haagské úmluvy z roku 1980 se zajistí dítěti během řízení možnost být vyslechnuto, pokud se to nejeví jako nevhodné vzhledem k jeho věku nebo stupni vyspělosti.“ Obdobná podmínka poskytnutí příležitosti dítěti být vyslechnuto se objevuje i v rámci procesu vystavování osvědčení týkajícího se práva na styk s dítětem či povinnosti k navrácení dítěte [viz čl. 41 odst. 2 písm. c), čl. 42 odst. 2 písm. a) nařízení Brusel IIa].

Většina mezinárodních i vnitrostátních pramenů práva pracuje v oblasti participačních práv s pojmy **věk a rozumová vyspělost**. Tyto dvě podmínky

¹⁷⁷ Jedná se o situace, kdy je dítě jedním z rodičů protiprávně přemístěno z místa svého obvyklého bydliště (více viz kapitolu Mezinárodní únos dítěte).

představují velmi individuální faktory, jelikož každé dítě disponuje v určitém věku jiným stupněm vyzrálosti. Proto bývají tyto podmínky často předmětem judikatury soudů, ať už se jedná o ESLP či soudy vnitrostátní. Z pohledu judikatury Ústavního soudu ČR se za dostatečný věk pro realizaci práva dítěte na slyšení považuje věk mezi 6 až 12 lety, přičemž věk blízký věku 6 let je pokládán za méně vhodný věk, naopak věk blízký 12 rokům se považuje za vhodný věk k tomu, aby dítě bylo slyšeno.¹⁷⁸ Rozumová vyspělost dítěte představuje spíše psychologický pojem, nicméně lze mít obecně za to, že se jedná o určitou zralost dítěte a jeho schopnost porozumět dané záležitosti a následně vyhodnotit možné následky vlastních rozhodnutí. K této otázce Ústavní soud uvádí, že „dostatečnou rozumovou a emocionální vyspělost, kdy je už dítě schopné uceleně prezentovat bez větší újmy svůj názor před soudem, je nutné posuzovat případ od případu, přičemž většina dětí je schopna se vyjádřit ke svému budoucímu výchovnému uspořádání již po dosažení věku 10 let. Po dosažení této věkové hranice je nezbytné, nebrání-li tomu zvlášť významné okolnosti, zjistit přání dítěte přímo před soudem. U dětí mladšího věku zpravidla postačí zjistit jejich názor prostřednictvím orgánu sociálně-právní ochrany dětí, znaleckého posudku či prostřednictvím opatrovníka.“¹⁷⁹

Poznámka

Přestože by slyšení dítěte před soudem v souladu s výše uvedenými pravidly mělo být v současné době již preferováno před zprostředkováním jeho názoru jinou osobou, stále se bohužel v praxi setkáváme s tím, že soudy dávají mnohdy přednost zprávám obsahujícím názor dítěte, které obdrží od příslušného OSPOD.

Zakotvení participačních práv dítěte v českém právním řádu

Jak bylo již uvedeno výše, Česká republika je signatářem všech výše zmíněných úmluv a ty jsou součástí českého právního řádu. Nicméně participační prvky v oblasti práv dítěte nalezneme i v rámci vnitrostátního práva. Z pohledu hierarchie pramenů práva lze východisko veškerých participačních tendencí spatřovat již na ústavní úrovni, kde je díky existenci LZPS otevřen prostor pro realizaci participace dítěte v českém právním prostředí. LZPS ve svém čl. 32 odst. 1 upravuje, že rodičovství, rodina, děti a mladiství jsou

¹⁷⁸ HOFMANNOVÁ, Helena. Účast dítěte (participační práva) v rozhodovacích procesech v sociálně-právní ochraně dětí s důrazem na judikaturu Ústavního soudu [online]. S. 18. In: Právo na dětství. [cit. 8. 12. 2018]. Dostupné na <<http://www.pravonadetstvi.cz/dokumenty/ostatni-dokumenty/>>.

¹⁷⁹ Nález Ústavního soudu ze dne 26. 5. 2014, sp. zn. I. ÚS 2482/13.

pod ochranou zákona. Z procesního hlediska upravuje LZPS ve svém čl. 36 odst. 1 právo dítěte na přístup k soudu a také právo dítěte na projednání věci v jeho přítomnosti, a to v čl. 38 odst. 2 LZPS.

Na zákonné úrovni jsou participační práva dítěte roztržštěna do několika právních předpisů, ať už se jedná o hmotněprávní či procesní úpravu. **ObčZ** reflektuje úpravu obsaženou v čl. 12 ÚPD prostřednictvím § 867, který stanoví informační povinnost soudu vůči dítěti tak, aby dítěti byl poskytnut prostor k vytvoření vlastního názoru na projednávanou věc a tento mohlo eventuálně soudu sdělit. Přestože ObčZ přímo hovoří pouze o povinnosti soudu, dle komentáře by se mělo dané pravidlo uplatňovat ve všech dalších případech, kdy se jedná o záležitosti dítěte (např. rodiče, jiné pečující osoby, OSPOD atd.).¹⁸⁰ V případě, že je dítě samo schopno přijmout předkládané informace, vytvořit si na řešení svůj vlastní informovaný názor a tento případně soudu sdělit, není třeba za něj hledat jakéhokoli jiného představitele jeho zájmů.

Zákon ovšem myslí i na situace, kdy dítě z jakéhokoli důvodu není takového jednání schopno, a pro tyto účely mu soud jmenuje opatrovníka, který bude jeho zájmy a stanovisko prezentovat soudu. Nejčastěji se jedná o OSPOD, a to především z důvodu, aby nedocházelo ke konfliktu mezi zájmy dítěte a rodiče. V souvislosti s tím stanoví § 867 odst. 2 ObčZ vyvratitelnou domněnku, že dítě starší 12 let je schopno informace přijmout, porozumět jim, utvořit si na ně vlastní názor a tento následně prezentovat soudu, což znamená, že je vždy na uvážení soudu, zda vyhodnotí, že je dítě v tomto smyslu schopné či naopak neschopné. **Každopádně je povinností soudu věnovat vyjádřenému názoru dítěte náležitou pozornost.** To neznamená, že by soud měl vždy ve věci postupovat a rozhodovat tak, jak si dítě přeje, ale tento hlas dítěte by měl být vždy zohledněn.

Poznámka

Z pohledu participace je důležité zmínit i určité výseče rodičovské odpovědnosti, které jsou v ObčZ obsaženy. Jelikož rodiče v rámci své rodičovské odpovědnosti rozhodují o veškerých záležitostech týkajících se dítěte, měli by tato rozhodnutí činit vždy v souladu se zájmy dítěte. Tato povinnost je upravena § 875 ObčZ. O tom, jak budou rodiče danou záležitost řešit, by měli nejdříve informovat samotné dítě, přičemž tyto informace by měly být úplné a pravdivé. Je samozřejmé, že při sdělování takových informací je vždy třeba dbát na věk a vyspělost každého dítěte, a za-

¹⁸⁰ ZUKLÍNOVÁ, Michaela in ŠVESTKA, Jiří et al. *Občanský zákoník: komentář. Svazek II (§ 655 až 975)*. Komentář k § 867. Praha: Wolters Kluwer, 2014. In: *ASPI* [právní informační systém] [cit. 7. 12. 2018].

jistit, aby tato sdělení byla dítěti předána srozumitelně a citlivě. Teprve poté je dítě schopno utvořit si na danou problematiku svůj názor, který může rodičům sdělit. Rodiče by měli vyslovenému názoru dítěte přikládat odpovídající váhu.¹⁸¹

V neposlední řadě se participace dítěte v textu ObčZ objevuje i v rámci **otázky osvojení**. Dle dikce § 806 ObčZ platí, že osvojované dítě starší 12 let musí k osvojení dát vždy souhlas až na uvedené výjimky. I zde se objevuje informační povinnost soudu poskytnout osvojovanému dítěti dostatečné množství informací ohledně účelu, obsahu a důsledcích souhlasu s osvojením.¹⁸² Zákon neopomíná ani názor dětí mladších 12 let. Na základě § 807 odst. 2 soud vyslechne osvojované dítě a vezme jeho názor v úvahu, přičemž zohledňuje jeho aktuální stupeň duševního vývoje.

Věková hranice 12 let je podpořena i procesními právními předpisy. OSŘ ve svém § 100 odst. 3 upravuje povinnost soudu **zjišťovat názor dítěte v řízení**, jehož je účastníkem, v případě, že dítě je schopno samostatně formulovat své názory. Přičemž soud zjišťuje názor dítěte primárně jeho výsledkem, pouze ve výjimečných případech je tento bezprostřední názor dítěte nahrazen pomocí zástupce dítěte, znaleckého posudku či příslušného OSPOD. Za účelem zajištění co nejšetrnějšího přístupu k výsledku dítěte přináší zákon nezletilým též možnost zvolit si tzv. důvěrníka. Tímto důvěrníkem může být jakákoli zletilá fyzická osoba (vyjma zákonných zástupců), která dítěti napomůže se při výslechu u soudu více uvolnit a poskytne mu podporu při formulování jeho názoru. I v rámci této úpravy se setkáváme s parametrem věku a rozumové vyspělosti, na základě něhož soud určuje míru, s jakou bude přihlížet k vyslovenému názoru dítěte. Vzhledem k tomu, že předmětem takového výsledku není prokázání určité skutečnosti, je nutné tento institut odlišit od výsledku účastníka coby důkazního prostředku ve smyslu § 125–126 OSŘ, jelikož předmět a účel obou výsledků je odlišný.¹⁸³

Tuto procesní linii participace doplňuje ZŘS, který ve svém § 20 odst. 4 upravuje informační povinnost soudu vůči nezletilému jako účastníkovi řízení, přičemž úkolem soudu je seznámit nezletilého s důležitými informace-

¹⁸¹ Tamtéž.

¹⁸² NOVÁ, Hana in ŠVESTKA, J. et al. *Občanský zákoník: komentář. Svazek II (§ 655 až 975)*. Komentář k § 806, Praha: Wolters Kluwer, 2014. In: *ASPI [právní informační systém]* [cit. 7. 12. 2018].

¹⁸³ DAVID, Ludvík in DAVID, L. et al. *Občanský soudní řád: komentář. I. díl (§ 1 až 200za)*. Komentář k § 125–126. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2009. In: *ASPI [právní informační systém]* [cit. 7. 12. 2018].

mi týkajícími se soudního řízení a zároveň jej obeznámit s možnými důsledky vyhovění jeho názoru, případně s důsledky soudního rozhodnutí.

V neposlední řadě nalezneme participační tendence i v **ZSPOD**. Konkrétně § 8 odst. 2 dává dítěti možnost vyjadřovat se svobodně ke všem záležitostem, které se jej z hlediska sociálně-právní ochrany jakkoli týkají. OSPOD by měl tato přání a pocity dítěte zohledňovat v rámci své činnosti, a to s důrazem na zhodnocení věku a vývoje každého jednotlivého dítěte.¹⁸⁴

Příklad

Nezletilá Anežka byla ve věku 11 let matce odebrána z péče v důsledku závislosti matky na návykových látkách. Otec dívky není znám. Po určitém období, kdy Anežka pobývala v ústavním zařízení, má být nyní svěřena do náhradní rodinné péče. Vzhledem k tomu, že má Anežka velmi blízký vztah s tetou Martinou, která ji dříve často hlídala a částečně ji i vychovávala, vyjádřila Anežka před sociální pracovníci své přání, aby byla svěřena do pěstounské péče Martiny. Martina toto Anežčino přání sdílí. Pokud se tedy Martina bude jevit jako vhodný kandidát na pěstouna a nebudou tomu bránit žádné zákonné překážky, měl by OSPOD toto přání Anežky vzít v úvahu a navrhnout tak u soudu její svěření do pěstounské péče tety Martiny.

Odstavec 3 stejného ustanovení upravuje povinnost OSPOD informovat dítě o všech závažných věcech týkajících se jeho osoby, a to v důsledku probíhajícího soudního či správního řízení, které s osobou dítěte jakkoli souvisí. I zde narážíme na korekci věku a rozumové vyspělosti, od které se odvíjí, zda je dítě schopno posoudit dosah a význam daného rozhodnutí. I tento zákon pracuje s předpokladem věkového limitu 12 let, kdy je dítě již schopno přijmout předkládané informace, vytvořit si na ně svůj názor a ten postoupit příslušným orgánům.

Význam participačních práv dítěte

S ohledem na výše uvedené je nutné si uvědomit, že participační práva dítěte **zahrnují více než jen vyslyšení názoru dítěte**. Participace by měla být chápána v širším slova smyslu, a to tak, že o právech dítěte není rozhodováno bez jeho účasti. Dítě by mělo být především řádně informováno o obsahu daného řízení, které se jej týká, mělo by dostat prostor prodiskutovat otázky,

¹⁸⁴ KRÍŠTEK, Adam in MACELA, M. et al. *Zákon o sociálně-právní ochraně dětí: komentář*. Komentář k § 8. Praha: Wolters Kluwer, 2015. In: *ASPI* [právní informační systém] [cit. 7. 12. 2018].

které jej v souvislosti s danou záležitostí zajímají, a mělo by mít též právo na řádné právní zastoupení.

Poznámka

Přestože mají participační práva dítěte v českém právním řádu již poměrně široké zakotvení, je otázkou času, kdy budou veškeré zákonné možnosti využívány soudy a dalšími OSPOD odpovídajícím způsobem. Stále se totiž jedná o rozvíjející se oblast přístupu jednotlivých orgánů k řízení týkajících se nezletilých dětí, a proto je třeba hodnotit každý případ jednotlivě s odkazem na konkrétní okolnosti případu.

KAPITOLA II. ZPŮSOBY INFORMOVÁNÍ DÍTĚTE A ZJIŠŤOVÁNÍ JEHO NÁZORU

Úvod (zapojení dítěte do procesu sociálně-právní ochrany dětí)

V předcházejících kapitolách jsme objasnili, že ÚPD, kterou Česká republika ratifikovala v lednu 1991, v článku 12, jednoznačně stanovuje právo dítěte vyjadřovat se ve všech záležitostech, které se jej dotýkají.¹⁸⁵ Týká se soudních a správních řízení, ale i jiných podstatných událostí, jež by dítěti významně zasáhly do života. Názoru dítěte se přitom musí věnovat patřičná pozornost odpovídající jeho věku a úrovni. Také ZSPOD v § 8 jednoznačně určuje:

- **právo dítěte vyjádřit svůj názor při projednávání všech záležitostí, jež se jej dotýkají** (a to i bez přítomnosti osob odpovědných za péči),
- **povinnost OSPOD brát v úvahu přání a pocity dítěte tak, aby nedošlo k ohrožení jeho citového a psychického vývoje,**
- **povinnost OSPOD informovat dítě o všech závažných věcech jeho osoby se týkajících.**

To vše u dětí, které jsou schopny s ohledem na svůj věk a rozumovou vyspělost posoudit dosah a význam jednání, či rozhodnutí, která se jich týkají, přičemž, jak bylo objasněno v kapitole věnované participačním právům dítěte, u dětí starších 12 let se má za to, že jsou schopné informaci přijmout, vytvořit si vlastní názor a ten sdělit.

Současná praxe informování dítěte a zjišťování jeho názoru v oblasti sociálně-právní ochrany dětí je však bohužel stále nedostačující, přestože je patrný jednoznačně nastupující trend zapojovat dítě stále více.

Poznámka

Malá studie¹⁸⁶ z roku 2017 týkající se 52 náhodně vybraných ohrožených dětí ve věku od 10 do 18 let (z dětských domovů, výchovných ústavů, pěstounských rodin, rodin sledovaných OSPOD či z azylových domů) ukázala, že pouze necelé 2/3 dětí byly v případě soudního jednání vyslyšeny (soudem či zprostředkovaně sociálním

¹⁸⁵ K tomu viz předchozí kapitolu.

¹⁸⁶ TRÁVNÍČKOVÁ, Michaela, ZDRÁHALOVÁ, Michaela. *Informování ohrožených dětí o jejich právech a zapojování do procesu sociálně-právní ochrany*. In ČECHOVÁ, Irena, JÍLEK, Dalibor (ed). *Aktuální otázky ochrany práv dětí. Informování dětí o jejich právech* [online]. Brno: Česko-britská, o. p. s., 2017, s. 70–135. [cit. 10. 2. 2019]. Dostupné na <<https://1url.cz/0Mpas>>.

pracovníkem), avšak zároveň pouze 14 dětí znalo svou sociální pracovníci a vědělo, jak se na ni obrátit. Pravidelně se svou sociální pracovnící bylo v kontaktu, což znamená, že získávalo potřebné informace a předávalo své názory, pouze 12 dětí z celkových 52.

Nejen ze studie, ale především z praxe je zřetelné, že zapojení dítěte do řešení jeho záležitostí je prozatím velmi opatrné. Týká se převážně starších dětí, způsoby práce s dítětem mnohdy neodpovídají věku a komunikačnímu stylu dítěte, většinou jde o jednostranné dotazování se dítěte opomíjející informování (charakter výslechu, který děti stresuje – dokonce se to i jako výslech nazývá) a obzvláště jsou opomíjeny děti, které mají být přemístěny z rodiny či ústavu do nového prostředí (dětí často nejsou vyslyšeny, ale ani adekvátně informovány, přestože se jedná o zásadní a mnohdy traumatickou změnu v jejich životě).

Příklad¹⁸⁷

Petr 13 let (toho času v dětském domově) sdělil svou zkušenost z dvojího přemístění (z rodiny do diagnostického ústavu a z něj pak následně do dětského domova): *„Ne, nikdo se mě neptal. Nikdo mi nic neřek. Jenom mi oznámili, že je soud a že nejsem pozvaný. Spíš mi řekli jen, jak to dopadlo, ale stejně jsem se nic moc nedozvěděl. O tom, že odjízdim do domova, mi řekl vychovatel noc předtím, že druhý ráno odjízdim. Nikdo jiný mi neřekl nic, vůbec jsem nic nevěděl. (To musí být síla se o tom dozvědět večer předtím...). No pořád to bylo lepší, než když jsem měl jet do diagnostáku a oznámili mi to až ten den ráno, přišli a sbal se. Rodiče mi o tom předem neřekli.“*

V praxi se pak zcela výjimečně setkáváme s participujícími dětmi mladšího školního věku či předškoláky. Právě na ně mají mnohdy řešené problémy největší dopad (délka trvání, psychická zátěž) a je pro ně situace nejméně přehledná (nedokáží si informace sami získat a uspořádat). Proto je velmi nešťastné, pokud dítě neinformujeme a neptáme se na jeho názor jen proto, že se nám jeví jako příliš malé. Informovat o podstatných změnách v životě a zjistit, jak na celou věc pohlíží (aktuálně ji prožívá), lze i u velmi malého dítěte, jen je potřeba použít vhodný komunikační kanál a způsob, který je dítěti blízký (hru, hračky, pomůcky, pracovní listy apod.).

Příklad

Pavlík měl 3 roky, chováním odpovídal dvouletému a kromě pár slov nemluvil. Pro vážné okolnosti musel být ze své pěstounské rodiny, kde doposud vyrůstal, nečekaně přemístěn do pěstounské péče na přechodnou dobu. Sociální pracovní-

¹⁸⁷ Tamtéž s. 105.

ce měla na informování a přípravu dítěte pouze 3 dny. V pondělí se setkala s Pavlíkem a pomocí prstových maňásků zvířátek přehrála krátkou pohádku o sluněti Pavlíkovi. O tom, jak s mámou pojedou navštívit novou tetu, která na něj bude hodná a má pro něj připravenou postýlku a hračky. Jak za ní na návštěvu pojedou i další den. Jak máma bude balit jeho věci. Jak další den opět pojedou za tetou, ale tentokrát mu maminka dá pusku, pohladí jej, řekne mu, že ho má ráda a odjede a on zůstane s tetou, bude spát ve své nové postýlce, bude mít nové hračky. Jak mu máma další den volá telefonem. A jak se pak odstěhuje daleko a on bude u tety. Celá pohádka byla velmi krátká, provázena pouze jednoduchými slovy (auto, teta, máma, hají), citoslovci („*brm brmmm*“ – *jízda autem*, „*chrrrr pšítí, chrrr pšítí*“ – *spánek*) a jednoznačně byly fiktivně vytvořeny dva domy, aby bylo zřetelné, kde dítě daný den spí. Pavlík na pohádku nereagoval dobře. Závěr odmítal, říkal „*ne ne!*“, utíkal od sociální pracovnice a byl hyperaktivní. Pohádka byla dítěti přehrávána také druhý den (kdy ji odmítal zcela, nechtěl ani začít, a bylo nutné ji hrát po malých úsecích, s pauzami a akceptovat všechny negativní emoce vč. agresivity), taktéž byla přehrána v den přemístění, a poté i den po přemístění (už samotnou přechodnou pěstounkou). Po přestěhování Pavlík na pohádku zareagoval velmi nečekaně. Když myška (v pohádce znázorňující sociální pracovnici) řekla: „*a budeš tady mít svou postýlku*“, Pavlík se zvedl a šel do dětského pokoje, aby ukázal na svou novou postýlku. Tím zřetelně naznačil, že pohádku rozumí, že chápe, že zde bude spát, že pohádka byla o něm, a že on teď bude bydlet s tetou. Maminka se chovala přesně dle toho, jak to bylo v pohádce a celé přemístění proběhlo velmi klidně a stejně tak i následující den. Mnoho emocí Pavlík projevil již předchozí dny a obrátil je proti sociální pracovnici a nikoli proti mámě nebo tetě. Informace o tom, co se bude dít, tak dítěti pomohly celé situaci rozumět a lépe zvládnout, přestože byla náročná.

Cílem této kapitoly je proto popsat způsoby a formy, jakými může být dítě informováno tak, aby rozumělo, a jak přirozeně (bez formalizovaného výsledku) zjistit od dítěte jeho prožívání (emoce spojené s určitou situací, osobou, problémem), názory a přání. A to i u dětí mladšího věku, nebo se tak chovajících.

Vedení rozhovoru s dítětem

Pro informování či zjišťování názoru dítěte nejčastěji využíváme rozhovor. Platí zde všechna obecná doporučení jako pro obecný rozhovor, přičemž však obzvláště klademe důraz na podmínky, prostředí, zvolený jazyk, formu předání či zjišťování informací a celkovou atmosféru rozhovoru. Pro vedení rozhovoru s dítětem je důležité nepodcenit následující prvky:

Kdo vede rozhovor

Nejvhodnějším člověkem pro vedení rozhovoru je ten pracovník, který je dítěti emočně nejbližší, případně který se s dítětem již zná z předchozího kontaktu. Vždy je lepší, když se dítě může obracet jen na jednoho konkrétního člověka. Může jít např. o sociální pracovníci OSPOD, kurátora, sociální pracovníci neziskové organizace, s níž je spolupracováno (sanační služby, doprovázení pěstounů, pracovník s ohroženou mládeží). Rozhovor však může vést i samotný soudce, kterého dítě vidí jednorázově, nicméně pro dítě může být naopak důležitá váha autority. Rozhodně není nutné, aby rozhovor vedl primárně psycholog (jak se mnoho osob působících v praxi mylně domnívá), podstatné je, aby dotyčný měl dovednost s dítětem otevřeně a uvolněně hovořit. Obecně by mělo jít o toho pracovníka, který se je schopen ze všech zúčastněných odborníků naladit na dítě nejvíce. Není vhodné přenést plnou zodpovědnost pouze na rodiče/pečující osobu, jelikož ti mnohdy toto neplní či mohou výrazně zkreslit.

Příklad

Rozhovor s dvojčaty Adélou a Ludkem (7) o tom, jak by si přála upravit styk s otcem, jenž žije v Německu, kterého doposud vídávala maximálně 3× v roce a to krátce, vedla sociální pracovníce ÚMPOD.

Rozhovor s Joshuou (15) o tom, jak probíhá rozvod rodičů, informace o soudu a zjištění, u kterého z rodičů a v které zemi by rád bydlel, vedla právnička ÚMPOD online (dítě žilo v cizí zemi).

Rozhovor se Sárrou (6) a Thomasem (10) o tom, jak jim vyhovuje aktuální střídavá péče rodičů a časté cestování, vedl psycholog ÚMPOD.

Rozhovor s Klárou (11), zda se chce přestěhovat s tátou do Španělska (odkud táta pochází), vedla soudkyně.

Rozhovor se sourozenci Jonášem (10) a Julií (14) o tom, jak dopadl soud a co to pro ně znamená, realizovala sociální pracovníce OSPOD, se kterou už děti hovořily dříve.

Příprava rozhovoru

Dobrá příprava rozhovoru je zásadní. Jsou situace, kdy máme pouze jednu příležitost hovořit s dítětem, a tak je potřeba ji maximálně vytěžit. Dobrá příprava také napomáhá vést uvolněný a nenucený rozhovor, kdy dítě není pod tlakem, cítí se příjemně a přitom získat/předat všechny důležité informace. Proto je důležité před samotným rozhovorem:

- **Ujasnit cíl rozhovoru a účel, pro který bude použit.**
- **Získat důležité informace o případu.** Nastudovat spis, zjistit více informací od kolegy, který s rodinou pracuje, aj.
- **Realizovat rozhovor s oběma rodiči** (v případě jiné než rodičovské péče, pak alespoň s jednou pečující osobou). Oba rodiče (nejen toho, který má dítě v péči) informujeme o tom, kdy, kde a za jakým účelem bude rozhovor probíhat, jakým způsobem a formou (příklady, hry), jak nejlépe dítě na situaci připravit, jaké výstupy mu budou z rozhovoru k dispozici a kdy. Zároveň zjišťujeme o dítěti základní informace – jaké je (introvertní, přemýšlivé, spontánní), co jej baví (např. typ PC hry, lego, chodí tančit, pojedje na tábor), jaká témata jsou (z pohledu tohoto rodiče) pro dítě zásadní, jak dle rodiče danou situaci dítě prožívá. Tím získáme další informace, které mohou být pro vedení rozhovoru zásadní. Pokud rodiče není možné dopředu informovat (např. brání rozhovoru s dítětem, hrozí manipulace či zkreslení informací) a rozhovor s dítětem tak bude probíhat např. ve škole, je nutné rodiče o všem informovat neprodleně po provedení rozhovoru a s dítětem dopředu nastavit, co bude rodič vědět a co ono samo může/chce rodiči sdělit. (Toto je důležité pro to, aby na dítě po rozhovoru nebyl vyvíjen nátlak, aby se dítě nebálo reakce rodiče, až se to dozví apod.). Rozhovor stačí realizovat telefonicky.
- **Připravit anebo vybrat vhodné prostředí a podmínky.** Vhodná neformální místnost pro děti na úřadě nebo na jiném místě, kde rozhovor probíhá (anebo alespoň kout kanceláře: koberec, křesílka, konferenční stůlek, hračky, příjemné prostředí – velmi nevhodný je kancelářský stůl, sdílená kancelář s kolegy, hodně úřední atmosféra), v případě soudu je možné vést rozhovor v kanceláři, mimo soudní síň a formální procedury. Je možné využít i rezervace vhodných neutrálních prostor jako např. dětského centra s hernou, klubovnu oddílu mládeže apod. (je nutné zajistit soukromí). V případě návštěvy dítěte doma může být vhodným prostředím např. obývací pokoj (lépe než kuchyňský stůl), pokud s tím dítě souhlasí, pak dětský pokoj, je možné pracovat na koberci, na zahradě apod. Dále je třeba zajistit dostatek času na rozhovor, promyslet, zda sourozenci mají hovořit spolu, či každý zvlášť (nebo si mohou vybrat), v případě online nebo telefonického rozhovoru si pak zajistit technickou stránku, aby nebyl rozhovor komplikován poruchami sítě apod.
- **Vypracovat písemnou přípravu rozhovoru:** zachytit cíl a účel rozhovoru, základní témata, která nesmím opomenout, pomůcky, hračky a tech-

niky, které chci použít, případně i plán rozhovoru. Od plánu se pak lze odchýlit či jej změnit, nicméně připravený plán pomůže tomu soustředit se více na dítě a jeho emoce než na obsah (ten mám zaznamenán.) Je zcela nevhodné se plánu dogmaticky držet, jelikož vše je pak strnulé, úřední, výslechové. Písemnou přípravu není nutné před dítětem tajit, stačí ji transparentně přiznat. Někdy dítě uvolní, případně přidá pocit partnerského přístupu, pokud může do přípravy nahlédnout.

Úvod rozhovoru

Úvod rozhovoru je stěžejní část, kterou není dobré opomenout připravit. Cílem úvodní části je naladit se na dítě a vytvořit bezpečné prostředí, informovat jej o tom, co se bude dít a za jakým účelem, a zarámovat podmínky rozhovoru (čas, přítomnost jiných osob, co se bude dít poté). Obsáhlost úvodní části odpovídá věku dítěte. Čím starší a rozumnější, tím je tato část rozsáhlejší a detailnější, u malého dítěte může jít i jen o 3-4 úvodní věty.

V úvodu rozhovoru je potřeba optimálně:

- představit sebe: jméno, profesi a co dělám, tzn. co je mým úkolem v tomto případě,
- sdělit oč jde, proč spolu mluvíme, jak dlouho to bude trvat, kdo zde bude (o samotě, s dalším pracovníkem, se sourozencem dohromady nebo zvlášť), o čem si budeme povídat, případně jak (hračky, kreslení, karty.) Někdy je dobré nejprve od dítěte zjistit, co od rozhovoru očekává a jak na něj bylo připraveno a teprve pak vše představit,
- sdělit, že oba rodiče o rozhovoru ví, případně s ním souhlasí (anebo se o něm dozví posléze a co to znamená),
- sdělit dítěti jeho základní práva, která jsou pro něj aktuálně relevantní,
- jednoznačně nastavit, co se bude dít s tím, co řekne (vše je veřejné tzn. přístupné rodičům, soudu nebo vše je důvěrné, tzn., nikoho o obsahu rozhovoru nebudu informovat, anebo je vše veřejné, pokud dítě samo neoznačí něco, co nechce, aby šlo dál.) Informovat, zda vznikne či nevíznikne písemná zpráva a pro koho,
- volně se bavit o zájmech dítěte a aktuální situaci (letní prázdniny, blížící se Vánoce, jaká byla cesta sem, vidím, že hraje na mobilu hru – jakou?) anebo naopak jít rovnou k věci, protože dítě je viditelně připravené, případně nervózní a nejisté, tzn. stejně by snaha naladit se přes zájmy a ne-relevantní témata nefungovala.

Příklad

K Elišce (10 let): Ahoj. Jsem Míša Nováková, jsem sociální pracovnice a povídám si tady s dětmi o tom, jak se jim daří, zjišťuji, co by si přály, a taky jim říkám, co je pro ně důležité. Chodím taky k soudu a soudci říkám, jak se daří celé rodině. Jakou jsi měla cestu? Co ti vůbec rodiče řekli, když jsi sem šla? Ano, vím, že se vaši rozvádí, to bývá pro hodně dětí těžké. Rodiče se budou muset domluvit, u koho z nich budeš bydlet a taky na dalších věcech. Pokud se nedomluví, bude muset rozhodnout soud. Ale i když to rozhodují dospělí, je fakt hodně důležité, jak to vidíš ty a co by sis nejvíc přála, protože rodičům jde hlavně o tebe. Možná, že nebude rozhodnuto úplně podle tvého přání, ale rodiče i soudce nad tím budou přemýšlet. Navíc všechny děti mají právo vědět všechny důležité informace a taky říct svůj názor. Takže my tady teď budeme asi hodinu – máš tolik času? – a budeme se bavit o tom všem. Nebudeme jenom mluvit, protože to je někdy těžké, mám tady i karty, a různé obrázky, co nám pomůžou. Mám připraveno pár věcí, které ti chci říct, a na které se chci zeptat, a abych na nic nezapomněla, raději jsem si to napsala tady na papír. Vidíš? Tady mám napsáno, že bych ráda probrala.... A jestli ti to nebude vadit, zároveň bych si ráda psala, co mi říkáš, protože musím se přiznat, že moje paměť není nic moc. Na závěr ti to ale všechno přečtu, abys to mohla opravit, kdybys to špatně pochopila. A taky, kdybys něco nechtěla, abych pak říkala rodičům nebo soudu, tak to vyškrtnu. A zůstane to jen mezi námi, může být? Jinak to napsané půjde mámě i tátovi, a kdyby byl soud, tak taky soudu. Souhlasíš s tím? Tak jo, jdeme na to.

K Jonášovi (11 let): Ahoj. Já jsem Jana Dvořáková a jsem soudkyně. Sedneš si tady? To je moje kancelář, tam mám stůl s papíry, ale s dětmi sedávám tady v křesílkách. Neberu je moc často do soudní síně, protože tam je to hodně úřední, tady je to příjemnější. Dáš si čaj nebo minerálku? Já mám na starosti soudy, které se týkají dětí a jejich rodin. A teď právě mám rozhodovat o tom, zda budeš bydlet s mámou anebo s babičkou. Proto jsem se s tebou chtěla potkat, protože se to týká tebe a já bych ráda věděla, jak to celé vidíš ty. Chtěla jsem se zeptat, nebude ti vadit, když nás budu nahrávat? Jde mi o to, abych z toho, co řekneš, nic nezapomněla a nic nespletla. Budu si i psát poznámky, a na závěr se tě zeptám, jestli jsem ty věci pochopila správně. Takže můžeš cokoli, co řekneš, opravit, ano? Celé to pak zapíšu do takové zprávy, mamka i babička, když by chtěly, můžou do té zprávy nahlédnout. Chtěl by ses, než začneme, na něco zeptat?

Jádro rozhovoru

Samotné jádro rozhovoru zahrnuje témata a otázky, které souvisí s cílem a účelem rozhovoru. Odráží to, zda máme dítě informovat, zjišťovat jeho názor anebo obojí. Využívá nejen formu rozhovoru, ale i nejrůznější způsoby,

techniky a hry, které dítěti umožní se lépe vyjádřit a jsou dítěti blízké. Čím je dítě mladší, tím více pomůcek (hraček, obrázků, karet) používáme. U dětí nad 15 let stačí vést jen verbální rozhovor, přesto někdy např. karty s emocemi či příběhy mohou dospívajícímu pomoci mluvit o těžkých tématech. Pomůcky a hračky umožňují vyjádřit se i dítěti, které odmítá anebo z různých důvodů nemůže hovořit. Při rozhovoru je potřeba být naladěn na dítě, na jeho věková specifika, používat slovník dítěti přiměřený a po těžkých tématech dítěti dopřát uvolnění (drobné odlehčení, jiné téma, např. týkající se zájmů dítěte, zvířat, apod.). Podrobněji je vše popsáno v dalších podkapitolách.

Závěr rozhovoru

Závěr rozhovoru je o shrnutí, ujištění, odlehčení a příjemné náladě, se kterou dítě ideálně odchází. Je důležité shrnout a zopakovat nejdůležitější informace, názory, přání a prožívání dítěte. Ideálně používáme slovní spojení a věty, které použilo dítě a ujišťujeme sebe i dítě, že jsme všemu dobře rozuměli. Zároveň zjišťujeme, zda vše, co máme zapsáno je veřejné a může být sděleno rodičům, soudu a dalším osobám. Případné důvěrné informace jsou ze zprávy odděleny (zacházení s důvěrnými informacemi pak určují většinou standardy organizace či instituce), v případě ústního informování rodičů se dané věci věnujeme pouze obecně. Zajímavým prvkem na závěr může být společně s dítětem vytvořit vzkaz pro rodiče nebo vzkaz pro soudce, který se zaručíme předat.

Následně se dítěte ptáme, jak celý rozhovor hodnotí, jak mu aktuálně je. Vhodný je také volný přátelský rozhovor na témata, která jsou dítěti blízká a odlehčí celou situaci (blížící se letní prázdniny, Vánoce, zájmy dítěte apod.). Cílem je, aby dítě z rozhovoru odcházelo uvolněné a klidné. Podstatné je dítěti sdělit, kdy nás případně znovu uvidí, jak dlouho celý proces může trvat a jak nás může kontaktovat (např. předat vizitku s fotkou, emailem, telefonem a úřadem, pro který pracuji).

Informování dítěte

Informovat dítě o důležitých skutečnostech je základ kontaktu s dítětem. Cílem je, aby dítě jako klient bylo maximálně zapojeno, v situaci orientováno a mohlo ji ovlivňovat. To není možné, pokud nemá dostatek informací, z nichž by si názor mohlo vytvořit. Proto při rozhodování o vážných skuteč-

nostech je vhodné nejprve dítě informovat o všem podstatném a relevantním, a teprve následně mu dát prostor vytvořit a formulovat svůj postoj. V ideálním případě je informování o nových skutečnostech odděleno nějakým časovým úsekem od zjišťování přání. Ne vždy však máme k dispozici tolik času, a tak je na to potřeba myslet alespoň v rámci rozhovoru.

Informovat se dá dítě:

- **Osobně při společném setkání.** To je náročné na čas, dopravu a domluvu. Na druhou stranu umožňuje nejlepší vysvětlení složitých témat a situací, adekvátně reagovat na případné silné emoce dítěte a spojit to se zjištěním názoru dítěte.
- **Prostřednictvím videohovoru.** Ten je efektivní v čase – zvláště u dětí místně vzdálených (zahraničí), zároveň stále vidíme reakci dítěte, máme možnost dítěte se doptat, a lze tak realizovat i informování o nových nebo složitých situacích. Riziko je v technickém přenosu, případně ve vzájemném naladění se a motivování dítěte. Možnost reagovat na silné emoce dítěte je již omezené. Videohovor je vhodný až u dětí v pubertě a dospívajících. Informování přes videohovor není příliš vhodné spojit se zjišťováním názoru (dítě může být ovlivňováno osobou, jež kamera nesnímá).
- **Prostřednictvím telefonátu (případně SMS).** Je výhodné v situacích, pokud jsme již s dítětem v pravidelném kontaktu, anebo když už jsme se alespoň jednou viděli. Je ideální pro krátké informování o změně (např. sdělit výsledek soudu a jeho důvody, sdělit přerušování kontaktu s rodičem, aj.).
- **Prostřednictvím dopisu.** Vhodné zvláště tehdy, pokud je dítě vzdálené, obsah má pouze informativní charakter, jde o první kontakt (s předpokladem dalšího), případně jde o uzavření komunikace s dítětem (např. informace o tom, jak soud rozhodl).

Pokud je to možné, rodič by měl dopředu vědět, že dítě budeme informovat, měl by rozumět právu dítěte na informace a být vyzván ke spolupráci (informovat dítě jako první, společně dohodnout online setkání, předat dítěti dopis došlý poštou). Pokud se jedná o rodiče nespolupracujícího, pak je nutné zajistit, aby informace k dítěti doputovaly (např. dopis od soudce přinese sociální pracovnice OSPOD a dítěti je osobně předá).

Poznámka

Děti by měly být informovány o všech podstatných událostech, jež státní orgány řeší, a které jim zasahují či mění jejich běžný život. Jedná se zejména o informace týkající se:

- rozchodu rodičů a jejich další péče o dítě,
- nastavení kontaktu s rodičem či jinou osobou blízkou,
- soudního jednání, které se dítěte dotýká (rozhodnutí o svěřeni do péče, trestné činy páchané dítětem i páchané proti dítěti) a informace s tím spojené,
- rozhodnutí soudu a jeho důsledků pro dítě,
- případové konference, rodinné konference či jiného důležitého jednání, kde se plánuje a rozhoduje o osudu dítěte,
- přemístění dítěte do nového výchovného prostředí (z rodiny do ústavu, do náhradní rodinné péče, k příbuzným a naopak),
- informace o rodičích a rodinné situaci (např. jak se rodičům daří upravit si své poměry, aby se vrátilo domů, informace o tom, kde se zdržuje otec/matka, kolik a zda platí výživné apod.),
- postupu daného orgánu, či instituce, jak dlouho vše bude asi trvat, kdo s ním bude jednat a kdo jej bude zastupovat, jaké jsou možnosti dítěte,
- práv dítěte v jeho aktuální situaci podstatných (a návrh možnosti, jak je naplnit),
- možností dítěte, jak si stěžovat (kam, komu, jak),
- míst, kde dítě může hledat další podporu a pomoc.

Příklad z praxe

ÚMPOD pomocí dopisu informuje všechny děti starší 10 let, že pro jednoho jejich rodiče (nejčastěji matku) vymáhá po druhém rodiči výživné. Dopisy jsou barevné, zahrnují fotku a kontakt na pracovníka i vysvětlující práva dítěte. Dopisem ÚMPOD také informuje participující děti o tom, že se stal jejich kolizním opatrovníkem a s vysvětlením, co se dál bude dít anebo třeba rozhodnutí soudu o tom, kdy, kde a jak často se dítě bude stýkat se svým rodičem, se kterým nežije. Srozumitelnosti výborně napomáhá grafické znázornění pomocí přemístovacího kalendáře (ilustrace viz přemístovací kalendář).

Ukázka dopisu dítěti

Ahoj Tobá,
jmenuji se Alžběta a jsem z Úřadu pro mezinárodněprávní ochranu dětí (řídíme divizek ÚMPOD). Pomáháme dětem když se rodičům nevedí domluvit, a když je zároveň jeden z nich ze zahraničí. A protože Tyví rodiče mají každý jiný názor, a protože tvůj táta je z Itálie, jsem tedy já jsem tvůj OPATROVNÍK, to znamená, že chodím k soudu a snažím se, aby bylo rozhodnuto podle toho, co je NEJLÉPEŠÍ PŘÁVĚ PRO TEBE.
Právo ti posílám tenhle dopis, abys věděla, co se děje. Nevěhvej mi zavolat. Napíš sms nebo email. Řádí Ti odpovím. Jsem tu totiž kvůli Tobě.

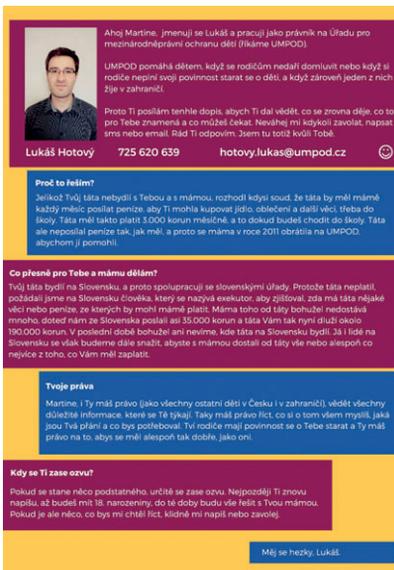
Alžběta Kolářová 777 555 666 alzbeta.kolarova@umpod.cz

Co se stalo?
Že to smutné, ale před téem se máma s tátou rozvedli. Vím o Tobě už od léta, protože v létě jsi byl ve Španělsku a táta chtěl, abys tam zůstal. Máma ale chtěla, aby ses vrátil domů. Podle práva sis měl pro prázdninový víkend domů, a proto ses nakonec taky vrátil. Mám být věděla i to, že si volám a přelžu a řeknu ti, jak s mámou i s tátou.

Co se děje teď?
Máma i táta se teď snaží domluvit, s kým budeš bydlet a kde. Aby všichni věděli jak to bude, neš se to celé vyřídí, rozhodí pan soudce také. ZATÍM budeš dál bydlet v Česku a ZATÍM se o Tebe bude starat máma.
ZATÍM se budeš vidět s tátou často.
• každé úterý a čtvrtek od 15 hodin do 18 hodin
• jednou za dva týdny na víkend - od pátku do 16 hodin do neděle do 18 hodin
• nebudete jezdit s tátou nikam mimo Česko, pokud to máma neřídí.
Důležité je, že toto rozhodnutí pana soudce platí jen ZATÍM.
Zatím znamená, dokud nekončí soud. A co může být špatně i rok nebo dva.
Zatím taky znamená, že nakonec se třeba rozhodne domluvit jinak anebo soud rozhodne úplně jinak. Soud bude rozhodovat podle toho, co je nejlepší pro Tebe.

Co se bude dít dále?
Že já a moji kolegové se budeme dál bavit s tou mámou a s toum tátou. Budeme zjišťovat, co by pro Tebe bylo nejlepší a psát to panu soudci.
Budeme se taky snažit, aby se rodiče znovu potkali na MEDIACI. To je setkání rodičů s někým dalším, kdo jim pomáhá se spolu domluvit.
Zatím taky znamená, že nějaký čas to bude řešit pan soudce. Nevím, za jak dlouho. Dám Ti pak vědět.

Thromu, i ty máš právo jako všechny děti, vidět se pravidelně s mámou i s tátou a vidět všechno důležité. Taký máš právo říct, co si o tom všem myslíš a co by sis přál. Proto se ti do dvou měsíců ozvu, abys mi to mohli říct. Oba tví rodiče ví, že ti píšu.
Oba tví rodiče ví, že ti píšu. Užij si Vánoce a měj se moc hezky. Ahoj Alžběta.

Ahoj Martine, jmenuji se Lukáš a pracuji jako právník na Úřadu pro mezinárodněprávní ochranu dětí (řídíme ÚMPOD).
ÚMPOD pomáhá dětem, když se rodičům nedaří domluvit nebo když ti rodiče neví, jaké své povinnosti starat se o děti, a když zároveň jeden z nich žije v zahraničí.
Proto Ti posílám tenhle dopis, abys věděla, co se zrovna děje, co to pro Tebe znamená a co můžeš čekat. Nevěhvej mi kdykoliv zavolat, napíš sms nebo email. Řádí Ti odpovím. Jsem tu totiž kvůli Tobě.
Lukáš Hotový 725 620 639 hotovy.lukas@umpod.cz

Proč to řešit?
Ještěž Tyví, táta nebydlíš s Tebou a s mámou, rozhodí kdysi soud. Že táta by měl mít mámu každý měsíc poslat peníze, aby Ti mohla koupit jídlo, oblečení a další věci. Tebe do školy. Táta měl i takto platit 3.000 korun měsíčně, a to dokud budeš chodit do školy. Táta ale neposlal peníze tak, jak měl, a proto se máma v roce 2011 obrátila na ÚMPOD, abychom ji pomohli.

Co přesně pro Tebe s mámou dělám?
Tvůj táta bydlí na Slovensku, a proto spolupracuji se slovenskými úřady. Protože táta neplatí, počkávali jsme na Slovensku člověka, který se nazývá exekutor aby zjišťoval, zda má táta nějaké věci nebo peníze, ze kterých by mohl mít mámu. Máma toho od táty bohužel nedostává mnoho, dostal nám ze Slovenska poslat asi 50.000 korun a táta všiml tak nějak druhý okolo 190.000 korun. V poslední době bohužel ani nevíme, kde táta na Slovensku bydlí. Žá-li lidé na Slovensku se však budeme dále snažit, abyste s mámou dostali od táty více nebo alespoň co nejvíce z toho, co Vám měl zaplatit.

Tvoje práva
Máma i táta mají právo jako všechny ostatní děti v Česku i v zahraničí, vědět všechny důležité informace, které se ti týkají. Taký máš právo říct, co si o tom všem myslíš, jaká jsou Tvá přání a co bys potřeboval. Tví rodiče mají povinnost se o Tebe starat a Ty máš právo na to, aby se měl alespoň tak dobře, jako oni.

Kdy se Ti zase ozvu?
Pokud se stane něco podstatného, určitě se zase ozvu. Nejspíšodí Ti znovu napíšu, až budeš mít 18. narozeniny, do té doby budu vše řešit s tou mámou. Pokud je vše něco, co bys mi chtěl říct, kdybys mi napíš nebo zavolej.

Měj se hezky, Lukáš.

Zjišťování názoru a prožívání dítěte

Pokud máme v plánu zjistit, jaký má dítě názor na situaci, v níž se nachází, je velmi důležité zahrnout do něj také jeho vnímání a prožívání, tedy emoce s řešenou situací související a samotné přání dítěte. Jedná se tedy o komplexní nahlédnutí problému očima dítěte. K tomu je potřeba čas, naladění na dítě a využití komunikačního kanálu, který je dítěti vlastním. Proto je nutné osobní setkání bez přítomnosti jiných osob, které by dítě mohly přímo či nepřímo ovlivňovat. Právě kvůli omezení ovlivnění dítěte, není příliš vhodný ani videohovor, i když u dospívajících dětí je možné jej v případě potřeby použít. Pak je ovšem potřeba počítat s nevýhodami, jež přináší.

Poznámka

Opět platí, že oba rodiče by měli o setkání s dítětem vědět a rozumět účelu, případně by měli být informováni ihned po proběhnutí rozhovoru s dítětem.

Názor a prožívání dítěte zjišťujeme zejména v těchto situacích:

- rozhodnutí rodičů a rozhodování o tom, jak budou nadále o dítě pečovat,
- nastavení kontaktu s rodičem či osobou blízkou,

- změna výchovného prostředí (rodina, příbuzní, náhradní rodinná péče, různé ústavy a zařízení), jiné rozhodování o dítěti, jeho zdraví, výchově, vzdělávání apod. v případě, kdy do rozhodování vstupuje stát.

Názor a prožívání zjišťujeme pomocí verbálního rozhovoru a podpůrných metod, technik a her. V závislosti na řešeném problému, cíli a účelu rozhovoru od dítěte můžeme zjišťovat:

- jak je mu s mámou, jak je mu s tátou, jak každého z nich vnímá (případně jinou důležitou osobu), co s nimi nejčastěji dělá ve volném čase, jaké to je, když jsou rodiče spolu, kdo všechno je součástí jejich rodiny,
- jak dítě zvládá cestování (mezi rodiči), bydlení na určitém místě, jak probíhá předávání dítěte mezi rodiči,
- jak dítě vnímá rodinný konflikt, co je pro ně nehorší, nejtěžší, jak moc se rodiče hádají, jak moc spolu nemluví, jak moc to dítěti vadí,
- jak rodiče reagují, když se mu něco povede a když něco provede, jak se o něj starají (používání trestů, riziko zanedbávání, týrání apod.),
- jak dítě vnímá život v náhradní rodinné péči (a jaký má vztah s náhradními rodiči), jak dítě vnímá život v ústavu (jaké tam má vztahy, soukromí, co má rád a co mu vadí apod.),
- co dítěti v dané situaci pomáhá, kde jsou jeho zdroje,
- jak dítě vnímá problém, který řeší (jiný než konflikt rodičů, např. špatná bytová situace rodiny, záškoláctví, možnost přemístění do jiného prostředí),
- jaké je největší přání dítěte a jak by nejlépe situace měla vypadat, pokud by některé věci nešlo změnit.
- vzkaz rodičům, soudci,
- a zda má dítě jiné dotazy.

Příklad

Přáním dítěte je, aby rodiče zase byli spolu a byli jako rodina. Ale to bohužel zařídit nejde. Jak by to tedy dle dítěte mělo nejlépe vypadat, když budou bydlet každý někde jinde? Jak by to mělo vypadat, když nemůže žít ve své rodině? Co by mu v takovou chvíli nejvíce pomohlo?

Samostatnou otázkou je vyhodnocení a zpracování zjištěných informací. Je samozřejmé, že dítě (tak jako každý jiný člověk) je ovlivněno rodiči a dalšími osobami, s nimiž žije. Čím je dítě mladší (případně čím je konflikt vyhraněnější), tím méně dokáže nahlédnout objektivní informace. **Proto je velmi důležité oddělovat názor, přání a prožívání dítěte a stanovení nejlepšího zájmu dítěte.** Tyto dvě entity mohou být ve shodě, avšak mnohdy mohou

být v přímém rozporu. Proto by dítě vždy mělo být informováno, že jeho názor je velmi důležitý, rodiče a soudce jej vezmou v potaz, nicméně nakonec rozhodnou podle svého nejlepšího vědomí a uvážení dospělí. Dítě tím je i chráněno před tlakem a manipulací neúspěšné strany, změnit názor dítěte a tím i spor ve svůj prospěch. **Vhodné je dokonce mít dvě samostatné zprávy, jedna o názoru dítěte a druhá o doporučení opatrovníka k nejlepšímu zájmu dítěte.**

Příklad

Adam (10 let) v rámci rozhovoru sdělil, že si přeje vyrůstat s otcem. Otec se mu věnuje a jen s ním je mu dobře, s ním se cítí bezpečně a šťastně, což také ukázal na mnoha kartách či namaloval na obrázku. Naopak s mámou je nuda, nevěnuje se mu a jen pracuje, nutí ho dělat věci, které nemá rád, a dokonce jej i občas bije. Nedokáže o mámě říci nic pozitivního, mechanicky a bez vyzvání opakuje superlativy o otci. Zpráva o názoru a prožívání dítěte podrobně zachytila Adamova slova, přání i emoce. Nicméně Adam vyrůstá v rodině, která nese znaky domácího násilí, a to především na úrovni systematického psychického ponižování a teroru ze strany otce vůči matce. Proto opatrovník vyhodnocuje úroveň bezpečí dítěte u otce, úroveň možné manipulace dítěte otcem, míru sporu mezi rodiči, schopnost každého rodiče podporovat a realizovat kontakt s druhým rodičem apod. Nejlepší zájem Adama tak nakonec je zcela jiný než jeho přání a pocity s tím spojené. Zvlášť je proto napsána zpráva zachycující názor dítěte a zvlášť zpráva o nejlepším zájmu dítěte.

Způsoby, techniky a pomůcky pro rozhovor s dítětem

Komunikačním prostředkem dítěte není pouze řeč, ale také mimika a gesta, hlasové projevy a hra. Proto při rozhovoru s dítětem (v závislosti na jeho věku a hravosti) zařazujeme různé obrázky, kresbu, karty, pracovní listy, pohádky a různé hračky jako panáčky, autíčka, domečky a vše další, čím dítě může spontánně vyjádřit, co prožívá a co si přeje. Mnoho z nich má kapesní provedení a není tedy problém vozit je i do terénu (vlezou se do kabelky či malé tašky). Techniky a hříčky se dají různě kombinovat tak, aby byl rozhovor pestrý a pro dítě stále zajímavý. Stačí pak dítě pozorovat, doptávat se a ujišťovat se, zda jeho vyjádření chápeme správně.

Medvídci, rybky a jiné karty znázorňující emoce

Vhodné pro:

- zjišťování názoru a prožívání
- děti od 3 let

Děti, z podstaty svého vývoje, nemohou mít tak bohatý slovník jako dospělý. Zároveň se teprve učí, jak vhodně vyjadřovat své emoce a pocity. Pouhým dotázáním se na to, jak se dítě cítí či jaké to je s danou osobou či v určité situaci, bychom toho mnoho nezjistili. Pokud dítěti nabídneme škálu emocí na různých obrázcích, vybrat tu správnou, která odráží jeho prožívání, dovede. Velmi povedené a pro použití zjišťování názoru a prožívání dítěte jsou karty medvídků (*The Bear Cards*)¹⁸⁸ a karty rybek (Moře emocí).¹⁸⁹ Obě sady karet nabízejí dítěti širokou škálu emocí a pocitů, které jsou vhodné pro všechny situace.

Poznámka

Zakoupit lze také mobilní aplikaci, kde dítě může vybírat medvídka, přímo na displeji telefonu či tabletu, což je pro mnoho dětí přitažlivé a karty máte u sebe vždy.¹⁹⁰

Samozřejmě je možné použít i jiné sady emočních karet, emotikony či ručně malované obrázky, nicméně karty připravené profesionály zahrnují širokou škálu velmi dobře vyobrazených emocí, které máte okamžitě připraveny k použití.

Mladším dětem (4–7 let) je možné vybrat jen základní emoce, starší děti rády listují kartami či je vykládají na zem či stůl a z nich teprve vybírají ty nejvíce vhodné na zadanou otázku (např. jaké to je, když jsi s tátou/mámou?). Poté je snazší zeptat se, jak se cítí tento vybraný medvídek, rybka anebo co se mu stalo. Dítě se tak snáze rozpovídá přes zástupný objekt, než aby hovořilo samo o sobě. Karty mohou pomoci vyjádřit se i starším dětem a dospívajícím, zvláště když jde o těžká témata.

¹⁸⁸ Více informací o kartách medvídků viz <<http://www.qcards.com.au/shop/the-bear-cards-feelings>>.

¹⁸⁹ Více informací o Moři emocí viz <<https://www.b-creative.cz/terapeuticke-pomucky-b-creative-more-emoci--emotion-cards>>.

¹⁹⁰ Více informací o aplikaci viz <<https://innovativeresources.org/resources/digital-applications/bears-app/>>.

Poznámka

Pokud se s dítětem dohodneme, můžeme do zprávy pro rodiče a soud dát obrázky karet, které dítě vybralo, a to i s komentáři. Pro zainteresované dospělé je pak ještě více čitelné, co dítě doopravdy potřebuje.

Příklad

Valentýna (9 let) vybrala na otázku, jaké to je s mámou, kartu s rybkou chránící malou rybičku a doprovodila ji slovy. „Máma mě má ráda a pořád se o mě stará. Když jsem s ní, jsem šťastná.“ Karta související s tátou byl medvídek otočený zády: „Nevšímá si mě. Pořád se věnuje tomu malému. Mě si vůbec nevšímá. Mu něco koupí a mně ne. Mám pocit, že mě skoro nechce. Jezdí sem hodně málo. Nebyl tady ani na moje narozeniny.“ Na otázku, jaké to je, když jde k tátovi, Valentýna odpověděla také výběrem karet a teprve potom k nim hledala slova: „Nechci jít, cítím se špatně. Táta si mámy nevšímá nebo se zlobí a mamka se cítí špatně, když tady taťka je. Chce, aby už jel.“ Valentýna tak jednoznačně vyjádřila své prožívání ve vztahu k rodičům i k situacím, kdy se vzájemně potkávají. Je pro ni těžká situace, kdy otec na kontakt s ní bere i svého dalšího syna (jež se mu narodil po opuštění matky) a Valentýna má pocit, že je na vedlejší koleji. Nechce k tátovi chodit, zároveň však je patrné, že ji mrzí či štve, že za ní táta nejedí dostatečně často, což dále pocituje jako odvržení. Zajímavé také přes karty popsala situaci, kdy si ji rodiče předávají a která je pro ni náročná. Všechny informace byly rodičům předány osobně v mediaci (zástupně za dítě) a také sepsány do zprávy, která může jít případně i soudu.

Ukázky karet z příkladu¹⁹¹

Karty s příběhy a atmosférou

Vhodné pro:

- zjišťování názoru a prožívání
- děti asi od 10 let

Karty zachycující situace, příběhy, či atmosféru jsou vhodnější až pro starší děti a lze je využít podobně jako emoční karty. Opět mohou dětem pomo-

¹⁹¹ Ilustrační foto z konkrétní zprávy o rozhovoru s dítětem. Originální obrázky lze zakoupit na <http://www.qcards.com.au/shop/the-bear-cards-feelings> a <https://www.b-creative.cz/terapeuticke-pomucky-b-creative-more-emoci--emotion-cards>.

ci se rozpovídat a lépe popsat, co prožívají. Již nejsou tak návodné a je potřeba, aby dítě mělo dostatečně velkou slovní zásobu i představivost. Zvláště pro dospívající může jít o zajímavou techniku, jež jim pomůže uvědomit si, co pro ně daná situace znamená.

Pořídít se dají již hotové karty s příběhy,¹⁹² či jiné karty obsahující hodnoty, vnitřní zdroje či zajímavé obrázky s atmosférou,¹⁹³ stejně dobře je možné použít sadu pohledů či zajímavých a různorodých obrázků vystřižených například z časopisů či vytištěných z internetu, případně využít obrázky ze společenské hry Dixit. Pro mladší děti jsou ještě zajímavé karty s tučňáky, kteří se dostávají do rozličných životních situací.¹⁹⁴

Mapa rodiny a její různé verze

Vhodné pro:

- zjišťování názoru a prožívání
- děti asi od 5 let

Cílem této techniky je zmapovat, jak dítě vnímá svou rodinu, kdo jsou její členi, případně jak je vnímá a jaké jsou mezi nimi vztahy, kde dítě vnímá samo sebe a kdo jsou mu nejbližší osoby. Při širší práci s mapou lze zjistit, jak by se dle pohledu dítěte situace v rodině proměnila, pokud by nějaký člen rodiny ubyl, přibyl, přesunul se, lze zjišťovat, jak by si dítě přálo, aby rodina vypadala a podobně. Lze použít jako vstupní seznamovací techniku při dlouhodobé práci s dítětem (dítě nám rodinu představuje) či pro jednorázové zjištění.

Mapa rodiny má mnoho verzí. Jedna z nich je taková, že na terčovnici (na papír velikosti alespoň A3 namalované a barvou odlišené soustředné kruhy) dítě umísťuje členy své rodiny. Tyto členy buď může například modelo-

¹⁹² Například tyto: <<https://www.b-creative.cz/terapeuticke-pomucky-b-creative-karty-s-pri-behy--storytelling-cards>>.

¹⁹³ Více viz <<https://www.b-creative.cz/produkty>>.

¹⁹⁴ Pro více informací viz <<https://www.b-creative.cz/terapeuticke-pomucky-b-creative-zivot-je-zivot-life-is-life-cards>>.

vat z plastelíny (jediná podmínka je, aby postavička stála a měla oči – bylo vidět, kam se dívá), což umožňuje dítěti zaměstnat ruce a tím se také uvolnit. Plastelína navíc umožňuje dítěti vybrat pro každou osobu jinou barvu. V mezičase, kdy dítě modeluje, nám o dané postavě (např. mámě) může povídat, jaká je, co má ráda, jaký spolu mají vztah apod. Verze s plastelínou zabírá poměrně hodně času (cca 30 min). Dítěti lze však dát k dispozici již hotové figurky (panáčky, ale i např. figurky z čokoládových cukrovinek značky Kinder).

Teploměr

Vhodné pro:

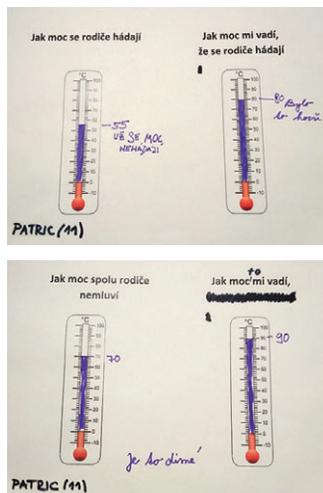
- zjišťování názoru a prožívání
- děti asi od 7 let

Cílem teploměru je zjistit míru a intenzitu. Můžeme se dítěte ptát, jak hodně se podle něj rodiče hádají, jak moc spolu nemluví, jak moc dítěti vadí, že se rodiče hádají/nemluví spolu, jak moc táta pije, jak moc dítěti vadí tresty, které dostává apod.

Teploměr je možné znázornit gesty, pohybem, čísly anebo do pracovního listu. Velmi snadné je, aby dítě míru ukázalo svou paží (zvednutá nad hlavu je maximum, stažená dolů je minimum), velmi živé děti, které jsou stále v pohybu, může zaujmout škála znázorněná na čáře ode zdi ke zdi (např. na hraně koberce, kde u jedné zdi je maximum a u druhé minimum), intenzitu mohou také ukázat zvednutými prsty (1–10) anebo zakreslit do pracovního listu do obrázku teploměru. Pokud nechtějí, nemusí nic víc komentovat, ale mohou i říci, proč to tak vnímají, zkušenost, vzpomínku apod.

Příklad

Patric (11 let) je tichý, nepřilíši povídavý kluk. Během rozhovoru toho příliš neřekl, ale byl ochoten vyplňovat pracovní listy a kreslit. Jednou z technik, na kterou dobře reagoval, byl teploměr. Díky tomu se rodiče v mediaci dozvěděli, jak moc ho trápí, že se spolu hádají a následně spolu nemluví.

Prstoví maňásci

Vhodné pro:

- informování dítěte, částečně zjištění názoru a prožívání
- děti od 3 do 8 let

Prstoví maňásci s motivy zvířátek¹⁹⁵ jsou velmi praktickou pomůckou pro informování o zásadních událostech velmi malých dětí. V některých případech jsou děti schopny a ochotny převzít maňásky a přehrát, jak situaci vidí ony samy, anebo co by si přály.

Vždy je potřebné si s dítětem na začátku určit, které zvířátko znázorňuje kterou osobu (mámu, tátu, sourozence, soudce apod.). Výhodné je mít pro osoby vstupující do rodiny vždy totéž zvířátko, aby se vám v různých hrách s různými dětmi nepletly (např. sociální pracovnice je myška, soudce je želva).

Vždy je potřebné si s dítětem na začátku určit, které zvířátko znázorňuje kterou osobu (mámu, tátu, sourozence, soudce apod.). Výhodné je mít pro osoby vstupující do rodiny vždy totéž zvířátko, aby se vám v různých hrách s různými dětmi nepletly (např. sociální pracovnice je myška, soudce je želva).

Pomocí prstových maňásků lze dítěti přehrávat řadu situací, jež je čekají (rozchod rodičů, přemístění z rodiny nebo z ústavu), jež proběhly v minulosti (proč bylo odebráno z rodiny, co se stalo bratrovi), ale lze taky společně s dítětem nacházet řešení, jak by si problém přálo vyřešit, co by chtělo apod.

Příklad¹⁹⁶

Na základě případové konference bylo určeno, jak často bude malý Šimon (5 let), který je čerstvě v pěstounské péči, navštěvovat svou matku, která žije s jeho mladším nevlastním bratrem Teodorem (2 roky), a svého otčíma. Šimon těžce nese, že nemůže být s mámou jako Teodor, před návštěvou, na konci návštěvy a po ní, je velmi rozdivočelý a agresivní. Proto bylo potřeba Šimonovi přesně popsat, jak bude probíhat předávání, návštěva, i to, že se pak musí vrátit domů k tetě. Cílem bylo dítě informovat a ukotvit v této pro něj nepřehledné situaci. Předávání a přechody i odchody k matce byly Šimonovi přehrány pohádkou pomocí prstových maňásků. Na závěr Šimon vzal maňásky, udělal dva domečky (tety a matky) a položil do nich maňásky. Do domečku matky však položil sám sebe a do domečku tety mladšího bratra Teodora se slovy „*aby tetě nebylo smutno.*“ Jednoznačně

¹⁹⁵ K dostání např. v IKEA, ale i jinde.

¹⁹⁶ Ilustrační obrázek maňásků. K dispozici dne 12. 2. 2019 online. Viz <<https://www.modro-ocko.cz/hracka/prstovi-manasci-zviratka-titta-djur-10ks-ikea/>>.

tím projevil své hluboké přání být u matky. Sociální pracovnice Šimonovi sdělila porozumění jeho touze.

Zároveň opět použila maňásky, aby mu znovu vysvětlila, proč je u tety. Hra s maňásky tak na začátku byla připravená a strukturovaná, v druhé půlce již reagovala na potřeby dítěte. Na závěr byly návštěvy dítěte ukotveny ještě týdenním obrázkovým přemístovacím kalendářem.

Domky, panáčky, auta, letadla aj.

Vhodné pro:

- zjištění názoru a prožívání a informování dítěte
- děti od 3 do 10 let

Zcela obyčejné dětské hračky jako jsou domečky pro panenky (anebo pár kusů nábytku pro panenky, který je snazší na převoz do terénu), autíčka, letadla a jiné dopravní prostředky (také hrady, písek, jiné figurky), jsou skvělou pomůckou jak pro zjišťování, jak děti vidí svou rodinnou situaci, ale také pro sdělování důležitých životních změn. V prvním případě stačí dítěti navodit nějakou situaci, jemně rozehrát hru s panáčky, a pak jen čekat, jak bude dítě ve hře dále pokračovat. Například pokud potřebujeme zjistit, jak dítě prožívá současný stav střídání rodičovské péče a přejíždění z místa na místo, včetně komunikace mezi rodiči, může hra s panáčky ukázat mnoho. Děti si rády hrají a ve hře používají slovní spojení a věty, které nejčastěji slychají. Stačí změnit hlas, nasednout s panáčkem do auta a zjistíme mnohé. Ještě praktičtější jsou tyto „pomůcky“ v případě, kdy chceme dítěti vysvětlit, co přesně se bude dít v jeho životě dít.

Příklad

Klárka (6 let) a její bratr Tibor (5 let) žili doposud v ústavu a nyní je čekala mezinárodní adopce (v ČR se pro ně nepodařilo rodinu nalézt). Se svými budoucími rodiči se znají již více než 4 týdny, je jim s nimi dobře a už rozumí základním slovíčkům nového jazyka. Vědí, že brzy letadlem poletí do nového domova v cizí zemi, kde je v zimě hodně sněhu a všichni mluví jinou řečí. Přestože jim budoucí rodiče pravidelně o cestě povídají, je nutné, aby měly informace i v jejich mateřštině. Proto se potkávají se sociální pracovnicí a psycholožkou ÚMPOD v dětské herně, aby se dozvěděly, co je dál čeká. Sociální pracovnice společně s dětmi (za

přihlížení budoucích rodičů) pomocí hry s domečkem, autem, letadlem a také pís-kem (který děti v místnosti fascinoval) odehrála podrobně plánovaný průběh ná-sledujících dní. Jak ještě dva dny budou v Brně, dopoledne si budou hrát na hřišti a odpoledne půjdou na procházku nebo výlet a spát budou v penzionu. Jak za dva dny se ráno nasnidají, nasednou do taxíku a pojedou na letiště. Jak si na letišti dají oběd v McDonald's a pak nasednou do letadla. Letadlem poletí asi 3 hodiny a bu-dou koukat na pohádku na tabletu. Pak přistanou v nové zemi, kde všichni budou mluvit tak jako máma a táta, ale rychle a nebudou jim asi rozumět, ale to se brzy změní. Na letišti je vyzvedne jejich budoucí babička s dědou a odvezou je do jejich nového domu. Ten je dvoupatrový, celý si ho prohlídnou, donesou si věci do svého pokojíku, a pak bude večere. Děti milují palačinky a s budoucími rodiči bylo do-mluveno, že na první večeri v novém domě tedy budou palačinky. Klárka byla po celou dobu aktivně zapojená a velmi ji to bavilo. Tibor, který je hyperaktivní, ne-vydržel pozorností a utíkal k jiným hračkám. Bavily ho ale přesuny autem a leta-dlem, a tak znázornění přejezdů a přeletů byl jeho úkol. Na závěr byl vytvořen pře-misťovací kalendář, ve kterém první tři dny mají jasný scénář a další 3 dny budou rodiče do kalendáře sami znázorňovat (obrázek kalendáře na další stránce). Děti tak byly orientované v tom, co se bude dít.

Přemisťovací kalendář

Vhodné pro:

- **informování dítěte**
- **děti od cca 4 let**

Přemisťovací kalendář je ideální prostředek pro informování dítěte o změnách v prostoru, čase a pečujících osobách. Může mít řadu forem i využití. Využití jej lze v případě přemístění dítěte z rodiny do náhradní rodinné péče či ústavu (a naopak), pro ukotvení kontaktů s rodiči či jedním z nich (pokud je dítě v náhradní rodinné péči nebo pokud jsou rodiče rozvedeni), ale i pro jiné důležité okamžiky v životě, které znamenají hodně změn.

Pro nejmenší děti je kalendář maximálně tří denní až sedmidenní (dle toho, jakou již mají časovou orientaci) a vyplněn jednoduchými obrázky a fotografiemi. Vždy musí být na první pohled zřejmé, kde dítě spí (místo) a kdo o něj pečuje. Režim dne je oddělen jídlu (snídaně, oběd, večere), barvou je dobré oddělit den a noc (večer). Pro malé děti (do 7 let) je vhodné mít kalendář na velkém formátu (minimálně A2, flipový papír apod.). Ideální je tvořit kalendář společně s dítětem (může například vybarvovat, lepit), pak mu mnohem více rozumí.

PLÁN PRÁZDNIN			
s mámou	s kým budu?		
s tátou	dopoledne	odpoledne	večer a noc
tábor			
neděle 1.7.	s mámou	s mámou	s mámou
pondělí 2.7.	s mámou	s mámou	s mámou
úterý 3.7.	s mámou	s mámou	s mámou
středa 4.7.	s mámou	V 15 h té vyzvedne táta	
čtvrtek 5.7.	s tátou na vodě	s tátou na vodě	s tátou na vodě
pátek 6.7.	s tátou na vodě	s tátou na vodě	s mámou
sobota 7.7.	s tátou do 16 h	s mámou	s mámou
neděle 8.7.	s mámou na chalupě	s mámou na chalupě	s mámou na chalupě
pondělí 9.7.	s mámou na chalupě	s mámou na chalupě	s mámou na chalupě
úterý 10.7.	s mámou na chalupě	s mámou na chalupě	s mámou na chalupě
středa 11.7.	s mámou na chalupě	s mámou na chalupě	s mámou na chalupě
čtvrtek 12.7.	s mámou na chalupě	s mámou na chalupě	s mámou na chalupě
pátek 13.7.	s mámou na chalupě	s mámou na chalupě	s mámou na chalupě
sobota 14.7.	s mámou odjezd na tábor	s mámou odjezd na tábor	s mámou odjezd na tábor
neděle 15.7.	tábor	tábor	tábor
pondělí 16.7.	tábor	tábor	tábor
úterý 17.7.	tábor	tábor	tábor
středa 18.7.	tábor	tábor	tábor
čtvrtek 19.7.	tábor	tábor	tábor
pátek 20.7.	tábor	tábor	tábor
sobota 21.7.	tábor	odjezd z tábora s tátou	odjezd z tábora s tátou
neděle 22.7.	s tátou	s tátou	s tátou
pondělí 23.7.	s tátou	s tátou	s tátou
úterý 24.7.	s tátou	s tátou	s tátou
středa 25.7.	s tátou	s tátou	s tátou
čtvrtek 26.7.	s tátou	s tátou	s tátou
pátek 27.7.	táta tě přiveze domů ve 20h	s mámou doma	s mámou
sobota 28.7.	s mámou doma	s mámou doma	s mámou doma
neděle 29.7.	s mámou doma	s mámou doma	s mámou doma
pondělí 30.7.	s mámou doma	s mámou doma	s mámou doma

Pro starší děti (od 8–9 let) může mít již formát listu papíru A4 anebo typického či atypického kalendáře. Může být vytvořen v tabulce v programu Microsoft Excel, označeny by měly být dny v týdnu, datum, a opět by měl být rozdělen na dopoledne, odpoledne a večer. Barvami a textem by mělo být zřejmé, co se bude dít a s kým. Děti v pubertě mohou kromě výše uvedených verzí využít i variantu elektronickou či přímo online, např. využít možnosti Google kalendáře, kalendáře v jejich mobilním telefonu apod.

Kouzelné brýle

Vhodné pro:

- informování dítěte a zjištění názoru dítěte
- děti od cca 9 let

Kouzelné brýle jsou technika, kterou při použití pomůcky (kouzelné brýle – obruby slunečních brýlí bez skel) je možné použít i pro děti mladšího školního věku (8/9 let), nicméně primárně je určena pro děti nad 10 let a dospívající (fiktivní brýle v rámci představy). Technika vychází z předpokladu, že pohled na jejich problém (tzv. pravda) je vždy relativní a závisí na tom, z jakého úhlu se dívám. Společně s dítětem se tak snažíme na problém dívat různými očima. K dispozici je potřeba mít větší papír a barevné fixy k zapisování základních informací (případně kouzelné brýle).

Dítěti nejprve vysvětlíme, že pravdu dané situace (např. při odebrání dítěte z rodiny z důvodu zanedbávání péče) není snadné určit, protože každý má na ni jiný pohled. A kolika se týká osob, tolik pohledů je. Na papír se pravda (situace, problém) nakreslí doprostřed velkým otazníkem. Posléze spolu s dítětem nasazujeme na oči fiktivní (případně kouzelné) brýle, které nám umožní situaci vidět očima jiného člověka. Nejprve se vždy díváme očima osoby, která je dítěti nejbližší (nejčastěji matka). Popíšeme, jak ona vidí celou situaci. Protože mámu i její názory zná dítě dobře, samo mnohdy naše vyobrazení matčiny pravdy doplňuje a upřesňuje. Poté s dítětem koukáme na problém/situaci/pravdu očima dalších důležitých osob (otec, sourozenec, učitel, lékař), důležitý je pohled sociální pracovnice a soudce. Přičemž u soudce zdůrazňujeme, že on chce vidět všema očima a pak teprve rozhodnout o tom, co je pro dítě nejlepší. Jako poslední by měl zaznít náš názor – pohled našima očima (ať jsme kdokoli – sociální pracovnice, soudce, jiný pracovník).

S dítětem mluvíme velmi otevřeně, nic nezastíráme (sdělíme pravdivě, že např. sociální pracovnice vidí, že dítě nemá dost jídla, je často doma samotné, je často bité, myslí si, že dítě má strach apod.), používáme však slovník dítěte. Nakonec fiktivní/kouzelné brýle odkládáme a můžeme se dítěte zeptat, jaký je jeho pohled na celou situaci, jaká je jeho pravda. Dítě nám následně může sdělit svůj názor i své přání.

Pracovní listy (kouzelná ryбка/hůlka, batoh starostí, blob tree¹⁹⁷ aj.)

Vhodné pro:

- zjištění názoru dítěte
- děti od cca 5 let

Při zjišťování názoru dítěte nám může pomoci také řada pracovních listů a drobných hříček. Doplnují rozhovor tak, aby byl zajímavý. Jedná se o skvělé doplnění výše zmíněných technik.

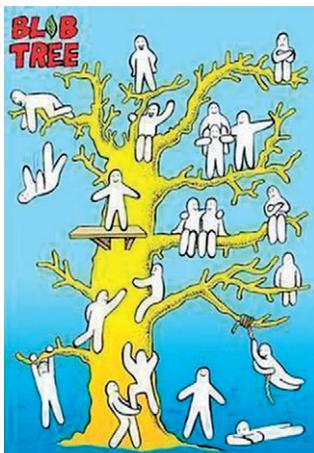
Pro ilustraci si můžeme uvést praxi ÚMPOD. Mezi nejčastěji využívané pracovní listy na ÚMPOD dětí patří:

- **Kouzelná ryбка** – obrázek kouzelné ryбки, která může splnit dítěti tři přání. Jaká by to byla? Může je napsat nebo nakreslit na papír k rybce.
- **Kouzelnická hůlka** – pokud s ní člověk mávne, druhý den ráno bude vše přesně tak, jak si dotyčný nejvíce ze všeho přeje. Jak by to vypadalo

¹⁹⁷ Ilustrační obrázek blob tree. K dispozici online dne 12. 2. 2019. Viz <<https://www.amazon.co.uk/Blob-Tree-Posters-Blobs-Wilson/dp/0863888461>>.

u dítěte doma, když by mávno? (Opět lze jen říct nebo nakreslit či napsat k hůlce).

- **Batoh starostí** – obrázek člověka s velkým batohem nebo pytlím na zádech. Dítě má vypsát všechno, co jej tíží, a to přímo do onoho batohu v obrázku.
- **Létající balón** – obrázek velkého létajícího balónu. Dítě říká, píše, co ho tíží (k pytlům s pískem, které balón táhnou dolů) a naopak co mu dodává sílu a let (do balónu naplněného horkým vzduchem, který ho popo- náší nahoru).
- **Blob tree** – obrázek stromu, na kterém jsou postavičky v různé sociální situaci (osamělý, hrající si, s kamarády, bijící se s druhým apod.). Dítě má vybarvit takového panáčka, kterým se cítí být, ať už doma či ve škole. Anebo kým by chtělo být. Existují i jiné varianty než strom – např. fotbalové hřiště, statek apod.
- **Nebe, peklo, ráj**¹⁹⁸ – známá dětská hříčka s poskládaným papírem, kde jeden papírem hýbá, druhý vybírá obrázky a čísla, až se dostane k otázce, na kterou musí odpovědět. Otázky si děti mohou samy napsat anebo mohou být předpřipravené námi. Velmi funkční, když spolu hrají sourozenci.

Všechny obrázky a pracovní listy lze v různých variantách najít volně na internetovém prohlížeči. Další řada pracovních listů v češtině je k dispozici ke stažení na stránkách pracovníků Sheffieldského týmu pro komunikaci s dítětem, kteří v České republice prostřednictvím organizace Lumos v roce 2012 realizovali seminář o zapojování dětí do procesů, jež se jich týkají.¹⁹⁹ Řadu velmi dobrých pracovních listů lze najít ke

¹⁹⁸ Ilustrační obrázek. K dispozici online dne 12. 2. 2019. Viz <<https://slohyvy-web.webnode.cz/news/nebe-peklo-raj/>>.

¹⁹⁹ Pracovní listy volně ke stažení viz <<http://www.sheffkids.co.uk/adultssite/Czech/resources.html>>.

stažení i na stránkách nejrůznějších českých organizací, anebo si je dle potřeby vymyslet.

Na konci této kapitoly je proto vhodné zopakovat, že na to, abychom mohli lépe sdělovat informace dítěti či zjišťovat jeho názor, **není potřeba být psychologem**. Stačí si vzpomenout, jaké to bylo být dítětem, rozhlédnout se, co mají rády a jak se vyjadřují děti v našem okolí a zkusit se vcítit do situace dítěte, které je středobodem našeho případu. Jedná se primárně o jeho život, jeho nejlepší zájem, a proto by mělo mít možnost vědět vše podstatné i říci svá přání. Tato kapitola je pouze úvodem do širokého světa dětí. Má motivovat k tomu, nejen s dítětem hovořit, ale také používat k tomu hříčky a hračky, obrázky a pracovní listy a jiné prostředky, které nás s dítětem propojí tak, abychom si vzájemně rozuměli.

C. PRÁVNÍ RÁMEC ŘEŠENÍ RODIČOVSKÝCH KONFLIKTŮ S MEZINÁRODNÍM PRVKEM A JEHO PRAKTICKÁ REALIZACE

KAPITOLA I. RODIČOVSKÁ ODPOVĚDNOST A JEJÍ NAPLŇOVÁNÍ V MEZINÁRODNÍCH SOUVISLOSTECH²⁰⁰

Úvod (vymezení základních pojmů)

V každé kapitole této části nejprve přinášíme základní pohled na sledovanou problematiku v českém právu, abychom objasnili základní pojmy a to, jak je chápe česká společnost a poté se budeme soustředit na mezinárodní rozměr sledovaných otázek. V této kapitole jsou objasněny základní právní souvislosti vztahů rodičů k dětem. Bude vysvětleno, jaké povinnosti a jaká práva rodiče ke svým dětem mají, jak je mohou vykonávat, popřípadě jak je jejich výkon korigován. S ohledem na stěžejní význam rodičovské odpovědnosti pro vztahy mezi rodiči a dětmi je úvodní (národní část) v rámci této kapitoly rozsáhlejší. Je to z toho důvodu, že ačkoli se to na první pohled může zdát překvapivé, institut, který v české právní úpravě nazýváme jako rodičovská odpovědnost, nese v zahraničí nejen různé odlišné názvy, ale především mnohdy se setkáváme i s výraznými odlišnostmi v jeho obsahu a nositelství. Z těchto odlišností pak mnohdy vznikají v případech s mezinárodním prvkem konflikty. Nejprve si proto tedy objasňeme, co je to rodičovská odpovědnost a jaký je její obsah v našem vnímání.

²⁰⁰ Tato kapitola vznikla rovněž jako výsledek projektu Grantové agentury České republiky s názvem Efektivita nástrojů řešení rodičovských konfliktů č. GAČR 18-238155.

Národní právní úprava rodičovské odpovědnosti

Obecně o povinnostech a právech rodičů

Povinnosti a práva rodičů spojená s osobností dítěte

Některé povinnosti a práva rodičů **jsou statusové povahy**, týkají se obecně osobního stavu dítěte. Patří sem povinnost a právo rodičů určit dítěti jméno a příjmení, právo dát souhlas k jeho osvojení, právo prohlásit o určení rodičovství a právo popřít rodičovství.

Matce vznikají porodem dítěte, otci pak určením otcovství, k němuž dochází buď nastoupením jedné ze zákonných domněnek nebo soudním rozhodnutím. Těmto otázkám pak věnujeme samostatnou kapitolu. Zánik povinností a práv je vázán na dosažení zletilosti dítěte (§ 856 ObčZ). Ale není tomu tak vždy. Výjimku tvoří právo rodičů určit otcovství na základě druhé a třetí domněnky, které mají i poté, co dítě nabude zletilosti, a dále právo popřít otcovství, které za určitých okolností může být realizováno i poté, co dítě nabude zletilosti (§ 792 a § 793 ObčZ).

Rodičovská odpovědnost

Nejobsáhlejší částí povinností a práv rodičů k dítěti nazýváme **rodičovskou odpovědností** (§ 858 a násl. ObčZ), v podrobnostech viz dále. Do rodičovské odpovědnosti patří i povinnost a právo rodičů zastupovat dítě. Rodičovská odpovědnost vzniká narozením dítěte a zaniká v den, kdy dítě nabude plné svéprávnosti.

Vyživovací povinnost

Vyživovací povinnost rodičů k dítěti a jí odpovídající právo dítěte na výživné vůči rodičům (§ 859 a 910 a násl. ObčZ) má ryze majetkovou povahu. Její existence není vázána na věk ani na svéprávnost dítěte či rodiče, ale odvíjí se od toho, zda dítě není schopné se samo živit a rodič s ohledem na své možnosti, schopnosti a majetkové poměry je schopen výživné poskytovat, vždy s ohledem na potřeby dítěte. Vyživovací povinnost je nezávislá na rodičovské odpovědnosti, má ji i rodič, který byl například rodičovské odpovědnosti zbaven. Vyživovací povinnosti s mezinárodním prvkem rovněž věnujeme samostatnou kapitolu.

Rodičovská odpovědnost

Obecně

Středobodem právní úpravy vztahů mezi rodiči a dětmi je existence právního institutu, který upravuje nejdůležitější povinnosti a práva ve vztahu k dítěti. Rodičovství je přirozený vztah, který stát nepropůjčuje rodičům, pouze stanovuje způsob jeho výkonu, zejména s ohledem na ochranu zájmů a osoby dítěte. Pojmem odpovědnost zákon **zdůrazňuje příkaz náležitě péče ve vztahu k dítěti**, zejména aktivní působení rodičů na dítě. Pojem náležitě péče nelze vyložit jen jako osobní péči. Jde o péči ve vztahu k osobě dítěte, jeho výchovu, ale i o péči řádného hospodáře při správě jmění dítěte či řádné a účinné zastupování dítěte. Institut rodičovské odpovědnosti v sobě spojuje dva rozměry, jednak **ochranu nezletilého dítěte a jednak realizaci samotného rodičovství**. Zákon vymezuje souhrn povinností a práv, která tvoří obsah institutu rodičovské odpovědnosti. Rodičovskou odpovědnost mají rodiče jen ve vztahu k **nezletilému dítěti**, protože z povahy tohoto **ochranného institutu** vyplývá, že chrání dítě, které si z důvodu nízkého věku a vyspělosti není schopno samo obstarávat své záležitosti a realizovat své zájmy. Okamžikem nabytí plné svéprávnosti se mladý dospělý stane plně odpovědným za své jednání a za ochranu svých zájmů.

Poznámka

Plné svéprávnosti se nabývá dosažením osmnáctého roku věku, uzavřením manželství ve věku 16–18 let či rozhodnutím soudu o přiznání plné svéprávnosti (§ 37 ObčZ). Rodičovská odpovědnost zaniká také osvojením dítěte, neboť ke dni právní moci rozhodnutí o osvojení vzniká rodičovská odpovědnost osvojitelům dítěte.

Z ústavního principu rovnosti muže a ženy vyplývá, že rodičovská odpovědnost za splnění zákonných podmínek náleží **oběma rodičům**.

Česká právní úprava nerozlišuje mezi dětmi narozenými v manželství či mimo manželství a upravuje vztahy mezi rodiči a dětmi bez ohledu na existenci manželství, tj. bez ohledu na to, zda rodiče dítěte jsou manželi, jsou rozvedeni či nikdy manželi nebyli. Rodiče se nemohou své rodičovské odpovědnosti vzdát ani ji převádět na třetí osobu. Rodič ovšem nemusí všechny povinnosti a práva vykonávat vždy osobně, například může svěřit osobní péči o dítě prarodiči o prázdninách. Nicméně se nezbavuje odpovědnosti za výkon této povinnosti čili musí zabezpečit odpovídající péči o dítě vykonávanou třetí osobou.

Poznámka

Zde je pak potřeba si uvědomit, že velmi často mohou vznikat rozpory právě z důvodu, že rodiče pochází z různých zemí a každá z těchto zemí má jiný pohled na nositelství rodičovské odpovědnosti. Některé země, a to i členské země Evropské unie obsahují právní úpravu, která rodičovská práva přiznává v případě nesezdaných rodičů jen některým z nich. Mezi rodičem z této země a rodičem z České republiky tak může vzniknout spor, protože každý z nich vnímá svou roli v životě dítěte odlišně.

Výkon rodičovské odpovědnosti

Zákon upravuje, že nositelem rodičovské odpovědnosti, resp. povinností a práv z ní vyplývajících, je každý rodič, ledaže jí byl soudem zbaven (§ 865 ObčZ). Stanoví, že nositelem rodičovské odpovědnosti je i rodič nezletilý a rodič omezený soudem ve svéprávnosti. Tito rodiče však nemohou neomezeně rodičovskou odpovědnost ve vztahu k dítěti vykonávat (realizovat). Jde-li tedy o rodiče nezletilé a ne plně svéprávné pro duševní poruchu, zákon obsahuje zvláštní pravidla. S ohledem na zásadu nejlepšího zájmu dítěte a jeho blaha zákon upravuje pozastavení výkonu rodičovské odpovědnosti.

Poznámka

V české právní úpravě je tak stanoveno, že **výkon** rodičovské odpovědnosti:

- a) nezletilého ne plně svéprávného rodiče je až do doby, kdy nabude plnou svéprávnost, pozastaven ve všech povinnostech a právech s výjimkou výkonu povinnosti a práva péče o dítě a osobního styku, nicméně soud může vzhledem k osobě rodiče rozhodnout, že výkon povinnosti a práva péče o dítě se pozastavuje až do doby, kdy rodič nabude plnou svéprávnost;
- b) rodiče, jehož svéprávnost byla v oblasti rodičovské odpovědnosti ke konkrétnímu dítěti omezena, je po dobu omezení jeho svéprávnosti pozastaven ve všech povinnostech a právech. Také v tomto případě může soud rozhodnout jinak, tedy tak, že se rodiči vzhledem k jeho osobě zachovává výkon povinnosti a práva péče o dítě a osobního styku s dítětem.

Příklad

Sedmnáctiletá Alice porodila chlapečka Tomáše, otcovství nebylo určeno. Poručníky Tomáše byli jmenováni rodiče Alice, která s ním u rodičů bydlela, a takto se stali zákonnými zástupci dítěte. Alice však byla schopná se o dítě osobně starat. Proto každodenní péči o dítě, jeho krmení, přebalování apod. vykonávala sama. Jakmile dosáhla věku 18 let, stala se i zákonnou zástupkyní svého dítěte.

Poznámka

Právní úprava v zahraničí týkající se zejména nezletilých rodičů může být odlišná. Proto je možné, že pokud je jeden z rodičů z České republiky a druhý ze zahraničí, budou oba na své postavení opět nahlížet odlišně.

Soudní zásahy do rodičovské odpovědnosti

Vedle toho jsou u plně svéprávných rodičů možné **soudní zásahy** do rodičovské odpovědnosti či jejího výkonu. Jednotlivé druhy soudních zásahů se odlišují důvody (objektivní, subjektivní), intenzitou a také účelem. Toto odlišování je naprosto důvodné, neboť umožňuje zohlednit různé situace v rodině:

- a) **pozastavení výkonu** rodičovské odpovědnosti je upraveno ve vazbě na objektivní překážky na straně rodiče, resp. rodičů (§ 869 ObčZ);
- b) **omezení** rodičovské odpovědnosti nebo jejího výkonu je mírnějším a dílčím opatřením, které je vázáno na subjektivní problémy na straně rodiče, resp. rodičů dítěte (§ 870 ObčZ), použije se v situacích, kdy rodič nevykonává rodičovskou odpovědnost řádně;
- c) **zbavení** rodičovské odpovědnosti je výjimečným řešením situace dítěte v situaci, když jeho rodič zneužívá rodičovskou odpovědnost nebo její výkon anebo rodičovskou odpovědnost nebo její výkon závažným způsobem zanedbává (§ 871 odst. 1 ObčZ) anebo je zde vazba na trestnou činnost rodiče (§ 871 odst. 2 ObčZ).

Obsah rodičovské odpovědnosti

Obsahem rodičovské odpovědnosti jsou všechny povinnosti a všechna práva spočívající v:

- péči o dítě, zahrnující zejména péči o jeho zdraví, jeho tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj,
- v ochraně dítěte,
- v udržování osobního styku s dítětem,
- v zajišťování jeho výchovy a vzdělání,
- v určení místa jeho bydliště,
- v jeho zastupování a
- spravování jeho jmění.

Výše uvedené lze objasnit také tak, že rodičovská odpovědnost v sobě zahrnuje složku osobní (složku péče), složku majetkovou (péče o jmění dítěte) a složku zastupování (rodič je zákonným zástupcem dítěte).

Péče o dítě, jeho ochrana a výchova, osobní styk s dítětem

Nejdůležitější povinností a právem rodičů je zabezpečení vhodného místa pro život dítěte, starost o něj a jeho ochrana. Zákon demonstrativně přesněji vymezuje, co je třeba pod rodičovskou péčí podřadit. Jde zejména o péči o jeho zdraví, jeho tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj. **Pojem péče je tedy chápán širěji než jen osobní péče o dítě.** To v praxi velmi často působí obtíže, proto se tomu budeme dále věnovat.

Péči o dítě, jeho ochranu a výkon výchovy či dohled nad dítětem mohou rodiče svěřit jiné osobě. Prakticky jde o situace, kdy o dítě pečuje babička o prázdninách či vedoucí na stanovém táboře. Těmto osobám rodiče předávají osobní péči a pouze v rámci osobní péče i část výchovy, ochrany a dohledu nad dítětem. Nad rámec osobní péče péči o dítě v širším slova smyslu vykonávají i nadále rodiče. Péči v nejširším slova smyslu proto rozumíme rozhodování o dítěti. Rozhodování o lékařské péči, o způsobu vedení života jako například trávení volného času, o náboženském směřování dítěte apod. **Péče o zdraví dítěte a jeho vývoj náleží i rodiči, který o dítě osobně nepečuje (po rozvodu či v situaci, kdy je dítě svěřeno do pěstounské péče či ústavní výchovy).**

Osobní péči jako součást široké péče můžeme charakterizovat jako každodenní starání se o dítě a rozhodování v běžných záležitostech. Do osobní péče se dítě svěřuje po rozvodu rodičů. Česká právní úprava výslovně hovoří o péči výlučné (dítě je svěřeno do individuální péče jednoho z rodičů), péči střídavé a o péči společné. Střídavá péče je vnímána jako velký fenomén v rámci české společnosti a ta jí rozumí v podstatě jakousi „péči na půl“, respektive péči, kdy se rodiče v péči o dítě střídají v pravidelných intervalech (zpravidla jeden týden). Společná péče je podmíněna souhlasem obou rodičů a prakticky znamená, že není péče soudem ani prospěch jednoho z rodičů stanovena, respektive každodenní starání o dítě a rozhodování v běžných záležitostech je svěřeno bez časového vymezení oběma rodičům.

Pokud jeden z rodičů osobně pečuje o dítě, náleží druhému rodiči **právo osobního styku** s dítětem. Jen prostřednictvím osobního setkávání může rodič rozvíjet osobní vazbu a rodinný život s dítětem. Styk probíhá zejména na základě dohody rodičů, pokud se nejsou schopni dohodnout, rozhodne soud.

Příklad

Desetiletý Jan byl svěřen do péče matky po rozvodu, otcí byl stanoven styk každý druhý víkend v měsíci a středa v týdnu, kdy nemá víkendový styk. Ve dnech

péče matky náleží matce každodenní péče, tzn. příprava jídla, příprava do školy, realizace mimoškolních aktivit, to stejné náleží otci v době styku s dítětem. Pokud je třeba dítě přihlásit na osmileté gymnázium, změnit bydliště dítěte či souhlasit s operací kotníku po zranění z volejbalu, musí souhlasit oba rodiče, neboť tyto záležitosti náleží do péče o dítě v širším slova smyslu.

Poznámka

Právě chápání osobní péče o dítě je v různých státech různé. Česká společnost má velký problém v jakémsi pomyslném odlišování střídavé péče a situací, kdy je dítě svěřeno do péče jednoho z rodičů a druhý z rodičů má s dítětem stanoven tzv. široký styk. Reálně je v případě střídavé péče dítě v péči jednoho z rodičů např. 7 dní a v péči druhého z rodičů rovněž 7 dnů a v situaci, kdy je dítě svěřeno do péče jednoho z rodičů, u kterého je 8 dní a současně je druhému z rodičů stanoven styk na 6 dní, rozdíl minimální. Faktický rozdíl je pouze v nesmyslném užívání jiných pojmů, tj. střídavé péče a širokého styku z důvodu nekoncepční právní úpravy. Navíc v zahraničí mohou být obě tyto situace vnímány jako střídavá péče a z toho pak vznikají další možná nedorozumění.

V případě nemožnosti osobní péče rodičů o dítě se dítě svěří do osobní péče jiné osobě (svěřenectví, pěstounská péče, ústavní výchova). Těmto otázkám pak rovněž věnujeme samostatnou kapitolu. LZPS také zdůrazňuje rodičovskou péči v článku 32 odst. 4 tak, že děti mohou být od rodičů odloučeny proti jejich vůli jen na základě zákona a rozhodnutím soudu. Je třeba tím rozumět odloučení z osobní péče rodiče.

S pojmem osobní péče souvisí velmi úzce výchova dítěte, tedy výchovné působení rodičů na dítě. Zásadně výchovně působí na dítě rodič, který má současně dítě ve své osobní péči. Nicméně stejně výchovně může na dítě působit i rodič prostřednictvím osobního či jiného (telefonického) styku s dítětem, tedy i rodič, který dítě nemá svěřeno do osobní péče.

Pojem **ochrana dítěte** by neměl být zaměňován se sociálně-právní ochranou dětí, která reprezentuje veřejnoprávní prvek při zajišťování blaha dítěte. Rodiče jsou povinni poskytovat dítěti maximální ochranu před nepříznivými vlivy, ovšem vždy s vědomím výchovy k samostatnosti. Jde o ochrannou normu, která má zajistit individuální zájmy dítěte. Než bude dítě plně schopno odpovídajícím způsobem vyhodnocovat své chování, je povinností rodičů děti chránit a zabezpečit, aby nebyly vystaveny nebezpečí z důvodu své nezralosti.

Výchova dítěte úzce souvisí s jeho osobní péčí a ochranou. Znamená ovlivňování a vedení dítěte. Ve výchovném působení se velmi intenzivně odráží vliv požadavků společnosti. Na dítě lze například výchovně působit a být

příkladem při dodržování právních a morálních norem, pravidel soužití, ochrany životního prostředí, otázce mezilidských vztahů apod. V problematice rozvoje osobnosti člověka a jeho výchovy jsou kromě rodičů zastoupeni i pedagogičtí pracovníci – učitelé, vychovatelé, vedoucí zájmových kroužků, psychologové, trenéři. Výchovný proces je živnou půdou pro utváření předpokladů zdárného vývoje, který se projeví nejen v současnosti, ale především v budoucnosti. Výchova by měla směřovat především k otevřenosti, ke kritičnosti, samostatnosti a tvořivosti. Důležitá je při výchově emoční jistota, hodnotová stabilita, empatie a odpovědnost za vlastní jednání. U každého dítěte je nutno zvolit adekvátní výchovný prostředek či výchovný styl.

Zákon zdůrazňuje, že rodič má být příkladem svým dětem (§ 884 ObčZ). Nejde pouze o proklamaci morálního charakteru, ale normu, která může mít konkrétní právní následek. Pokud osobní život a chování rodiče jsou v rozporu s obecně uznávanými morálními normami, může to být důvodem pro různé zásahy do vztahů mezi rodiči a dětmi (např. omezení či zákaz styku takového rodiče s dítětem, může se to projevit při rozhodování o svěřeni dítěte do péče jednomu z rodičů, zbavení rodičovské odpovědnosti apod.).

Poznámka

Jak jsme objasnili v kapitole věnované mezinárodní rodině, výchova dítěte z mezinárodní rodiny může být ovlivněna řadou faktorů, jakými je např. náboženství jeho rodičů.

Povinnosti a práva vyplývající z rodičovské odpovědnosti jsou rodiče povinni **vykonávat v zájmu dítěte** (§ 875 odst. 1 ObčZ). Způsob výkonu těchto povinností a práv, tj. zejména řízení jednání dítěte, jeho výchova a péče, popř. výkon dohledu, je do značné míry závislý na věku dítěte, jeho rozumové vyspělosti, temperamentu apod. Oprávnění rodičů vynutit si určité chování dítěte, které zákon charakterizuje jako použití přiměřených výchovných prostředků, je závislé na věku dítěte a stupni jeho rozumového vývoje. Nicméně rodiče si musí být vědomi práva dítěte na zachování tělesné a duševní integrity. **Výchovné prostředky** pak lze použít jen v podobě a míře, která je přiměřená okolnostem, za nichž je nutné je použít. Výchovnými prostředky nemusí být jen negativní prostředky (sankce), výchovnými prostředky by se měly rozumět především prostředky aktivující a prevenční.

Poznámka

Příkladem sankcí mohou být opatření spočívající v zákazu navštěvovat určité kulturní, sportovní či společenské akce, zákaz navštěvovat určité typy zařízení, zákaz používání některých zařízení (telefon, televize, počítač), zákaz sledování

určitých programů nebo navštěvování webových stránek, zákaz styku s určitými osobami (zákaz styku s kamarády), omezení kapesného atd. Opatření motivační mohou být např. vázanost určité výhody na prospěch dítěte, pochvala dítěte, oceňování dítěte atd. V současné době se prosazuje výchovný směr, který za základní výchovný prostředek považuje nikoli zákazy, příkazy či odměny, ale rovný, partnerský přístup založený na komunikaci mezi rodiči a dětmi, uzavírání dohod a řešení konfliktů cestou naslouchání potřebám obou stran.

Zajištění vzdělání dítěte, určení místa bydliště

Tyto povinnosti a tato práva vyplývající z rodičovské odpovědnosti jsme zařadili do zvláštní kapitoly, protože jde o významné záležitosti dítěte, **na kterých se podle české právní úpravy rodiče musí dohodnout** (§ 877 ObčZ). Pokud se nedohodnou, rozhodne na návrh rodičů soud.

Rodiče mají povinnost a právo zajistit **vzdělání** svého dítěte. Zajišťování vzdělání lze chápat ve dvou rovinách. Jednak jako odpovědnost rodičů za to, že dítě skutečně absolvuje povinnou školní docházku, jednak jako podporu dítěte ve studiu, pomoc při učení a přispění při výběru vhodné školy, zvolení oboru, který dítěti bude vyhovovat, pro který má dítě předpoklady, schopnosti a nadání a bude tak schopné se ve zvoleném oboru v budoucnu pracovně uplatnit (§ 880 odst. 2 ObčZ).

Poznámka

V případě, že rodiče v České republice nezajistí plnění povinné školní docházky dítětem, mohou být postiženi jednak v oblasti sociálně-právní ochrany dětí [§ 6 písm. c) ZSPOD], a to tak, že rodičům i dítěti může orgán sociálně-právní ochrany uložit výchovné opatření dle § 12 a § 13 ZSPOD, jednak v rovině trestněprávní. Může jít o trestný čin ohrožování výchovy dítěte dle § 201 trestního zákoníku. Tento může být spáchán mimo jiné tím, že rodiče dítěti umožní vést zahálčivý nebo nemravný život, nebo ho k takovému životu svádí.

Místem bydliště nezletilého dítěte se rozumí místo, ve kterém se podle rozhodnutí rodičů nebo rozhodnutí soudu (výjimečně i jiných skutečností) dítě po určitou dobu zdržuje a je tam sociálně integrováno, to znamená, že tam má své rodinné a sociální vazby, zejména zde navštěvuje školské zařízení, kde má mimoškolní aktivity, kamarády, ošetřujícího lékaře apod. Dalo by se říci, že je v nejlepší zájmu dítěte, aby bydliště dítěte a s tím spojené sociální vazby dítěte byly určitou stabilní konstantou v životě dítěte. Dítě zásadně sdílí bydliště rodičů, v situaci, kdy rodiče společně nebydlí, buď určí dohodou bydliště dítěte u jednoho z rodičů, nebo tuto skutečnost určí soud. Na každé další změně bydliště jsou rodiče povinni se domluvit, jelikož jde

o záležitost pro dítě významnou. Žádný z rodičů není oprávněn jednostranně změnit místo bydliště dítěte, ani v případě, kdy má dítě svěřeno do péče.

Poznámka

U rodin, které mají mezinárodní rozměr, může být změna bydliště o to zásadnější, že jde o „přemístění“ dítěte do jiného státu. Pokud není k tomuto dán souhlas rodiče tam, kde je ho třeba, dochází k mezinárodnímu únosu dítěte, kterému věnujeme zvláštní kapitolu.

Zastupování dítěte

Rodiče zastupují dítě při právních jednáních, k nimž nemá dítě samo svéprávnost (§ 892 a násl. ObčZ). Pokud by dítě způsobilé bylo, vzhledem ke své rozumové a volní vyspělosti odpovídající jeho věku, jedná v právních vztazích samo (§ 31 ObčZ). Rodiče zastupují dítě společně, pokud se nedohodnou, rozhodne soud. Problematika zastoupení dítěte se může týkat jak osobních záležitostí dítěte (volba vzdělání, lékařský zákrok), tak majetkových záležitostí (zde jde o problematiku správy jmění dítěte). Zastoupení se může týkat právního jednání (kupní či darovací smlouvy – hmotněprávní zástupce) nebo soudního či správního řízení (například soudní řízení o svěřením dítěte do péče, správní řízení o přijetí ke vzdělávání v základní škole). Tomuto dělení poté odpovídá i dělení kolizního opatrovnictví.

Jak již bylo objasněno v předcházejících kapitolách, rodič nemůže dítě zastoupit, pokud **by mohlo dojít ke střetu zájmů** mezi ním a dítětem nebo mezi dětmi týchž rodičů. Je třeba znovu zdůraznit, že stačí možnost (potencialita) kolize zájmů, nemusí k ní fakticky dojít (§ 892, 943 ObčZ). V těchto případech zastupuje dítě kolizní opatrovník. Opatrovníka může jmenovat jen soud v řízení péče soudou o nezletilé [§ 466 písm. g) ZŘS]. Soud uvede v rozhodnutí o jmenování opatrovníka zejména, proč je opatrovník jmenován, zda a jak je omezena doba, po níž má funkci vykonávat a jaká jsou jeho práva a povinnosti (§ 945 ObčZ). Dříve než opatrovník přistoupí v zastoupení dítěte k právnímu jednání, ke kterému byl jmenován, zjistí stanovisko rodiče a je-li to možné i stanovisko dítěte (§ 946 ObčZ).

Péče rodičů o jmění dítěte

Rodiče mají povinnost a právo zastupovat dítě v majetkových záležitostech, zejména pečovat o jmění dítěte, a to s péčí řádného hospodáře (§ 896 ObčZ). Jelikož správa jmění dítěte může být záležitost komplikovaná, zákon stanoví předpoklad nutnosti vyžádat si souhlas soudu k právním jednáním, která rodiče za dítě činí. Výjimku z této povinnosti tvoří pouze běžné záležitosti a zá-

ležitosti zanedbatelné majetkové hodnoty. Zejména je třeba souhlas soudu k právním jednáním, kterými dítě nabývá nemovitou věc nebo s ní jinak nakládá nebo poskytuje či nabývá dar nebo dědictví apod. (§ 898 ObčZ). Vše, co rodiče nakládáním se jměním dítěte získají, nabývá do svého vlastnictví dítě bez ohledu na svůj věk. Jakmile dítě nabude plné svéprávnosti, jsou rodiče povinni mu jeho jmění, které spravovali, odevzdat.

Postavení dítěte ve vztahu rodič – dítě

Dítě je příjemcem a od určitého stupně vývoje i spolutvůrcem rodičovského rozhodování. V tomto postoji se projevuje trend respektujícího přístupu k dětem. Naučit se respektovat ostatní je možné pouze tak, že samo dítě a jeho osobnost je respektována. S rozvíjejícími se schopnostmi dítěte můžeme hovořit i o partnerském přístupu k dítěti, vždy ovšem s vědomím hranic, které stanoví rodiče. V žádném případě dítě není pouhým objektem výkonu rodičovské nadřazenosti. Hovoří se o postavení dítěte ve vztahu k rodičům jako o postavení slabšího subjektu, a to z důvodu věku, biologické a sociální nezralosti. Proto zákon stanoví základní hranice výkonu rodičovské odpovědnosti, a to tak, že co se týče osoby dítěte, vykonávají ji rodiče způsobem a v míře odpovídající **stupni vývoje dítěte** (§ 880 ObčZ).

Nejlepší zájem dítěte

Nejlepšímu zájmu dítěte už jsme se věnovali v kapitole věnované lidskoprávním východiskům. Zájem dítěte je **neurčitý pojem**, který je různě aplikován v různých kulturních, sociálních nebo náboženských podmínkách. Současně jde o základní zásadu ve věcech, které se týkají dítěte, jde o klíčovou zásadu pro výklad právních norem a jejich aplikaci. Nejlepší zájem dítěte náleží k základním právům dítěte upraveným v ÚPD. Není možné obecně říci, co je v zájmu dítěte, tento imperativ musí být v konkrétním případě vložena a odůvodněna. Nelze ani vytvořit univerzální souhrn kritérií nebo možných řešení určujících zájem dítěte pro konkrétní životní situace. Zájem dítěte může být v konfliktu se zájmy jiných subjektů (zejména rodičů). Zájem dítěte je nutné interpretovat jako zájem na jeho rozvoj, ochranu a participaci (slyšení dítěte). Nejlepší zájem dítěte je možné charakterizovat i jako pozitivní chápání současné situace dítětem, kdy osobní i rodinné poměry dítěte jsou v takovém stavu, že se může zdárně vyvíjet.

Z pohledu ochrany nejlepšího zájmu dítěte je možné říci, že účelem všech rozhodnutí rodičů jakož i všech státních intervencí je dosažení nej-

lepších možných výsledků pro rozvoj každého dítěte, přičemž je nezbytné brát v úvahu jedinečnost každého dítěte. Zajištění základních potřeb dítěte a jeho komfortu v konkrétní situaci je nezbytnou podmínkou zajištění jeho nejlepšího zájmu. Velkou výzvou je ovšem proces zjištění, jaká úprava rodinného života je v nelepším zájmu dítěte.

Rodičovská odpovědnost v mezinárodních souvislostech

Úvodem

Výše jsme poměrně rozsáhle objasnili chápání rodičovské odpovědnosti jako jednoho ze základních pilířů vztahů mezi rodiči a dětmi v našem právním prostředí. Jestliže jde o mezinárodní rodinu, je důležité si objasnit řadu otázek, které zahrnují především určení právní úpravy, která to, čím se vztahy mezi rodiči a dítětem řídí, určí, jakož i konkrétní instituty, které mohou při realizaci práv rodičů přicházet v úvahu.

Prameny právní úpravy

Jak jsme naznačili v kapitole věnované mezinárodnímu právu rodinnému, posouzení právem upravených otázek u rodiny s mezinárodním prvkem vždy vyžaduje určení soudů, které se mohou těmito otázkami zabývat (**mezinárodní příslušnost**) a určení práva, kterým se budou soudy zabývající se těmito otázkami řídit (**rozhodné právo**). Současně bylo v této kapitole zdůrazněno, že podstatné jsou vždy prameny, které k určení mezinárodně příslušného soudu a určení rozhodného práva budeme používat.

Mezinárodní příslušností ve věcech rodičovské odpovědnosti jsme se zabývali v kapitole věnované mezinárodní příslušnosti,²⁰¹ nyní se proto budeme soustředit pouze na rozhodné právo.

Poznámka

Již výše jsme naznačili, že u těchto otázek je určení rozhodného práva z důvodu odlišnosti jednotlivých národních úprav mimořádně důležité. Může se i stát, že se v rámci rozhodného práva objeví instituty rodičovské odpovědnosti, které jsou našemu právnímu řádu zcela neznámé a pro osoby, kterých se to týká, bude velmi důležité nejprve si objasnit, co se pod těmito instituty vůbec skrývá.

²⁰¹ Viz kapitolu Mezinárodní příslušnost orgánů k mezinárodněprávní ochraně dětí.

Příklad

Typickým příkladem může být právě naše střídavá péče, která byla objasněna výše. Její pojetí je odlišné od pojetí *joint custody* v americkém právu. Zatímco česká střídavá péče znamená toliko vymezení podílu na osobní péči o dítě, oběma rodičům jinak zůstávají zachována ostatní práva a zachovány ostatní povinnosti vyplývající z rodičovské odpovědnosti, v americkém právu je třeba odlišovat, zda se jedná o střídavou péči ve smyslu fyzického podílu na péči nebo toliko o právní střídavou péči, kdy mají oba rodiče zachována rozhodovací oprávnění.

Pramenem určujícím rozhodné právo ve věcech rodičovské odpovědnosti je HaÚoD, neboť nařízení Brusel IIa rozhodné právo neupravuje. Pokud má ale Česká republika sjednání dvoustrannou mezinárodní smlouvu, která upravuje otázky rodičovské odpovědnosti, použije se tato dvoustranná úmluva. Jedinou výjimkou je smlouva o právní pomoci s Polskem, k níž Česká republika deklarovala přednost HaÚoD svým prohlášením ze dne 18. 5. 2011.

Rozhodné právo ve věcech rodičovské odpovědnosti

HaÚoD upravuje rozhodné právo ve svých člancích 15 a násl. Použití práva, na které tyto právní normy odkazují, může být odmítnuto pouze tehdy, když by použití bylo zjevně v rozporu s veřejným pořádkem, s ohledem na nejlepší zájmy dítěte.

Obecně platí, že soud, který má ve věci mezinárodní příslušnost, použije také své hmotné právo. Vymezení rozhodného práva je tedy založeno na určovateli *lex fori*, tj. právo místa sudiště. Současně však HaÚoD (článek 15) umožňuje, aby bylo použito i jiné právo, případně umožňuje k tomuto jinému právu přihlídnout, pokud má k právu tohoto státu daná situace podstatný vztah.

Poznámka

Taková právní úprava maximálně směřuje k ochraně dítěte. Dítě může mít např. majetek v jiném státu, než kde probíhá řízení a použití práva státu, kde se nachází majetek, může být právě vhodné z důvodu ochrany tohoto majetku.

Pokud neprobíhá ve věci rodičovské odpovědnosti řízení u soudu nebo v případě, že to právo příslušného státu umožňuje, u jiného orgánu, určí se rozhodné právo podle čl. 16 a násl. HaÚoD. Přiznání nebo zánik rodičovské odpovědnosti ze zákona, bez zásahu soudního nebo jiného k tomu oprávně-

ného orgánu, se řídí státem obvyklého bydliště dítěte.²⁰² Pokud připouští národní právo, aby k přiznání nebo zániku rodičovské odpovědnosti došlo dohodou nebo jednostranným právním jednáním bez zásahu soudního nebo správního orgánu, řídí se toto přiznání nebo zánik právem státu, kde mělo dítě obvyklé bydliště v době, kdy právní jednání nabylo účinnosti. Pro to, aby bylo dítě chráněno v případě změny obvyklého bydliště, platí podle HaÚoD, že opatření, která byla přijata ve státě, kde mělo dítě dříve obvyklé bydliště, přetrvávají, ale řídí se od změny bydliště právním řádem nového státu. Pokud se dítě přestěhuje, zůstává rodičovská odpovědnost podle původního práva samozřejmě zachována, jestliže však některá osoba rodičovskou odpovědnost ještě neměla, řídí se přiznání rodičovské odpovědnosti právem státu, kde má dítě nové bydliště.

Příklad

Sergej se narodil Oksaně ve Slovinsku. Vznik rodičovské odpovědnosti Oksany se řídí slovinským právem. Oksana se následně přestěhovala do České republiky, na její rodičovské odpovědnosti to nic nezměnilo. V Praze pak Oksana souhlasně prohlásila s Petrem, že je Petr otcem Sergeje. Vznik rodičovské odpovědnosti Petra se řídí českým právem.

Výkon rodičovské odpovědnosti se řídí právem státu obvyklého bydliště dítěte. Pokud se obvyklé bydliště změní, řídí se právem státu nového obvyklého bydliště.

Příklad

Lucie a Tomáš žili společně v Brně i se svým synem Kvídem. V roce 2014 se přestěhovali pracovně do Londýna, kde se v roce 2018 rozhodli upravit některé otázky výkonu rodičovské odpovědnosti dohodou. Tato dohoda se bude řídit britským právem, neboť jde o právo obvyklého bydliště dítěte.

Velmi důležitým je článek 19 HaÚoD, neboť ten se zabývá možným konfliktem mezi právními řády v případě platnosti právního jednání, které bylo učiněno za dítě zákonným zástupcem. Z důvodu jistoty je stanoveno, že platnost takového právního jednání není možné zpochybnit jen z důvodu, že osoba, která jednala jako zákonný zástupce podle práva státu, ve kterém bylo právní jednání učiněno, by nebyla zákonným podle rozhodného práva. Pokud však osoba, která jednala jako zákonný zástupce, věděla, že se rodičovská odpovědnost řídí právem jiného státu, pak se tato ochrana neuplatní.

²⁰² K tomuto pojmu viz kapitolu Obvyklé bydliště dítěte.

KAPITOLA II. URČOVÁNÍ A POPÍRÁNÍ RODIČOVSTVÍ V MEZINÁRODNÍM KONTEXTU²⁰³

Úvod (vymezení základních pojmů)

Otázky určování a popírání rodičovství úzce souvisí s problematikou příbuzenství. Příbuzenství je rovněž upraveno právní úpravou, a to jako vztah osob založený na pokrevním poutu, nebo vzniklý osvojením. Příbuzenství má v právní oblasti význam nejen v právu rodinném, ale také v právu dědicím, v jehož případě je možné zjednodušeně říci, že ze zákona dědí po zůstaviteli především osoby jemu příbuzné.

Poznámka

V rámci příbuzenství pak dále rozlišujeme linie a stupně. Linie se dělí na linii přímou a pobočnou, tj. v rámci linie přímé pochází jedna osoba od druhé, v pobočné linii mají osoby společného předka. Stupeň příbuzenství se určuje podle počtu zrození. Proto rodič a jeho dítě jsou příbuzní v linii přímé v prvním stupni, prarodič a vnuk v linii přímé ve druhém stupni, naproti tomu sourozenci jsou příbuzní v linii pobočné ve druhém stupni apod.

Jestliže právo počítá s příbuzenstvím jako s právní kategorií, je třeba také vymežit, kdo se z hlediska práva za příbuzného považuje. Určení toho, kdo je rodičem dítěte, se v historii postupně posouvalo z různých společenských pravidel do stále podrobnější právní úpravy. Přesto je třeba podotknout, že se mnohdy setkáváme se situacemi, že jsou tzv. právním rodičem fakticky jiné osoby, než které dítě zplodily, nebo z jejich genetického materiálu dítě pochází. Právě v těchto případech hovoříme o různých dimenzích rodičovství, které je třeba v rámci úvodu této kapitoly objasnit.

Formy rodičovství

Rodičovství, které vyplývá z právní úpravy, označujeme jako **rodičovství právní**. Právní rodič je nositelem práv a povinností, jež právo rodiči přiznává. Neboli je možné vymežit, že tam, kde právní úprava používá pojem rodič, myslí tím právě rodiče právního.

²⁰³ Tato kapitola vznikla rovněž jako výsledek projektu Grantové agentury České republiky s názvem Efektivita nástrojů řešení rodičovských konfliktů č. GAČR 18-238155.

Příklad

Hana, která je vdaná za Marka, souložila s Karlem a přitom otěhotněla. Protože se dítě narodilo v manželství, je právním otcem dítěte Marek (k tomu ještě i viz níže). Marek je proto i nositelem rodičovské odpovědnosti a vyživovací povinnosti k dítěti, ačkoli není jeho biologickým otcem.

Rodičovství, které vyplývá z fakticity biologického, respektive genetického původu dítěte, označujeme jako **rodičovství biologické, respektive genetické**. V současné době je přitom třeba tyto dvě formy již odlišovat, protože v důsledku možnosti umělého oplodnění s využitím gamety (pohlavní buňky) jiné osoby je možné, že bude žena A tou, která dítě porodí, tj. jeho biologickou matkou a žena B tou, která poskytne své vajíčko, tj. matkou genetickou.

Rodičovství, které je dáno fakticitou soužití s dítětem a vznikem vazeb, které jsou pro vztah mezi rodičem a dítětem typické, pak označujeme jako **rodičovství sociální**.

Ideálním stavem pro každé dítě je, pokud se všechny typy rodičovství, tak, jak jsou výše vymezeny, kumulují v případě každého z jeho rodičů vždy v jedné osobě. Ne vždy tomu však tak bývá, a pak je třeba řešit případné střety, k nimž mezi jednotlivými osobami majícími k dítěti vztah z jednotlivých druhů rodičovství dochází. V rámci této kapitoly objasníme, jak se na celou problematiku dívá český právní řád a jaké jsou možné postupy, pokud je situace v rodině spojena také s mezinárodním prvkem.

Národní právní úprava určování a popírání rodičovství

Prameny právní úpravy

Určování a popírání rodičovství je záležitostí rodinného práva, a proto je v současné době upraveno v ObčZ. Velký význam v této oblasti však hraje také normy obsažené v mezinárodních úmluvách, kterými je ČR vázána. Především je třeba upozornit na **právo dítěte znát svůj původ**, které je zakotveno v čl. 7 ÚPD.

Poznámka

Právo dítěte znát svůj původ ale není absolutní. Samotný článek 7 ÚPD vymezuje, že: „každé dítě je registrováno ihned po narození a má od narození právo na jméno, právo na státní příslušnost, a pokud to je možné, právo znát své rodiče a právo na jejich péči“. Je proto potřeba se na otázky určování mateřství a otcovství při řešení rodičovských konfliktů a ochrany zájmu dítěte dívat vždy tak, že i právo dí-

těte znát svůj původ má své limity. Česká republika např. umožňuje, aby bylo dítě počato umělým oplodněním s využitím gamety anonymního dárcе. V takovém případě není možné zjistit, kdo je genetickým rodičem dítěte.

Vedle práva dítěte znát svůj původ má význam také právo na respektování rodinného a soukromého života podle čl. 8 EÚLP. Z tohoto důvodu se proto k otázkám určování a popírání rodičovství vyjadřuje velmi často také ESLP a věnovali jsme se jí v kapitole zaměřené na postavení dítěte v rozhodnutích ESLP.

Poznámka

Je však důležité připomenout, že každý případ řešený u ESLP vychází z individuálních okolností a ESLP v oblastech určování a popírání rodičovství respektuje národní právní úpravu jednotlivých států. V praxi se proto někdy objevuje, že se např. biologický rodič, který není právním rodičem, odkazuje na závěry rozhodnutí ESLP a chce z důvodu konkrétního rozhodnutí zvrátit důsledky národní české právní úpravy. Tak jednoduchá situace není a bez posouzení konkrétních okolností každého případu nemůže pouhé odkazování se na judikaturu ESLP fungovat.

Právní úpravu určování a popírání rodičovství v ObčZ pak doplňují i normy procesní povahy, tj. normy, které upravují řízení o určování a popírání rodičovství. Ty jsou obsaženy v ZŘS. Řízení o určování a popírání rodičovství vedou soudy v režimu tzv. nesporného soudnictví, to především znamená, že odpovědnost za zjištění odpovídajících skutečností nesou primárně soudy a nikoli účastníci. Základním pravidlům těchto řízení věnujeme samostatnou subkapitolu.²⁰⁴

Od právní úpravy určování a popírání rodičovství v ObčZ je třeba odlišit právní úpravu zápisu rodičů do knihy narození, která je obsažena v MatrZ. **Matriční knihy a matriční doklady** jsou veřejnými listinami, a má se tedy za to, že údaje v nich jsou pravdivé. Jakékoli údaje o rodičovství do nich zapisované jsou však pouze odrazem odpovídajících norem v ObčZ a případných soudních rozhodnutí vydaných v řízeních o určení nebo popření rodičovství. Zápisy do matričních knih jsou proto vždy pouze tzv. deklaratorní, tj. potvrzující povahy, a v jejich důsledku nemůže právní rodičovství ani vzniknout, ani být popřeno. O tom, jak právní rodičovství vzniká a může dojít k jeho popření, bude pojednáno dále.²⁰⁵

²⁰⁴ K tomu viz subkapitolu Určení otcovství a Popření otcovství.

²⁰⁵ K tomu viz subkapitolu Mateřství a subkapitolu Otcovství.

Poznámka

Proto není správné používat při snaze o změny v právním rodičovství spojení, jako je „vymazat někoho z rodného listu“ či např. předpokládat, že protože je někdo „zapsán v matrice či v rodném listu“, tak je již nezpochybnitelným právním rodičem dítěte.

Mateřství

Historicky nebyly o tom, kdo je matkou dítěte, žádné pochybnosti. Matkou dítěte byla žena, která dítě porodila, proto se i v starověkém Římě užívala zásada, podle které je matka dítěte vždy jistá (*mater semper certa est*). S rozvojem medicíny, která umožňuje, aby bylo prostřednictvím umělého oplodnění ženě implantováno embryo vzniklé z gamety jiné ženy, vznikla i potřeba postavit najisto, kdo je matkou dítěte. ČR se přitom rozhodla zachovat historické kořeny tohoto institutu a i podle aktuální právní úpravy je **matkou dítěte vždy žena, která dítě porodila**, a to bez ohledu na to, z čí gamety bylo dítě počato. Zahraniční právní úpravy mateřství však mohou být odlišné a spojoval mateřství až s určitým aktem ženy, která dítě porodila.

Příklad

Takovou právní úpravu má třeba Francie, která pro právní mateřství vyžaduje ještě i akt, kterým matka své mateřství uzná.

Ačkoli to vypadá nepravděpodobně, v praxi je možné se setkat se situacemi, kdy není zřejmé, kdo je matkou dítěte. V některých případech je totožnost matky utajena v souladu s právní úpravou, pak hovoříme o tzv. **utajených porodech, respektive porodech s utajenou totožností matky**. Takový postup je možný podle zákona o zdravotních službách, pokud rodí žena, která není provdána a chce, aby se nikdo nedozvěděl o tom, jaká je její totožnost. Podmínkou takového postupu je, že nechce o dítě pečovat a toto také výslovně prohlásí. Údaje o takové ženě se pak vedou odděleně a do zdravotnické dokumentace je možné nahlédnout jen na základě soudního rozhodnutí.

Poznámka

K utajeným porodům však musíme poznamenat, že se jedná o institut v praxi spíše nefunkční, neboť dítě získává příjmení matky a matku je také někdy třeba najít i z jiných důvodů (získání jejího souhlasu s osvojením nebo i určování otcovství k dítěti).

Kromě utajených porodů rozeznáváme také **tzv. anonymní porody**, které již v souladu s právem nejsou. Při nich není vůbec zřejmé, kdo je matkou dítěte, tj. ženou, která dítě porodila, neboť ta se k porodu „nepřihlásí“ a dítě např. pohodí v parku. Na takové dítě se hledí jako na nalezenec a je mu jmenován poručník.

Poznámka

Pro to, aby děti nebyly zanechávány v parku, byly zřízeny tzv. babyboxy. Odložení dítěte do babyboxu není v souladu s právní úpravou, účelem babyboxů má však být snaha o záchranu života dítěte, neboť je v tomto zařízení odpovídající prostředí pro dítě a zejména je zajištěno, aby se o dítě někdo postaral.

Zvláštním druhem mateřství je také tzv. **náhradní neboli surrogátní mateřství**. V rámci českého právního řádu není nijak zvláště upraveno, v ObčZ je toliko zmíněno, že je v případě náhradního mateřství možné osvojení i mezi osobami příbuznými v přímé linii a mezi sourozenci. Podstatou náhradního mateřství je to, že dítě porodí pro ženu, která po dítěti touží (tzv. matka objednatelka), jiná žena, tzv. náhradní matka. Protože pro náhradní mateřství neexistují žádná konkrétní pravidla, platí i v tomto případě, že matkou dítěte je žena, která dítě porodila. Jedinou možností, jak se může matka objednatelka stát posléze právní matkou dítěte, je, pokud dítě osvojí.

Příklad

Alena ve věku 22 let zjistí, že nemůže mít dítě, protože není schopná jej ze zdravotních důvodů donosit. Proto se domluví se svou matkou Ivanou, které je 45 let, že ta podstoupí umělé oplodnění, při kterém jí bude do dělohy vloženo embryo získané spojením gamety a jejího muže Tomáše. Ivana následně porodí dítě, jehož je geneticky babičkou, ale právně se stává jeho matkou a je jí do té doby, než Alena toto dítě osvojí.

Poznámka

Náhradní mateřství je velmi komplikovaná záležitost. Může být realizováno buď s využitím pohlavních buněk objednatelského páru, nebo s využitím gamety náhradní matky, jakož i s využitím gamet anonymních dárců. Za náhradní mateřství a předání dítěte k osvojení není možné žádat žádnou úplatu, v praxi se náhradním matkám ze strany objednatelského páru často nahrazují náklady spojené s těhotenstvím a porodem. V České republice neexistuje právo na vydání dítěte, které náhradní matka porodila. V zahraničí může být právní úprava náhradního mateřství jiná, velmi benevolentním státem v této oblasti je Kalifornie, kde je např. možné, aby si sjednaly smlouvu o náhradním mateřství i homosexuální páry.

Otcovství

Úvodem

Na rozdíl od mateřství se u otcovství vždy pochybnosti o správnosti jeho určení objevovaly. Pokud jsme výše odkazovali na to, že matka byla vždy jistá, tak o tci naopak platilo, že ten byl nejistý (...*pater semper incertus*). Postupem doby si právní úprava vytvořila určitý systém, jak otcovství určit. Tento systém je v ČR založen na **tzv. vyvratitelných domněnkách**, tj. na právních instrumentech, jejichž prostřednictvím právní úprava předpokládá, kdo je otcem dítěte. Tento její předpoklad je pak možné za zákonem stanovených podmínek vyvrátit. V souvislosti s právní úpravou otcovství se proto hovoří o **domněnkách otcovství a při jejich vyvracení se užívá pojem popření otcovství**.

Současná česká právní úprava obsahuje dvě „hlavní“ domněnky otcovství a jednu specifickou pro situace, kdy bylo dítě počato umělým oplodněním. Pokud se nepodaří určit otcovství prostřednictvím těchto domněnek, může být otcovství určeno soudním rozhodnutím. Celý systém právní úpravy určování otcovství je možné vysvětlit následovně:

Určení otcovství

První domněnka otcovství nastupuje, pokud se dítě narodí za trvání manželství nebo do 300 dnů od jeho zániku. Podle této se za otce dítěte považuje manžel matky.

Poznámka

Česká právní úprava je v tomto ohledu poněkud zvláštní, když za dítě manžela považuje i dítě, které se narodí do 300 dnů od zániku manželství, a to i v případě, že zaniklo rozvodem. Přitom předpokladem rozvodu manželství je to, že manželé spolu nežijí.

Pokud se žena, které se narodí dítě do 300 dnů od zániku manželství, znovu provdá, považuje se za otce dítěte manžel pozdější. Pokud vdaná žena čeká dítě s jiným mužem než se svým manželem a z jakýchkoli důvodů tohoto muže nepojme za manžela a dítě se narodí v době od zahájení řízení o rozvod manželství nebo jeho prohlášení za neplatné do 300 dnů od zániku manželství, je možné otcovství manžela popřít a určit současně otcovství muže, jehož dítě se narodilo, zvláštním postupem podle § 777 ObčZ. Jde o určité „dvojité souhlasné prohlášení“, při kterém nejprve matka a její bývalý manžel prohlásí, že dítě není bývalého manžela (lze to učinit vždy až po rozvodu nebo o prohlášení manželství za

neplatné), a dále matka a muž, který se považuje za otce, souhlasně prohlásí, že tento muž je otcem dítěte.

V případě, že se narodí dítě matce neprovdané, které bylo počato umělým oplodněním, je podle tzv. **jeden a půlté domněnky otcovství** muž, který dal s umělým oplodněním souhlas. Je nepodstatné, zda bylo při umělém oplodnění použito sperma tohoto muže nebo sperma jiné osoby.

Pokud není otcovství určeno ve prospěch manžela matky, ani ve prospěch osoby, která dala souhlas s umělým oplodněním, může být určeno podle **druhé domněnky, jejíž podstatou je souhlasné prohlášení matky dítěte a muže, který se za otce považuje**. Toto prohlášení je možné učinit před matričním úřadem, pokud jsou oba prohlašující zletilí, a také před soudem, kde omezení zletilosti neplatí.

Poznámka

Česká právní úprava nevyžaduje v okamžiku souhlasného prohlášení zkoumání toho, zda muž, který souhlasně prohlášení činí, je skutečným biologickým původcem dítěte. Ani úředník matričního úřadu, ani odpovídající zaměstnanec soudu nejsou oprávněni zkoumat, zda je např. mezi tím, kdo otcovství prohlašuje, a dítětem odpovídající věkový rozdíl, či např. stejný etnický původ. Některé zahraniční právní úpravy např. vyžadují, aby byl k souhlasnému prohlášení matky a muže, který se považuje za otce dítěte, doložen znalecký posudek z oblasti genetiky, takový požadavek však naše právní úprava nevyžaduje.

Pokud se nepodaří otcovství určit postupy výše uvedenými, může se matka dítěte, dítě nebo muž, který se považuje za otce dítěte, obrátit na soud, aby otcovství určil svým rozhodnutím. V rámci řízení o určení otcovství obsahuje právní úprava tzv. třetí domněnku, podle které se má za to, že otcem dítěte je muž, který souložil s matkou dítěte v zákonem stanovené době. Z praktického hlediska se však soudy dnes již prakticky téměř ve všech případech uchylují k tomu, že provádí znalecké dokazování z oblasti genetiky, neboť tyto znalecké posudky jsou schopny určit otcovství s téměř s 100% jistotou. Právní skutečností, kterou je otcovství určeno, tak na rozdíl od předcházejících případů není domněnka, ale soudní rozhodnutí jako autoritativní akt soudu, a proto také otcovství takto určené již není možné popřít.

Poznámka

Jako určitou perličku pak můžeme uvést z praxe i situace, kdy genetické testy prokázaly, že dítě je skutečně genetickým potomkem muže, který měl být v řízení určen otcem, ale nepodařilo se prokázat akt soulože. Soudy jsou pak postaveny před určité dilema související s právem dítěte znát svůj původ a právem muže, z je-

hož genetického materiálu bylo dítě zplozeno, na ochranu jeho soukromí a rodinného života. Přístup k těmto situacím nelze paušalizovat. Pokud se v řízení např. podařilo prokázat, že matka dítěte a muž, kterým měl být určen otcem, mezi sebou měli určitou formu sexuálního kontaktu, byť ne soulože, soud tohoto muže otcem dítěte určil. Naproti tomu, pokud bylo použito pět let po poskytnutí souhlasu s umělým oplodněním zmrazené sperma tohoto muže k umělému oplodnění, k němuž souhlas neposkytl, soud návrh zamítl, i když geneticky se o jeho dítě jednalo, s odůvodněním, že tento muž se na svém otcovství fakticky nijak nepodílel, a proto jej soud nepovažoval za souladné s jeho právy.

Popření otcovství

Jak bylo výše objasněno, systém domněnek vychází jen z určitého předpokladu souladu této domněnky se skutečným biologickým stavem. Pokud domněnka dopadne na toho, kdo biologickým původcem (případně tím, kdo dal souhlas s umělým oplodněním) není, je možné dosáhnout nápravy tohoto stavu popřením otcovství. Celý systém právní úpravy je založen na existenci **tzv. popěrných lhůt** a také přesném vymezení osob, které se jej mohou domáhat. **Vždy je to pouze matka dítěte a právní otec dítěte.**

Otcovství určené podle první domněnky může popírat matka dítěte, a to do šesti měsíců od narození dítěte, a manžel matky, který má své popěrné právo omezené subjektivní lhůtou v délce šesti měsíců (běžící od okamžiku, kdy se o tom, že není otcem dítěte, dozvěděl) a lhůtou objektivní v délce šesti let běžící od narození dítěte. Uplynutí ani jedné z lhůt nelze překročit.

Příklad

Proto pokud se nezletilé dítě narodilo 1. 4. 2014 a otec se o tom, že není otcem, dozvěděl dne 3. 2. 2020, má pro podání návrhu na popření otcovství prostor pouze do 1. 4. 2020, kdy bude nezletilému šest let. I když by jinak měl šest měsíců od okamžiku, kdy se o této skutečnosti dozvěděl, subjektivní lhůta nemůže překročit lhůtu objektivní.

Ve výjimečných případech je možné otcovství popřít i po uplynutí popěrných lhůt. Otec i matka dítěte mohou podat návrh na popření po uplynutí lhůty, ale musí být v řízení prokázáno, že zájem dítěte a veřejný pořádek vyžadují, aby bylo zmeškání popěrné lhůty prominuto. Pokud bylo otcovství určeno souhlasným prohlášením rodičů, může o popření otcovství po uplynutí popěrné lhůty rozhodnout i soud v řízení zahájeném bez návrhu, pokud takový postup vyžaduje zájem dítěte a ochrana lidských práv.

Velkým problémem naší právní úpravy je absence jakékoli ochrany tzv. putativního otce, tj. muže, který se považuje za otce dítěte, ale domněnka otcovství „na něj nedopadla“ a důsledku její aplikace byl právním otcem dítěte určen jiný muž. Putativní otec nemůže podat návrh na popření otcovství právního otce dítěte. Jeho práva se postupně v české rozhodovací praxi začínají zohledňovat, prozatím alespoň v podobě práva na styk s dítětem, které mu může být za zákonem stanovených okolností přiznáno.

Určování a popírání rodičovství v mezinárodním kontextu

Úvod

S problematikou určování a popírání rodičovství se lze setkat rovněž v kontextu mezinárodního práva. Jedná se o situace, kdy mezi účastníky takového rodinně-právního vztahu existuje nějaký mezinárodní prvek. Ten může spočívat například v cizím státním občanství účastníka řízení nebo v obvyklém bydlišti některého z účastníků, které se nachází v zahraničí.

V řízení o určení nebo popření rodičovství s mezinárodním prvkem je stejně jako ve výše uvedených otázkách třeba zabývat se následujícími otázkami:

1. Orgány kterého z dotčených států jsou oprávněny rozhodovat o určování nebo popírání rodičovství k dítěti (tj. orgány kterého státu mají **mezinárodní příslušnost**)?
2. Podle práva kterého z dotčených států bude věc posuzována (tj. jaké je **rozhodné právo**)?

Tyto otázky je třeba posuzovat odděleně. V praxi tak může nezřídka nastat situace, v níž mezinárodně příslušný orgán pro určení nebo popření rodičovství bude muset rozhodovat podle cizího práva.

Příklad

Zuzana byla na stáži v Německu a během svého pobytu se seznámila s Helmutem, se kterým po krátké známosti počala dítě. Vztah partnerů skončil po pár měsících a paní Zuzana se vrátila do České republiky, kde také porodila. Helmut zůstal v Německu. Jelikož Zuzana nebyla vdaná, do rodného listu dítěte byla zapsána pouze ona, jméno otce uvedeno nebylo. Aby mohl být do rodného listu zapsán i otec dítěte, který však o toto určení nemá zájem, bude třeba, aby jeho otcovství bylo určeno rozhodnutím soudu. Vzhledem k tomu, že Helmut je německým státním příslušníkem s bydlištěm v Německu, existuje zde relevantní mezinárodní prvek. Nejprve proto bude nezbytné zjišťovat, zda je dána pravomoc českých soudů

k rozhodování o určení otcovství Helmuta. Dále bude třeba zjistit, zda může český soud v daném případě aplikovat české právo, nebo zda bude nutné postupovat podle práva německého.

Prameny právní úpravy

Je třeba upozornit také na to, že v rámci Evropské unie neexistuje žádný předpis, který by se uvedenou problematikou zabýval. Otázky určení nebo popření otcovství jsou výslovně vyloučeny z působnosti nařízení Brusel IIa. Není proto rozdíl mezi členskými státy Evropské unie a třetími zeměmi, ale mezi zeměmi, se kterými Česká republika uzavřela dvoustrannou smlouvu o mezinárodní právní pomoci v oblasti civilní, která upravuje otázky určování a popírání rodičovství, a mezi zeměmi, s nimiž taková smlouva nebo právní úprava chybí. Rovněž neexistuje žádná mnohostranná mezinárodní smlouva, která by upravovala podmínky určování pravomoci a rozhodného práva ve věcech určování a popírání rodičovství.²⁰⁶

Lze tedy shrnout, že pramenem právní úpravy určování a popírání může být:

- **smlouva** mezi Českou republikou a druhou dotčenou zemí o **mezinárodní právní pomoci v oblasti civilní**, která obsahuje podmínky pro určení mezinárodní pravomoci a rozhodného práva,
- **ZMPS**, pokud nebyla uzavřena smlouva podle předchozího bodu.

Příklad

Smlouva mezi Československou socialistickou republikou a Vietnamskou socialistickou republikou o právní pomoci ve věcech občanských a trestních (publikovaná v č. 98/1984 Sb.) v článku 22 stanoví, že: „(1) Uznání, popření nebo zjištění otcovství se řídí právním řádem smluvní strany, jejímž občanem bylo dítě v době narození. (2) Pokud jde o formu uznání otcovství, postačí, je-li vyhověno právnímu řádu smluvní strany, na jejímž území k uznání otcovství dochází. (3) Právní vztahy mezi rodiči a dětmi se řídí právním řádem smluvní strany, jejímž je dítě občanem. (4) Jak justiční orgány smluvní strany, jejímž občanem je dítě, tak justiční orgány smluvní strany, na jejímž území má bydliště, jsou příslušné k rozhodování o vztazích uvedených v předchozích odstavcích tohoto článku.”

Pokud by bylo třeba rozhodovat o určení nebo popření rodičovství ve vztahu k Vietnamské socialistické republice, bylo by tedy nezbytné aplikovat výše uvedenou dvoustrannou smlouvu o mezinárodní právní pomoci.

²⁰⁶ K obecné charakteristice mezinárodního rodinného práva a systematice jeho pramenů viz kapitola Rodičovská odpovědnost v mezinárodním kontextu.

Příklad

Mezi Českou republikou a Spojeným královstvím byla rovněž uzavřena dvoustranná smlouva o mezinárodní právní pomoci – Smlouva mezi republikou Československou a Spojeným Královstvím Velké Británie a Irska o právní pomoci ve věcech občanských (publikovaná v č. 70/1926 Sb. z. a n., ve znění č. 152/1938 Sb. z. a n., č. 18/1980 Sb.), která však pravidla pro určování a popírání rodičovství neobsahuje. Pokud by tedy bylo rozhodováno o určení nebo popření rodičovství ve vztahu ke Spojenému království, bylo by třeba postupovat v souladu se ZMPS.

Příslušnost a rozhodné právo ve věcech určování a popírání rodičovství podle dvoustranné smlouvy o mezinárodní právní pomoci

Příslušnost

Mezinárodní příslušnosti v otázkách určování a popírání rodičovství jsme se věnovali v kapitole zaměřené na mezinárodní příslušnost. Jak již bylo uvedeno výše, Česká republika je vázána dvoustrannými smlouvami o mezinárodní právní pomoci, které uzavřela s dalšími státy, a některé z těchto smluv mohou obsahovat pravidla pro určování a popírání rodičovství. Pokud taková smlouva existuje, je třeba bez dalšího postupovat v souladu s pravidly, která zakotvuje. V těchto smlouvách se **příslušnost** často odvíjí od **státního občanství dítěte** (např. Smlouva mezi Českou republikou a Republikou Uzbekistán o právní pomoci a právních vztazích v občanských a trestních věcech²⁰⁷), lze se však setkat i s dalšími rozhodujícími kritérii, jako například **společné bydliště účastníků** (např. Smlouva mezi Československou socialistickou republikou a Mongolskou lidovou republikou o poskytování právní pomoci a o právních vztazích v občanských, rodinných a trestních věcech²⁰⁸), aj.

Rozhodné právo

Tyto dvoustranné smlouvy rovněž upravují **rozhodné právo**, tedy právo, podle kterého bude věc posuzována. I otázka rozhodného práva se zpravidla odvíjí od **státní příslušnosti dítěte**, nicméně právní úprava dvoustranných

²⁰⁷ Smlouva mezi Českou republikou a Republikou Uzbekistán o právní pomoci a právních vztazích v občanských a trestních věcech (publikovaná v č. 133/2003 Sb. m. s.).

²⁰⁸ Smlouva mezi Československou socialistickou republikou a Mongolskou lidovou republikou o poskytování právní pomoci a o právních vztazích v občanských, rodinných a trestních věcech (publikovaná v č. 106/1978 Sb.).

smluv o mezinárodní právní pomoci je různá a rozhodné skutečnosti určující použitelné právo se v jednotlivých smlouvách mohou lišit.

Příklad

Podle článku 32 Smlouvy mezi Českou republikou a Republikou Uzbekistán o právní pomoci a právních vztazích v občanských a trestních věcech se: „(1) Právní vztahy mezi rodiči a dětmi řídí právním řádem té smluvní strany, jejímž občanem je dítě. (2) K rozhodování o právních vztazích mezi rodiči a dětmi je dána pravomoc soudu smluvní strany, jejíž právní řád byl použit v odstavci 1 tohoto článku.“

To znamená, že pokud by v České republice žili občané Republiky Uzbekistán, a ti chtěli určit otcovství k dítěti, s ohledem na příslušná ustanovení platné a účinné dvoustranné smlouvy by nebylo možné, aby o určení otcovství rozhodoval český soud, neboť příslušným soudem by byl s ohledem na výše uvedené uzbeký soud.

Příslušnost a rozhodné právo ve věcech určování a popírání rodičovství podle ZMPS

Pokud je třeba rozhodovat o určování a popírání rodičovství ve vztahu k některému státu, se kterým Česká republika nemá uzavřenou dvoustrannou smlouvu o mezinárodní právní pomoci (například Island), nebo ve vztahu ke státu, se kterým sice Česká republika takovou smlouvu uzavřela, ale tato smlouva neobsahuje jurisdikční normy pro určování a popírání rodičovství (například Spojené království²⁰⁹), je třeba postupovat podle **ZMPS**. K tomu pak blíže viz kapitola věnovaná mezinárodní příslušnosti.

Poznámka

ZMPS bylo vytvářeno v době, kdy se pro řízení o určení a popření otcovství ještě používalo označení účastníků žalobce a žalovaný. Nyní se již používá označení matka, dítě a domnělý otec, to však na aplikovatelnosti § 53 ZMPS nic nemění. Podle právní úpravy v ZMPS je třeba rozumět obecný soud toho, proti komu návrh směřuje, nebo obecný soud navrhovatele.

Rozhodné právo

Rozhodné právo ve věcech určení a popření rodičovství upravuje § 54 ZMPS.

²⁰⁹ Smlouva mezi republikou Československou a Spojeným Královstvím Velké Británie a Irsko o právní pomoci ve věcech občanských (Londýn, 11. 11. 1924; č. 70/1926 Sb. z. a n., č. 152/1938 Sb. z. a n., č. 18/1980 Sb.).

Základním hraničním určovatelem je **státní příslušnost dítěte v době jeho narození**. Určení a popření rodičovství se řídí právním řádem toho státu, jehož příslušnost dítě nabylo narozením. Pokud však dítě narozením získalo více než jednu státní příslušnost, rozhodovat se bude podle českého práva, a to i bez ohledu na skutečnost, zda dítě mimo jiné získalo narozením české státní občanství či nikoli.²¹⁰ Jestliže je to v zájmu dítěte, použije se právní řád státu, v němž měla **matka dítěte obvyklé bydliště v době jeho početí**. Zásadní v tomto případě bude zjišťování zájmu dítěte, a zda v konkrétním případě bude pro něj nejlepším řešením, když bude o určování a popírání rodičovství rozhodováno právě podle práva státu, v němž došlo k jeho početí.²¹¹

Odstavec druhý daného ustanovení odkazuje na **obvyklé bydliště dítěte**. V případě, že má dítě v České republice obvyklé bydliště a je-li to současně v jeho zájmu, bez ohledu na jeho státní příslušnost se pro určení a popření rodičovství vždy použije český právní řád.²¹² Bude se například jednat o situaci, kdy dítě má státní příslušnost státu, podle jehož práva není možné rozhodovat o určování a popírání rodičovství.²¹³

Příklad

Susanne je občankou Spojeného království, kde také žije. Jakub je občanem České republiky a do Spojeného království jezdí na služební cesty. Při jedné takové služební cestě se sblíží se Susanne a počnou dítě. Jakub nemá zájem o to, aby byl zapsán do rodného listu dítěte, se Susanne se nejednalo o žádný dlouhodobý vztah. Jelikož Jakub není ochoten své otcovství uznat, Susanne chce podat návrh na určení otcovství. Protože dvoustranná smlouva o mezinárodní právní pomoci, kterou Česká republika uzavřela s Velkou Británií, neobsahuje pravidla pro určování otcovství, je třeba vycházet ze ZMPS. Podle § 53 ZMPS lze žalobu na určení otcovství podat u obecného soudu žalovaného v České republice.

Po zjištění, že k určování otcovství je dána příslušnost českého soudu, bude třeba dále zjišťovat, podle jakého práva bude český soud postupovat. Jelikož Susannino dítě nabylo narozením britské státní občanství, v souladu s § 54 ZMPS bude třeba postupovat podle britského práva. Na určování otcovství pana Jakuba tedy

²¹⁰ FIŠEROVÁ, Zuzana. § 54 *Rozhodné právo ve věcech určení a popření rodičovství*. In: BŘÍZA, Petr, BŘICHÁČEK, Tomáš, FIŠEROVÁ, Zuzana, HORÁK, Pavel, PTÁČEK, Lubomír, SVOBODA, Jiří *Zákon o mezinárodním právu soukromém. Komentář*. Praha: Nakladatelství C. H. Beck, 2014, s. 282.

²¹¹ § 54 odst. 1 ZMPS.

²¹² § 54 odst. 2 ZMPS.

²¹³ FIŠEROVÁ: § 54 *Rozhodné právo...*, s. 282.

nebudou aplikovány normy českého práva o určování otcovství, a příslušný soud bude muset zjišťovat obsah cizího, britského práva.

Ustanovení § 54 odst. 3 ZMPS se zabývá **platností určení a popření rodičovství**, ke kterému došlo v jiném státě. Toto ustanovení se použije podpůrně až v tom případě, že by uznání nebo popření rodičovství nebylo platné podle práva státu určeného podle předchozích odstavců. Zákon odlišuje situace určení rodičovství a popření rodičovství.

Co se týče **určení rodičovství**, podle daného ustanovení k platnosti postačí, stane-li se podle právního řádu státu, v němž došlo k prohlášení o uznání rodičovství.²¹⁴ Je třeba brát v úvahu skutečnost, že toto ustanovení se vztahuje pouze na situace, kdy k určení rodičovství došlo na základě prohlášení, nikoli například určením soudu.

Jiná situace je v případě **popření rodičovství**. Jestliže v cizím státě došlo v soudním řízení nebo mimosoudně v souladu s tamním právním řádem k popření rodičovství a k určení rodičovství jiné osoby, postačí to k platnosti určení otcovství této osoby.²¹⁵ V tomto případě nezáleží na tom, zda o popření rodičovství rozhodoval soud, nebo došlo k popření rodičovství na základě jiného jednání účastníků (např. prohlášení před matričním úřadem). Pokud by však došlo pouze k popření rodičovství, ale nikoli současně k určení rodičovství jiné osoby, nelze toto jednání považovat automaticky za platné a účinné.

Uznání cizích rozhodnutí ve věcech určení a popření rodičovství

V případech, kdy o určování a popírání rodičovství rozhodovaly soudy jiného státu a účastníci daného rodinněprávního vztahu mají zájem na tom, aby dané rozhodnutí mělo účinky i na území České republiky, je nezbytné, aby došlo k uznání předmětného rozhodnutí. Nařízení Brusel IIa ani žádná mnohostranná mezinárodní smlouva neupravuje podmínky pro uznávání rozhodnutí ve věcech určování a popírání rodičovství, rovněž je tedy třeba vycházet z **dvoustranných smluv o mezinárodní právní pomoci**, které má Česká republika uzavřené a které tuto problematiku upravují, případně ze ZMPS, pokud postup neupravuje dvoustranná smlouva.

²¹⁴ § 54 odst. 1 ZMPS.

²¹⁵ § 54 odst. 1 ZMPS.

Uznávání rozhodnutí podle dvoustranných smluv o mezinárodní právní pomoci

Zákonná úprava **dvoustranných smluv o mezinárodní právní pomoci** je různá. Některé smlouvy předpokládají, že daná rozhodnutí budou uznávána **automaticky** bez dalšího řízení, jiné smlouvy upravují **konkrétní postup**. Je tedy nezbytné každý konkrétní případ posuzovat samostatně a zjišťovat, jaké jsou dány podmínky pro uznání rozhodnutí ve vztahu k danému státu.

Uznávání rozhodnutí podle ZMPS

Zákonná úprava **ZMPS** rozlišuje několik postupů v závislosti na státním občanství účastníků řízení.

Pokud je alespoň jeden z účastníků řízení občanem České republiky, uznávají se cizí rozhodnutí na základě **zvláštního rozhodnutí**, nebrání-li tomu skutečnosti uvedené v § 15 odst. 1 ZMPS.²¹⁶ Vyslovit uznání rozhodnutí je příslušný **Nejvyšší soud**.²¹⁷

Pokud však byli všichni účastníci řízení občany státu, jehož pravomocné rozhodnutí má být uznáno, nebo uznává-li se toto rozhodnutí v domovských státech všech účastníků řízení, kteří jsou cizinci, uznávají se pravomocná cizí rozhodnutí v České republice **bez dalšího**.²¹⁸

²¹⁶ § 55 odst. 1 ZMPS ve spojení s § 51 odst. 1 ZMPS.

²¹⁷ § 51 odst. 2 ZMPS.

²¹⁸ § 55 odst. 2 ZMPS ve spojení s § 52 ZMPS.

KAPITOLA III. MEZINÁRODNÍ ÚNOS DÍTĚTE

Úvod (vymezení základních pojmů)

Mezinárodní únos dítěte znamená přemístění dítěte z místa, kde dítě dlouhodobě žilo, do jiného místa v zahraničí. Přemístění je provedeno bez souhlasu osoby, která je odpovědná za péči o něj, anebo bez rozhodnutí soudu, kterým je souhlas nahrazen. Za únos lze považovat i zadržení dítěte v takovém místě po delší dobu, než je určeno soudně, dohodou nebo jednostranným souhlasem osoby, která je rodičem nebo osobou, v jejíž péči dítě je. Osobou, která dítě zadržuje nebo přemisťuje, je druhý rodič nebo jiná osoba, v jejíž péči dítě je. Nejedná se tedy o únos třetí osobou (cizí člověk, jiný příbuzný), neboť tyto únosy obvykle jsou považovány za trestný čin napříč státy a jsou řešeny v trestněprávní rovině. Naproti tomu my se věnujeme řešení mezinárodního únosu v rovině civilní. Trestněprávní otázky pak zmiňujeme až na konci této kapitoly.

Příklad

Dítě bylo do zahraničí přemístěno strýcem bez souhlasu rodičů. Strýc nemá dítě v péči a nemá ze zákona rodičovskou odpovědnost. V tom případě se může jednat o trestný čin únosu.

Dítě se od matky nevrátilo k otci do Španělska, kde dlouhodobě žilo, po skončení letních prázdnin tak, jak se rodiče dohodli. Jedná se o protiprávní zadržení dítěte, které bude řešeno v rovině civilního práva.

Pro řešení mezinárodních únosů, tak jak byly výše objasněny, existuje zvláštní právní úprava a jí odpovídající praktické postupy, které budou popsány v této kapitole.

Poznámka

V této souvislosti pak považujeme za nezbytné zmínit, že pojem „vnitrostátního únosu“ nyní v české právní úpravě neexistuje. Ačkoli, jak jsme objasnili v kapitole věnované rodičovské odpovědnosti, je určení místa bydliště záležitostí, na které se rodiče musí dohodnout. I když bylo rozhodnuto o svěřeni dítěte do výlučné péče jednoho z nich,²¹⁹ velmi často se v praxi stává, že rodič, který má dítě v péči, bydliště dítěte jednostranně změní. Odborná veřejnost se však proti této praxi snaží bojovat, dokonce v době vzniku této učebnice existují i legislativní návrhy, kte-

²¹⁹ K tomu viz výše kapitolu Mezinárodní příslušnost orgánů k mezinárodněprávní ochraně dětí.

ré chtějí důsledky takového jednání zpřísnit. Nyní je však nutné konstatovat, že je ochrana proti mezinárodnímu únosu stále silnější, než proti přemístění dítěte za hranice. A to ačkoli mohou vznikat situace veskrze paradoxní, neboť když rodiče přemístí dítě z Mikulova do Poysdorfu, což je asi 15 minut cesty, jde o mezinárodní únos, pokud se přestěhuje z Mikulova do Sokolova, což je vzdálenost výrazně větší, tuto ochranu zaručenu nemá.

Prameny právní úpravy

Nejrozšířenějším právním nástrojem, který řeší mezinárodní únos dítěte mezi státy, je **Úmluva o občanskoprávních aspektech mezinárodních únosů dětí (ÚMÚD)**. Tato úmluva byla přijata v Haagu dne 25. 10. 1980.

Poznámka

ÚMÚD vstoupila v platnost dne 1. 12. 1983. V současné době ÚMÚD přijalo 99 států (stav k říjnu 2018), tedy asi polovina všech států světa. Úmluva není zatím platná ve většině zemí střední Afriky, Dálného východu a arabských zemí. ÚMÚD naopak platí ve všech státech Evropské unie, dále například v USA, Kanadě, Austrálii a některých státech Jižní Ameriky. Úmluva vstoupila pro Českou republiku v platnost dne 1. 3. 1998, v současné době tedy u nás platí již dvacet let.

Filozofie ÚMÚD je založena na jednoznačném odsouzení jevu neoprávněných přemístění a zadržování dětí. Jejím cílem je působit **preventivně** proti mezinárodním únosům dětí. Právní úprava zde obsažená má mít odstrašující efekt na ty, kteří hodlají dítě přemístit nebo zadržet. Základním principem ÚMÚD je zajistit **urychlený návrat dítěte**, které bylo protiprávně přemístěno anebo zadrženo. Dítě se vrací do místa, kde dlouhodobě žilo, kde mělo svůj domov (tzv. obvyklé bydliště). Po návratu může o dítěti a jeho další budoucnosti (kde bude dále žít, u kterého z rodičů, jak se bude s druhým rodičem vídat atd.), rozhodnout právě soud státu, v němž dítě dlouhodobě žilo, neboť ten má pro vydání takového rozhodnutí nejlepší podmínky. ÚMÚD tedy považuje za zájem dítěte jeho urychlený návrat do místa jeho obvyklého bydliště.

Poznámka

Je důležité zmínit, že ÚMÚD se vztahuje na děti, které nedosáhly věku 16 let (čl. 4 ÚMÚD). Po šestnáctých narozeninách již úmluvu nelze použít. Důvodem

pro tuto úpravu je zdůraznění důležitosti názoru dítěte, které je v tomto věku vnímáno jako schopné se samostatně rozhodnout o svém bydlišti.²²⁰

Jak bylo naznačeno v kapitole věnované mezinárodní příslušnosti, **navrácení podle ÚMÚD vždy řeší soud země, v níž se dítě aktuálně nachází.** Soud rozhoduje o tom, zda se má dítě vrátit a za jakých podmínek, nikoli o tom, kterému rodiči bude dítě svěřeno, u kterého z rodičů bude po návratu žít, ani zda a v jakém rozsahu bude mít kontakt s druhým rodičem.

Poznámka

Řešení mezinárodního únosu vyžaduje urgentní a prioritní řešení. Běh času může zásadním způsobem ovlivňovat vztahy mezi dětmi a rodiči a může mít nenapravitelné následky zejména na vztah mezi dítětem a opuštěným rodičem. Z těchto důvodů ÚMÚD stanoví, že řízení o navrácení má trvat šest týdnů, pokud není tato doba dodržena, může žadatel požadovat vysvětlení.²²¹

V rámci národního práva je pramenem zejména ZŘS, který obsahuje podrobnou kapitulu k řešení mezinárodních únosů dětí českými soudy. Česká právní úprava respektuje principy obsažené v ÚMÚD a obsahuje přesnější pravidla pro vedení soudního řízení o navrácení.

Jak se postupuje v případě mezinárodního únosu dítěte

ÚMÚD stanoví jasná pravidla **spolupráce prostřednictvím tzv. ústředních orgánů.** Jejich úkolem je pomáhat žadatelům při komunikaci se zahraničními orgány. Spolupráce pak funguje v schématu klient – ústřední orgán – ústřední orgán – klient / soud / sociální úřad a zpět. V praxi ústřední orgány vykonávají funkci prostředníka komunikace anebo koordinátora řešení celého případu. Již bylo objasněno, že ústředním orgánem České republiky je **ÚMPOD** se sídlem v Brně.

Prvním krokem, který je ústřední orgán povinen učinit, je spolupracovat za účelem **zjištění místa pobytu dítěte,** které bylo protiprávně přemístěno nebo zadrženo. Ústřední orgán proto iniciuje vyhledání dítěte na území daného státu a k jeho nalezení spolupracuje s místními orgány.

²²⁰ PERÉZ-VERA, Elisa. *Explanatory Report on the 1980 Hague Child Abduction Convention* [online]. Acts and Documents of the Fourteenth Session (1980), Child abduction, The Hague: Hague Conference of Private International Law, 1982. 450 s. Dostupné na <<https://assets.hcch.net/docs/a5fb103c-2ceb-4d17-87e3-a7528a0d368c.pdf>>.

²²¹ Čl. 11 ÚMÚD.

Příklad

Pětiletá Simona je unesena matkou, ruskou státní občankou, z Itálie, kde rodina žila i s otcem, do České republiky. Adresa matky v České republice není známa a z dostupných registrů úřadů práce a správy sociálního zabezpečení se nepodařilo žádné informace o jejím pobytu zjistit. Protože dítě neprochází centrální evidencí obyvatel, obrátil se ÚMPOD se žádostí o spolupráci na Policii České republiky, které se podařilo zjistit, kde se matka se Simonou nachází.

Po nalezení dítěte žádá ústřední orgán zpravidla o **provedení šetření v domácnosti** za účelem zjištění, jaká je situace dítěte a zda je rodič ochoten spolupracovat při řešení věci.

Poznámka

ÚMPOD ve své praxi žádá vždy o provedení pohovoru s dítětem a ověření, jaká je úroveň komunikace rodičů a zda je dítě v kontaktu s opuštěným rodičem. Součástí prošetření poměrů je i poučení rodiče o možných řešeních situace, výzva k navrácení a nabídka mediace zajištěné ÚMPOD. Zjišťuje se, zda je rodič nakloněn k dohodě s žadatelem o navrácení, zda chce zkusit mediaci a za jakých podmínek je schopen umožnit kontakt s druhým rodičem. Pokud je konzultováno dítě, žádá ÚMPOD OSPOD, aby vysvětlil dítěti účel rozhovoru a rozebral s ním situaci a možnosti jejího řešení.

Ústřední orgán je povinen činit kroky k zajištění dobrovolného návratu dítěte a k **nalezení smírného řešení**.

Poznámka

ÚMPOD se vždy při řešení mezinárodního únosu dítěte snaží navázat komunikaci s oběma rodiči a nabízí rodičům společné právní poradenství formou e-mailu nebo online rozhovoru v jazyce, kterému oba rodiče rozumí. Takto rodiče mají možnost se v situaci zorientovat a vybrat nejlepší možnost, jak postupovat. Situace po přemístění nebo zadržení dítěte je pro oba rodiče vysoce stresující a často nepřehledná, zvláště pak jsou zasaženy jejich vzájemné vztahy a úroveň komunikace. Z těchto důvodů úřad nabízí i psychologickou pomoc.

ÚMPOD rovněž nabízí i bezplatnou online nebo osobní mediaci, v některých případech i se zapojením dítěte. Pokud se rodičům na mediaci podaří dosáhnout dohody, mohou ji využít jako pomůcku pro určení pravidel ke vzájemné komunikaci (zejména pokud dosáhnou pouze dílčích výsledků) nebo ji mohou předložit soudu ke schválení (pokud se dohodnou na věcech ohledně bydliště, péče, kontaktu, výživného, vzájemné informovanosti o dítěti). Soudem schválená dohoda má povahu pravomocného soudního rozhodnutí a je soudně vymahatelná.

Po provedení výše uvedených kroků se často rodič, který má zájem o navrácení, rozhoduje, zda trvá na zahájení soudního řízení o navrácení. V některých případech musí rodič podat návrh na navrácení k soudu sám, jindy je žádost o navrácení soudu přeposlána ústředním orgánem.

Poznámka

Česká republika učinila při přijímání ÚMÚD výhradu, že žadatele o navrácení dítěte nezastupuje a nepodává jako jejich zástupce návrh na navrácení k soudu.²²² Tato praxe však přináší určité nevýhody. Klienti, kteří se na ÚMPOD s žádostí o navrácení obrací, často nehovoří česky. Rovněž je pro ně obtížné zorientovat se v českém právním systému, najít si advokáta a podat návrh o navrácení k soudu. Klienti se tak mohou dostat do obtížné situace a nepodání návrhu k soudu ústředním orgánem může jejich šance na navrácení dítěte minimalizovat. Z tohoto důvodu přijal ÚMPOD v roce 2017 novou praxi a po dodání potřebných dokumentů žádost o navrácení s příslušnými dokumenty předá Městskému soudu v Brně, přičemž nikoho z rodičů dále u soudu nezastupuje.

Pokud je zahájeno řízení o navrácení před soudem, ústřední orgány aktivně spolupracují se soudy a podle praxe i s místními sociálními službami.

Příklad

V České republice probíhá řízení o navrácení. ÚMPOD poskytl rodiči informace o tom, jak bude řízení před návratovým soudem probíhat. Návratovému soudu dodal informace o situaci dítěte a o tom, zda rodiče souhlasí s mediací, a o jejich výsledcích. Prostřednictvím partnerského ústředního orgánu také zjišťuje, zda dítě v zemi původu není ohroženo a jeho návrat je bezpečný.

Co soud v řízení o navrácení posuzuje?

Pokud soud postupuje podle ÚMÚD a řeší případ navrácení dítěte, řídí se při rozhodování jasnými pravidly, která ÚMÚD definuje.

Soud posuzuje, **zda se žadatel obrátil na soud včas** (do jednoho roku od zadržení nebo přemístění), **zda má rodičovská práva a povinnosti k dítěti**, **zda se o dítě před odjezdem zajímal**, pečoval o ně, byl s ním v kontaktu, přispíval na výživné anebo se o toto všechno reálně snažil. Soud zjišťuje, kde dítě dlouhodobě žilo, tedy kde mělo **obvyklé bydliště**.

Poznámka

Místo obvyklého pobytu dítěte je místo, kde má dítě nejsilnější a nejstabilnější sociální vazby. Obvyklé bydliště je založeno nejen na přítomnosti dítěte, ale také

²²² Výhradu umožňuje čl. 42 ÚMÚD.

na integraci dítěte do společenského a rodinného prostředí. V ÚMÚD není stanovena doba, během níž obvyklé bydliště vznikne. Častou indicií pro určení místa obvyklého bydliště je místo předškolní a školní docházky dítěte, zapojení dítěte do školních a mimoškolních aktivit, poskytování běžné lékařské péče, jazyková výbava, délka pobytu v zemi apod.

Častou věcí, kterou rodiče v řízení zpochybňují, je, jak byli rodiče na vycestování dohodnuti, tedy **zda s pobytem druhý rodič souhlasil** a za jakých podmínek. Forma souhlasu není ÚMÚD stanovena. Je na rodičích, aby souhlas s přemístěním prokázali v soudním řízení. Nejlepší je, aby byl souhlas udělen písemně s ověřenými podpisy, neboť to usnadňuje dokazování, často je ale souhlas dán ústně anebo vyplývá z jednání rodičů.

Příklad

Matka u návratového soudu argumentuje, že otec souhlasil s přemístěním dítěte, protože dal matce souhlas s udělením víz pro dítě. Otec uvádí, že nebyl srozuměn s tím, že dítě v zemi již zůstane, měl za to, že se po vypršení víz vrátí, opakovaně matku žádal o navrácení esemeskami, které doložil. Soud uvedl, že se jedná o protiprávní zadržení a že matka dohodu porušila.

Kromě zpochybňování souhlasu s pobytem často rodiče i jejich právní zástupci u soudu argumentují, že pokud se dítě vrátí do země, kde dříve bydlelo, **vystavil by návrat dítě závažné újme**. Například proto, že dítě je v České republice již zvyklé, má zde kamarády, rodiče nejsou schopni spolu komunikovat, a pokud by se dítě vrátilo zpět, bylo by vystaveno tlaku spojeném s adaptací ve staronovém prostředí. S tím rodiče ale u soudu nemohou jednoduše uspět. Důvod pro nenavrácení musí být skutečně závažný a musí mít přímý vliv na psychické nebo fyzické zdraví dítěte. Soud posuzuje každý případ jednotlivě, nicméně podle ustálené soudní praxe ale důvodem pro nenavrácení není, pokud má dítě negativní vztah k jednomu z rodičů nebo pokud je poškozen vzájemný vztah rodičů. Soud však nenavrátil dítě do země, ve které probíhá válečný konflikt, kde je autoritativní právní režim nebo která soustavně porušuje lidská práva.

Poznámka

Podle současné judikatury došlo k odepření navrácení dítěte do země obvyklého bydliště v letech 2014–2017 zejména ze zdravotních důvodů na straně dítěte. Bylo to v případech, kdy byla dítěti ošetřujícím odborným lékařem s příslušnou specializací stanovena jednoznačná diagnóza (např. porucha hybnosti, porucha autistického spektra, porucha přizpůsobení atp.) s nepříznivou prognózou. Odvolací soud v takovýchto případech nechával zpracovávat znalecký posudek, ne-

spokojil se v žádném případě s odvolatelem vyžádanou zprávou od ambulantního psychologa.

Během soudního řízení o navrácení by mělo být slyšeno i dítě, kterého se návrat týká, protože **názor dítěte** může být důvodem pro nenavrácení. Soud hodnotí, zda je dítě schopno s ohledem na svůj věk vyhodnotit zkušenost s předchozím pobytem v dané zemi a dohlédnout důsledky, které jsou s nenavrácením spjaty. Zejména náctileté děti jsou schopny se rozhodovat o své budoucnosti samostatně, proto má jejich názor velkou váhu.

Záruky jako opatření na ochranu dítěte v zemi obvyklého bydliště

Navrácení dítěte do země původu nemusí být pro rodinu jednoduché. Dítě přemístěním z jiného státu bylo vystaveno nové situaci, které se muselo přizpůsobit. Muselo si přivyknout novému prostředí, vytvořit si sociální vazby. I když ÚMÚD stanoví, že se má o navrácení rozhodnout do šesti týdnů od podání návrhů, realitou je, že se únos vyřeší s konečnou platností v řádech měsíců až let (je nutno započítat dobu před podáním návrhu, využívání opravných prostředků, exekuci). Dítě rovněž většinou čelí i vyhrocenému rodičovskému konfliktu. Návrat do původního státu tak může pro dítě znamenat další stres a dítě může na tuto situaci velmi nepříznivě reagovat. Většinou se s dítětem vrací i rodič, který v zemi původu většinou přerušil veškeré vazby (zrušil nájem bytu, podal výpověď v zaměstnání apod.). I pro něj tedy situace nemusí být jednoduchá.

K usnadnění situace po návratu stanovují soudy **opatření, která mají návrat dítěti a jeho rodině maximálně usnadnit**. Opatření mají za cíl rovněž ochránit dítě před negativními vlivy, které jsou s návratem nevyhnutelně spojeny (graduující rodičovský konflikt, finanční a sociální situace dítěte). Těmto opatřením se říká **záruky**.

Poznámka

Nejčasněji se ukládají záruky rodiči, který návrat dítěte požaduje. Záruky se mohou vztahovat nejen na povinnost zdržet se odejmutí dítěte z péče rodiče a úpravu styku s druhým rodičem, mohou směřovat i na finanční otázky, jako je úhrada nákladů spojených s navrácením (letenky), zajištění bydlení dítěte a rodiče únosce po navrácení na dobu nezbytnou. Soud často ukládá i povinnost zajištění výživy dítěte na určitou dobu (většinou asi 6 měsíců) nebo povinnost neiniciovat trestní stíhání druhého rodiče.

Pravidla pro navrácení v českém právním řádu

Česká republika je smluvním státem ÚMÚD a její pravidla pro ni platí bez zbytku. V českém právu však dlouho chyběl přesný postup návratového soudu, nyní jsou taková pravidla obsažena v § 478 a násl. ZŘS. Postupy, které české soudy při navrácení používají, si v dalším textu podrobněji rozvedeme.

Návrh na navrácení se podává pouze k Městskému soudu v Brně, který je jediný příslušný pro vedení řízení o navrácení v prvním stupni. Tato právní úprava je vítaná, protože mezinárodní únosy dětí jsou specifické a současně tyto případy nejsou příliš časté (pohybují se v řádu desítek případů za rok), proto se s nimi běžný opatrovnický soudce nemusí setkat. Koncentrace případů u jednoho soudu vede rovněž k vývoji předvídatelného soudního rozhodování a dobré spolupráci s ÚMPOD, který má své sídlo rovněž v Brně. **Odvolacím soudem je pak Krajský soud v Brně. Dovolání není v návratových věcech přípustné**, proto není možné se obracet na Nejvyšší soud. Je však možné podat **ústavní stížnost k Ústavnímu soudu České republiky**, pokud se žadatel domnívá, že byla postupem soudu porušena jeho ústavně zaručená práva a svobody (zejména právo na rodinný život, právo na spravedlivý proces).

Příklad

Matka se domáhá navrácení dítěte, které bylo přemístěno do České republiky z Německa, u Okresního soudu v České Lípě, kde se dítě nachází. Okresní soud v České Lípě není k projednání návrhu místně příslušný, proto musí podle procesních předpisů vyslovit svou místní nepřislusnost a věc postoupit Městskému soudu v Brně.

Řízení o navrácení dítěte do místa jeho obvyklého bydliště **je možné zahájit pouze na návrh**. Soud řízení nemůže zahájit sám, a to ani na podnět (rodiče, příbuzného, OSPOD).

Příklad

OSPOD Beroun přijal telefonát od matky, která uvedla, že otec zadržuje jejich děti v České republice. OSPOD proto podal k Městskému soudu v Brně návrh na navrácení dětí. Městský soud v Brně návrh OSPOD zamítl s tím, že řízení může zahájit jen rodič.

Dítětem se i v řízení před Městským soudem v Brně rozumí dítě mladší 16 let. Dítě je v řízení **zastoupeno opatrovníkem**, a to zpravidla OSPOD podle místa, kde se dítě nachází. Opatrovník se nemůže odvolat proti usnesení

o jmenování opatrovníkem (z důvodu zachování rychlosti řízení), ale může požádat o zastoupení dítěte jiným OSPOD.

Příklad

Opatrovníkem v návratovém řízení byl Městským soudem v Brně jmenován OSPOD Kladruby. Ten však nemá s mezinárodními únosy žádnou zkušenost, proto dožádá o zastoupení dítěte OSPOD Městskou část Brno-střed, se kterým situaci dítěte konzultuje.

Soud se v návratovém řízení řídí **zásadou rychlosti**. Celé řízení tak vyžaduje flexibilní spolupráci všech účastníků. První ústní jednání soud nařizuje ve lhůtě tří týdnů od podání návrhu. Je důležité, aby se k ústnímu jednání dostavili oba účastníci, protože je musí soud vyslechnout. Pokud se rodič, proti němuž návrh na navrácení směřuje, nedostaví, může to soud vyhodnotit tak, že nemá proti návrhu na navrácení námitky. Rozsudek o navrácení soud vydává ve lhůtě šesti týdnů od zahájení řízení. Pokud je rozsudek vydáván později, uvede soud důvody, proč tomu tak je.

Během řízení o navrácení **soud vyslechně i dítě**, o jehož navrácení rozhoduje. Soudce by měl provést rozhovor s dítětem vždy, když dítě dosáhne věku 12 let a nejsou zde zvláštní důvody, které by rozhovor vylučovaly. U dětí starších dvanácti let se má za to, že je schopno informaci přijmout, vytvořit si vlastní názor a ten sdělit.²²³ V ostatních případech by měl soud názor zjistit prostřednictvím OSPOD, který současně vystupuje i jako opatrovník dítěte. Prakticky ale soud v návratovém řízení hovoří s dětmi od šesti let a staršími, záleží na situaci. Tato praxe zapojení dětí odpovídá mezinárodním smlouvám a osobní rozhovory soudců s dětmi jsou vítány.

Poznámka

V praxi zjištění názoru v návratových řízeních probíhá tak, že ÚMPOD žádá v rámci svých oprávnění podle ÚMÚD o prošetření poměrů a současně o rozhovor pracovnice OSPOD s dítětem. Informace následně ÚMPOD dodává návratovému soudu formou zprávy z prošetření poměrů. Soud se dále podle věku dítěte a podle stavu věci rozhodne, zda dítě bude ještě slyšet sám. Nutno dodat, že mezinárodní únosy dětí se týkají zejména velmi malých dětí do šesti let.

Poté, co je zahájeno soudní řízení o navrácení, může soud **nařídít soudní dohled nad pohybem dítěte na území státu** a uložit rodiči povinnost dostávat se pravidelně k soudu či OSPOD. Soud též může nařídít **zákaz vycesťování dítěte** a **povinnost uložit pas dítěte do úschovy soudu**. Soud může

²²³ Věková hranice je dána přímo zákonem, a to § 867 odst. 2 ObčZ.

též **upravit kontakt s dítětem**, například i formou asistovaných kontaktů ve spolupráci s neziskovou organizací, která se asistovaným kontaktům věnuje. Usnesení jsou platná do doby, než soud rozhodne o navrácení.

Pokud rodiče dojdou v průběhu návratového řízení k **dohodě, může ji soud schválit soudním rozhodnutím**. Rodiče mohou soudu předložit i dohodu, kterou uzavřeli na základě společných jednání nebo jako výstup ze společné mediace. Rodiče v dohodě mohou vyřešit bydliště dítěte, mohou se dohodnout i na úpravě péče rodičů a na úpravě styku s druhým rodičem.

Příklad

Rodiče uzavřeli dohodu o tom, že dítě zůstane v České republice. Otec vzal návrh na navrácení zpět. Soud řízení o navrácení zastavil a upravil předběžným opatřením kontakt dítěte s otcem. Bydliště, péči a kontakt s druhým rodičem vyřeší následně český opatrovnický soud.

Příklad

Rodiče uzavřeli dohodu o tom, že se dítě vrátí zpět do Spojených států amerických. Soud nařídil navrácení dítěte a současně upravil předběžným opatřením kontakt otce s dítětem. Opatrovnický soud Spojených států amerických pak s konečnou platností rozhodne o úpravě péče, bydliště a kontaktu s dítětem.

Rozsudek, který soud v návratovém řízení vydá, **je předběžně vykonatelný**. To znamená, že jakmile je rozsudek doručen povinné osobě, začne jí běžet lhůta pro splnění rozsudku. Pokud lhůtu povinný rodič nesplní, může se druhý rodič domáhat splnění povinnosti výkonem rozhodnutí. Povinný musí svou povinnost splnit, i když podal proti rozsudku odvolání.

Pokud se rodič proti rozsudku **odvolá**, pak může soud požádat o **odložení vykonatelnosti rozsudku**. To znamená, že pokud o tom Krajský soud v Brně rozhodne, nemusí se do doby, než bude o odvolání rozhodnuto, dítě vracet a záruky nemusí být plněny. Zde je třeba zmínit, že Městský soud v Brně často nařizuje navrácení ve lhůtě 30 dnů od doručení rozsudku. V té době je zřejmé, zda rodič podal odvolání a zda Krajský soud v Brně odložil vykonatelnost.

Příklad

Matka nepředala dítě otcí podle rozsudku o navrácení, podala ale odvolání. Odvolací soud nevyhověl návrhu matky a návrh na odložení vykonatelnosti rozsudku zamítl. Matka je povinna plnit rozsudek soudu prvního stupně, jinak se vystavuje riziku nařízení výkonu rozhodnutí.

Mimořádné opravné prostředky (žaloba na obnovu řízení, žaloba pro zmatečnost i dovolání k Nejvyššímu soudu) nejsou v návratovém řízení přípustné. Proti rozhodnutí odvolacího soudu **je možné podat ústavní stížnost**, pokud má některý z účastníků za to, že v návratovém řízení byla soudem porušena jeho ústavně zaručená práva (často rodiče tvrdí porušení práva na spravedlivý proces a práva na rodinný život). Ústavní stížnost nemá automaticky odkladný účinek, nicméně Ústavní soud může vykonatelnost odložit, což v praxi Ústavní soud činí. Ústavní soud nemá zákonem určenou lhůtu, ve které má o ústavní stížnosti rozhodnout, záležitosti týkající se nezletilých dětí řeší s nejvyšší prioritou.

Příklad

Matka nepředala dítě otci podle rozsudku o navrácení, jak bylo rozhodnuto v odvolacím řízení. Podala do šedesáti dnů od doručení rozsudku odvolacího soudu ústavní stížnost a požádala o odklad vykonatelnosti. Ústavní soud matce vyhověl, proto se matka do rozhodnutí ústavního soudu nemusí s dítětem vracet.

Pokud rodič, který dítě zadržuje, neuposlechne soudního rozhodnutí o navrácení, může žadatel o návrat požadovat **výkon rozhodnutí o navrácení**. Odnětí dítěte od pečujícího rodiče je pro dítě nevyhnutelně traumatizující, proto je třeba tento prostředek volit jako poslední možnost. I z tohoto důvodu soud rodiče před odnětím dítěte povinně vyzývá k dobrovolnému splnění povinnosti dítě předat druhému rodiči ve lhůtě, kterou určí. Soud též může využít ještě dalších mezikroků, jako je uložení i opakované pokuty až výše 50 000 Kč, nařízení setkání s mediátorem, stanovení plánu navykacího režimu dítěte a rodiče, nařízení setkání s pedopsychologem.

Příklad

Městský soud v Brně nařídil výkon rozhodnutí o navrácení. Otci, který měl dítě navrátit, zaslal výzvu, nicméně otec navrácení ve lhůtě určené výzvou soudu ne realizoval. Protože z předchozího jednání otce bylo zřejmé, že návrat dítěte pouze odkládá, nařídil Městský soud v Brně odnětí dítěte.

Postup při **výkonu rozhodnutí odnětím dítěte** je prováděn za účasti OSPOD, který celý proces koordinuje, a měl by být proveden způsobem k dítěti co nejšetrnějším.

Poznámka

Samotný postup při výkonu odnětí dítěte je detailně popsán v Instrukci Ministerstva spravedlnosti, Ministerstva vnitra, Ministerstva zdravotnictví, Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a Ministerstva práce a sociálních věcí ze dne

5. 4. 2007, č. j. 142/2007-ODS-Org., kterou se upravuje postup při výkonu soudních rozhodnutí a výchově nezletilých dětí. Instrukce je účinná od 1. 2. 2016.

Při provádění odnětí dítěte postupují soudce nebo soudní vykonavatel a všechny zainteresované osoby (například dětský psycholog, příslušník Policie České republiky nebo obecní policie) rychle, nicméně s maximální citlivostí k dítěti. Pokud je to možné, informují dítě o tom, co se děje. Během výkonu působí na povinného, aby dítě vydal dobrovolně, soudní vykonavatel nebo soudce může rovněž vykázat osoby, které hrubě ruší průběh výkonu. OSPOD rovněž v případě potřeby poskytne nebo zprostředkuje dítěti nebo jeho rodičům odbornou psychologickou pomoc. Dítě je následně předáno rodiči, který je oprávněn podle soudního rozhodnutí dítě převzít.

V praxi se výkony rozhodnutí odnětím dítěte skutečně dějí. Odebrání pak bývá velmi traumatické a děti velmi často potřebují následnou terapeutickou pomoc.

Legální možnosti vycestování s dítětem na dlouhou dobu

Pokud se rodič rozhodne vycestovat s dítětem na dlouhou dobu a nechce, aby bylo jeho jednání posuzováno jako protiprávní přemístění nebo zadržení, má v zásadě dvě možnosti, jak to udělat.

První možností, která by měla být vždy přednostně využívána, je vždy **zkusit se s druhým rodičem dohodnout**. Je žádoucí, aby rodiče o důvodech plánovaného odjezdu ze země hovořili a pokusili se najít cesty, jak situaci řešit zejména se zřetelem na společné dítě. K tomu mohou rodiče využít nejrozličnějších služeb, jako je párová nebo rodinná terapie, právní poradenství, mediační setkání, rozhovor se sociálním pracovníkem. Pokud rodiče dosáhnou dohody, může být schválena soudem, a rodiče tak mohou mít pravomocné soudní rozhodnutí, které odpovídá jejich představám a je v souladu se zájmy dítěte.

Pokud se rodičům nepodaří dosáhnout dohody, musí se rodič, který hodlá ze země vycestovat, **obrátit na soud**. K soudu podává návrh na vydání rozhodnutí o vycestování v případě neshody rodičů (jinak také známé jako nahrazení souhlasu druhého rodiče s vycestováním). Jedná se o návrhové řízení, nelze tedy, aby je soud zahájil sám, na podnět OSPOD nebo příbuzného.

Poznámka

V rámci soudního řízení o vycestování soud zjišťuje, zda dítě bude v zemi žít v dobrých podmínkách (jaké bude rodinné a bytové prostředí, zajištění školy nebo školky pro dítě, zajištění zdravotní péče). Soud rovněž dbá na to, zda bude soudně

upraven pravidelný a četný kontakt s druhým rodičem a jeho náklady. Soudní řízení může být náročné na čas i na vynaloženou energii, nicméně je prevencí únosu a návratového řízení. Nutno dodat, že poměry dítěte by po únosu stejně upravoval stejný soud, rodičům se tedy vyplatí obrátit se na soud ještě před plánovaným odjezdem do zahraničí.

Skutečností je, že **odjezdu dítěte ze země nelze reálně nijak zabránit**, ani pokud jsou vydána soudní rozhodnutí, kterými je zákaz vycestování nařízen nebo kterým je zabaven pas dítěte. Soudní rozhodnutí však usnadní rodiči, který se návratu domáhá soudní cestou, jeho důkazní pozici, případně umožní zahájení soudního řízení v cizině o uznání a výkon těchto opatření.

Mezinárodní únos dítěte jako trestný čin

V některých zemích je únos ze země považován za trestný čin (například ze Spojeného království, z USA, z Kanady, z Itálie, z Německa). Rodič se proto může vystavit riziku trestního stíhání. Závisí na dané zemi, zda se trestní stíhání zahájí na základě oznámení druhého rodiče či jiné osoby, která má rodičovská práva, nebo zda se zahájí i bez něj, tedy pokud se o přemístění nebo zadržení dítěte místní policie dozví. V každém případě **nelze zahájeným trestním řízením většinou disponovat** (nelze, aby rodič, který oznámení podal, jej vzal zpět). Některé země však považují za důvod k zastavení trestního stíhání, pokud se rodič vrátí s dítětem dobrovolně, a to v nejkratší době (např. Spojené království). Nutno podotknout, že **nebezpečí trestního stíhání nepovažuje návratový soud**, tedy Městský soud v Brně a Krajský soud v Brně, **za důvod pro nenavrácení**. Tento názor potvrdil i Ústavní soud.²²⁴

Příklad

Otec protiprávně přemístil dítě z Kanady do České republiky. Matka podala na otce v Kanadě trestní oznámení. Otec dítě nenavrátil dobrovolně matce, a matka tedy musela postupovat cestou výkonu rozhodnutí o navrácení. Teprve v této fázi se otec do Kanady s dítětem vrátil. Kanadská policie mezitím zahájila trestní stíhání a otce po příletu do Kanady zadržela.

Jak jsme uvedli výše, v **České republice** není protiprávní přemístění nebo zadržení dítěte rodičem zpravidla považováno za trestný čin. Pokud je ale dítě v České republice odňato z péče osoby, které bylo dítě svěřeno pravo-

²²⁴ Např. usnesení Ústavního soudu ze dne 2. 10. 2018, sp. zn. III. ÚS 2955/2018.

mocným soudním rozhodnutím, může být toto jednání označeno za **trestný čin únos**.²²⁵

Příklad

Otec odebral dítě z péče pěstounů a odvezl jej do Rakouska. Pěstouni se obrátili na Policii České republiky a podali na otce trestní oznámení. Ta čin vyhodnotila jako únos dítěte podle trestního zákoníku.

Řešení mezinárodních únosů v praxi

Řešení situací spojených s protiprávním přemístěním nebo zadržením patří do denní agendy ÚMPOD. Úřad řeší asi 30 únosů ročně, přičemž v posledních letech je nápad případů protiprávních přemístění nebo zadržení vyšší. Nejfrekventovanějšími destinacemi jak pro únos do České republiky, tak pro únos z České republiky je Slovenská republika, Spojené království, Německo, Spojené státy americké, dále pak Itálie, Španělsko, Rakousko a Irsko. Nejčastěji se jedná o malé děti do šesti let.

Poznámka

Co se týče způsobu ukončení protiprávního přemístění nebo zadržení, pak je to nejčastěji dobrovolný návrat (tedy návrat před vydáním soudního rozhodnutí, kterým se návrat nařizuje), dále pak návrat v souladu se soudním rozhodnutím. Jen zřídka dochází k ukončení ve fázi výkonu soudního rozhodnutí o navrácení. Jinými způsoby ukončení jsou nespolečná spolupráce rodičů, zpětvzetí návrhu na navrácení a dohoda rodičů.

Ze zkušeností ÚMPOD je zřejmé, že častěji děti přemisťují nebo zadržují matky. Matky jsou i v dnešní době primárními pečovatelkami o dítě častěji než otcové. Při přemístění dítěte nebo jeho zadržení jsou pak motivovány snahou změnit svůj život, a tedy i konsekventně život svého dítěte. Důvody protiprávního přemístění nebo zadržení se dají shrnout do dvou hlavních kategorií, a to pod potřebu změnit zemi obvyklého bydliště a potřebu změnit rodinné zázemí.

Pokud hovoříme o **potřebě změnit zemi svého obvyklého bydliště**, často jsou důvodem pro změnu finanční důvody rodiny (zejména výhodnější zaměstnání a platební podmínky). Primární pečovatel chce odejít do zahraničí za lepšími životními podmínkami anebo se chce vrátit, například z důvodu jazykové a kulturní bariéry nebo i sociální izolace, do země původu, ke svým kořenům a původnímu zázemí.

²²⁵ § 200 zákona č. 11/2009 Sb., trestní zákoník ve znění pozdějších předpisů.

Druhou velkou skupinou je **potřeba změnit rodinné prostředí**. Téměř vždy jsou případy protiprávního přemístění spojeny s hlubokou partnerskou krizí. Rozpad partnerského vztahu nese často proměnu rodičovských kompetencí. Zejména gradující rodičovský konflikt (nezvládnutý rozchod) a tlak vnějších okolností (náročné soudní řízení o úpravu péče, přílišná ingerence státních orgánů do rodiny) jsou motivy pro radikální řešení situace, kterým může být právě odjezd z dané země. Lze vypočítat i další důvody, jako je negativní vliv partnera na dítě (zejména domácí násilí v rodině a diametrálně odlišné koncepty výchovy dítěte) nebo vznik nového partnerského vztahu.

Dopady mezinárodního únosu na dítě a jeho rodinu

Protiprávní přemístění nebo zadržení dítěte je **zkratovou reakcí** jednoho rodiče při řešení rodičovského konfliktu. Rodič ze situace utíká, místo aby ji postupně řešil legálními prostředky.

Rodina po přemístění nebo zadržení prochází ztrátou důvěry v její členy, dezorientací a neschopností se rozhodnout, emočním napětím a kolapsem komunikace mezi rodiči.

Poznámka

Bydliště dítěte je zásadní věc, o které rozhodují oba rodiče. Nemít informace o tom, kde se dítě nachází, je pro rodiče krajně frustrující, stejně jako vědět, že se dítě po dohodnutém termínu nevrátí. Proto opuštění rodiče často volí radikální řešení. Obracují se na orgány činné v trestním řízení, na soudy, na advokáty. Impulzivně zahajují různá soudní řízení jako obranu vůči nastalé situaci. Na jejich aktivitu nutně reaguje rodič, který dítě přemístil nebo zadržel, a podniká kroky k legalizaci pobytu dítěte v nové zemi. I tento rodič zažívá po přemístění dítěte silné emoce, které se odráží na způsobu jeho komunikace. Rodič nechce často s opuštěným rodičem o situaci hovořit, poskytuje mu o dítěti, včetně jeho pobytu a aklimatizaci na nové prostředí, pouze minimum informací. Rodiče tak zažívají destruktivní spirálu konfliktu, jejich komunikace probíhá často téměř výhradně přes právní zástupce, soudy a spolupracující orgány. Bezprostředně po přemístění nebo zadržení dítěte je pouze malé procento rodičů schopno řešit situaci konstruktivním způsobem.

Kolaps komunikace se objevuje pravidelně ve fázi ihned po přemístění nebo zadržení dítěte. Často však pokračuje dále a může se zhoršovat, zejména pokud je zahájeno soudní řízení o navrácení.

Poznámka

Často se rodiče domnívají, že soudní rozhodnutí vyřeší jejich konflikt. Bohužel skutečnost, že se rodiče obrátili na soud, jen znamená, že nejsou schopni se na věci dohodnout a jejich komunikace je obtížná. Soudní řízení neřeší kvalitu vztahu a nevede ke zlepšení komunikace mezi rodiči. Pouze nastolí řešení, které je v dané situaci možné. Soud často vybírá ze dvou špatných možností (návrat, setrvání v zemi). Pro rodiče tak výsledek návratového řízení odpovídá situaci *win-lost*, nikdy *win-win*. Kromě toho soudní řízení trvá. Za tu dobu se může situace dítěte výrazně proměnit, což si rodiče často neuvědomují. Pokud soud rozhodne, musí se rodič rozhodnutí podvolit, jinak hrozí soudní výkon rozhodnutí odnětím dítěte z péče rodiče soudním vykonavatelem. Tato situace je pro všechny zúčastněné, zejména pro dítě, velice stresující. Obzvláště obtížná je situace, pokud rodič podal trestní oznámení v zemi původu.

Děti, které byly přemístěny nebo zadrženy, se se situací obtížně vyrovnávají. Rozhodnutí o změně bydliště činí dospělý, ne dítě. Děti za sebou nechávají část rodiny a musí se přizpůsobit novému rodinnému prostředí. Zvykají si na jiný jazyk a kulturu. Zcela se proměňuje jejich okruh přátel, mění školu a školku. Aklimatizace nebývá jednoduchá. Z důvodu ztráty, kterou děti prožily, mohou mít problémy navázat hlubší přátelské vztahy.

Poznámka

Děti často nejsou připraveny na to, co se stalo. Některé reportují, že neměly možnost se rozloučit se svými kamarády a s rodinou. Protiprávní přemístění nebo zadržení je dětem velmi často prezentováno jako výlet na prázdniny nebo jako pobyt na zkoušku.

Po přemístění nebo zadržení **dítě nutně ztrácí kvalitní kontakt s druhým rodičem** a se svou rodinou, která v zemi původu žije. Pokud je kontakt zachován, probíhá velice často pouze nepřímou formou (Facebook, Messenger, Skype). Vztah s opuštěným rodičem se ale proměňuje. Čím déle trvá přemístění nebo zadržení, tím více je opuštěný rodič pouze „rodičem na dálku“. Současně **dítě často ztrácí důvěru v rodiče, který jej přemístil nebo zadržel**, pokud se dítě nevrátí v příslibené době. Rodič-únosce často dítě vybaňuje informacemi, které dítě není schopno ověřit. Proto děti v mnoha případech cítí vztek k rodiči, který zůstal v původní zemi, protože z jejich pohledu se o dítě nezajímá, opustil jej a začal nový život.

Pokud se dítě vrací zpět do země, kde žilo, zažívá jinou realitu, nutně podmíněnou časovým posunem. Navrácení může trvat měsíce, někdy i roky. Dítě tak může mít potíž získat své místo v rodině, neboť ta se v průběhu času

mohla změnit (nový partner, sourozenec z tohoto vztahu), může mít rovněž problém se začlenit do komunity (jiný školní kolektiv, proměna kruhu přátel). Někdy se děti vrací do místa, které si mohou už jen obtížně pamatovat (zejména pokud se jedná o malé dítě). Vztah s opuštěným rodičem není stejný, jako byl před zadržením nebo přemístěním. Je to nový vztah, který je založen na skutečnosti, že opuštěný rodič a dítě jsou schopni žít odděleně.²²⁶

Poznámka

Případy přemístění nebo zadržení dětí se nedějí jen mezi zeměmi, ale také v rámci jedné země. Pokud je země dost velká (Austrálie, USA, Rusko atp.), má přemístění dítěte v rámci jedné země stejný efekt jako přemístění přes hranice. V těchto případech je pouze na vnitrostátním právu, jakou ochranu nabídne těmto dětem. Nakonec, ani přemístění v rámci České republiky není pro dítě snadné.

Možnosti ochrany dítěte v případech mezinárodních únosů dítěte

Protiprávní přemístění nebo zadržení dítěte má na dítě a jeho rodinu **velmi negativní dopad**. Dopad na rodinu může být dlouhodobý, hrozí totální ztráta jednoho rodiče a rodiny z jeho strany, ztráta kořenů dítěte a nezládnutá adaptace dítěte na novou situaci a s tím spojené psychické problémy dítěte. Unesené dítě je zvláště zranitelné a potřebuje odbornou pomoc.

Prvním krokem pro zajištění adekvátní pomoci pro dítě je **provedení kvalitního šetření v rodině** se zaměřením na zvládnutí situace dítětem, míru kontaktu s opuštěným rodičem, úroveň komunikace mezi rodiči a zmapování kroků, které rodiče již udělali nebo hodlají udělat.

Po provedení šetření je nutné vyhodnotit, zda dítě spadá do kategorie ohroženého dítěte podle § 6 ZSPOD a **vypracovat individuální plán ochrany dítěte**. Je třeba se zaměřit zejména na kvalitu vztahu mezi rodiči, na kvalitu komunikace, na míru zaměřenosti rodičů na dítě a na potřeby dítěte po přemístění nebo zadržení. Následně je třeba rodině **doporučit odborné služby**, které jsou šité na míru aktuální situaci v rodině (terapie, mediace, ro-

²²⁶ Všechny tyto dopady protiprávního zadržení nebo přemístění dítěte na rodinu lze vysledovat v praxi ÚMPOD. Blíže se dlouhodobým následkům protiprávního přemístění věnují i odborné publikace. Např. prof. Marilyn Freeman napsala studii založenou na interview s dětmi, které zažily mezinárodní únos dítěte, a jsou nyní dospělé. Studie je publikována pod FREEMAN, Marilyn. *Parental Child Abduction: The Long-Term Effects* [online], International Centre for Family Law, Policy, and Practice. 2014. 40 s. Dostupné na < <http://www.famlawandpractice.com/researchers/longtermeffects.pdf>>.

dinné poradenství) a podporovat rodiče v jejich rodičovských rolích se zaměřením na dítě. Úkolem celého týmu je dlouhodobé vyhodnocování rizik spjatých s protiprávním přemístěním nebo zadržením. Práce s rodinou by měla přetrvávat i po vydání konečného soudního rozhodnutí.

Po protiprávním přemístění nebo zadržení by mělo být **dítě o situaci a možnostech řešení informováno**, zejména pokud probíhá návratové řízení. Odbornou veřejností (a méně již laickou veřejností, zejména rodiči) je obecně uznávána důležitost participace dětí na rozhodovacích procesech.²²⁷ Stále se však hledají a vylepšují cesty pro její realizaci.

Poznámka

Jak se ukázalo, limitem pro participaci je zejména věk dítěte a jeho schopnost porozumět situaci. Obavou z realizace participace je zejména nejasný způsob, jak dítěti informace předat (jaké informace, jakou formou, na co je dítě připraveno, co snese, jak bude na informace reagovat). Potíží je rovněž střídání odborníků, vzájemná neprovázanost jednotlivých kroků. Na řešení situace dítěte se podílí odborníci (právníci, psychologové, sociální pracovníci, mediátoři) z ústředních orgánů, místních sociálních orgánů, neziskových organizací, soudů. Jedná se o velkou skupinu subjektů, tedy participace by měla být zajištěna formou interdisciplinární spolupráce. Dítě by mělo mít rovněž jednu styčnou osobu, která jej bude situaci provázet a převzme odpovědnost za jeho řádnou participaci. Osoba, která by vystupovala jako průvodce dítěte, v návratových kauzách často chybí.

Participace dítěte může zásadním způsobem ovlivnit řešení situace. Pokud je dítě informováno a je schopno vytvořit si vlastní názor a ten sdělit, jsou rodiče schopni odhlédnout od vlastních zájmů, vzít dítě v potaz a soustředit se na jeho zájmy. Kvalitní participace dítěte je důležitá též pro návratový soud, neboť názor dítěte (zejména staršího dítěte) může být jedním z důvodů pro nenavrácení.

Prevence mezinárodních únosů dětí

V prvé řadě je třeba zmínit **edukaci rodičů** jako prevenci rodičovských únosů. Velmi mnoho rodičů má za to, že odjezd ze země je to nejlepší, co mohou pro své dítě udělat. Zejména rodiče, kteří se pohybují v rámci Evropské unie, nemají informace o tom, že odjezd ze země může být protiprávní a jaké mohou být jeho následky.

²²⁷ K participačním právům dětí viz blíže kapitolu Práva a participace dětí v českém právním řádu.

Pokud je dítě přemístěno nebo zadrženo, musí na jeho situaci reagovat **tým odborníků**, kteří se na tuto problematiku specializují, a poskytnout mu ochranu interdisciplinární spoluprací a volbou vhodných služeb. Zvláštní důraz je třeba klást na zachování kontaktu s opuštěným rodičem a jeho rodinou a na adaptaci dítěte v zemi. Služby pro dítě a jeho rodiče musí být dostupné. Pokud je to třeba, je nutné zajistit služby i pro ostatní členy rodiny (zejména sourozence).

Dítě musí být o své situaci informováno. Musí dostat kvalitní informace o možnostech řešení a jejich dopadech na jeho život. Zejména pak musí být dítě slyšeno v rámci soudního řízení. Soudní řízení o navrácení musí probíhat rychle. Času, který dítěti plyne, si musí být vědomy všechny instance, které o dítěti rozhodují.

Konečně je třeba **zamezit opětovným únosům dítěte.** Ty představují pro dítě opětovnou traumatizaci. Orgány obou zemí tak musí vzájemně spolupracovat a přijímat opatření, aby k podobné situaci nedošlo.

KAPITOLA IV. VYŽIVOVACÍ POVINNOST V MEZINÁRODNÍCH RODINÁCH

Úvod (vymezení základních pojmů)

Vyživovací povinnost je vztah mezi dvěma osobami, v němž jedna z nich má povinnost vyživovat osobu druhou (nejčastěji z důvodu příbuzenského vztahu). Tyto osoby se označují jako **oprávněný** a **povinný**. Charakteristickým prvkem vyživovací povinnosti je její vznik ze zákona. Existuje z důvodu předpokladu nerovného postavení mezi osobou oprávněnou a povinnou.

Národní právní úprava

Základní přehled právní úpravy vyživovacích povinností

Vyživovací povinnost je upravena v ObčZ a v RegP. Současná právní úprava upravuje vyživovací povinnost vždy u odpovídajícího rodinněprávního institutu, se kterým souvisí, u manželství je proto upraveno **výživné mezi manžely** (§ 697 ObčZ), u následků rozvodu manželství **výživné mezi rozvedenými manžely** (§ 760 ObčZ). Dále se rozlišuje **vyživovací povinnost mezi rodiči a dětmi, mezi předky a potomky** a § 920 ObčZ upravuje **výživné a zajištění některých úhrad neprovdané matce**. RegP upravuje výživné mezi partnery a výživné po zrušení partnerství.

S ohledem na to, že se v mezinárodních souvislostech řeší zpravidla plnění výživného z vyživovací povinnosti mezi rodiči a dětmi, budeme se dále věnovat podrobněji právní úpravě tohoto institutu. Objasníme však alespoň, že česká národní úprava neobsahuje definici výživného, respektive vyživovací povinnosti a u žádné z vyživovacích povinností žádné závazné pomůcky, které by jasně určovaly, v jaké výši má být výživné stanoveno. Neexistují žádné tabulky ani jiné takové nástroje, výše výživného je tedy dána vždy buď na dohodě oprávněného a povinného nebo na rozhodnutí soudu. Pro určení výše výživného stanovuje zákon pouze obecná kritéria, pro vyživovací povinnost mezi manžely, partnery a vyživovací povinnost mezi rodiči a dětmi platí kritérium shodné životní úrovně, pro výživné dětí vůči rodičům kritérium slušné výživy. Partneri po zrušení partnerství jsou povinni si poskytovat přiměřenou výživu, rozvedený manžel má právo na výživné také v rozsá-

hu přiměřeném, existuje však i zvláštní tzv. sankční výživné, jež se stanovuje v rozsahu stejné životní úrovně. Sankční výživné přichází v úvahu, pokud se manželé na výživném nedohodnou, výživné žádá manžel, který rozvrat manželství převážně nezapříčinil nebo s rozvodem nesouhlasil a kterému byla rozvodem způsobena závažná újma. Toto výživné je pak možné přiznat na dobu nezbytně nutnou, nejdéle však na dobu tří let.

Poznámka

S ohledem na absenci definice je tak i nejasné, zda je výživné možné plnit pouze v penězích či nikoli. To má pro praktické otázky souvisící s výživným zásadní význam, neboť je velmi důležité rozhodnout, zda když povinný rodič dítěti zakoupí nové knihy do školy nebo nové boty, jde z jeho strany o plnění vyživovací povinnosti. Obecně lze rozhodnout, že podle našeho názoru výživné lze plnit i jinak než v penězích. Jakmile je však již výživné soudně stanoveno a vymezeno jako peněžitá částka, je případné započítání nepeněžitého plnění na toto v penězích určené výživné velmi problematické. Povinný rodič může poskytnutí jiného plnění namítat pouze jako důvod zastavení exekuce podle § 268 písm. g) OSŘ, úspěšnost takové obrany však s ohledem na jasně stanovenou povinnost plnit výživné v penězích podle soudního rozhodnutí považujeme za spíše nepravděpodobnou.

Vyživovací povinnost rodičů vůči dětem

Vyživovací povinnost rodiče k jeho dítěti vzniká narozením. Zánik vyživovací povinnosti není stanoven žádnou věkovou hranicí, ale je spojen s okamžikem, kdy nabude dítě schopnosti se samo žít. Tj. obecně vyživovací povinnost rodičů vůči dětem pokračuje i po nabytí zletilosti.

Poznámka

Vymezení toho, kdy nastal okamžik, kdy je již dítě schopno se samo žít, přináší v praxi řadu komplikací. Ty se týkají zejména dětí postižených, které pro svůj zdravotní handicap nejsou a nikdy nebudou schopné zabezpečit prostředky na svou obživu prací, a dále tzv. věčných studentů, tj. mladých osob, které studují velmi dlouhou dobu, aniž by úspěšně ukončili zvolenou školu, případně, které studují jednu školu za druhou. Při posouzení trvání vyživovací povinnosti v těchto případech je třeba vždy posuzovat individuální okolnosti každého případu a především u výše uvedených věčných studentů posuzovat souladnost dalšího trvání vyživovací povinnosti s dobrými mravy.

Výše výživného je určena tak, aby mělo dítě, pokud možno, stejnou životní úroveň s jeho rodičem. Toto hledisko předchází hledisku odůvodněných potřeb dítěte. Pokud má dítě vyšší životní úroveň než povinný rodič, určuje

se výše výživného podle majetkových schopností a možností povinného rodiče.

Poznámka

Ústavní soud ČR řešil již v praxi také otázku, jak vysoké může výživné být u rodiče, který měl velmi vysoké příjmy. Ústavní soud ve svém rozhodnutí vymezil, že výše výživného musí mít v těchto případech určitý „strop“, neboť rodiče musí mít možnost také dítě vychovávat a poskytnutí extrémně vysokých prostředků dítěti na něj nemusí mít z výchovného hlediska vždy pozitivní vliv.²²⁸

Při hodnocení schopností, možností a majetkových poměrů povinného je třeba také zkoumat, zda se povinný nevzdal bez důležitého důvodu výhodnějšího zaměstnání či výdělečné činnosti nebo majetkového prospěchu, popřípadě zda nepodstupuje nepřiměřená majetková rizika. Dále je třeba přihlídnout k tomu, že povinný o oprávněného osobně pečuje, a k míře, v jaké tak činí; přihlídně se popřípadě i k péči o rodinnou domácnost.

Příklad

Jinak se nastavuje výše výživného, pokud povinný rodič pečuje o dítě v rámci styku 6 dní v rámci 14denního cyklu, a jinak, pokud se s dítětem vůbec nestýká.

Pokud povinný rodič dlouhodobě nepracuje, stanovuje praxe velmi často příjem tohoto rodiče podle potenciálního příjmu, který by s ohledem na své vzdělání mohl mít, pokud by pracoval. Přitom si soud opatří nabídky Úřadu práce.

Výživné se plní v pravidelných dávkách a je podle zákona splatné na měsíc dopředu. Soud nebo i dohoda oprávněné a povinné osoby však může splatnost i plnění výživného určit odlišně. Pokud se osoba povinná ocitne s placením výživného v prodlení, má osoba oprávněná právo i na úhradu úroků z prodlení.

Poznámka

Bohužel je však výklad právní úpravy nejasný v tom, od kdy toto prodlení nastává, pokud nejde o výživné určené soudním rozhodnutím, kde je okamžik splatnosti bez pochybností nastaven. Výše úroků z prodlení je stanovena prováděcím předpisem a není v současné době nikterak vysoká. Rozhodně nejsou úroky z prodlení v takové výši, aby byly pro povinného dostatečně motivujícím faktorem k plnění výživného. Z tohoto důvodu je také uvažováno o zakotvení zvláštní sazby úroků z prodlení u výživného, která by již dostatečně vysoká byla.

Pokud se nedohodnou rodiče, nebo rodič a jeho zletilé dítě, na plnění výživného, určí jej na návrh kteréhokoliv z nich soud. Výživné je obecně mož-

²²⁸ Srov. k tomu náleží Ústavního soudu ze dne 16. 12. 2015, sp. zn. IV. ÚS 650/15.

né přiznat jen od zahájení soudního řízení, v případě výživného pro děti to lze až tři roky zpětně. V případě, že dochází ke zpětnému zvýšení výživného, stanoví soudní rozsudek také výši dlužného výživného a lhůtu pro jeho zaplacení. Pokud se výživné zpětně snižuje, již spotřebované výživné se nevrací.

Rozsudek o výživném pro dítě je předběžně vykonatelný, proto nemá na možnost jeho vymáhání vliv, pokud je proti němu podáno odvolání. Rozsudek pak může být změněn, i pokud se později změní poměry, které byly rozhodné pro jeho obsah.

Příklad

Otcí bylo uloženo plnit na výživném částku 15 000 Kč měsíčně, protože měl v době rozhodnutí soudu příjem 75 000 Kč. Otec následně onemocněl onkologickým onemocněním a byl mu přiznán invalidní důchod. Otec požádal o změnu rozsudku a výživné bylo sníženo na částku 3 500 Kč měsíčně.

Právní úprava vymáhání výživného v České republice

Protože v rámci této kapitoly jde o otázku vymožení již uložené povinnosti, je třeba také uvést pro přehlednost základní informace o národní právní úpravě těchto postupů, neboť ty se aplikují i na případy s mezinárodním prvkem, pokud má být výživné vymáháno na území České republiky.

Vynucení povinnosti uložené úředním dokumentem, který k tomu splňuje odpovídající zákonné atributy, především pak vykonatelnost, tj. specifickou vlastnost umožňující vynucení, je předmětem exekučního práva spadajícího pod právo civilního procesu. S ohledem na odlišné uspořádání státu a společnosti před rokem 1989 nepoužívá OSŘ pojem exekuce, jenž je v těchto souvislostech pojmem tradičním, ale používá pojem výkon rozhodnutí. Pojem exekuce se však přímo v zákonné úpravě používá v zákoně č. 120/2001 Sb., tzv. exekučním řádu. Z hlediska právní úpravy tedy existuje dvojkolejnost, tj. je možné zvolit vynucení splnění povinnosti buď prostřednictvím soudního výkonu rozhodnutí podle OSŘ, nebo prostřednictvím exekuce vedené soudními exekutory podle EŘ. V praktických souvislostech je však dnes výkon rozhodnutí výjimečnou záležitostí, neboť exekuce vedená soudními exekutory poskytuje více možností postižení majetku povinné osoby.

Poznámka

Někdy je možné se setkat s mylnými informacemi, že soudní exekutoři nemohou exekuci na vymožení výživného pro nezletilé dítě provádět. To však právní úpravě vůbec neodpovídá. Jde o mylný dojem vyvolaný tím, že jsou z exekuce vy-

loučeny otázky týkající se péče o nezletilé a jejich styku a dále pak navrácení dítěte. U nich může exekuci provádět jen soud. Výživné však z pravomoci exekutorů vyloučeno není, a proto jeho vymáhání běžně realizují soudní exekutoři.

Pro exekuční právo je typická návrhovitost, tj. má-li být zahájena exekuce směřující k vymození výživného, je vždy třeba návrhu. Ten se podává přímo u soudního exekutora, volba exekutora je přitom ponechána na oprávněné osobě. Za exekuční řízení se neplatí soudní poplatek. V případě vymození výživného pro nezletilé dítě nelze pak ani zastavit exekuční řízení pro nesložení zálohy na náklady exekuce.

Poznámka

To však neznamená, že nemohou v exekuci vzniknout náklady, které jsou následně uloženy k tíži oprávněného. V případě nezletilých dětí se však velmi často v případě, že má náklady hradit oprávněný, využívá moderační právo a náhrada nákladů se nepřiznává.

Exekuce postihne zásadně celý majetek povinné osoby a také majetek, který má se svým manželem ve společném jmění manželů. Soudní exekutor poté, co učiní odpovídající administrativní kroky, vybere způsob, jakým bude výživné vymáhat, a vydá podle toho exekuční příkaz. Výživné je možné vymáhat srážkami ze mzdy a jiných příjmů, příkázáním pohledávky (nejčastěji pohledávky z účtu u peněžního ústavu), prodejem věcí movitých, prodejem věcí nemovitých, správou nemovitosti nebo postižením závodu. Specifickým způsobem provedení exekuce na vymození výživného je pak pozastavení řídičského oprávnění.

Vymáhání výživného v přeshraničních sporech

Úvod

Nadále se s ohledem na zaměření publikace podíváme na vymáhání výživného pro oprávněné děti, jestliže se oprávněný a povinný nacházejí v různých státech. Cílem této kapitoly tedy není vymezit postupy při určování výživného, ale uvést kroky, jež je třeba učinit, pokud již existuje odpovídající povinnost plnit výživné stanovená úředním dokumentem nadaným vykonatelností, výkon je však třeba vést v jiném státu, nebo je třeba vést výkon rozhodnutí v České republice, ale na základě cizozemského exekučního titulu.

V přeshraničních sporech o výživné velmi často z výše uvedených důvodů narážíme i na otázku samotného vymezení pojmu výživné. Univerzální defi-

nice, která by napříč mezinárodními úmluvami sjednocovala pojem výživné, neexistuje. Vznik vyživovací povinnosti, jakož i rozsah, v jakém musí jedna osoba vyživovat druhou, upravují národní právní předpisy jednotlivých států. Pojem výživného nemá ve všech státech stejný obsah a samotná povinnost nemá stejný rozsah. Obvykle se však výživné i v zahraničí poskytuje formou opakující se peněžité dávky, například 500 euro měsíčně.

Pokud si osoba povinná neplní svoji povinnost, má oprávněný možnost obrátit se na různé orgány a požádat o asistenci. Obecně však platí, že i v případě stanovování výživného v zahraničí je třeba, aby bylo určeno odpovídajícím úředním dokumentem nadaným odpovídajícími atributy. Nejčastěji jsou tyto otázky řešeny formou soudního rozhodnutí, v některých státech však mohou taková rozhodnutí vydat i jiné administrativní orgány (například OSPOD v Německu, Švýcarsku nebo Finsku).

Mezinárodní spolupráce při vymáhání výživného je historicky jednou z nejstarších forem spolupráce mezi státy v oblasti rodinného práva. I první podoba ÚMPOD, Společnost pro mezinárodní právní ochranu mládeže, byla založena roku 1930 pro účely přeshraničního vymáhání výživného. Jedná se z hlediska objemu případů o nejpočetnější agendu, kterou se ÚMPOD zabývá.

Předpoklady pro přeshraniční vymáhání výživného

K obecným předpokladům pro vymáhání pohledávek výživného, jako je existence odpovídajícího dokumentu nadaného stanovenými vlastnostmi, které vymáhání výživného umožňují, splatnost pohledávky apod., přibývají některé další okolnosti, které je třeba vzít v úvahu, aby se oprávněný úspěšně domohl svého práva na výživné i v zahraničí.

Existence odpovídajícího právního rámce

Vymáhání povinnosti přiznané úředním dokumentem jednoho státu na území druhého státu není z důvodu existence suverenity státu vůbec jednoduché. Je proto třeba, aby především existovala právní úprava, která mezi dvěma konkrétními státy umožňuje, že rozhodnutí, případně jiná listina mající odpovídající vlastnosti vydaná v jednom z nich, lze účinně použít za účelem vymožení splnění povinnosti ve státě druhém. Obdobně jako u jiných institutů i zde proto narážíme na problematiku **uznání** cizího rozhodnutí a **výkonu** rozhodnutí. V otázkách výživného je však celá problematika ještě složitější, neboť zatímco v případě určení otcovství nebo jeho popření usilu-

jeme s uznáním „pouze“ o zohlednění těchto otázek ve sféře statusu člověka, kterého se týkají, u výživného sledujeme i kroky směřující k faktickému vytvoření splněné povinnosti, tj. postihujeme sféru majetkovou.

Vedle právní úpravy pro uznání a výkon rozhodnutí je pak třeba, aby existovala také právně zakotvená pravidla týkající se poskytnutí **právní pomoci dotčeným osobám**. Celý proces usnadňuje přesné označení orgánů v zúčastněných státech, jež usnadňují spolupráci a navzájem sdílejí důležité informace.

Právní úprava týkající se uznání a výkonu cizích rozhodnutí

Pokud se oprávněná osoba chce domoci toho, aby povinný plnil svoji povinnost, a již má k dispozici soudní rozhodnutí nebo jinou listinu, která představuje tzv. exekuční titul, tj. povinnost v ní uložená je prostřednictvím státního donucení vynutitelná, je nezbytné posoudit, jaké kroky jsou k realizaci exekuce třeba. Tj. je třeba vyhodnotit, zda bude třeba nejprve činit odpovídající kroky k uznání tohoto rozhodnutí, nebo jej můžeme přímo považovat za podklad pro výkon rozhodnutí.

Stejně jako v případě jiných, v této publikaci již popsaných institutů musíme tedy nejprve určit prameny právní úpravy vymezující předpoklady pro uznání a výkon cizích rozhodnutí o stanovení výživného, tj. vymezit, zda jsou tyto předpoklady upraveny v předpisech unijních, mezinárodních smlouvách nebo se použije právní úprava v ZMPS.

Poznámka

V oblasti vymáhání výživného se lze setkat s velmi specifickým právním institutem, kterým je tzv. prohlášení vzájemnosti mezi dvěma státy. Nejedná se o běžnou mezinárodní smlouvu, jde o formální prohlášení jednoho státu vůči druhému, že rozhodnutí vydaná v jednom státě budou respektována ve státě druhém. Typickým příkladem je spolupráce s některými kanadskými provinciemi (Ontario, Britská Kolumbie). V prohlášení ovšem nejsou obsaženy žádné procedurální podrobnosti a záleží zcela na navázané neformální spolupráci mezi jednotlivými státy.

Na území Evropské unie (s výjimkou Dánska, které má speciální režim) je použitelné nařízení o výživném. Tento předpis je komplexní, zabývá se mezinárodní příslušností soudů pro stanovení výživného, uznáním a výkonem rozhodnutí i spoluprací států navzájem. Právní úprava mezinárodní příslušnosti v tomto nařízení již byla analyzována v kapitole věnované mezinárodní příslušnosti. Pokud jde o uznání rozhodnutí, pak nařízení o výživném odka-

zuje na Haagský protokol a v čl. 17 vymezuje, že: „rozhodnutí vydané v členském státě, který je vázán Haagským protokolem z roku 2007, se uzná v jiném členském státě, aniž by bylo vyžadováno zvláštní řízení a aniž by existovala možnost jeho uznání napadnout. Rozhodnutí vydané v členském státě vázaném Haagským protokolem z roku 2007, které je v tomto státě vykonatelné, je vykonatelné v jiném členském státě, aniž by bylo třeba prohlášení jeho vykonatelnosti.“

V celosvětovém měřítku jsou pak významné úmluvy, které byly vytvořeny na půdě Haagské konference mezinárodního práva soukromého.²²⁹ Nejnovějším předpisem je Úmluva o mezinárodním vymáhání výživného na děti a dalších druhů vyživovacích povinností vyplývajících z rodinných vztahů. Tuto úmluvu můžeme v České republice použít zejména ve vztahu ke Spojeným státům americkým nebo Ukrajině.

Pokud Česká republika nemá mezinárodní úmluvu vůči nějakému státu a oprávněný bude žádat, aby se na základě rozhodnutí z tohoto státu vymáhalo výživné v České republice, upravuje možnosti použití cizího rozhodnutí český právní předpis ZMPS.

Příklad

Státem, se kterým nebyly uzavřeny žádné dohody, je například Maroko. Můžeme si tedy představit situaci, kdy rodina žije v Maroku. Výživné je otci stanoveno marockým soudním rozhodnutím. Otec dítěte odcestuje do České republiky pracovat do IT společnosti. Matka dítěte z Maroka chce, aby otec dodržoval marocké rozhodnutí, musí se tedy obrátit na český soud a žádat o uznání a výkon marockého rozhodnutí. To, zda české orgány mohou jednat dle marockého rozhodnutí, se bude posuzovat dle příslušných ustanovení ZMPS, a to navzdory tomu, že oprávněná i povinný jsou Maročané a rozhodnutí vydal marocký soud.

Spolupráce ústředních orgánů, poskytnutí právní pomoci

Pokud se oprávněný chce domoci svého nároku v cizím státě, pak potřebuje i přístup k místním orgánům, které mají možnost použít proti povinnému donucovací prostředky. To je důležité zejména s ohledem na finanční nákladnost právního zastoupení ve velkém množství zemí. Zároveň je třeba zmínit i obtíže týkající se ověřování a formálních náležitostí dokumentů používaných v řízení, zajištění překladu apod. Pro usnadnění tohoto procesu byl i v oblasti výživného a jeho vymáhání ustanoven **system ústředních orgánů**.

²²⁹ K tomu blíže viz kapitolu věnovanou mezinárodnímu právu rodinnému.

Výhodou je, že pokud oprávněný ve státě A potřebuje vymoci výživné ve státě B, ve kterém je jiný právní systém a jiný jazyk, obrátí se na orgán ve svém vlastním státě A, který následně zabezpečí komunikaci s orgány ve státě B.

Poznámka

Mezinárodní úmluvy však samotnou činnost ústředních orgánů a jejich rozsah upravují pouze obecně a mezi státy jsou velké rozdíly v přístupu. V některých státech se nacházejí přímo specializované instituce, které se zabývají pouze vymáháním výživného (a často přímo slouží jako ústřední orgány dané země), v dalších je žádost o vymáhání ústředním orgánem pouze postoupena advokátovi nebo nějaké formě exekučního úřadu. V těchto případech ústřední orgány fungují spíše jako „přeposilací“ instituce.

V novějších mezinárodních úmluvách a předpisech Evropské unie je již obvykle upraven systém spolupráce a povinnost označení ústředního orgánu. Není to však univerzální pravidlo, je třeba vždy ověřit ve vztahu ke konkrétnímu státu, zda zde existuje partnerský orgán, na který je možné se obrátit.

Náklady na činnost ústředních orgánů si hradí samy státy. Poskytnutí pomoci oprávněným (v některých případech i povinným) je ze strany ústředních orgánů bezplatné, minimálně v případech vymáhání výživného pro děti.

Poznámka

Míra a ochota spolupráce je však v jednotlivých státech velmi různá. Na aktivitě jednotlivých ústředních orgánů, případně dalších subjektů pověřených v daném státě zastupováním zájmů oprávněných je zcela závislá míra úspěšnosti vymáhacího procesu. Mezinárodní úmluvy ani právní předpisy Evropské unie nestanovují sankce, pokud jeden ústřední orgán nespolupracuje dostatečně pružně. Obvykle nejsou ani pro jednotlivé úkony stanoveny pevné lhůty. Je třeba respektovat odlišnou úpravu a přístup jednotlivých států a v některých případech se smířit s faktem, že cesta prostřednictvím bezplatných ústředních orgánů pravděpodobně nepovede k úspěchu.

Příklad

Rodič v České republice chce vymáhat výživné od povinného, který žije v Itálii. Rodič v České republice se může obrátit na ÚMPOD, který odešle žádost italskému ústřednímu orgánu (Ministero della Giustizia). Tento orgán je následně odpovědný za koordinaci italských orgánů, které prověří pobyt a majetkovou situaci povinného a případně podají návrh k italskému soudu.

Existence odpovídajícího dokumentu

Existence podkladu, na jehož základě je přesně určeno, kdo má platit komu, kolik a jak často, je obecným předpokladem pro vymáhání výživného. Jak již bylo naznačeno, nestačí pouze ústní dohoda mezi oprávněným a povinným, obzvlášť v případech, které přesahují do zahraničí, a mimo existence samotného rozhodnutí jsou zde **další podmínky**, které listina ukládající povinnosti k plnění výživného musí splnit. Pokud má být rozhodnutí použito k vymáhání výživného v zahraničí, nesmí být vydáno bez účasti povinného. Musí být prokazatelné, že povinný věděl o tom, že někde probíhá soudní řízení a on má možnost se jej účastnit a hájit své zájmy. Celá věc není vůbec jednoduchá, protože někteří povinní se soudnímu řízení vyhýbají záměrně. V České republice jde typicky o situaci, kdy si povinný v zahraničí nevyzvedává zásilky od soudu a není možné mu doručit důležité dokumenty. Soudem je takovému účastníkovi jmenován opatrovník. Takové rozhodnutí však může být v zahraničí hodnoceno jako nevykonatelné.

Je doporučeno vždy se pokusit alespoň v některé části soudního řízení řádně povinnému doručit. Je také třeba, aby soudy dbaly na to, jak v daném státě mohou doručovat. Jsou státy, kde mezinárodní úmluvy přesně stanovují, jaké způsoby lze použít, jinak není doručení z pohledu tamního práva účinné.

Poznámka

Doručování a zajištění důkazů v zahraničí velmi prodlužují samotné řízení a v případě některých států může trvat i několik let, než je úspěšně řízení ukončeno. Je to však nezbytně nutné, aby se soud pokusil všemi dostupnými prostředky povinnou osobu kontaktovat. Pokud totiž povinná osoba nemá možnost se řízení účastnit, může to následně komplikovat možnost použití rozsudku v zahraničí. V některých případech může být efektivnější, aby se oprávněný obrátil na soudy ve státě, v němž se nachází povinný, a žádal o stanovení výživného tam.

Poznámka

Soudy se často pokouší doručit účastníkovi dokumenty poštou na tzv. mezinárodní doručenkou. V některých státech však tento dokument nemusí být uznávaný jako platný způsob doručení.

Je třeba odlišit situace, kdy se soudu nepodaří povinného kontaktovat vůbec (tj. není mu doručena žádná zásilka, ani není získáno jeho vyjádření), od situace, kdy se povinný řízení vyhýbá nebo neúčastní záměrně, tedy jsou mu doručovány soudní listiny, případně se jednou vyjádří a následně se odmíl-

čí. Ve druhém případě jde o dobrovolné rozhodnutí povinného řízení se neúčastnit. V takovém případě nemá možnost se následně bránit proti uznání rozhodnutí v cizím státě.

Podmínky na straně oprávněného

Oprávněný musí počítat s tím, že v rámci přeshraniční spolupráce mohou fungovat určitá omezení toho, v jakém rozsahu jednotlivé státy poskytují pomoc při vymáhání. Například nařízení o výživném zaručuje poskytnutí bezplatné právní pomoci pouze oprávněným do věku 21 let v případě výživových povinností vyplývajících ze vztahu mezi rodičem a dítětem. Ostatní oprávnění musí použít jiné cesty pro zajištění bezplatné právní pomoci. Tato situace je řešitelná v rámci Evropské unie, neboť zde existují další právní nástroje, které již systém bezplatné právní pomoci pro osoby, které jsou nemajetné a bez dostatečně vysokého příjmu, upravují. Pro státy mimo Evropskou unii je však situace obtížnější.

U výživného pro děti je také třeba upozornit na skutečnost, že každý stát jinak upravuje délku výživovací povinnosti. Jak jsme výše objasnili, v České republice je běžné, že rodiče hradí výživné pro vysokoškolského studenta, ve většině států USA je obvyklé, že výživovací povinnost končí 18. rokem věku, respektive ukončením středoškolské docházky. V Holandsku je třeba pevně stanoven věk ukončení výživovací povinnosti na 21 let.

Podmínky na straně povinného

U povinné osoby je třeba ověřit, zda jsou správně uvedeny osobní údaje v rozhodnutí stanovujícím výživné a zároveň zda lze prokázat daný rodinný vztah, ze kterého výživovací povinnost vyplývá. Nejčastěji se lze setkat s požadavkem předložení rodného listu dítěte, ve kterém je uveden povinný rodič.

Pro úspěšné vymáhací řízení je zcela zásadní znát **místo pobytu povinné osoby**. Jsou státy, ve kterých postačí zjistit alespoň nějakou menší administrativní jednotku uvnitř státu (město, okres, provincie, kanton). Mnoho mezinárodních úmluv a předpisů Evropské unie má pro pátrání po pobytu povinných zavedený systém. Opět je využíváno ústředních orgánů, které si pro účely vymáhání výživného mohou vyměňovat informace a sdílet osobní údaje dotčených stran.

Poznámka

Zkušenost s tím, jaké detaily lze prostřednictvím obdobných žádostí o prověřením pobytu zjistit, je velmi různá. Například v provincii Ontario, Kanada, lze zjistit

pouze informaci o tom, že se hledaná osoba na daném území nachází, konkrétní údaje, jako je adresa, však již sdílet nelze. Naopak mezi některými státy USA lze sdílet i oficiální výši měsíčního příjmu osoby.

Pokud není místo pobytu povinného známo a nelze geograficky zúžit oblast pátrání alespoň na stát, lze v České republice poučit oprávněné o možnosti podat proti povinnému trestní oznámení pro trestný čin zanedbání povinné výživy (pokud povinná osoba nehradí výživné déle než 4 měsíce) a pokusit se pátrat v rámci policejní spolupráce.

Pokud je známo, kde se povinný nachází, závisí úspěšnost vymození výživného na dalších faktorech, především na tom, zda **je povinný zaměstnan** (legálně), zda má jiný majetek nebo příjem, který lze zpeněžit atd. I u exekuce výživného platí, že čím více informací o povinné osobě oprávněný zná, tím vyšší je pravděpodobnost úspěchu vymáhacího řízení.

Vymáhání výživného prostřednictvím ÚMPOD

ÚMPOD funguje jako **ústřední orgán** pro mezinárodní úmluvy ratifikované ČR, které se týkají vymáhání výživného pro děti. Na ÚMPOD se obrací jak klienti, kteří chtějí vymáhat výživné ze zahraničí, tak zahraniční orgány a klienti, které chtějí vymáhat výživné na území České republiky. Pokud ÚMPOD obdrží takovou žádost ze zahraničí, funguje dále před českými orgány ve většině případů jako **zmocněnec** oprávněných a přímo je zastupuje v soudních a dalších řízeních.

Pro vymození pohledávek v České republice má ÚMPOD možnost obrátit se na soud a žádat o soudní **výkon rozhodnutí** dle OSŘ, nebo oslovit soudního exekutora a žádat o **exekuci** dle EŘ. K těmto otázkám viz výše.

Pokud je výživné vymáháno ze zahraničí, jsou možnosti ÚMPOD v zásadě zcela omezeny na to, jaká je v daném státě právní úprava, zejména zda zde vůbec existuje nějaký protějšek, který může ÚMPOD oslovit se žádostí o spolupráci. V případě, že existuje příslušný právní podklad, ÚMPOD na žádost oprávněného vždy žádost odešle a pokusí se výživné vymoci. Pro oprávněné poskytuje ÚMPOD servis i v oblasti pomoci při zajištění potřebných podkladů, komunikace se soudy a v případě potřeby i zajištění překladů důležitých listin pro podání žádosti o vymáhání výživného.

Poznámka

Úspěšnost vymáhání je závislá na pružnosti a ochotě zahraničních orgánů spolupracovat. Některé státy bohužel reagují i v několikaměsíčních intervalech (his-

toricky například italský ústřední orgán reagoval na některé přípisy i v řádu několika let).

Na ÚMPOD se lze obracet i předběžně a zjišťovat informace o obecné zkušenosti s jednotlivými státy, o praktických informacích a doporučeních k daným státům, a to i v situaci před vydáním samotného rozhodnutí o výživném.

Na ÚMPOD se mohou obracet i povinné osoby, kterým lze většinou poskytnout alespoň obecné informace o systému vymáhání výživného. V intenzivnějším kontaktu je ÚMPOD s povinnými, pokud se výživné vymáhá v České republice, jelikož je vždy snaha nejdříve s povinným situací řešit smírně, než jsou zapojeny další instituce a více invazivní donucující prostředky pro vymožení výživného.

Vybrané praktické otázky při přeshraničním vymáhání výživného

V zásadě univerzálním pravidlem je, že vykonávací fáze se řídí právem státu, v němž k výkonu rozhodnutí dochází.

Poznámka

Důvodem pro to je, že exekuční právo je součástí práva procesní povahy a u toho se zásadně používá určovatel *lex fori*, tj. neboť je žádoucí, aby při procedurálních postupech úřady používaly své vlastní právo.

Vymáhání výživného v zahraničí proto bude vždy narážet na procesní specifika každého státu, v němž k vymáhání dochází. Takové úřady, jako jsou exekutorské úřady v České republice, nefungují v každém státě, případně nemají takový rozsah oprávnění. Není příliš běžné, že by v praxi vymáhacích řízení, které byly zahájeny přes ústřední orgány, byla dlužníkovi v cizině například prodána nemovitost, nebo by exekutor (nebo jiný vymáhací orgán) zabavil jeho movité věci. Odlišnosti jsou například i v tom, jaký majetek nelze zabavit, případně jakou hranici považují jednotlivé státy za minimum příjmu, které nemůže být dlužníkovi zabaveno. Jsou například státy, kde příjmem 1 000 euro měsíčně představuje hranici chudoby a z toho příjmu na výživné nic srazeno být nemůže. Tato situace může být velmi obtížně pochopitelná pro oprávněného rodiče, který z polovičního příjmu musí sám zjišťovat nejen sebe, ale i dítě.

Praktický problém představují i rozdíly ve výši přijatých plateb související s různými kurzy měn.

Příklad

Pro zjednodušení uvedeme modelovou situaci: Povinný Karel má měsíčně hradit 3 000 CZK, žije však v USA. Karel dostává plat v USD. Vymáhací úřad v USA obdržel žádost, kdy částka 3 000 CZK odpovídala 150 USD. Tato částka je tak každý měsíc sražena z Karlova platu. Pokud je výživné vymáháno přes úřady, pak peníze nejdříve srazí úřad v USA, ten je zašle do České republiky ÚMPOD a ÚMPOD následně zašle platbu oprávněnému. Dochází k časové prodlevě jednoho měsíce i více, než platbu přijme oprávněný na svém účtu.

Ke kurzovním rozdílům může dojít zejména ve dvou momentech. První ve fázi, kdy je vymáhání výživného požadováno. Je mnoho států, které při přijetí žádosti v rámci uznání rozhodnutí zafixují kurz. Pokud pak vymáhací řízení trvá například deset až patnáct let, mohou rozdíly činit i několik tisíc korun. Kurzovní rozdíly mohou být i ve prospěch oprávněných.

Příklad

Například kurz amerického dolaru v lednu 2007 činil 13,50 CZK za 1 USD, v lednu 2001 to však bylo 37 CZK za 1 USD. Pokud bychom se vrátili k příkladu, pak Karel v roce 2001 hradil 5 500 CZK měsíčně, zatímco v roce 2007 by stejná částka v dolarech činila 2 025 CZK.

Druhý moment je prodleva mezi dobou, kdy povinný uhradí částku vymáhacímu úřadu, a dobou, než je z důvodu délky administrativních procesů platba převedena oprávněnému, během nichž může dojít k podstatné změně kurzu.

Příklad

Platbu obdrží ÚMPOD z Německa dne 15. 5., než je však transakce řádně dokončena a peníze odeslány oprávněnému na jeho účet, oprávněný obdrží platbu až 3. 6. Rozdíl v kurzu CZK a EUR může být třeba i dvě koruny.

Tato problematika obvykle není přímo řešena v rámci mezinárodních úmluv. Pokud je výživné uhrazeno při dodržení pravidel státu, v němž dochází k vymáhání výživného, pak kurzovní rozdíl již nemusí být v daném státě vymahatelný a záleží na dobrovolném rozhodnutí povinného, zda rozdíl dorovná.

Příklad

Pokud je v České republice vymáháno výživné výkonem rozhodnutí srážkami ze mzdy, je pro přepočítání kurzu rozhodující den, k němuž dojde ke srážce ze mzdy povinného. Oprávněný například v Německu obdrží za 7 let vymáhání reálně třeba i o 300 EUR méně, než mu přiznalo soudní rozhodnutí. České orgány však ne-

mohou dále pokračovat v exekuci, protože dle českého zákona byla již správná částka uhrazena.

Závěrem lze shrnout, že při vymáhání výživného mezi dvěma státy musí vždy dotčené osoby počítat s tím, že informace je třeba předávat přes několik prostředníků, v několika jazycích a je třeba dodržet více formálních procedur než při vymáhacích procesech v rámci jednoho státu. Trvá několik měsíců (často ovšem i let), než jsou vymoženy první finanční prostředky.

D. NÁHRADNÍ RODINNÁ PÉČE A OSVOJENÍ V MEZINÁRODNÍCH SOUVISLOSTECH

KAPITOLA I. NÁHRADNÍ RODINNÁ PÉČE V MEZINÁRODNÍM KONTEXTU

Úvod (vymezení základních pojmů)

V životě dítěte může nastat situace, kdy dítě nemůže být v péči rodičů. Důvody pro tuto nemožnost mohou být nejrůznější povahy, mohou vyplývat např. z neschopnosti rodiče postarat se o dítě z důvodu nepříznivého zdravotního stavu, ale i z důvodu neschopnosti rodiče uspořádat své vlastní poměry tak, aby v nich byl prostor pro péči o dítě (závislost na drogách, hazardních hrách, alkoholismus, ale i ekonomické důvody neumožňující zajistit dítěti potřebnou péči). Právní úprava musí přitom umět na tyto situace reagovat a zajistit dětem ohroženým nemožností jejich rodičů pečovat o ně odpovídajícího „náhradního pečovatele“. Podle toho, jak je tento náhradní pečovatel koncipován, pak rozlišujeme náhradní rodinnou péči, v níž přebírá roli pečovatele jiná fyzická osoba, a ústavní výchovu, kdy péči o dítě přebírá ústavní zařízení.

Poznámka

Z povahy věci je zřejmé, že se má při hledání náhradního pečovatele pro dítě, o které nemohou pečovat jeho rodiče, preferovat náhradní rodinná péče. Bohužel ne vždy je to možné, a proto i na našem území existuje řada zařízení ústavní výchovy a k umístění dítěte do nich stále dochází. Proti těmto postupům brojí celá řada nadací, objevila se i stížnost k Evropskému výboru pro sociální práva, je však nezbytné konstatovat, že v tuto chvíli není prozatím Česká republika na úplné opuštění konceptu ústavní výchovy připravena.

Tato kapitola stejně jako kapitoly předcházející nejprve v úvodu stručně objasňuje národní právní úpravu náhradních forem péče a poté se věnuje konkrétním otázkám souvisejícím s náhradními formami péče s mezinárodním prvkem.

Národní právní úprava

Prameny právní úpravy

Náhradní formy péče jsou upraveny v ObčZ v § 928 až 975. Již z tohoto množství ustanovení je zřejmé, že právní úprava náhradních forem péče je poměrně komplikovaná. Kromě ustanovení ObčZ je však třeba aplikovat také ustanovení ZSPOD a zákona č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů. Tento předpis obsahuje právní úpravu tzv. školských zařízení ústavní výchovy. Dále jsou zařízení ústavní výchovy upravena v zákoně č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách, neboť v tomto právním předpise je upravena činnost dětských domovů pro děti do tří let věku, a také v zákoně č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve kterém najdeme např. právní úpravu domovů pro osoby se zdravotním postižením.

Všechny tyto předpisy pak doplňují také předpisy prováděcí, které obsahují podrobnosti k výkonu jednotlivých forem náhradní péče.

Základní přehled forem náhradní rodinné péče

Náhradní rodinná péče v sobě zahrnuje instituty **poručenství, pěstounství a svěřenství**. Poručenství pak mezi nimi zaujímá zvláštní pozici, neboť jako jediné se netýká pouze péče o dítě, ale zahrnuje celou škálu práv a povinností spadajících do rodičovské odpovědnosti.²³⁰ Pěstounství a svěřenství se naopak týkají zásadně pouze osobní složky rodičovské odpovědnosti, tj. péče o dítě. Základní rozdíl mezi nimi je pak dán možností uložit rodiči dítěte plnění vyživovací povinnosti. Pokud je takové plnění možné, aplikuje se svěřenství, pokud to možné není, nastupuje pěstounská péče.

Náhradní rodinná péče se netýká vyživovací povinnosti, tj. toliko svěřením dítěte do jakékoli formy náhradní rodinné péče nemůže dojít ke vzniku vyživovací povinnosti. To však neznamená, že náhradní rodinnou péčí nemůže vykonávat osoba, která vůči dítěti vyživovací povinnost nese.²³¹

²³⁰ K tomu blíže viz kapitolu Rodičovská odpovědnost a její naplňování v mezinárodních souvislostech.

²³¹ K vyživovací povinnosti viz blíže kapitolu Vyživovací povinnost v mezinárodních rodinách.

Příklad

Dítě je svěřeno do svěřenectví jeho babičky. Babička má vůči dítěti jako jeho prarodič vyživovací povinnost, ta však vznikla v důsledku jiných zákonem stanovených okolností, než bylo svěřeni dítěte do péče jeho babičky.

Poručenství

Poručník je dítěti jmenován, pokud žádný z jeho rodičů nevykonává rodičovskou odpovědnost v plném rozsahu.

Příklad

Poručník je proto jmenován např. dítěti, jehož rodiče zemřeli, dítěti nalezenému, u nějž se na jeho rodiče hledí, jakoby zemřeli, či dítěti, jehož jediný určený rodič je nezletilý.

Poručník je jmenován soudním rozhodnutím ve formě rozsudku. Protože může nastat situace, kdy rodič ztratí způsobilost k výkonu rodičovské odpovědnosti náhle a není možné ihned reagovat soudním rozhodnutím o jmenování poručníka, nastupuje v těchto chvílích do rozhodnutí o jmenování poručníka tzv. veřejný poručník, jenž se ujímá své funkce ze zákona. Tímto veřejným poručníkem je OSPOD.

Poručníkem je jinak jmenována soudem plně svéprávná fyzická osoba, která splňuje svým způsobem života předpoklady pro to, aby byla soudem do funkce poručníka jmenována. V ideálním případě je poručníkem dítěte jmenována osoba mu blízká, kterou dítě zná, např. prarodič nebo sourozenec. Pokud to není v rozporu se zájmy dítěte, soud jmenuje primárně poručníkem toho, koho naznačili rodiče. Rodiče mají také v této otázce pomyslné právo veta, neboť mohou jmenování určité osoby poručníkem výslovně vyloučit. Dítěti mohou být společnými poručníky jmenování též manželé.

Poručník může a nemusí o dítě osobně pečovat. Pokud poručník o dítě osobně pečuje, náleží mu též hmotná podpora, která náleží pěstounovi.

Poznámka

Nelze se však domnívat, že poručník má ve všem stejné postavení jako rodič. Poručník podléhá neustálému dozoru soudu. Rozhodnutí poručníka v jakékoli jiné než běžné záležitosti pak podléhá schválení ze strany soudu, poručník musí soudu také předkládat soupis jmění dítěte.

Svěřenectví

Svěřenectví přichází v úvahu v případě, kdy rodič nemůže o dítě osobně pečovat, ale je současně nadále nositelem rodičovské odpovědnosti.

Příklad

Svěřenectví přichází v úvahu např., pokud je rodič dlouhodobě v nemocnici a ví, že ze zdravotních důvodů nebude moci např. rok o dítě pečovat. Velmi často k němu dochází také, pokud rodič nastupuje protialkoholní léčbu.

Zákon klade na pečující osobu poměrně přísné podmínky. Pečující osoba musí skýtat záruky řádné péče, mít **bydliště na území České republiky** a souhlasit se svěřením dítěte do osobní péče. Obecně platí, že přednost by při výběru pečující osoby měly mít osoby příbuzné.

Práva a povinnosti pečující osoby vymezí soud svým rozhodnutím. Jinak je ale postavení pečující osoby stejné jako postavení pěstouna. Jak bylo ale již objasněno, pečující osoba a pěstoun se od sebe odlišují tím, že pěstoun má nárok na dávky pěstounské péče. Pečující osoba na tyto dávky nárok nemá, k jejím rukám je však vypláceno výživné ze strany osob k tomu ze zákona povinných.

Poznámka

Pečující osoba má dokonce právo výživné stanovené rodičům pro dítě vymáhat.

Pěstounství

Pěstounství je specifická forma náhradní rodinné péče, která představuje řešení poměrů dítěte, o které jeho rodiče nebo poručník nemohou pečovat, a rodičům není možné uložit ani plnění vyživovací povinnosti. Pěstounství se rozlišuje na **pěstounskou péči a pěstounskou péči na přechodnou dobu**. Pěstounská péče na přechodnou dobu je upravena v ZSPOD a jejím prostřednictvím má být řešena situace dítěte, které se náhle ocitlo bez péče rodičů a teprve se hledá další uspořádání jeho poměrů.

Příklad

Jana a Tomáš cestovali se svou roční dcerou Karolínou na dálnici D1 a měli vážnou dopravní nehodu. Jana zemřela na místě, Tomáš pak o dva dny později v nemocnici. Karolína měla naštěstí jen drobná zranění a mohla být ihned propuštěna do domácí péče. Bohužel však neměla kam jít, protože Jana byla sirotek a Tomášova matka byla toho času léčena na onkologii s vážným onemocněním, jehož pro-

gnóza nebyla dobrá. Soud proto předběžným opatřením (k tomu viz níže) svěřil Karolínu do péče pěstounky na přechodnou dobu s tím, že bude pro Karolínu hledat novou rodinu.

Pěstounem na přechodnou dobu, jimž se také někdy v praxi říká „profesionální pěstouni“, se nemůže stát každý. Může to být pouze osoba, která je zařazena do seznamu pěstounů na přechodnou dobu, jež vede krajský úřad. Do této evidence může být zařazena pouze osoba, která má na základě odborného posouzení předpoklady pro výkon takové péče o dítě, a to zejména z hlediska krátkodobosti takové péče a péče o dítě krátce po jeho narození. Celková doba pěstounské péče na přechodnou dobu je omezena na 1 rok.

Poznámka

Praxe se však potýká s velkými obtížemi vyvolanými krátkostí této lhůty. Velmi často se stává, že se poměry dítěte v rámci tohoto jednoho roku vyřešit nepodaří a pak je velmi složité zhodnotit, jak u takového dítěte postupovat. Soudy často sahají po opatření, že dítě v pěstounské péči na přechodnou dobu ponechají i po uplynutí jednoho roku, neboť to považují za souladné se zájmy dítěte, které nechtějí často přesouvat z péče jedné do péče druhé osoby.

Pěstoun, který není pěstounem na přechodnou dobu, již může být i osoba v evidenci nezapsaná. Klasická pěstounská péče, byť to z jejího názvu nevyplývá, má být také dočasným opatřením, soud o ní má rozhodnout pouze na dobu, po kterou rodiči brání překážka o dítě pečovat. Proto se v případě dítěte svěřeného do pěstounské péče podporuje komunikace pěstouna s rodičem dítěte a především také vazby dítěte s jeho rodičem včetně práva rodiče se s jeho dítětem svěřeným do pěstounské péče stýkat. Kdo se má stát pěstounem, musí skýtat záruky řádné péče, mít bydliště na území České republiky a musí souhlasit se svěřením dítěte do pěstounské péče. Pěstounem může být i příbuzná osoba, dokonce má svěřením dítěte do její pěstounské péče přednost.

Poznámka

Tzv. příbuzenská pěstounská péče s sebou přináší velmi citlivou otázku finančního zajištění pěstounské péče v případě, že je dítě svěřeno do pěstounské péče osob, které jinak k dítěti mají vyživovací povinnost. V případě, že má být dítě svěřeno do pěstounské péče prarodiče, je třeba vždy posuzovat, zda je to na místě, nebo má být zvoleno svěřenectví, protože prarodič může vůči dítěti plnit svou vyživovací povinnost. Proto je třeba pěstounskou péči preferovat jen tam, kde je to v zájmu všech osob spravedlivé a neexistuje podezření, že má být preferována příbuzenská pěstounská péče toliko z důvodu získání prostředků „od státu“.

Pěstoun má nárok na dávky pěstounské péče. Těmito dávkami jsou především příspěvek na úhradu potřeb dítěte, a dále také v zákonem stanovených případech odměna pěstouna, příspěvek při převzetí dítěte, příspěvek na zakoupení osobního motorového vozidla a příspěvek při ukončení pěstounské péče.

Pěstoun má především povinnost o dítě pečovat. Pěstoun při výchově dítěte vykonává přiměřeně povinnosti a práva rodičů. Je povinen a oprávněn rozhodovat jen o běžných záležitostech dítěte, v těchto záležitostech dítě zastupovat a spravovat jeho jmění. Má povinnost informovat rodiče dítěte o jeho podstatných záležitostech.

Poznámka

Pokud je dítě svěřeno do pěstounské péče, musí si pěstoun roli rodičů pořádkem uvědomovat. Problémy mohou vznikat, např. pokud je potřeba, aby byl na dítěti proveden nějaký lékařský zákrok, neboť k zásahu do integrity má poskytnout souhlas rodič. Aby nevznikaly nejasnosti, kdo má za dítě jednat, upravuje tyto složité otázky např. i zákon o zdravotních službách. Podle něj pak např. ošetřujícího lékaře volí dítěti v pěstounské péči pěstoun apod.

Ústavní výchova

Ústavní výchova, tj. řešení poměrů dítěte umístěním do zařízení, má být až poslední možností, ke které se má soud uchýlovat. Preferována by měla být zařízení malokapacitní ústavní výchovy, tj. zařízení, v nichž jsou děti pokud možno umístěny v bytovém prostředí a vždy o malý počet z nich pečují stejné osoby. O umístění dítěte do ústavní výchovy může soud rozsudkem rozhodnout maximálně na dobu tří let, pak je však možné tuto dobu opakovaně prodlužovat. Ve výjimečných případech může soud dokonce rozhodnout i o tom, že dítě bude v zařízení umístěno i po nabytí zletilosti, až do 19 let věku. Platí však, že důvodem pro umístění dítěte do ústavní výchovy nejsou nedostatečné bytové nebo majetkové poměry jeho rodičů.

Zvláštním typem zařízení ústavní výchovy jsou **zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc**. Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc poskytují ochranu a pomoc dítěti, které se ocitlo bez jakékoliv péče nebo jsou-li jeho život nebo příznivý vývoj vážně ohroženy anebo ocitlo-li se dítě bez péče přiměřené jeho věku, jde-li o dítě tělesně nebo duševně týrané nebo zneužívané anebo o dítě, které se ocitlo v prostředí nebo situaci, kdy jsou závažným způsobem ohrožena jeho základní práva. Ochrana a pomoc takovému dítěti spočívá v uspokojování základních životních potřeb, včetně

ubytování, v zajištění zdravotních služeb a v psychologické a jiné obdobné nutné péči.

Příklad

Zařízením pro děti vyžadující okamžitou pomoc jsou např. zařízení Klokánek, zřízené v rámci projektu Fondu ohrožených dětí.

Rychlý zásah řešící poměry dítěte

Jak bylo výše objasněno, do náhradní rodinné péče je dítě umístěno soudním rozhodnutím. V některých případech však není možné na tzv. meritorní rozhodnutí, tj. rozhodnutí ve věci samé, které může být vydáno až poté, co proběhne celé řízení, z důvodu nutnosti řešit poměry dítěte akutně čekat. Pro tyto případy existuje zvláštní právní úprava, která umožňuje, aby u takového dítěte byl učiněn rychlý zásah, jenž umožní jeho poměry řešit okamžitě s vědomím, že jde o řešení zpravidla pouze prozatímní. Jedná se o ustanovení § 452 a násl. ZŘS, které dává soudu možnost, aby do 24 hodin vydal předběžné opatření, jímž dítě, které se ocitlo ve stavu nedostatku řádné péče, umístí do vhodného prostředí.

Příklad

Tímto prostředím může být např. zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc nebo i pěstounská péče na přechodnou dobu apod.

Návrh na vydání předběžného opatření může podat pouze OSPOD, v jehož obvodu se právě dítě nachází. Předběžné opatření trvá jeden měsíc a poté může být prodlouženo. Celková doba trvání by neměla překročit šest měsíců, ledaže jsou pro to zvláště závažné důvody. V mezidobí se musí hledat nejvhodnější řešení, jak situaci dítěte vyřešit.

Náhradní formy péče v mezinárodním kontextu

Úvod

V praxi mohou nastat situace, kdy se jako nejvhodnější řešení jeví umístění dítěte do některé z forem náhradní rodinné péče do jiného státu.

Pokud nemůže o dítě pečovat jeho rodič, je vždy třeba zjistit, zda lze nalézt osobu dítěti příbuznou či blízkou, která by byla ochotna a schopna o dítě pečovat. Umístění dítěte by mělo respektovat požadavek ÚPD, přičemž při volbě řešení (náhradní péče) je nutno brát potřebný ohled na žádoucí kon-

tinuitu ve výchově dítěte a na jeho etnický, náboženský, kulturní a jazykový původ.²³²

Svěření do péče jiné osoby nebo do pěstounské péče do ciziny

Jak bylo výše objasněno, častou formou umístění dítěte do péče příbuzné osoby je institut **svěření dítěte do péče jiné osoby**.²³³ Právě podmínka bydliště na území České republiky v době, kdy existuje svoboda volného pohybu po celé Evropské unii i poměrně snadný pohyb osob po dalších zemích, a tedy pobyt jednotlivých členů rodin v různých státech, často právní situaci dítěte komplikuje. Je mnoho případů, že blízcí příbuzní dítěte, nejčastěji prarodiče, dospělí sourozenci, tety či strýcové, mají obvyklé bydliště v jiném státě než dítě a jsou plně schopni i ochotni se o dítě starat. Striktní výklad uvedených ustanovení ObčZ by mohl vést k nerespektování ÚPD. Existují však možnosti, jak dítě do péče osoby žijící v jiném státě svěřit. Zejména za určitých situací lze aplikovat jiné než české právo.²³⁴ Mnohdy však instituty svěření do péče jiné osoby nebo pěstounské péče mohou být v jednotlivých právních řádech zcela odlišně upraveny. Protože cílem je, aby se péče o dítě odehrávala v jiném státě než České republice, je mnohdy žádoucí, aby o péči o dítě rozhodl soud v této zemi podle svého vlastního práva. Pak lze za určitých okolností soudu navrhnout postoupení věci k projednání vhodněji umístěnému soudu v jiném státě.²³⁵ Tento postup také odpovídá požadavku ObčZ, že soud dá přednost osobě příbuzné či blízké, která se ujala péče o dítě, ledaže by to nebylo v souladu se zájmy dítěte.

Obdobné požadavky na bydliště v České republice jsou dány i u **pěstounské péče**.²³⁶ Pokud by mělo být dítě svěřeno do pěstounské péče do ciziny, s ohledem na zapojení státu do tohoto institutu (vyplácení pěstounských dávek, kontrola nad výkonem pěstounské péče), je zde třeba získat souhlas státu, do něhož by mělo být dítě umístěno. Souhlas od zahraničního orgánu by vyžadoval ÚMPOD podle příslušného nástroje mezinárodního či unijního práva.

²³² Čl. 20 odst. 3 ÚPD.

²³³ § 953 a 954 ObčZ.

²³⁴ Čl. 15 odst. 2 HaÚoD.

²³⁵ Čl. 15 nařízení Brusel IIa; čl. 8 HaÚoD.

²³⁶ § 962 ObčZ.

Příklad

Rodiče pětileté Martiny se rozešli. Otec se odstěhoval z města, kde dosud s matkou dítěte žil, bydlel na neznámé adrese a o dívku se vůbec nezajímal. Matka měla po rozchodu s otcem psychické problémy, začala ve značné míře požívat alkoholické nápoje, nepracovala, pro velké dluhy musela opustit nájemní byt a bydlela na ubytovně. Byla často opilá, a dokonce několikrát u ní musela zasahovat policie, byla i nakonec nalezena v podnapilém stavu na ulici. Nezletilou v té době hlídaly sousedky na ubytovně. Práce s matkou ze strany OSPOD nevedla k nápravě, a tak OSPOD začal vyhledávat pro Martinu jiné řešení. Zjistilo se, že babička ze strany otce žije na středním Slovensku. Babička žije na vesnici v rodinném domku se svým druhým manželem, v péči má ještě 16letou dceru, která navštěvuje střední školu. Babičce je 51 let, je poživatelkou invalidního důchodu, její manžel pracuje v továrně v blízkém okresním městě. Babička má velký zájem o péči o vnučku. Ze zprávy slovenského OSPOD vyplývá, že má vhodné podmínky k péči o pětileté dítě. Babička podala k českému soudu jako soudu mezinárodně příslušnému dle místa obvyklého bydliště dítěte návrh na svěření dívky do své péče. Současně navrhla, aby soud použil slovenské právo. S návrhem souhlasila i matka Martiny; otec Martiny byl neznámého pobytu, a proto mu musel soud jmenovat opatrovníka. Soud použil ustanovení slovenského zákona o rodině, které neomezuje pobyt pečující osoby na území státu, v němž má dítě obvyklé bydliště. Soud o svěření dívky do péče babičky rozhodl, a Martina tak mohla vyrůstat ve své širší biologické rodině.

Nezprostředkované mezinárodní osvojení

Pokud se řeší situace dítěte, u kterého je potřeba náhradní rodinné péče, může se narazit i na otázku možného osvojení takového dítěte. K osvojení se vyjadřujeme v následující kapitole, na tomto místě však chceme připomenout, že existují také situace, kdy dochází k osvojení mimo tento systém. Poměrně časté jsou situace, kdy manžel či manželka rodiče dítěte, které není státním občanem České republiky, usiluje o tzv. „přiosvojení“ dítěte, které s ním žije ve společné domácnosti. Při posuzování těchto případů je třeba pamatovat na to, že osvojení není upraveno žádným předpisem Evropské unie a mnohdy je jeho úprava součástí dvoustranných smluv o právní pomoci, které Česká republika či dříve Československo uzavřelo s jinými státy. Obecně lze říci, že většina těchto smluv dává mezinárodní pravomoc (příslušnost) k rozhodování o osvojení soudu toho státu, jehož občanem je osvojitel. Současně je třeba dodržet i ty podmínky, které na osvojení klade právní řád státu, jehož

občanem je dítě. Konkrétní právní úpravu je vždy třeba ověřit v příslušné dvoustranné mezinárodní smlouvě, případně i použít ZMPS.

Příklad

Jaroslav se oženil s Oksanou, občankou Ukrajiny. Oksana je matkou desetiletého Jurije, který se jí narodil v předchozím manželství a kterého má v péči na základě rozsudku ukrajinského soudu. Jurij žije již 3 roky s matkou a Jaroslavem ve společné domácnosti, Jaroslav se o něj stará, zajišťuje ho i z ekonomické stránky. Otec se o Jurije nezajímá, nepřispívá na jeho výživu. Oksana je s Jurijovým otcem příležitostně v kontaktu přes Facebook. Jaroslav by chtěl Jurije osvojit, otec Jurije s tím údajně souhlasí, což paní Oksaně sdělil přes Facebook. Není však ochoten Oksaně sdělit, kde nyní bydlí, a není ochoten se dostavit kamkoli k soudu, aby souhlas s osvojením Jurije formálně udělil. Oksana se tedy obrátí na okresní soud v místě bydliště rodiny s návrhem na určení, že k osvojení není třeba souhlasu otce, protože neprojevuje o Jurije zájem. Soud takto rozhodne. Jaroslav tedy podá k soudu návrh na svěřeni Jurije do péče před osvojením a soud jeho návrhu vyhová.

Dále se Oksana obrátí na příslušný ukrajinský orgán, který je podle ukrajinských předpisů oprávněn udělit souhlas s osvojením dítěte. Vyřízení souhlasu trvá více než rok, mezitím Jurij dosáhl 12 let. Rovněž již uplynula požadovaná šestiměsíční doba péče před osvojením. Pan Jaroslav podá k soudu návrh na osvojení Jurije. Soud Jurije předvolá k jednání, kde Jurij osobním prohlášením vůči soudu udělí souhlas se svým osvojením panem Jaroslavem. Soud se Jurije táže na vztah k panu Jaroslavovi a poučí jej o důsledcích osvojení. Jurij si vše uvědomuje a chtěl by být „opravdu“ jeho synem, chtěl by mít stejné příjmení a také být českým občanem, protože na Ukrajinu ani na svého otce si nepamatuje. Soud tedy návrhu vyhová a rozhodne o tom, že Jurij se stává osvojencem pana Jaroslava.

Uznání cizozemského rozhodnutí o osvojení

Některým osobám, které by si přály osvojit dítě, standardní postup zprostředkování osvojení prostřednictvím OSPOD nevyhovuje. Důvody a motivy těchto „žadatelů“ jsou různé: snaha pomoci dětem z nejchudších zemí světa, nedostatek jejich vhodnosti stát se osvojitelem (např. z důvodu věku, z důvodu nesezdaného soužití, zdravotního či psychického stavu, péče o další děti), přání osvojit si dítě co nejdříve po jeho narození, délka a složitost procesu zařazování do evidence osob vhodných k osvojení apod. Tito lidé většinou jednají „na vlastní pěst“ a s pomocí různých soukromých zprostředkovatelů usilují o osvojení dítěte nejčastěji z rozvojových zemí. Prakticky to probíhá tak, že zprostředkovatel zařídí v zemi původu dítěte rozhodnutí tamního soudu o osvojení dítěte českým osvojitelem. Mnohdy soud

rozhodne, aniž by se osvojitelé s dítětem vůbec setkali. Pak se žadatelé obrátí na český soud s návrhem na uznání cizozemského rozhodnutí o osvojení. Praxe stávající právní úpravu vykládá tak, že účastníky řízení jsou pouze navrhovatelé; dítě účastníkem řízení není, a tudíž jeho zájem není v řízení nijak hájen. Český soud by měl zkoumat, zda se rozhodnutí nepříčí veřejnému pořádku, nebrání mu výlučná pravomoc českých soudů a osvojení by bylo přípustné i podle hmotněprávních ustanovení českého práva. Pokud soud rozhodnutí uzná, osvojení se zapíše do matriky a dítě nabývá osvojením české státní občanství.

Uvedený postup však přináší četná rizika, zejména ve srovnání s postupem zprostředkování mezinárodního osvojení dle HAÚ.

Výsledek řízení o uznání cizozemského rozhodnutí o osvojení je nejistý, pokud by soud důsledně zkoumal splnění hmotněprávních podmínek dle českého práva. Soud může požadovat, aby proběhla předadopční doba, kdy dítě je v péči budoucího osvojitele. Státy, které nejsou členy HAÚ, nezaručují v České republice očekávatelný standard vedení dokumentace o dítěti – dokumentace nemusí být úplná, údaje v ní obsažené podložené, ať již jedná o informace o zdravotním stavu dítěte, či jeho rodičích a jeho sociální situaci. Osvojitelé neprocházejí žádnou přípravou na osvojení, přičemž osvojení dítěte z jiné, vzdálené země a kultury může být velmi obtížné a zásadně se odlišuje od biologického rodičovství. Po převzetí dítěte do péče nemusí být české orgány o dítěti vůbec informovány, takže neexistuje žádná postadopční kontrola toho, jak je o dítě pečováno.

Příklad

Manželé A. nemohli ze zdravotních důvodů mít vlastní dítě, tak uvažovali o osvojení. Obrátili se na OSPOD v místě trvalého bydliště a započali s procesem zařazování do evidence osob vhodných k osvojení dítěte. Proces se jim však zdál zdlouhavý, považovali za zbytečné se na osvojení nějak „školit“, vždyť jsou spořádání občané, které nikdo nemá právo prověřovat. Návštěvu příprav k přijetí dítěte do rodiny nedokončili. Zjistili, že by se mohli přes soukromé zprostředkovatele pokusit osvojit dítě z Afriky – z Konga. Zaplatili zprostředkovateli značný obnos, doložili své rodné listy, doklady o příjmu a některé další dokumenty. Přes internet jim bylo představeno tříměsíční děvčátko, které je sirotek, matka je odložila na ulici. Zprostředkovatel podal návrh k soudu v Kinshase a soud rozhodl o tom, že manželé jsou osvojiteli dítěte.

Manželé platili dítěti místní chůvu, která se o ně starala, zatímco oni stále pobývali v České republice a s dítětem se osobně nikdy neviděli. Obrátili se na český soud v místě jejich bydliště s návrhem na uznání rozsudku o osvojení. Soud si ne-

chal předložit zprávu o majetkových poměrech manželů, o jejich zdravotním stavu a výpisy z rejstříku trestů. Soud konžský rozsudek uznal, přičemž konstatoval, že hmotněprávní podmínky dle českého práva není třeba splnit, protože dítě je v Kongu a jedná se tedy o mimořádnou situaci. Na základě pravomocného rozsudku získalo dítě české státní občanství. Poté chůva s dítětem cestovala na Mauritius, kde se měla s osvojitelem setkat a dítě jim předat. Při přestupu však byla zadržena v Jihoafrické republice pro podezření s obchodováním s dětmi, dítě jí bylo odebráno a umístěno v místním sirotčinci. Osvojitelé se domáhali vydání dítěte u jihoafrického soudu, řízení trvalo šest měsíců, osvojitelé museli několikrát cestovat do Jihoafrické republiky za účelem účasti na soudním jednání. Po značně složitém procesu a s pomocí českého zastupitelského úřadu jim bylo dítě předáno a mohli s ním odcestovat do České republiky.

Postup při úpravě poměrů dětí – občanů jiných států narozených na území ČR

Často nastává situace, kdy se na území České republiky nachází nezletilé **dítě – občan jiného státu – bez doprovodu zákonného zástupce či péče jiné osoby** (časté jsou případy, kdy je dítě ponecháno přímo v porodnici matkou). Tehdy je třeba, aby české OSPOD situaci dítěte řešily. Především je třeba učinit opatření k ochraně života a zdraví dítěte a zajistit uspokojování základních potřeb v nejnutnějším rozsahu včetně zdravotní péče. Dále musí OSPOD o tom, že se zde takové dítě nachází, neprodleně vyrozumět zastupitelský úřad státu, jehož je dítě občanem. O případu OSPOD informuje ÚMPOD. OSPOD by měl např. podat návrh na nařízení předběžného opatření, kterým bude péče o dítě zajištěna (např. na předání dítěte do péče dětského domova/kojeneckého ústavu nebo do pěstounské péče na přechodnou dobu).

Poznámka

Předběžné opatření, které OSPOD v tomto případě podává, je právě tzv. rychlé předběžné opatření podle § 452 ZŘS.

Základním principem toho, jak má být situace takového dítěte řešena, musí být vždy nejlepší zájem dítěte. O řešení rozhodují výlučně **orgány státu, v němž má dítě obvyklé bydliště**, tedy v případě výše uvedeném to je Česká republika, i když dítě není českým státním občanem. „Domovský“ stát dítěte (tedy stát, jehož občanem dítě je) by však měl být o situaci dítěte informován a měl by být požádán o součinnost při řešení situace dítěte. Jakmile je ÚMPOD o dítěti informován, vždy se obrací prostřednictvím

partnerského ústředního orgánu na domovský stát dítěte a žádá zejména informace o historii rodiny dítěte, o příbuzných dítěte, zjišťuje, zda je známa nějaká osoba dítěti příbuzná či blízká, která by byla schopna a ochotna dítě převzít do péče. Na základě těchto informací OSPOD vyhodnocuje situaci dítěte a navrhuje soudu řešení. Konečné rozhodnutí je tak na soudu. Soud může rozhodnout, že v zájmu dítěte bude jeho setrvání v České republice. Pak je třeba možné umístit dítě do některé z forem náhradní rodinné péče či ústavní výchovy v České republice, nebo také může být uvažováno o osvojení dítěte.

Soud však také může rozhodnout, že dítě bude „repatriováno“, tedy navráceno do státu, jehož je státním občanem. V tomto případě je možné rozhodnout o svěřeni dítěte do péče jiné osoby nebo do pěstounské péče, jak je uvedeno v začátku této kapitoly.

Pokud soud takto rozhodne, nastává otázka faktického předání dítěte do péče soudem určené osoby. Jednodušší je situace v případě, že dítě je předáváno osobě, která již s dítětem byla dříve v kontaktu a je také ochotna na převzetí dítěte spolupracovat, pro dítě si přijet a uhradit také náklady na cestu. Problematictější je situace, když je dítě předáváno osobě, k níž nemá dosud žádný vztah. Pak je na místě dohodnout nějakou formu „navykovácího“ režimu, kdy budoucí „pečovatel“ přicestuje za dítětem a po určitou dobu se s ním seznamuje. Teprve pak je možné, aby bylo dítě převezeno do místa svého budoucího bydliště. Přesná úprava tohoto procesu již překračuje rámec soudního řízení a je na účastnících řízení s pomocí OSPOD nebo např. organizací, které doprovázejí pěstouny, jak šetrně bude předání dítěte provedeno. Při domluvě podmínek může asistovat také ÚMPOD.

Nezletilí „migranti“ (osoby bez obvyklého bydliště na území ČR)

Další situací, při níž se nacházejí nezletilí občané jiných států bez doprovodu zákonného zástupce nebo jiné za ně odpovědné osoby na území ČR, je situace nezletilých migrantů bez doprovodu. Obvykle jsou tito mladí lidé zadrženi Policií ČR při kontrolách totožnosti. Po zjištění základních informací o věku osoby je přivolán místní OSPOD, který podává návrh na „rychle“ předběžné opatření, kterým by se nezletilý umístil do vhodného prostředí,²³⁷ nejčastěji do Zařízení pro děti – cizince v Praze. Pro mnoho mladých migrantů zejména z Afriky nebo ze zemí Blízkého a Středního východu je ČR pouze tranzitní zemí a obvykle zařízení brzy opustí a snaží se dostat do některé

²³⁷ § 37 odst. 3 ZSPOD.

ze západoevropských zemí. Těm, kteří zde požádají o mezinárodní ochranu a přejí si zde zůstat, se zařízení snaží pomoci s jejich integrací do společnosti zejména zajištěním vzdělávání a přípravy na samostatný život v ČR.

KAPITOLA II. MEZINÁRODNÍ OSVOJENÍ

Úvod (vymezení základních pojmů)

Osvojením neboli adopcí rozumíme přijetí cizí osoby za vlastní.²³⁸ Osvojení může být více druhů, v českém právním prostředí hovoříme u nezletilých o osvojení úplném. Tj. jedná se o statusovou změnu, mezi osvojencem a osvojitelem vzniká stejný vztah jako mezi rodiči a jejich dětmi, tedy jako by se dítě do rodiny narodilo. Osvojením nabývá osvojitel vůči osvojenci veškerá práva a povinnosti, jež mají otec nebo matka k dítěti jim narozenému. Naopak vztahy mezi osvojencem a původní (biologickou) rodinou zanikají, a to včetně práva na výživné, dědického práva apod.

Současná právní úprava osvojení v ObčZ rozlišuje nově osvojení nezletilého a zletilého, osvojit tedy není možné již jen dítě, ale osvojena může být i zletilá osoba. U zletilé osoby jsou důsledky osvojení odlišné, s ohledem na účel publikace mu však nebude věnována hlubší pozornost.

Poznámka

Osvojení zletilého je nám známo historicky. Bývalo typické pro šlechtické rody, které neměly potomky, proto to řešily osvojením jiného zletilého člověka.

Osvojení je velmi složitá záležitost, která vyžaduje mnoho kroků k tomu, aby se dítě mohlo stát součástí nové rodiny. S ohledem na účel této knihy není možné zabíhat do všech podrobností národní právní úpravy osvojení, proto poskytujeme pouze její základní přehled pro pochopení jednotlivých institutů. Pokud je potřeba tyto podrobnosti znát pro účely mezinárodního osvojení, jsou popsány v rámci jednotlivých subkapitol níže.

Národní právní úprava

Osvojení je institutem, kterému je potřeba věnovat náležitou pozornost, neboť u něj existuje nebezpečí obchodování s dětmi. Proto i český právní řád stanovuje základní podmínku, podle které nesmí být osvojení získán nepatřičný zisk. Při osvojení musí být respektovány kromě národních právních norem i normy v mezinárodních úmluvách, zejména normy v HAŮ: Osvojitelem se podle české právní úpravy může stát pouze zletilá a svéprávná oso-

²³⁸ § 794 ObčZ.

ba, zaručuje-li svými osobními vlastnostmi a způsobem života, jakož i důvody a pohnutkami, které jí vedou k osvojení, že bude pro osvojované dítě dobrým rodičem. Společně mohou dítě osvojit pouze manželé.

Poznámka

V současné době je v České republice vyloučeno, aby dítě společně osvojili registrovaní partneři, osvojitelem se může stát případně pouze jeden z nich.

Mezi osvojencem a osvojitelem by měl být přiměřený věkový rozdíl, zákon považuje takový rozdíl za rozdíl alespoň 16 let.

K osvojení dochází vždy až rozhodnutím soudu o osvojení. Před tím, než soud rozhodne o osvojení, musí být realizována tzv. předadopční péče, jejímž účelem je určité vyzkoušení společného soužití osvojence a budoucího osvojitele. Podle současné právní úpravy musí být tato péče alespoň šestiměsíční.

Vidíme tedy, že aby bylo dítě osvojeno, je třeba minimálně dvou soudních rozhodnutí, a to rozhodnutí o svěřením dítěte do předadopční péče a potom rozhodnutí o osvojení. Celý systém pak doplňuje velmi složitý systém souhlasů, které musí být s osvojením poskytnuty. Zjednodušeně se dá říci, že k osvojení je třeba vždy souhlasu rodičů dítěte a dítěte, respektive toho, kdo dává souhlas za dítě.²³⁹

U osvojení je pak třeba vždy vymezit, zda se jedná o osvojení zrušitelné, nebo nezrušitelné. Současná česká právní úprava vychází z toho, že každé osvojení je zrušitelné, a to po dobu tří let. Poté dochází k automatické změně osvojení na nezrušitelné.

Mezinárodní osvojení

Účel mezinárodního osvojení

Účelem **mezinárodního osvojení** je poskytnout dítěti výhody trvalé rodiny. Mezinárodním osvojením rozumíme takové osvojení, jestliže se dítě žijící v místě svého obvyklého bydliště²⁴⁰ v jednom státě (stát původu) přemisťuje do jiného státu (přijímající stát) buď po svém osvojení ve státě původu osvojitelem s obvyklým pobytem v přijímajícím státě, nebo za účelem osvojení v přijímajícím státě, nebo ve státě původu.²⁴¹ Je na místě zdůraznit, že pro

²³⁹ Podrobněji se tomu věnujeme níže.

²⁴⁰ K tomu viz kapitolu Obvyklé bydliště dítěte.

²⁴¹ Čl. 2 HAÚ.

určení, zda se jedná o mezinárodní osvojení, není významné státní občanství osvojence či osvojitelů, ale jejich obvyklé bydliště. Dítě je tedy z důvodu osvojení přemístěno ze státu původu do státu přijímajícího a mění své obvyklé bydliště.

Mezinárodní osvojení představuje tzv. **subsidiární řešení**, je tedy k němu přistupováno pouze tehdy, pokud není možné dítěti zajistit péči biologických rodičů či širší rodiny, osvojitelů nebo pěstounů ve státě původu. Pouze poté, co byla věnována náležitá pozornost vnitrostátnímu řešení situace dítěte, by mělo být zvažováno mezinárodní osvojení, a to pouze v případě, že je v nejlepším zájmu osvojovaného dítěte.

Osvojení ve vztahu k cizině provádí ÚMPOD.²⁴² ÚMPOD mezinárodní osvojení provádí v souladu s českou právní úpravou a na základě mezinárodních smluv, zejména HAÚ, ÚPD, EuVýPD či EÚO. ÚMPOD spolupracuje pouze se zeměmi, které jsou signatáři HAÚ. HAÚ usiluje o to, aby mezinárodní osvojení bylo prováděno v **nejlepším zájmu dítěte** a s respektem k jeho základním právům. Rovněž se snaží bránit únosům, obchodování s dětmi a jiným nekalým praktikám. HAÚ upravuje, že v každém smluvním státě existuje **ústřední orgán**, který má za celý proces odpovědnost. Jak již bylo objasněno, v České republice je to právě ÚMPOD. Dále mohou existovat tzv. **pověřené organizace**, které mají povolení ústředního orgánu a přebírají od něj některé jeho pravomoci. Ústřední orgán činnost těchto pověřených organizací kontroluje. V České republice pověřené organizace nejsou zákonem povoleny.

Příklad

Thor a Aneta žijí ve Švédsku. Thor je Švéd, Aneta je Češka. Jelikož nemohou mít děti biologickou cestou, rozhodli se pro osvojení. Osvojení ve Švédsku je velice složité, je zde málo dětí, které lze osvojit. Většina Švédů žádá o osvojení z ciziny. Thor a Aneta se obrátí na švédskou organizaci povolenou švédským ústředním orgánem. Po pečlivé úvaze se rozhodnou pro osvojení z České republiky. Splní všechny požadavky Švédska i České republiky a jsou zařazeni do evidence vhodných budoucích osvojitelů dítěte z České republiky, kterou vede ÚMPOD.

Osvojení dítěte z České republiky do ciziny

Osvojení, jakožto institut náhradní rodinné péče, který zásadním způsobem zasahuje a trvale mění vztahy mezi dítětem, biologickými rodiči a osvojiteli, s sebou nese poměrně mnoho striktních a **zákonem jasně stanovených pod-**

²⁴² § 25 ZSPOD.

mínek. Tyto podmínky se vztahují jak k osobě rodiny původu dítěte, osvojitele, tak i k dítěti, o jehož osvojení se jedná.

Předpoklady pro osvojení dítěte na straně původní rodiny pak mohou být např. odložení dítěte a odmítnutí o něj pečovat, neschopnost rodiče o dítě pečovat, nedostatečné rodinné prostředí aj. Tyto předpoklady pro osvojení dítěte na straně původní rodiny se pak promítají do podmínek, za jakých může být dítě osvojeno. Tyto podmínky jsou dále analyzovány v této subkapitole.

Osoba osvojitele

Jaké jsou nároky české právní úpravy na osvojitele, jsme již vymezili výše.

Pokud o dítě nemohou pečovat původní rodiče, je vždy nutné zjistit, zda zde neexistuje jiný příbuzný, který by o dítě mohl pečovat. V případě převzetí dítěte do péče ze strany příbuzných není nutné, aby dítě osvojovali, jelikož by tak došlo k závažné deformaci rodinných poměrů, včetně dědického práva.²⁴³ Výslovný zákaz osvojení se ovšem týká pouze osob spolu příbuzných v přímé linii a sourozenců, s výjimkou náhradního mateřství.²⁴⁴ Jedná se o případy, kdy biologickými rodiči jsou budoucí osvojitelé, ale právní matkou je žena, která dítě porodila.

ObčZ rozlišuje společné osvojení manžely, osvojení jedním z manželů a osvojení tzv. jinou osobou, typicky osobou nežijící v manželství. Jak jsme již uvedli, společně mohou dítě osvojit pouze manželské páry a společné osvojení manžely je zachováno jako prioritní typ osvojení, ke kterému by mělo osvojení směřovat. K osvojení jedinou osobou by pak mělo dojít, pokud nelze dosáhnout osvojení v rámci osvojení manžely.²⁴⁵

Požadavek na věkový rozdíl mezi osvojencem a osvojitelem byl vymezen výše. Horní věková hranice není zákonem upravena, opět by měl být ovšem sledován účel osvojení a horní hranice věkového rozdílu mezi osvojitelem a osvojencem by měla odpovídat takovému rozdílu, kdy by mohl žadatel teoreticky počít osvojené dítě přirozenou cestou.

Zdravotní stav osvojitele nesmí omezovat osvojitele v péči o osvojené dítě ve značné míře.²⁴⁶ Znamená to, že zdravotní stav osvojitele by měl být takový,

²⁴³ HRUŠÁKOVÁ, Milana, KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka, WESTPHALOVÁ, Lenka. *Rodinné právo*. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2017. s. 163.

²⁴⁴ § 804 ObčZ.

²⁴⁵ HRUŠÁKOVÁ, Milana, KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka, WESTPHALOVÁ, Lenka a kol. *Občanský zákoník II: Rodinné právo (§ 655–975) Komentář*. Praha: C. H. Beck, 2014, s. 633.

²⁴⁶ § 799 odst. 2 ObčZ.

aby byl schopen zajistit péči o osvojované dítě a zajistil mu trvalé a všestranně vyhovující rodinné prostředí.²⁴⁷

Poznámka

Nedodržení dolní hranice přiměřeného věkového rozdílu může nastat v případě, pokud bude dítě osvojováno např. mladší manželkou svého otce. V takovém případě je dítě možné osvojit, jestliže s tím souhlasí opatrovník zastupující dítě v řízení a osvojení je v souladu se zájmy dítěte.

Podmínky, za jakých může být dítě osvojeno

V této souvislosti se používají spojení „osvojitelnost dítěte“ nebo také „dítě je k osvojení právně volné“. Oba pojmy, **osvojitelnost a právní volnost**, které mimochodem nejsou nikde zakotveny, znamenají totéž. Tedy, že jsou splněny podmínky podle českého práva, konkrétně podle ObčZ, které umožňují osvojení dítěte.

Jak jsme objasnili, ObčZ jako základní podmínku osvojení dítěte uvádí na jedné straně **souhlas dítěte a na straně druhé souhlas rodičů**.²⁴⁸ Souhlas rodičů dítěte s jeho osvojením je třeba chápat jako základní podmínku, jak osvojit dítě, a je v zásadě zapotřebí vždy.²⁴⁹ Proto budeme nyní souhlasům s osvojením věnovat velkou pozornost.

Souhlas rodičů s osvojením (§ 809 a násl. ObčZ)

Projev vůle rodiče, jímž dává souhlas s osvojením dítěte, se činí osobním prohlášením vůči soudu.²⁵⁰ Tento projev vůle, jakožto právní jednání, musí být výslovný, určitý, nesmí být učiněn v tísní nebo pod nátlakem.²⁵¹

Pokud chce rodič udělit **souhlas s osvojením** svého dítěte, musí se osobně dostavit k soudu, kde je s ním sepsán protokol o udělení souhlasu s osvojením, který rodič podepíše. Rodič se může dostavit ke kterémukoli okresnímu soudu v České republice a ten je povinen s rodičem protokol sepsat a následně tuto skutečnost oznámit příslušnému OSPOD. Velmi důležité je, aby byl rodič předtím, než protokol podepíše, řádně poučen soudem o podstatě a důsledcích osvojení, stejně tak i o možnosti a podmínkách odvolání takového souhlasu, přičemž komentované ustanovení zákona vyžaduje, aby kon-

²⁴⁷ HRUŠÁKOVÁ. *Rodinné právo...*, s. 163.

²⁴⁸ § 805 ObčZ.

²⁴⁹ Výjimky předvídané zákonem nastíní tato kapitola níže.

²⁵⁰ § 810 odst. 1 ObčZ.

²⁵¹ ELIÁŠ, Karel a kol. *Nový občanský zákoník s aktualizovanou důvodovou zprávou*. Ostrava-Hrabůvka: Sagit, 2012, s. 353.

krétní obsah takového poučení byl zaznamenán v protokolu.²⁵² Není možné, aby rodič např. někoho zmocnil, aby udělil souhlas s osvojením za něj, nebo aby souhlas učinil písemně.

Dřívější právní úprava připouštěla možnost udělit souhlas s osvojením i vůči OSPOD, avšak rekodifikace soukromého práva tuto možnost vypustila a jediným subjektem, před kterým je možné souhlas s osvojením udělit, je soud.

Zákonná úprava dále nepřipouští možnost, aby rodič svůj souhlas s osvojením časově omezil či ho vázal na splnění podmínek. I přesto se v praxi často stávalo, že rodič vázal svůj souhlas s osvojením na podmínku pouze vnitrostátního osvojení, s mezinárodním osvojením vyslovil nesouhlas. Je třeba zdůraznit, že k takto udělenému souhlasu se nepřihlíží a hledí se na něj, jako by nebyl udělen.²⁵³

Souhlas s osvojením dítěte může rodič učinit vůči konkrétním osvojitelům anebo bez vztahu k určitým osvojitelům, tzv. **blanketní souhlas**.²⁵⁴ Výše uvedené typy souhlasů mají následně vliv na průběh osvojení. Jestliže rodič udělí blanketní souhlas s osvojením, nastupuje proces zprostředkování osvojení, tedy vyhledání vhodných žadatelů, za což je v České republice odpovědný krajský úřad, na poli mezinárodním ÚMPOD.²⁵⁵ Naopak z povahy věci ke zprostředkování osvojení krajským úřadem, potažmo ÚMPOD, nedochází v případě udělení souhlasu ke konkrétním osvojitelům.²⁵⁶ V takovém případě jsou totiž budoucí osvojitelé určeni vůli rodičů.

Zákon pamatuje na dobu, kdy mohou rodiče souhlas s osvojením udělit nejdříve, a tuto dobu stanovil odlišně pro matku a otce. Matka může souhlasit s osvojením nejdříve šest týdnů po narození dítěte a otec nejdříve po narození dítěte. Ochranná doba daná matce k možnosti udělit souhlas s osvojením je nasnadě a souvisí s náročností porodu, zotavením se po něm a k možnosti vytvořit si k dítěti vztah. Není rozhodné, zda rodiče udělí souhlasy společně či nezávisle na sobě, pokud ovšem budou dodrženy výše uvedené časové limity. Pokud by došlo k udělení souhlasu dříve, k takovému souhlasu se nepřihlíží.²⁵⁷

²⁵² § 810 odst. 2 ObčZ; § 436 ZŘS; SVOBODA, Karel, TLÁŠKOVÁ, Šárka, VLÁČIL, David, LEVÝ, Jiří, HROMADA, Miroslav a kol. *Zákon o zvláštních řízeních soudních. Komentář*, Praha: C. H. Beck, 2015, s. 848.

²⁵³ § 810 odst. 1 ObčZ.

²⁵⁴ § 814 ObčZ.

²⁵⁵ § 20 odst. 2 ZSPOD.

²⁵⁶ § 20 odst. 3 písm. a) 1 ZSPOD.

²⁵⁷ § 813 ObčZ.

Jestliže dojde k účinnému udělení souhlasu rodiče s osvojením, rodič má následující tři měsíce od udělení souhlasu možnost svůj souhlas odvolat, a to bez dalšího.²⁵⁸ V případě, že souhlas během této doby odvolán nebyl, a to stejným způsobem, jakým byl učiněn, rodičům se ze zákona pozastavuje výkon práv a povinností vyplývajících z rodičovské odpovědnosti. Protože v takovém případě neexistuje nikdo, kdo vůči dítěti má a vykonává rodičovskou odpovědnost, je třeba, aby soud dítěti jmenoval poručníka.²⁵⁹ Do doby, než je soudem pravomocně jmenován poručník, příp. než se ujme své funkce, vykonává ze zákona poručenství OSPOD jako tzv. veřejný poručník.²⁶⁰

Souhlas dítěte s osvojením (§ 806 a násl. ObčZ)

Vedle souhlasu rodiče je základní podmínkou k osvojení také **souhlas dítěte**, a to vždy, pokud dítě dosáhlo alespoň 12 let. Přestože forma takového souhlasu není výslovně ukotvena v zákoně, lze dovodit, že bude obdobná jako v případě souhlasu rodiče, tedy osobním prohlášením vůči soudu. I v případě souhlasu dítěte má soud poučovací povinnost vůči dítěti ohledně účelu, obsahu a důsledků osvojení. Je třeba pamatovat na to, že právo dítěte staršího 12 let souhlasit s osvojením je jeho osobním absolutním právem, a v případě, že souhlas neudělí, není možné tento souhlas nahradit, a to ani rozhodnutím soudu. Z uvedeného plyne, že pokud dítě starší 12 let souhlas s osvojením odmítne udělit, není možné jej osvojit.²⁶¹

Osobní souhlas rodičů a dítěte je třeba považovat za základní hmotně-právní podmínku k osvojení. V určitých zákonem předvídaných situacích se osobní **souhlas rodičů a dítěte nevyžaduje**, a je tak možné rozhodnout o osvojení bez jejich souhlasu. V takových případech je třeba, aby byl souhlas za tyto osoby nahrazen. Lze shrnout, že v každém případě je třeba souhlasu s osvojením, a to souhlasu rodičů, případně příslušného subjektu, jehož souhlas nahrazuje souhlas rodičů, a souhlasu dítěte, případně příslušného subjektu, jenž uděluje souhlas s osvojením jménem dítěte.²⁶²

V případě **osvojení dítěte mladšího 12 let** se osobní souhlas dítěte zákonem nevyžaduje, avšak je potřeba, aby byl jeho souhlas někým nahrazen. Subjektem oprávněným k udělení souhlasu s osvojením jménem dítěte mlad-

²⁵⁸ Rodič může odvolat souhlas s osvojením až do právní moci rozhodnutí o osvojení. Po uplynutí tří měsíců od udělení souhlasu jsou pro to však zákonem stanovené přísnější podmínky.

²⁵⁹ § 825, § 928 odst. 1 ObčZ.

²⁶⁰ § 929 ObčZ.

²⁶¹ § 806 ObčZ.; HRUŠÁKOVÁ, *Občanský zákoník II...*, s. 650–651, 653.

²⁶² § 805 ObčZ.

šího 12 let, respektive za toto dítě, je opatrovník jmenovaný soudem, kterým bývá zpravidla OSPOD. Povinností opatrovníka je před udělením souhlasu s osvojením zjistit rozhodné skutečnosti, mezi které patří zejména existence blízké i širší rodiny, která by byla schopna a ochotna o dítě pečovat, osvojitelnost dítěte, tedy zda existuje souhlas rodičů, případně zda jsou splněny podmínky k osvojení bez souhlasu rodičů a v neposlední řadě také okolnosti vztahující se k osobám osvojitelů. Z uvedeného plyne, že opatrovník udělující souhlas s osvojením jménem dítěte neuděluje souhlas blanketní, kteroužto možnost zákon přiznává rodičům, nýbrž uděluje souhlas ve vztahu k již konkrétním osvojitelům.²⁶³

Osvojení dítěte bez souhlasu rodičů (§ 818 a 819 ObčZ)

Ve výjimečných případech a zákonem jasně vymezených důvodech je možné osvojit dítě i **bez souhlasu jeho rodičů**. Jedná se zejména o případy, kdy souhlas rodičů není možné získat či se nejeví jako účelný a zájem dítěte převažuje nad právem rodičů rozhodnout o osvojení. Mezi tyto případy patří **zbavení rodiče rodičovské odpovědnosti a zároveň práva dát souhlas k osvojení, neprojevení opravdového, zjevného zájmu rodiče o dítě** a dále případy, když **rodič není schopen projevit svou vůli nebo rozpoznat následky svého jednání** či se **rodič zdržuje na neznámém místě**. Ve všech uvedených případech je třeba vést zvláštní soudní řízení, jehož výsledkem je rozhodnutí o tom, zda k osvojení dítěte je, či není třeba souhlasu rodičů.²⁶⁴

Pokud je soudem rozhodnuto o tom, že k osvojení není třeba souhlasu rodičů, je třeba, aby byl souhlas rodičů nahrazen příslušným subjektem. Z povahy věci bude tímto subjektem buď **poručník**, který bude soudem jmenován v případě zbavení rodiče rodičovské odpovědnosti a zároveň práva dát souhlas k osvojení, nebo za situace, kdy rodiče zemřeli či rodičovství nebylo určeno (např. dítě bylo umístěno do babyboxu a totožnost rodičů není známa), a nebo v ostatních případech opatrovník, který k tomu účelu bude jmenován soudem. Jak poručník, tak opatrovník musejí před udělením souhlasu s osvojením zjišťovat rozhodné skutečnosti vztahující se k osvojovanému dítěti a jeho rodině, a přesto, že zákon jasně neuvádí formu souhlasu, lze dovést, že bude obdobná jako v případě souhlasu rodiče, tedy osobním pro-

²⁶³ § 807 odst. 1 ObčZ.; HRUŠÁKOVÁ, *Občanský zákoník II...*, s. 655–656.

²⁶⁴ § 818 odst. 1, § 819 odst. 1, § 821 odst. 1 ObčZ.

hlášením vůči soudu ať už vůči konkrétním osvojitelům, nebo bez vztahu k určitým osvojitelům.²⁶⁵

V případě, kdy má souhlas s osvojením udělit poručník, je nutné mít na zřeteli, že poručník může samostatně jednat pouze v běžných záležitostech dítěte. Souhlas s osvojením ovšem spadá do kategorie podstatných záležitostí, o kterých sám rozhodnout nemůže. Proto je nezbytné, aby souhlas poručníka s osvojením schválil soud svým rozhodnutím.²⁶⁶

Souhlas poručníka či opatrovníka nahrazuje souhlas rodiče, a proto i oni mají možnost svůj souhlas s osvojením odvolat, a to ve stejné lhůtě jako rodič. Uplynutím tří měsíců od udělení souhlasu poručníka je možné dítě předat do péče před osvojením budoucím osvojitelům a dítě osvojit. V případě souhlasu opatrovníka je situace odlišná. Rodičům nadále zůstává rodičovská odpovědnost a teprve až okamžikem uplynutí tří měsíců od udělení souhlasu opatrovníka s osvojením se výkon práv a povinností vyplývajících rodiči z rodičovské odpovědnosti ze zákona pozastavuje a je nezbytné jmenovat dítěti poručníka.²⁶⁷

Proces zprostředkování

Pro účely zprostředkování mezinárodního osvojení vede ÚMPOD evidenci žadatelů, jejichž spisová dokumentace je ÚMPOD zasílána prostřednictvím partnerských zahraničních ústředních orgánů či pověřených organizací. Vede také evidenci dětí, pro které se nepodařilo zprostředkovat náhradní rodinnou péči v České republice, přičemž spisová dokumentace těchto dětí je ÚMPOD zpřístupňována krajskými úřady.²⁶⁸

Jak spisová dokumentace žadatelů, tak spisová dokumentace dětí podléhá právnímu a psychologickému posouzení. V případě spisové dokumentace dětí se z právního hlediska posuzuje zejména osvojitelnost dítěte popsána výše, u žadatelů se vede správní řízení o zařazení do evidence vhodných budoucích osvojitelů dítěte z České republiky, přičemž kontrole podléhají veškeré přílohy žádosti o zařazení do evidence, jako např. sociální zpráva, psy-

²⁶⁵ § 818 odst. 2, § 821 odst. 2 ObčZ.; § 439 ZŘS; HRUŠÁKOVÁ, *Občanský zákoník II...*, s. 682.

²⁶⁶ § 934 odst. 1 ObčZ.

²⁶⁷ § 825, § 826 ObčZ.

²⁶⁸ § 22 odst. 8 písm. a), § 25 odst. 1, 2, 6 ZSPOD.

chologická zpráva, zdravotní zpráva, opis z rejstříku trestů nebo obdobný dokument dle ZSPOD, potvrzení o zaměstnání a příjmech atd.²⁶⁹

Proces zprostředkování mezinárodního osvojení začíná párováním (tzv. *matching*), tedy výběrem těch nejvhodnějších žadatelů, kteří jsou pravomocně zařazeni v evidenci žadatelů, a to vždy ke konkrétnímu dítěti, nikoli naopak. Toto párování provádí oddělení psychologů ÚMPOD na základě spisové dokumentace dítěte a žadatelů. Párování věnujeme samostatnou kapitolu. Ke konkrétnímu dítěti jsou z celé evidence žadatelů vybírány dva až tři nejvhodnější páry, případně samožadatelé a následně jsou představováni Poradnímu sboru ÚMPOD.

Poradní sbor je stálý poradní orgán ÚMPOD v oblasti náhradní rodinné péče. Je složen z odborníků různých profesí, kteří pracují a mají zkušenosti v oblasti náhradní rodinné péče, jedná se například o pediatra, psychologa, sociálního pracovníka apod. Poradní sbor doporučuje konkrétní pořadí navržených žadatelů. Žadatelům, kteří se na základě doporučení Poradního sboru umístili na prvním místě, je prostřednictvím partnerského zahraničního ústředního orgánu či pověřené organizace zaslán tzv. *matching letter* neboli oznámení o vhodnosti.²⁷⁰

Jestliže dojde k akceptaci *matching letter*, tedy žadatelé mají zájem přijet do České republiky a seznámit se s dítětem za účelem jeho osvojení, je plánována interakce žadatelů s dítětem v České republice. Účelem interakce je vzájemné seznámení se a navázání vztahu. Tato interakce se skládá minimálně ze tří povinných setkání, tzv. 0. setkání, 1. setkání a 2. setkání, během kterých jsou žadatelé doprovázeni tlumočnickem.

Během 0. setkání dochází ke schůzce žadatelů a zaměstnanců ÚMPOD, jejímž účelem je předání nezbytných informací o procesu a průběhu interakce v České republice. Nejdůležitějším výstupem z tohoto setkání je zpracování a podepsání návrhu na předání dítěte do péče před osvojením, který žadatelé podávají k Městskému soudu v Brně. Ten je jako jediný v České republice příslušný k rozhodování o předání dítěte do péče před osvojením do ciziny.²⁷¹

²⁶⁹ § 21 ZSPOD; Oddělení mezinárodních adopcí Úřadu pro mezinárodněprávní ochranu dětí. *Metodické doporučení pro zprostředkování mezinárodního osvojení do ciziny* [online]. Brno: Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí. 2016. Dostupné na <https://www.umpod.cz/fileadmin/user_upload/osvojeni/Metodicke_doporuceni_pro_mezinarodni_osvojeni.pdf>, s. 2–5.

²⁷⁰ Tamtéž, s. 6.

²⁷¹ § 428 ZŘS; tamtéž, s. 6–8.

Následuje 1. setkání, které se koná buď v ústavním zařízení, anebo u pěstounů na přechodnou dobu, kde je dítě umístěno. Během tohoto setkání dochází k samotnému setkání žadatelů s dítětem. Po ukončení setkání je nastaven režim budoucích návštěv ve spolupráci s psychologem ÚMPOD, který je setkání přítomen, personálem ústavního zařízení či pěstouny na přechodnou dobu a žadateli vždy s ohledem na potřeby dítěte.

Zpravidla týden až dva po 1. setkání následuje 2. setkání, kdy se dítě většinou nachází již v celodenní péči žadatelů. Stejně jako u předchozích setkání se i tohoto účastní psycholog ÚMPOD a dále poručník, případně také OSPOD, je-li odlišný od poručníka.²⁷²

Výstupem výše popsaných setkání jsou zprávy o průběhu adaptace, které slouží jako podklad pro rozhodnutí soudu o předání dítěte do péče před osvojením budoucích osvojitelů do ciziny.

Celková doba interakce v České republice se obvykle pohybuje v rozmezí od šesti do osmi týdnů, což odpovídá délce rozhodování Městského soudu v Brně o péči před osvojením. Během této doby je nezbytné požádat o vyhotovení cestovního dokladu pro dítě v souladu se zákonem o cestovních dokladech.

Jakmile vydá Městský soud v Brně rozhodnutí o předání dítěte do péče před osvojením do ciziny a to nabude právní moci, žadatelé mohou s dítětem odcestovat domů do přijímajícího státu.²⁷³

Příklad

Krajský úřad vede spisovou dokumentaci tříletého Davida, o kterého rodiče ani nikdo z širší rodiny neprojevuje žádný zájem. Z toho důvodu byl David umístěn v ústavním zařízení. Krajský úřad se pro Davida pokoušel najít vhodnou náhradní rodinnou péči (osvojení či dlouhodobou pěstounskou péči) ve svém kraji a poté i v celé České republice za spolupráce ostatních krajských úřadů. Jelikož se pro Davida nepodařilo zprostředkovat náhradní rodinnou péči v České republice, krajský úřad zpřístupnil Davidovu dokumentaci ÚMPOD, aby se pokusil zprostředkovat osvojení ve vztahu k cizině.

Po posouzení spisové dokumentace Davida ÚMPOD zhodnotil, že veškeré podmínky k možnosti zprostředkovat mezinárodní osvojení jsou splněny, a tak bylo přistoupeno k vyhledání těch nejvhodnějších žadatelů, které ÚMPOD eviduje. Psychologové ÚMPOD vybrali trojici manželských párů ze Švédska, Rakouska a Dánska, a ty byly následně představeny Poradnímu sboru. Poradní sbor zhodnotil veškeré informace o navržených žadatelích a Davidovi a jako nejvhod-

²⁷² Tamtéž, s. 6–7.

²⁷³ Tamtéž, s. 7–8.

nější doporučil švédský pár. Na základě tohoto doporučení ÚMPOD zaslal do Švédska, prostřednictvím pověřené organizace, dopis o vhodnosti, tzv. *matching letter*. Za nedlouho poté ÚMPOD obdržel informaci, že švédský pár má velký zájem seznámit se s Davidem, a proto byly dohodnuty termíny setkání v rámci interakce v České republice. Nejprve se žadatelé, doprovázeni tlumočnickem, dostavili do Brna na ÚMPOD, kde byli seznámeni se základními informacemi o procesu a kde také podepsali návrh na předání Davida do jejich péče před osvojením, který následně podali k Městskému soudu v Brně. Následující den se žadatelé, opět doprovázeni tlumočnickem, dostavili do ústavního zařízení, kde se měli poprvé setkat s Davidem. První setkání, jehož se účastnil také psycholog ÚMPOD, proběhlo velmi dobře, a tak byl nastaven režim dalších návštěv. Dle informací od žadatelů, personálu ústavního zařízení, psychologa ÚMPOD a také dle chování Davida vše nasvědčovalo tomu, že proces adaptace a navazování vztahu probíhá zdárně, a tak již během druhého setkání David trávil veškerý den i noc s žadatelem a do ústavního zařízení se nevracel. Možnost pozorovat chování a navazující vztah Davida a jeho budoucích osvojitelů měl během druhého setkání opět psycholog ÚMPOD, ale také poručník dítěte. Všichni zainteresovaní z těchto osobních setkání sepsali zprávy, které slouží jako podklad pro rozhodnutí Městského soudu v Brně. Jelikož byly zprávy pozitivní a doporučovaly předání Davida do péče před osvojením budoucím osvojitelům, Městský soud v Brně rozhodl návrhu vyhovět. Jakmile bylo rozhodnutí Městského soudu v Brně v právní moci, cca po 7 týdnech od prvního setkání žadatelů s Davidem celá rodina odcestovala domů do Švédska.

Osvojení a postadopční servis

Vývoj a průběh adaptace dítěte v osvojitelské rodině je následně sledován, a to prostřednictvím tzv. **vývojových zpráv**. Tyto zprávy, které jsou ÚMPOD zasílány v pravidelných intervalech až do 18. roku věku dítěte, vypracovává příslušný sociální odbor v zahraničí.

Poznámka

Celkově ÚMPOD obdrží 9 vývojových zpráv sledujících situaci v osvojitelské rodině.²⁷⁴

V České republice je rozhodováno o péči před osvojením, nikoli však o samotném osvojení. **Řízení o osvojení** probíhá v přijímajícím státě. Aby však mohlo být rozhodnuto o osvojení v cizině, je nejprve nutné, aby ÚMPOD

²⁷⁴ Oddělení mezinárodních adopcí Úřadu pro mezinárodněprávní ochranu dětí. *Metodické doporučení...* s. 9.

vydal ve správním řízení rozhodnutí o souhlasu s osvojením. Podání žádosti k ÚMPOD o vydání rozhodnutí o souhlasu s osvojením je možné až po uplynutí 6 měsíců od pravomocného předání dítěte do péče před osvojením, což odpovídá délce předadopční péče dle ObčZ, a poté, co ÚMPOD obdrží tři zprávy o vývoji dítěte v osvojitelské rodině.²⁷⁵

Souhlas s osvojením je ve správním řízení vydán na základě zhodnocení vývojových zpráv, souhlasu poručníka dítěte a souhlasu opatrovníka, který jménem dítěte udělil souhlas s osvojením vůči konkrétním osvojitelům, kterým bylo dítě předáno do péče před osvojením.

Z povinností zasílat vývojové zprávy až do 18. roku věku dítěte vyplývá, že i poté, co dojde k pravomocnému osvojení dítěte v cizině, má ÚMPOD přehled o tom, jak se dítěti daří, což se zásadně liší od osvojení vnitrostátního.

Závěr celého procesu zprostředkování osvojení dítěte do ciziny lze spatřovat v okamžiku, kdy ÚMPOD od partnerského zahraničního ústředního orgánu či pověřené organizace obdrží informaci o pravomocném osvojení dítěte v cizině.²⁷⁶ Skutečnost, že dítě bylo pravomocně osvojeno v přijímajícím státě, je ÚMPOD ze zákona povinen oznámit krajskému úřadu, který spisovou dokumentaci dítěte ÚMPOD zpřístupnil, obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností, jenž vedl spisovou dokumentaci dítěte, a příslušnému matričnímu úřadu. ÚMPOD zasílá matričnímu úřadu ověřenou kopii dokladu dle HAÚ, že bylo dítě osvojeno v cizině. Na základě tohoto dokladu matriční úřad provede změnu zápisu v **matriční knize**, přičemž jsou jako rodiče zapsáni osvojitelé. V rodném listu osvojenec jsou zapsáni osvojitelé, v matriční knize je však možné zjistit i jména původních rodičů. Osvojenec může do matriční knihy nahlížet sám dosažením věku 12 let.²⁷⁷

Osvojenec, který chce zjistit o svém osvojení více informací, může kontaktovat ÚMPOD, který mu v **pátrání po svém původu**, v rámci svých kompetencí, může pomoci.

Poznámka

Do matriční knihy může nahlížet po dovršení 12 let věku osvojenec, pokud soud nerozhodl o utajení osvojení dle § 837 ObčZ. Pokud soud rozhodl o utajení osvojení, může osvojenec nahlédnout do zápisu až po nabytí plné svéprávnosti.

²⁷⁵ § 35 odst. 2 písm. i) ZSPOD.

²⁷⁶ Čl. 23 HAÚ.

²⁷⁷ § 25 odst. 2 MatrZ.

Osvojení dítěte z ciziny do České republiky

ÚMPOD je jedinou tuzemskou institucí, která má zákonné oprávnění zprostředkovat osvojení ve vztahu k cizině. Při této činnosti ÚMPOD spolupracuje pouze se zeměmi, které jsou signatáři HAÚ, díky čemuž se procesu dostává určitých záruk.²⁷⁸

Osvojení zprostředkované ÚMPOD

Zletilá a svéprávná osoba, která se rozhodne osvojit dítě z ciziny, si podává **žádost** o osvojení u obecního úřadu obce s rozšířenou působností dle svého trvalého pobytu. Tento postup je totožný s kroky, které činí osoba, které si žádá o osvojení vnitrostátní.²⁷⁹ Žadatel je povinen doložit doklady uvedené v § 21 odst. 5 ZSPOD. Pokud chce žadatel osvojit dítě výhradně z ciziny, připojuje k žádosti své vyjádření, že žádá výlučně o osvojení dítěte z ciziny. V tomto případě provede příslušný krajský úřad, kterému obecní úřad obce s rozšířenou působností žádost postoupil, **odborné posouzení** žadatele a kopii obsahu spisové dokumentace žadatele zašle ÚMPOD.

Další možností, při níž dojde k zpřístupnění spisové dokumentace žadatele ÚMPOD, je, pokud žadatel ve své žádosti souhlasí se zpřístupněním žádosti, pokud krajský úřad nezprostředkoval vnitrostátní osvojení 3 roky od pravomocného zařazení do evidence krajského úřadu.²⁸⁰

ÚMPOD doručením žádosti zahajuje správní řízení o zařazení žadatelů do evidence pro zprostředkování osvojení dětí z ciziny. V případě zařazení žadatele, žadatel ve spolupráci s ÚMPOD doplní žádost dle požadavků země, ze které chce dítě osvojit, a na své náklady nechá dokumenty, které jsou součástí žádosti, ověřit a přeložit dle požadavků dané země. Základní pravidla a podmínky, za jakých je možno z dané země osvojit, upravuje HAÚ, bližší pravidla a podmínky si stanovuje každá země sama. Před kompletací a zasláním žádosti je nutné ověřit, zda je žadatel schopen podmínky země splnit, případně zda se jeho představy o dítěti, které si přeje osvojit, slučují s reálnou situací dané země a dětmi, pro které je možné z dané země zprostředkovat osvojení do ciziny.

²⁷⁸ Více viz <<https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/specialised-sections/inter-country-adoption>>.

²⁷⁹ Více viz § 20 a 21 ZSPOD.

²⁸⁰ § 22 odst. 8 písm. b) ZSPOD.

ÚMPOD se pokouší navazovat spolupráci se zeměmi původu dítěte, avšak s ohledem na malý zájem o osvojení dítěte z ciziny je spolupráce omezena pouze na několik států. Malý zájem o osvojení z ciziny lze vysvětlit možností žadatelů požádat o vnitrostátní osvojení a časovou a finanční náročností osvojení dítěte z ciziny.

Osvojení nezprostředkované Úřadem a rizika s tím spojená

ÚMPOD zajišťuje osvojení dítěte pouze ze zemí, které jsou členy HAÚ. Pokud se zájemci o osvojení rozhodli osvojit dítě ze země, která nepřistoupila k HAÚ, musejí postupovat samostatně a je namíště nejvyšší možná obezřetnost. Záruky, které nabízí postup v souladu s HAÚ, zde odpadají, a do popředí tak vystupují rizika, kterých by si zájemci měli být vědomi, pokud se pro osvojení rozhodnou. Mezi nejzávažnější rizika lze zařadit zejména **obchod s dětmi**.

V zemích, které nejsou členy HAÚ, nefiguruje instituce, která by celý proces zaštiťovala a garantovala bezproblémový průběh a transparentnost procesu. Je odpovědností zájemců o osvojení dítěte z těchto zemí, aby posoudili soulad rozhodnutí o osvojení v této zemi s českým právem. Na rozdíl od osvojení ze státu HAÚ nejsou tato cizí rozhodnutí automaticky uznávána v České republice. Pokud osvojitelé chtějí, aby rozhodnutí mělo účinky v České republice, je nutné, aby si nechali rozhodnutí uzнат českým soudem. Soud rozhodnutí uzná v případě, že je cizí rozhodnutí o osvojení v **souladu s českým hmotným právem, nepřiči se veřejnému pořádku** a nebrání tomu **výlučná pravomoc českého soudu**.²⁸¹

Poznámka

Veřejný pořádek je neurčitým právním pojmem, který označuje souhrn pravidel nebo zásad chování na veřejnosti, určité zásady, na kterých celá společnost trvá.

Příklad

Aleš a Veronika oslaví příští rok 60. narozeniny. Své děti mají dospělé, ale cítí, že by se zvládli postarat o další dítě. Nechce se jim procházet odborným posouzením u krajského úřadu, a tak si najdou informace o osvojení miminka z Konga. Zaplatí všechny požadované poplatky a čekají, že jim místní zprostředkovatel vybrané dítě doveze do České republiky. To se však nestalo, zprostředkovatel místo toho tvrdí, že dítě onemocnělo a léčba je drahá. Aleš a Veronika léčbu platí. Peníze

²⁸¹ § 63 ZMPS.

pošlou ještě několikrát, zprostředkovatel se pak odmlčí a nedaří se ho zkontaktovat. Ve skutečnosti vybrané dítě vůbec neexistovalo, jednalo se o podvod spáchaný na Alešovi a Veronice.

KAPITOLA III. POSUZOVÁNÍ A PÁROVÁNÍ V PROCESU MEZINÁRODNÍHO OSVOJENÍ

Úvod (vymezení základních pojmů)

Následující kapitola se věnuje otázce posuzování žadatelů, dětí a jejich párování v agendě mezinárodního osvojení. Praxe, kterou stručně popisují následující stránky, je výsledkem extenzivního studia odborné literatury (zejména zahraničních výzkumných publikací) a mnohaleté praxe, která je realizována na ÚMPOD.

Posuzování žadatelů o osvojení je vždy poměrně náročné, neboť jeho podstatou je zjištění, zda je osvojitel „vhodným kandidátem“ pro to, aby se stal „novým rodičem“ dítěte, jež je pro osvojení právně volné. V rámci národní právní úpravy reguluje proces **odborného posuzování pro účely zprostředkování osvojení** (a pěstounské péče) § 27 a násl. ZSPOD. Provádějí jej krajské úřady, které jsou oprávněny přitom spolupracovat s obecními úřady obcí s rozšířenou působností, obcemi, poskytovateli zdravotních služeb a školskými zařízeními, jakož i odborníky pro otázky výchovy a péče o dítě. ZSPOD velmi precizně vymezuje, co vše se pro účely zprostředkování osvojení a pěstounské péče zjišťuje. U dětí jde o úroveň tělesného a duševního vývoje, včetně jejich specifických potřeb a nároků, sociální prostředí, ze kterého dítě pochází, jakož i jeho statusová práva, etnické, náboženské a kulturní prostředí dítěte. Krajský úřad pak u dítěte posuzuje také vhodnost náhradní rodinné péče a jejich forem (srov. § 27 ZSPOD odst. 2). U žadatelů se podle téhož ustanovení posuzuje charakteristika osobnosti, psychický stav, zdravotní stav, jež zahrnuje posouzení, zda zdravotní stav žadatele z hlediska duševního, tělesného a smyslového nebrání dlouhodobé péči o dítě, předpoklad vychovávat dítě, motivace, která vedla k žádosti o osvojení dítěte nebo k jeho svěření do pěstounské péče, stabilita manželského vztahu a prostředí v rodině, sociální prostředí, zvláště bydlení a domácnost, etnické, náboženské a kulturní prostředí žadatele, popřípadě další skutečnosti rozhodné pro osvojení dítěte nebo jeho svěření do pěstounské péče.

Poznámka

Je důležité si uvědomit, že proces osvojení se výrazně liší od biologického vzniku rodičovství. V případě přirozeného početí dítěte rodiči, nebo i případně umělého oplodnění, nejsou rodiče podrobeni zkoumání z hlediska otázek, jež se zkou-

mají v případě osvojitelů. Ač se to může zdát nespravedlivé, počne-li dítě osoba, jež není bezúhonná, nemůže její rodičovství, které odpovídá právní úpravě, z důvodu absence bezúhonnosti nikdo ovlivnit. U osvojitelů je to však jiné. Jejich rodičovství má být založeno až rozhodnutím k tomu oprávněného orgánu a ten má veškerou pravomoc rozhodnout, že ta která osoba není vhodným kandidátem. Proto se vedle výše uvedeného u osvojitelů zkoumají právě i takové otázky, jako je jejich bezúhonnost.

Z předchozího textu je zřejmé, že řádné odborné posouzení by mělo být vždy realizováno osobou, která má odpovídající odborné psychologické vzdělání a praxi v oblasti náhradní rodinné péče. S ohledem na to, že se soustředíme na otázky osvojení s mezinárodním prvkem, musíme uvést, že posuzování v procesu mezinárodního osvojení je komplexní činnost, která kromě vysoké erudice vyžaduje také spolupracující interdisciplinární tým. Nedílnou součástí tohoto týmu je dítě samotné a také osoby, které jsou mu nejbližší. Bez jejich spolupráce by bylo prakticky nemožné naplnit požadavky kladené mezinárodními doporučeními na určení nejlepšího zájmu dítěte.

Posuzování pro účely mezinárodního osvojení má také svá jedinečná specifika. Jedná se vždy o **sekundární posouzení**. Jak bylo objasněno v kapitole tomu věnované,²⁸² hraje nezastupitelnou roli v osvojení s mezinárodním prvkem ÚMPOD, který provádí i posouzení žadatelů o osvojení. V rámci jeho vnitřní struktury jej pak zajišťuje oddělení psychologů. Podstata sekundárního posouzení spočívá v tom, že psycholog ÚMPOD nedělá přímé vyšetření žadatelů, ale posuzuje posouzení, které bylo realizováno v zemi žadatelů.

Poznámka

Situaci ztěžuje jazyková a kulturní bariéra a také nutnost použít normy, které jsou relevantní pro danou populaci.

Druhé specifikum spočívá v tom, že psycholog ÚMPOD nehodnotí obecně vhodnost žadatelů o náhradní rodinnou péči, ale výslovně **vhodnost žadatelů pouze pro mezinárodní osvojení**. To s sebou z definice nese jiné, pravděpodobně vyšší nároky, například v jazykové bariéře, v možnosti zprostředkovat životní historii nebo další informace o biologické rodině. To je také nejpravděpodobnější příčinou ne příliš časté situace, kdy původní posouzení ze země žadatelů je doporučující, ale český odpovědný orgán, tj. ÚMPOD je opačného názoru. Klíč k nalezení silných stránek a možných rizik na straně žadatelů lze nalézt zejména v intenzivní interdisciplinární spolupráci s odborníky ze zahraničí i ČR (např. personál ústavních zařízení, doprovodné or-

²⁸² Více viz kapitolu Mezinárodní osvojení.

ganizace, krajské úřady a místní OSPOD) a maximální informovanosti všech participujících institucí.

Konkrétní postupy při posouzení žadatelů o osvojení s mezinárodním prvkem

Posouzení žadatelů z psychologického hlediska

Struktura zprávy

Vypracování kvalitní zprávy klade na posuzujícího psychologa vysoké nároky, jelikož je nezbytné jednotlivá dílčí zjištění z vyšetření konkrétními metodami a technikami integrovat do smysluplného celku, který holistickým způsobem popisuje osobnost žadatelů a jejich rodičovské kompetence.²⁸³

Psychologická zpráva vypracovaná psychology ÚMPOD má svou jasnou strukturu, kterou se psychologové pokouší jasně rozlišit ty atributy, jež prokazatelně (na empirickém základě) souvisí s úspěšností náhradního rodičovství,²⁸⁴ zejména pak (mezinárodního) osvojení.²⁸⁵ Struktura zprávy je nastavena následujícím způsobem.

1. První část zprávy obsahuje seznam a stručný popis použitých metod.

Psychologické posouzení musí být nezbytně založené na kombinaci různých technik a metod. Metody by měly splňovat kritéria kladená na kvalitní psychodiagnostický nástroj, měly by tedy být dostupné, uznávané odbornou veřejností, validní, reliabilní, replikovatelné, aktuální a standardizované pro danou populaci.

Poznámka

Proces osvojení je jak pro žadatele, tak pro osvojence velmi důležitý. Uvedení metod, které byly využity při hodnocení žadatelů, by tedy mělo být imanentní součástí každé zprávy, neboť její obsah a výsledky posouzení musí být ověřitelné, což je bez identifikace použitých metod, nemožné.

²⁸³ RUSHTON, Alan. *A Scoping and Scanning Review of Research on the Adoption of Children Placed from Public Care*. [online] Clinical Child Psychology and Psychiatry. Roč. 2004, č. 9 (1), s. 89–106. Dostupné na < <https://doi.org/10.1177/1359104504039768> >.

²⁸⁴ Viz např. DONALD, Terry a JUREIDINI, Jon. *Parenting Capacity*. [online] Child Abuse Review. Roč. 2004, č. 13, s. 5–17. Dostupné na < <https://doi.org/10.1002/car.827> >.

²⁸⁵ DICKERSON, James, L. a ALLEN, Mardi. *Adoptive and foster parent screening: A Professional guide for evaluations*. New York: Routledge, 2007.

Pro provedení posouzení je možné doporučit zejména **klinické metody** (pozorování, rozhovor), které se mohou zaměřovat na všechny dále zmíněné domény, zejména však na popis životní historie a historie páru a na vztahové chování. Rovněž lze aplikovat **standardizované osobnostní dotazy** uvedené v předem připravených dotaznících.

Příklad

Doporučujeme použít dotazník MMPI-2 (*Minnesota Multiphasic Personality Inventory*), který poskytuje informaci k osobnosti (fungování osobnosti, riziko psychopatologie), orientačně také k rodičovskému potenciálu (silné a slabé stránky). Zároveň obsahuje validizační škály, které je možné použít k reflexi tendence prezentovat se pozitivně (sociální desirabilita). Je samozřejmě možné použít jiný dotazník, který má adekvátní psychometrické kvality (např. PSSI). Při použití metod bez validizačních škál, např. NEO pětifaktorový osobnostní inventář (*NEO Five-Factor inventory*) je nutné vyšetření doplnit validizační metodou nebo projektní technikou.

K metodickým postupům u specifických aspektů spojených s úspěšnou adopcí se vyjádříme i níže.

Předpokládáme, že tato baterie bude použita dynamicky. To znamená, že doporučená baterie je schopna zajistit základní nastavení v relevantních osobnostních a rodičovských doménách pro osvojení. Mnohé doporučené nástroje mají potenciál generovat hypotézy, které následně mohou být zodpovězeny pomocí dalších specifických metod a technik.

Poznámka

ÚMPOD nebude v budoucnu trvat na povinném použití **projektivních technik**, jež byly doposud využívány. Mohou však nadále nabídnout zajímavé informace a doplnit vyšetření, zejména v případě absence validizačních škál nebo jiného rizika plynoucího z tendence prezentovat se pozitivně. Metody jako Rorschachův test (ROR) a Tematicko-apercepční test (TAT) nabízí také možnost popisu osobnosti, riziko psychopatologie a rodičovských silných a slabých stránek. K popisu vlastní citové vazby a obecněji schopnost vytvářet vztahy lze doporučit projektní metodu *Adult Attachment Projective Picture System (APP)*.

2. Druhá část zprávy obsahuje základní informace o žadatelích – jejich osobní a rodinnou anamnézu.

V rámci této části pak se zachycují důležité informace, jako jsou:

- popis rodičů a dalších významných osob z dětství,
- reflexe prožitého dětství a modelu výchovy,
- hodnoty zprostředkované primární rodinou,

- sociální interakce v rodině žadatele,
- popis procesu osamostatnění se od rodičů,
- zvláštní události (migrace, ztráta zaměstnání, nemoci, nehody, sebevraždy, smrt v rodině atd.),
- strategie zvládnání emocí, stresů a konfliktů,
- strategie zvládnání vlastní bezdětnosti a dalších případných ztrát v životě,
- historie páru,
- rozdělení a pružnost rolí,
- představa adaptace na změny v rodině po osvojení.

3. Třetí část zprávy zachycuje specifické aspekty spojené s úspěšnou adoptí – rodičovské schopnosti žadatelů.

V těchto souvislostech je třeba se soustředit na:

- popis vlastních výchovných schopností, postojů a zkušeností,
- reflexe silných a slabých rodičovských stránek,
- flexibilní postoje k rodičovství,
- citlivost a schopnost reagovat na potřeby dětí,
- schopnost zaujmout perspektivu dítěte (mentalizace),
- kvalitní znalosti vývojových potřeb dětí a dopadu jejich zanedbávání (zprávy z příprav žadatelů),
- stanovení rizika zneužívání dětí nebo špatného zacházení,
- míru rodičovského stresu,
- míru rodinného konfliktu (konfliktnosti),
- kvalitu citové vazby (popis citové vazby, jakou si žadatelé vytvořili),
- otevřenost vůči novým zkušenostem,
- flexibilitu v očekávání vůči dítěti,
- míru emoční stability a zralosti osobnosti,
- schopnost a vůle odložit uspokojení vlastních emocionálních potřeb a reagovat na náročné potřeby dětí,
- otevřenost vůči historii dětí a schopnost provázet je zpracováním jejich ztrát,
- kulturní citlivost.

Poznámka

V doméně **Specifické aspekty spojené s úspěšnou adoptí** je vhodné použít metody jako PSI-4 (*Parenting Stress Index, 4th Edition*) nebo CAPI (*Child Abuse Potential Inventory*), které se věnují silným stránkám a potenciálním rizikům v rodičovství. I zde je možné použít jiné metody, které se věnují relevantním kon-

struktům (rodičovské silné a slabé stránky, rodičovské kapacity, rizika špatného zacházení s dětmi aj.).

4. Čtvrtá část zprávy zahrnuje neméně důležité osobnostní předpoklady žadatelů, kdy je třeba se soustředit především na vyloučení psychopatie a fungování a strukturu osobnosti.

5. Poslední část je zaměřena na postoje žadatelů o osvojení. U žadatelů je třeba zjistit dobu, po kterou se žadatelé tématem adopce zabývají, motivaci žadatelů k osvojení, míru shody v motivaci k osvojení mezi partnery a je třeba vyloučit případné motivy pro adopci, které by byly dysfunkčního charakteru.

Poznámka

Požadavek na **plastický popis žadatelů, jejich vlastností, rysů a dominantních tendencí v chování, volnočasových aktivit a koníčků** je vznášen s plným uvědoměním a reflexí, že tato oblast psychologického posouzení nemusí nezbytně souviset se schopností být „dobrý rodič“ ani s úspěšností adaptace dítěte na nové prostředí. Například u nejčastěji používané metody „Dotazník MMPI“ kromě vyloučení psychopatie představuje spíše pomůcku potenciálně užitečnou při identifikaci rodičovských silných a slabých stránek.²⁸⁶ Je ale při posouzení žadatelů o mezinárodní osvojení nezbytný. Kvalitní a plastický popis osobnosti žadatelů z nejrůznějších úhlů pohledu, popis všech možných jejich vlastností, které se nemusí přímo týkat schopnosti pečovat o dítě, je nutný z důvodů co možná nejlepšího napárování dítěte se žadateli. Při posuzování osvojení s mezinárodním prvkem se s žadateli často k tomu odpovědný subjekt, kterým je v případě České republiky psycholog ÚMPOD, osobně vůbec nepotká, přesto potřebuje informace, které indikují jak schopnost žadatelů naplňovat potřeby konkrétního dítěte, tak informace, které jsou vodítkem při výběru žadatelů ke konkrétnímu dítěti.

Explicitní měření a vyjádření se k tendenci sociální desirability

Při práci psychologa v oblasti náhradní rodinné péče je vždy nutné se vypořádat v tomto kontextu s běžným fenoménem sociální desirability, tedy tendencí prezentovat se v takovém směru, jaký se od lidí očekává. Vyšetřující psycholog by si měl být vědom, že tato tendence (projevovat se v nejlepším možném světle) je zcela pochopitelná pro podobný typ vyšetření.

²⁸⁶ NICHTING, Erin Marie Sylvester. *Testing in Adoption Evaluations: Selections and Usage Determined from Surveying Psychologists*. Wright [online] Dissertation thesis. Wright State University. The School of Professional Psychology, 2015. Dostupné na < https://corescholar.libraries.wright.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2577&context=etd_all>.

Je nezbytné, aby vyšetřující psycholog reflektoval míru sociální desirability, a to buď za použití takových osobnostních dotazníků, které k tomuto mají specifické – tzv. validizační – škály, nebo použití metody věnující se výslovně pouze zjišťování pozitivního zkrslení, nebo za použití projektivních technik. Jak bylo výše uvedeno, ÚMPOD do nedávna vyžadoval použití tzv. projektivních technik, které mají potenciál odhalit vědomou či nevědomou tendenci prezentovat se v žádoucím směru. V současné době je možné projektivní techniku vynechat za předpokladu, že se použije jiná metoda, která se zaměřuje na tendenci sociální desirability, a psycholog se k ní explicitně vyjádří.²⁸⁷

Dítě v rodině

Pokud je v rodině již dítě, je nezbytné zmapovat také jeho názor nebo potenciální rizika plynoucí z plánovaného osvojení, s přihlédnutím k věku dítěte. Vyjádření o dítěti, jeho postoj k plánu rodičů na osvojení je nezbytnou součástí psychologického posouzení žadatelů.

Závěr a doporučení, včetně eventuálních limitů žadatelů

Po provedení posouzení žadatelů z psychologického hlediska poskytne psycholog explicitní a konkrétní vyjádření, zda žadatele doporučuje pro mezinárodní osvojení, jaké identifikoval silné stránky, případně limity. Vhodné je také uvést doporučení ohledně potřeb dítěte, které by žadatelé mohli zejména naplňovat.

Posouzení ze sociálního hlediska

Úvodem

Realizace sociálního šetření a vytvoření posouzení ze sociálního pohledu (tzv. *home study*), je v kontextu mezinárodního osvojení běžnou praxí. Často tvoří základní informaci k rozhodnutí, zda lze osvojení pro konkrétní žadatele doporučit. Je ovšem také faktem, že se provedení této zprávy liší a má různou kvalitu.²⁸⁸ ÚMPOD doporučuje všem kolegům ze zahraničí jednot-

²⁸⁷ K metodám zjišťování názoru dítěte viz kapitolu Způsoby informování dítěte a zjišťování jeho názoru.

²⁸⁸ FRONEK, Patricia. *Assessment of prospective adoptive parents*. In: JEANNIN, Cécilie (ed.). *Towards a greater capacity: Learning from intercountry adoption breakdowns*. Geneva: International Social Service, 2018, s. 110–113.

nou strukturu, která zvyšuje šanci, že posouzení z pohledu psychologického a sociálního se budou spíše doplňovat než překrývat. K odlišení obou přístupů používáme **metaforu očí** pro sociální posouzení, kdy potřebujeme zprostředkovat to, co šetřící pracovník může vidět. Pro psychologické posouzení pak **metaforu uší**, kdy potřebujeme zprostředkovat to, co na rozdíl od ŮMPOD může kolega v zahraničí od žadatelů slyšet.

Při posouzení z psychologického hlediska (stejně tak jako psychologické vyšetření) v kontextu náhradní rodinné péče by žadatelé neměli být vnímáni jako pasivní objekt posuzování. Účel těchto posouzení by mj. měl být v poskytnutí možnosti zabývat se reflexí motivace, zájmů a obav ohledně adopce. Během doby, kdy probíhá rozhodování o zařazení, se mnoho postojů žadatelů může měnit. Je nutné brát v potaz skutečnost, že často nemají žádnou rodičovskou zkušenost. Proto je vhodné, když se posouzení věnuje potenciálu žadatelů a reflektuje, zda a jak se rozvíjí.²⁸⁹

Při reflexi dosavadních zkušeností z různých zemí, empirických výzkumů²⁹⁰ a vlastní praxe ŮMPOD je doporučený rámec pro posouzení ze sociálního hlediska následující:

Doporučený rámec pro posuzování žadatelů ze sociálního hlediska

1. Popis metod použitých k sociálnímu šetření
2. Základní údaje o žadatelích (jména, datum narození, adresa)
3. Dosažené vzdělání a obor
4. Zaměstnání:
 - aktuální zaměstnání, pracovní doba
 - stručně předchozí zaměstnání
 - mateřská/rodičovská dovolená garantovaná zákonem a další možnosti, jak rodič může a chce zůstat s dítětem doma
5. Manželství/partnerství: rok sňatku, délka partnerství, případná předchozí manželství
6. Náboženské vyznání
7. Děti vyrůstající v rodině:
 - počet dětí

²⁸⁹ SELWYN, Julie. *The home study and assessment of applicants: Research evidence*. In: ALPER, Joanne a HOWE, David, (eds.) *Assessing adoptive and foster parents. Improving analysis and understanding of parental capacity*. London: Jessica Kingsley Pub., 2015, s. 41–65.

²⁹⁰ Pro přehled lze doporučit např. ALPER, HOWE. *Assessing adoptive and foster parents...*

- děti vlastní: jméno, rok narození, případné specifické potřeby, zařazení do školy
 - děti přijaté: jméno, rok narození, datum přijetí do rodiny (nastěhování), průběh adaptace dítěte po příchodu do rodiny, případné specifické potřeby, zařazení do školy
 - nastavení a příprava dětí k přijetí dalšího sourozence
8. Volnočasové aktivity: jak tráví rodina víkendy, dovolené, večery
 9. Vztahy k širšímu okolí:
 - příbuzní a přátelé (kdo to je, jak se stýkají, jaký mají postoj k plánovanému osvojení)
 - komunita v okolí
 10. Popis bydlení a jeho vhodnosti pro dítě:
 - velikost bytu nebo domu, zahrada
 - plán budoucího prostoru pro dítě/děti
 - město/vesnice, infrastruktura, dostupnost služeb
 11. Finanční zázemí: příjmy, výdaje, dluhy, plány aj.
 12. Závěr a celkový dojem

Další aspekty posouzení žadatelů

Lze shrnout, že výše popsané dokumenty – psychologická zpráva a tzv. *home study* jsou dva nejdůležitější dokumenty, které rozhodují o tom, zda psycholog ÚMPOD doporučí, či nedoporučí zařazení žadatelů do evidence vhodných žadatelů o mezinárodní osvojení. Dalším relevantním dokumentem je **lékařská zpráva**. Pokud tato zpráva indikuje, že zdravotní stav žadatelů může způsobovat potíže v péči o dítě, je konzultována s odborníkem z oblasti medicíny, který má zároveň znalost problematiky náhradní rodinné péče.

Poznámka

Nejčastěji se jedná o lékaře, který je součástí poradního sboru, eventuálně tento lékař doporučí kontaktovat dalšího specialistu.

Další povinné dokumenty, které jsme uvedli v předcházející kapitole věnované mezinárodnímu osvojení, jsou relevantní spíše z **právního hlediska**. Nároky kladené českou stranou na kvalitu posouzení jsou tradičně označovány jako vysoké. Česká republika si je toho vědoma, avšak spatřuje v tom jedinou možnou cestu, jak eliminovat běžná rizika v oblasti náhradní rodinné péče. V případě mezinárodního osvojení jsou však nároky ještě posíleny faktem, že psycholog, který je odpovědný za ne/doporučení zařazení žadatelů, nemůže realizovat vyšetření osobně.

V případě, kdy jakákoliv část posouzení není dostatečná, psycholog doporučí doplnění žádosti. Pokud jsou nedostatky zásadnější povahy, je možné celý proces posuzování přerušit.

Posouzení dítěte

Posuzování toho, zda je mezinárodní osvojení v souladu se zájmy dítěte, se odehrává podle principů a pravidel, které doporučují významné mezinárodní organizace.²⁹¹

Právní posuzování osvojitelnosti dítěte je nezbytnou (ne však postačující) podmínkou tzv. právní volnosti, které se díky její komplexnosti věnuje kapitola zaměřená na mezinárodní osvojení. Zde jen konstatujeme, že právní volnost dítěte je vždy vyhodnocována jako první a v rámci praxe v českém prostředí tak činí právníci. Oddělení mezinárodních adopcí ÚMPOD. V dalším kroku se již zapojuje psycholog. Jeho úkolem je na základě dostupných zpráv (lékařská, psychologická a sociální), osobní komunikace s kolegy, kteří dítě znají, případně také na základě osobního setkání s dítětem posoudit **potenciální schopnost dítěte vytvářet vztahy** s novými rodinnými členy a **být integrováno** do nového prostředí. Tato schopnost má tři základní komponenty:

- a) **sociální:** tou se rozumí zejména situace v biologické rodině – absence trvalých a pečujících vztahů, důvody, proč je dítě mimo svoji primární rodinu atd.
- b) **psychologickou:** definování emocionálních a psychických potřeb, které je třeba u dítěte saturovat
- c) **lékařskou:** identifikovat nejlepší způsob péče, zejm. u dětí se speciálními potřebami

Specificky se ÚMPOD zabývá ještě „**mezinárodní**“ **osvojitelností**. Zde je nezbytné zvážit další faktory, zejména reálné šance na stabilní alternativní rodinnou péči v ČR a **vyhodnocení kapacit dítěte přizpůsobit se rozdílnému kulturnímu a jazykovému prostředí**. Lze tedy shrnout, že stejně jako v případě žadatelů, kteří mohou být vhodnými pro osvojení, ale ne pro mezinárodní osvojení, může být situace dítěte vyhodnocena tak, že mezinárodní osvojení není v jeho nejlepším zájmu (např. pokud existují funkční rodinné vztahy, které by byly zprerušeny, dítě samo tuto formu náhradní rodinné

²⁹¹ Zejména International Social Service (2006), která předkládá základní body osvojitelnosti, a Hague Conference on Private International Law (2008), která poskytuje jasný návod (průvodce) pro určování nejlepšího zájmu při mezinárodním osvojení.

péče odmítá, nebo je evidentní riziko, že jeho schopnosti přizpůsobit se natolik rozdílnému prostředí je významně snížena, například díky závažné formě poruchy autistického spektra nebo významnému opoždění mentálního vývoje). K tomu, aby byl skutečně naplněn zájem dítěte, poskytují výše uvedené mezinárodní organizace vodítka, kterým se říká určování nejlepšího zájmu (*Best Interest Determination*). Tato vodítka lze chápat jako formální proces s procesními zárukami vytvořenými k určení nejlepšího zájmu dítěte při obzvláště důležitých rozhodnutích, která se dítěte týkají. Jejich účelem je facilitovat odpovídající účast dětí bez diskriminace, zapojovat osoby s rozhodovací pravomocí (s příslušnými expertními znalostmi v relevantních oblastech) a vyvažovat všechny relevantní faktory s cílem posoudit nejlepší možnosti.²⁹² Záruky, které sledujeme během zpracování spisu dítěte, u kterého se uvažuje o mezinárodním osvojení, jsou zejména vyhodnocení jeho zákonné a psychosociální osvojitelnosti, zjištění názoru dítěte a získání jeho souhlasu a vypracování důkladné zprávy o dítěti, která komplexně popisuje jeho situaci.

Stejně jako v případě posuzování žadatelů tvoří také v případě dítěte hlavní zdroj informací zpráva, které vypracovávají odborníci, jež jsou dítěti nejbližší. Typicky se jedná o **sociální zprávu** dítěte, která popisuje rodinnou a sociální anamnézu a mj. okolnosti, které vedly k tomu, že je dítě osvojitelné. Opakovaně se zjišťuje, zda stále neexistuje pro dítě varianta jiné formy rodinné péče než mezinárodní osvojení a zda dítě nemá vytvořené perspektivní vztahy s jinými blízkými lidmi. Kromě samotné zprávy je tedy nezbytná komunikace s dalšími partnery, kteří jsou dítěti nejbližší. Explicitní vyjádření těchto lidí ohledně toho, zda vnímají mezinárodní osvojení za zájem konkrétního dítěte, je také součástí vyhodnocování.

Psychologické vyšetření a lékařské zprávy mají za cíl identifikovat vývojové potřeby dítěte, které se týkají eventuálních rizik, jako je např. mentální nebo psychické postižení, nebo se mohou týkat jiných specifických vlastností či okolností. Celkově se tedy jedná o klíčový dokument, který pomáhá identifikovat to, jaké rodiče bude dítě potřebovat, respektive jaké specifické vlastnosti, dovednosti či kompetence bude vhodné u žadatelů hledat, aby co nejlépe naplnili specifické a vývojové potřeby každého dítěte. Také při posuzování této otázky je běžná komunikace s dalšími partnery a zejména v případě, kdy je dítě ve školním věku, také přímá komunikace s dítětem. Účelem

²⁹² CANTWELL, Nigel. *The Best Interests of the Child in Intercountry Adoption*. Florence: UNICEF Office of Research, 2014.

rozhovoru s dítětem (který může být realizován psychologem ÚMPOD, ale častěji jej realizují osoby dítěti blízké – pěstouni, personál ústavního zařízení, jeho poručník) je dát dítěti možnost vyjádřit se k eventualitě mezinárodního osvojení. Psychologové ÚMPOD v případech potřeby nabízejí těmto blízkým (pečujícím) osobám podporu ve vedení rozhovoru s dítětem na toto téma. U mladších dětí je třeba získat vyjádření poručníka dítěte a nejbližší pečující osoby, zda je pro dítě osvojení v jeho nejlepším zájmu. V případě potřeby je možné zjistit názor i dalších relevantních osob (psycholog, lékař, terapeut apod.).

Na základě písemných podkladů, komunikace s osobami dítěti blízkými, eventuálně na osobní znalosti dítěte je úkolem psychologa vyhodnotit, zda je mezinárodní osvojení v nejlepším zájmu dítěte, zda je osvojitelné v psychosociálním slova smyslu, a určit profil, který pomůže identifikovat pravděpodobné nevhodnější žadatele pro toto dítě. Zjednodušeně lze říct, že vyhodnocování nejlepšího zájmu dítěte má za úkol určit, zda mezinárodní osvojení bude pro dítě a jeho další život skutečně přínosem.

Příklad

Martinka je 6letá dívka, která celý svůj život vyrůstala v ústavní péči (matka ji zanechala v porodnici). Ze zpráv ústavního zařízení, které byly součástí spisové dokumentace poskytnuté krajským úřadem, vyplynulo, že vždy velmi těžce nesla absenci pozornosti pečujících osob. Silně také reagovala na veškeré změny v jejím prostředí (vztek, později spíše kývavé pohyby), ve srovnání s ostatními dětmi hůře zvládala změnu pečujících „tet“ nebo oddělení v rámci domova. Její přeložení do jiného domova vyžadovalo několikátýdenní přípravu a postupné navykání si. Nakonec si v novém zařízení zvykla dobře, bylo však nápadné, že se vyhýbala interakci s dalšími dětmi. V době, kdy její spis doputoval na ÚMPOD, nebylo k dispozici aktuální psychologické vyšetření. Jeho realizací byl pověřen psycholog, který běžně nepracuje s dětmi v náhradní rodinné péči a Martinu nikdy předtím neviděl. V jeho závěru se objevilo podezření na poruchu autistického spektra (PAS). Avšak zcela absentovala informace o tom, jakým způsobem bylo podezření na autistické poruchy diagnostikováno. Jelikož je tato vývojová porucha prokazatelně spojena se sníženou schopností přizpůsobit se novým podmínkám, vyvstala otázka psychosociální osvojitelnosti dívenky. Psycholog ÚMPOD se spojil s původním zařízením, v němž trvale pracuje dětská psycholožka a systematicky s Martinkou dříve pracovala. Se závěry aktuálního vyšetření se nemohla ztotožnit. Ne zcela typické chování dívky připisovala spíše citové deprivaci dítěte. Bylo tedy domluveno, že Martinka bude v zařízení vyšetřena alespoň screeningovou metodou, kterou poskytl psycholog ÚMPOD. Tato metoda je zaměřena na PAS, má alespoň orien-

tační normy a při dosažení určitého skóre je indikováno komplexní vyšetření PAS. Psycholožka provedla toto vyšetření a staniční sestra jej doplnila o mimořádně důkladný kvalitativní popis. Na základě těchto nových informací se ukázala porucha autistického spektra jako velmi nepravděpodobná. Přesto byly při párování brány v potaz netypické projevy chování u dívky. Proto se psycholog ÚMPOD spojil přes spolupracující agenturu s žadatelkou, která byla vybrána Poradním sborem, a spolu s pracovníkem agentury předem prošli tyto projevy a informovali o možných rizicích a vhodných strategiích, jak přistupovat k dítěti. Pro žadatelku byla rizika akceptovatelná, navržené strategie hodnotila jako v souladu se svými kompetencemi. Po příjezdu žadatelky byla procesu navazování vztahu věnována zvýšená podpora a pozornost, která se za necelé dva týdny ukázala být jako dostatečná. V současné době žije Martinka více než tři roky v nové zemi. Nemá žádné problémy, se kterými by se nepotýkaly jiné děti jejího věku. Navštěvuje běžnou základní školu bez nutnosti zvláštní podpory.

Výběr žadatelů (párování, matching)

Návrh žadatelů, kteří pravděpodobně budou nejlépe schopni naplňovat specifické potřeby každého konkrétního dítěte, provádí v případě mezinárodního osvojení psycholog ÚMPOD. Jeho úkolem je tedy vybrat až troje žadatele k dítěti (případně sourozencům), kteří s největší pravděpodobností budou kompatibilní k jeho osobnostním charakteristikám, potřebám a zájmům.

Před samotným výběrem je nutné podrobně se seznámit s celým spisem dítěte (anamnéza, sociální a zdravotní zprávy, suspektní rizika, uvažovaná prognóza, definování specifických potřeb dítěte). V případě potřeby je vhodné doplnit či aktualizovat obsah spisu, případně čerpat informace i z osobního setkání psychologa s dítětem. V případě nejasností je možné se obrátit na pracovníky zařízení, pěstouny či další osoby podílející se na péči o dítě. Na základě těchto informací psycholog získá souhrn významných charakteristik a rysů či specifických potřeb dítěte. Tím psycholog identifikuje relevantní kompetence a osobnostní předpoklady na straně potenciálních žadatelů, které jsou při matchingu rozhodující.

V první fázi výběru se zvažují všichni žadatelé v evidenci, kteří splňují zákonem stanovené podmínky (přiměřený věkový rozdíl mezi osvojenцем a osvojitelem). Žadatelé jsou vybíráni vždy ze všech zemí, se kterými ÚMPOD spolupracuje, bez ohledu např. na dobu, kterou žadatelé již čekají. Má-li dítě sourozence, který byl již v minulosti osvojen v konkrétní zemi, ÚMPOD preferuje vzhledem k udržení sourozeneckých vazeb umístění do

stejně rodiny, není-li to možné, volí stejnou zemi, případně zemi se stejným či blízkým jazykem.

Ve druhé fázi se zaměřuje na posouzení relevantních charakteristik a kompetencí tak, aby nejvíce odpovídaly osobnosti a potřebám dítěte. Výběr se tedy zužuje podle:

- rodičovských kompetencí, možností a limitů žadatelů (věk, dítě v rodině, kapacita pro přijetí sourozenců, zdravotní stav, biologická rodina, rodinná konstelace, akceptovatelná rizika, dostupnost speciální péče, plánovaná rodičovská dovolená),
- osobnostní charakteristiky žadatelů, životní styl žadatelů (výsledky psychodiagnostických metod, vzdělání, nároky na kognitivní výkon ať už otevřeně formulované, či předvídatelné, ochota konzultovat komplikace s odborníky).

Ve třetí fázi se výběr ještě zužuje s ohledem na:

- perspektivu svěření biologického sourozence,
- variabilitu zemí původu žadatelů jako prevence rizika odmítnutí dítěte,
- matching žadatelů v předchozím poradním sboru,
- kolizi výběru žadatelů u více dětí (paralelní matching více psychology),
- konzultaci s kolegou, který má nadstandardní informace o dítěti, které nelze získat ze spisu (osobní setkání).

Po realizaci všech těchto fází předkládá psycholog návrh vybraných žadatelů poradnímu sboru, o němž bylo pojednáno v předcházející kapitole a představuje konkrétní žadatele. Dále je již na členech poradního sboru, aby stanovili finální pořadí žadatelů. V této části již psycholog ÚMPOD nemá hlasovací právo, pouze poskytuje členům poradního sboru doplňující informace o navržených žadatelích, typicky o době zařazení, počtu navržených žadatelů apod.

ZÁVĚR

Hledání řešení rodičovského konfliktu je vždy problematické, o to více, vstupuje-li do jeho rámce mezinárodní prvek. Stejně jako v případě jiných rodičovských konfliktů je třeba věnovat zvláštní pozornost především dítěti a jeho právům, která musí být v životních situacích, kdy můžeme dítě považovat za ohrožené,²⁹³ obzvláště šetřena. Tato kniha ve svých předcházejících pasážích prokázala, že řešení jakékoli situace zahrnující dítě, musí být především komplexní. Není důležité pouze, jak budeme nastalou situaci řešit, ale zásadní význam má i hledání na otázku „proč se tak stalo“ a „jak s touto příčinou dále naložit“.

V úvodních kapitolách této knihy bylo vymezeno, že mezinárodní prvek přináší do rodin celou řadu nových prvků včetně odlišného přístupu k výchově dětí, které nemusí být překážkou fungování vztahu na jeho počátcích, objeví se však právě, až se rodina rozroste o děti. Rodiče si často neuvědomují, že dítě není jejich majetkem, že není jen objektem práva, ale je také jeho subjektem.²⁹⁴ Jak jsme objasnili, opomíjejí, že dítě je má rádo oba, že nechce být postaveno před nesmyslnou nutnost volby mezi nimi, ani se stát jejich válečným nástrojem.²⁹⁵ Fatální pak může být pro dítě, je-li vytrženo jednostranným rozhodnutím jednoho z rodičů, který jej přemístí do jiného státu s cílem natrvalo změnit nejen obvyklé bydliště dítěte, ale především uspořádání jeho rodinných vazeb. Tak, jak mohou být jazykové i kulturní odlišnosti komplikací pro hledání rychlého a účinného řešení rozpadu rodinného vztahu, může být přemístění dítěte za hranice jiného státu významnou komplikací řešení poměrů dítěte v právní oblasti. Jiný stát znamená vždy jiné odpovědné orgány, jiné právní řády a v neposlední řadě také jiné „těžko uchopitelné“ zvyklosti, které aplikaci práva ovlivňují. Z tohoto důvodu věnovala tato publikace poměrně velkou pozornost problematice mezinárodních

²⁹³ Pojmem ohrožené dítě v tomto kontextu nemáme na mysli toliko děti vymezené v § 6 ZSPOD, ale pojem je užít v obecném slova smyslu, tj. dopadá na děti, které jsou středem jakéhokoli rodičovského konfliktu nebo se ocitly v životní situaci, která vyžaduje, aby jim byla věnována zvláštní pozornost, a to i když jejich situace nedosahuje takové intenzity, aby naplnila aplikační rozsah ustanovení § 6 ZSPOD.

²⁹⁴ Těmto otázkám jsme se podrobně věnovali v celé publikaci, podrobněji pak viz druhá část obecné části *Dítě jako subjekt ochrany v obecném právním kontextu*.

²⁹⁵ K tomu viz blíže *Obecná část publikace, zejména kapitoly Rodičovský konflikt a jeho dopad na dítě a Vztahové potřeby dětí ohrožených krizí v mezinárodní rodině*.

únosů dětí,²⁹⁶ v níž bylo objasněno, jak je důležité, aby bylo dítě, nejsou-li pro to zvláštní důvody, rychle do státu svého obvyklého bydliště navraceno.

Jen ve výjimečných případech se nalezení řešení vzniklého konfliktu mezi rodiči obejde bez zásahu odpovídajících orgánů. Systém hledání odpovědných autorit, které jsou nadány k tomu, aby rodičům při identifikaci řešení pomohly, je však, je-li přítomen mezinárodní prvek, velmi složitý. Objasnili jsme proto pravidla tzv. mezinárodní příslušnosti²⁹⁷ a především systém tzv. ústředních orgánů, v němž plní své úkoly v České republice ÚMPOD. Právě díky jeho aktivitám a bohaté praxi bylo možné v této knize poskytnout návod podpořený bohatými praktickými zkušenostmi včetně odpovídajících pomůcek, vzorů dopisů či dotazníků.²⁹⁸

Jeví se přitom, že klíčovou roli mohou při řešení krizové situace dítěte pocházejícího z mezinárodní rodiny hrát potřebné informace. Tyto se týkají nejen obsahu právní úpravy a jejího správného pochopení, které je s ohledem na možné odlišnosti zahraničních úprav mnohdy užívajících i stejných pojmů k označení institutů zcela odlišných²⁹⁹ velmi složité, ale také prožívání samotného dítěte, jež bývá rodiči pohlcenými konfliktem přehlíženo. Zjištění názoru dítěte proto musí být v rámci řešení krizové situace mezinárodní rodiny tam, kde je to s ohledem na jeho rozumovou a volní vyspělost možné, jeho imanentní součástí.³⁰⁰

Potřebné informace však potřebují v neposlední řadě také lidé, kteří stojí při řešení rodičovského konfliktu rodiny s mezinárodním prvkem po boku rodičů a jejich dítěte, lidé, u kterých mohou takové rodiny hledat odpovídající pomoc a případně i tam, kde je to nezbytné, autoritativní řešení. Naším cílem v rámci této publikace bylo proto poskytnout systematicky uspořádaný celek všeho, co při řešení rodičovských konfliktů či poměrů dítěte z mezinárodní rodiny považujeme za relevantní s cílem využití těchto poznatků v budoucí praxi kohokoli, kdo bude mít zájem se s nimi seznámit. Věříme proto, že po prostudování této publikace dospějete k názoru, že se nám tento náš cíl podařilo naplnit a publikace pro Vás poznatky ve Vaší praxi využitelné v odpovídající míře přinesla.

²⁹⁶ Viz k tomu kapitolu Mezinárodní únos dítěte.

²⁹⁷ Viz k tomu kapitolu Mezinárodní příslušnost orgánů k mezinárodněprávní ochraně dětí.

²⁹⁸ Viz k tomu např. kapitolu Způsoby informování dítěte a zjišťování jeho názoru či např. kapitolu Posuzování a párování v procesu mezinárodního osvojení.

²⁹⁹ Viz k tomu např. kapitolu Rodičovská odpovědnost a její naplňování a jejich mezinárodní souvislosti.

³⁰⁰ Jako informační základnu pro děti zřídil ÚMPOD také web určený přímo pro děti, na němž mohou získat relevantní informace. Viz <https://kids.umpod.cz/>.

SEZNAM LITERATURY

Monografie

- BASSENGE, Peter, PALANDT, Otto, BRUDERMÜLLER, Gerd et al. *Bürgerliches Gesetzbuch*. 71. vydání. Mnichov: C. H. Beck, 2012.
- BERG, Insoo, Kim. *Posílení rodiny: základy krátké terapie zaměřené na řešení*. Praha: Portál, 2013.
- BRISCH, Karl, Heinz. *Porucha vztahové vazby. Od teorie k terapii*. Praha: Portál, 2011.
- CANTWELL, Nigel. *The Best Interests of the Child in Intercountry Adoption*, Florence: UNICEF Office of Research, 2014.
- DICKERSON, James, L. a ALLEN, Mardi. *Adoptive and foster parent screening: A Professional guide for evaluations*. New York: Routledge, 2007.
- DILLER, Jerry, V. *Cultural diversity: a primer for the human services*. 2. vydání. Belmont: Brooks/Cole: Thomson Learning, 2004.
- ELIÁŠ, Karel a kol. *Nový občanský zákoník s aktualizovanou důvodovou zprávou*. Ostrava-Hrabůvka: Sagit, 2012.
- ERIKSON, Erik, Homburger. *Dětství a společnost*. Praha: Argo, 2002.
- FLAVELL, John, H., MILLER, Patricia, H., MILLER, Scott, A. *Cognitive Development*. 3. vydání. New Jersey: Prentice-Hall, 1993.
- FURMAN, Ben. *Nikdy není pozdě prožít šťastné dětství. Jak překonat minulost*. Praha: Portál, 2015.
- HRUŠÁKOVÁ, Milana, KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka, WESTPHALOVÁ, Lenka. *Rodinné právo*. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2017.
- HUGHES, Daniel A. *Attachment-focused family therapy*. New York: W.W.Norton, 2007.
- HUGHES, Daniel, A. *Budování citového pouta. Jak probouzet lásku v hluboce traumatizovaných dětech*. Praha: Institut fyziologické socializace, 2017.
- KUČERA, Zdeněk. *Mezinárodní právo soukromé*. 7. opravené a doplněné vydání. Brno: Doplněk, 2009, s. 121.
- KUČERA, Zdeněk, PAUKNEROVÁ, Monika, RŮŽIČKA, Květoslav a kol. *Mezinárodní právo soukromé*. 8. vydání. Plzeň - Brno: Aleš Čeněk - Doplněk, 2015.
- LEVINE, Amir, HELLER, Rachel. *Citové pouto. Teorie attachmentu v partnerských vztazích*. Praha: Synergie Publishing, 2019.
- MATĚJČEK, Zdeněk. *Co děti nejvíce potřebují. Eseje z dětské psychologie*. Praha: Portál, 1994.
- PETRÁČKOVÁ, Věra, KRAUS, Jiří a kol. *Akademický slovník cizích slov*. II. díl. Praha: Academia Praha, 1995.

- PFEIFFER, Magdalena. *Kritérium obvyklého pobytu v mezinárodním právu soukromém: disertační práce*. Praha: Univerzita Karlova, Právnická fakulta, 2013. Školitel Monika Pauknerová.
- PAUKNEROVÁ, Monika. *Evropské mezinárodní právo soukromé*. Praha: C. H. Beck, 2008.
- PRIDE. *Modul 7. Podpora osobní a kulturní identity dítěte. Příručka lektora*. Washington DC: Child Welfare League Of America. 1993.
- SCHOOLEROVÁ, Jayne, E. *Adopce vztah založený na slibu*. Praha: Návrat domů, 2002.

Sborníky

- FRONEK, Patricia. *Assessment of prospective adoptive parents*. In JEANNIN, Cécilie (ed.). *Towards a greater capacity: Learning from intercountry adoption breakdowns*. Geneva: International Social Service, 2018, s. 110–113.
- MARGOLIN, Gayla., OLIVER, Pamela, H., MEDINA, Anna, Marie. *Conceptual Issues in Understanding the Relation between Interparental Conflict and Child Adjustment* In GRYCH, John, H., FINCHAM, Frank, D. *Interparental conflict and child development: theory, research, and applications*. New York: Cambridge University Press, 2001.
- NOSÁL, Igor. *Participace dětí na vlastním osudu – spolupracující a na řešení zaměřené způsoby práce s dětmi v náhradní rodinné péči*. In NOSÁL, I. – ČECHOVÁ, I. (eds.). *Participace a nové přístupy k práci s ohroženými dětmi a rodinami. Studie inspirované zkušenostmi ze Švýcarska*. Brno: Česko-britská o. p. s., 2014.
- SELWYN, Julie. *The home study and assessment of applicants: Research evidence*. In ALPER, Joanne a HOWE, David (eds.). *Assessing adoptive and foster parents. Improving analysis and understanding of parental capacity*. London: Jessica Kingsley Pub., 2015, s. 41–65.

Komentáře

- DAVID, L. et al. *Občanský soudní řád: komentář. I. díl (§ 1 až 200za)*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2009. In: *ASPI [právní informační systém]* [cit. 7. 12. 2018].
- HRUŠÁKOVÁ, Milana, KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka, WESTPHALOVÁ, Lenka a kol. *Občanský zákoník II: Rodinné právo (§ 655-975) Komentář*. Praha: C. H. Beck, 2014.
- MACELA, M. et al. *Zákon o sociálně-právní ochraně dětí: komentář*. Praha: Wolters Kluwer, 2015. In: *ASPI [právní informační systém]* [cit. 7. 12. 2018].
- PAUKNEROVÁ, Monika, ROZEHNALOVÁ, Naděžda, ZAVADILOVÁ, Marta a kol. *Zákon o mezinárodním právu soukromém. Komentář*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2013, s. 382–383.
- ROGALEWICZOVÁ, Romana, CILEČKOVÁ, Kateřina, KAPITÁN, Zdeněk, DOLEŽAL, Martin a kol. *Zákon o sociálně-právní ochraně dětí. Komentář*. Praha: C. H. Beck, 2018.
- SVOBODA, Karel, TLÁŠKOVÁ, Šárka, VLÁČIL, David, LEVÝ, Jiří, HROMADA, Miroslav a kol. *Zákon o zvláštních řízeních soudních. Komentář*. Praha: C. H. Beck, 2015.

ŠVESTKA, Jiří et al. *Občanský zákoník: komentář. Svazek II (§ 655 až 975)*. Praha: Wolters Kluwer, 2014. In: ASPI [právní informační systém].

Odborné časopisy

- AFIFI, Tamara, D. 'Feeling caught' in stepfamilies: Managing boundary turbulence through appropriate communication privacy rules. *Journal of Social and Personal Relationships*, roč. 2003, č. 20 (6), s. 729–755.
- BROWN, Amy, M., FITZGERALD, Monica, M., SHIPMAN, Kimberly, SCHNEIDER, Renee. Children's expectations of parent-child communication following interparental conflict: do parents talk to children about conflict? *Journal of Family Violence*, roč. 2007, č. 22, s. 407–412.
- BUEHLER, Cheryl, LANGE, Garret, & FRANCK, Karen. L. Adolescents' cognitive and emotional responses to marital hostility. *Child Development*, 2007, č. 78 (3), s. 775–789.
- COIRO, Mary, Jo., EMERY, Robert, E. Do marriage problems affect fathering more than mothering? A quantitative and qualitative review. *Clinical Child and Family Psychology Review*, roč. 1998, č. 1, s. 23–40.
- COOK, Alexandra a kol. Complex trauma in children and adolescents. *Psychiatric Annals*, roč. 2005, č. 35 (5).
- CUMMINGS, Mark, E., DAVIES, Patrick, T. Effects of marital conflict on children: recent advances and emerging themes in process-oriented research. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, roč. 2002, č. 43 (1), s. 31–63.
- DAVIES, Patrick, T., CUMMINGS, E. Mark. Marital conflict and child adjustment: An emotional security hypothesis. *Psychological Bulletin*, roč. 1994, č. 116 (3), s. 387–411.
- DAVIES, Patrick T., & LINDSAY, L. L. Interparental conflict and adolescent adjustment: Why does gender moderate early adolescent vulnerability? *Journal of Family Psychology*, roč. 2004, č. 18 (1), s. 160–170.
- DOYLE, Anna, Beth, MARKIEWICZ, Dorothy. Parenting, marital conflict and adjustment from early – to mid-adolescence: Mediated by adolescent attachment style? *Journal of Youth and Adolescence*, roč. 2005, č. 34 (2), s. 97–110.
- GOMULAK-CAVICCHIO, Beata, M., DAVIES, Patrick, T., CUMMINGS, Mark, E. The role of maternal communication patterns about interparental disputes in associations between interparental conflict and child psychological maladjustment. *Journal of Abnormal Child Psychology*, roč. 2006, č. 34, s. 757–771.
- GRYCH, John, H., FINCHAM, Frank, D. Marital conflict and children's adjustment: A cognitive-contextual framework. *Psychological Bulletin*, roč. 1990, č. 108/2, s. 267–290.
- GRYCH, John, H., SEID, Michael, FINCHAM, Frank, D. Assessing marital conflict from the child's perspective: The Children's Perception of Interparental Conflict scale. *Child Development*, roč. 1992, č. 63, s. 559–572.

- JOURILES, Ernest, N., COLLAZOS SPILLER, Laura, STEPHENS, Nanette. a kol. Variability in adjustment of children of battered women: The role of child appraisals of interparental conflict. *Cognitive Therapy and Research*, roč. 2000, č. 24 (2), s. 233–249.
- LARSON, Reed, W., ALMEIDA, David, M. Emotional Transmission in the Daily Lives of Families: A New Paradigm for Studying Family Process. *Journal of Marriage and Family*, roč. 1999, č. 61/1, s. 5–20.
- MARGOLIN, G., CHRISTENSEN, A., JOHN, Richard S. The continuance and spillover of everyday tensions in distressed and nondistressed families. *Journal of Family Psychology*, roč. 1996, č. 10, s. 304–321.
- MICHAEL, Kerry, C., TORRES, Aurora., SEEMANN, Eric, A. Adolescents' health habits, coping styles and self-concept are predicted by exposure to interparental conflict. *Journal of Divorce & Remarriage*, roč. 2007, č. 48(1/2), s. 155–174.
- STURGE-APPLE, Melisa, SKIBO, Michael, A., DAVIES, Patrick, T. Impact of parental conflict and emotional abuse on children and families. *Partner Abuse*, roč. 2012, č. 3 (3), s. 379–400.
- TRAMPOTOVÁ, Olga, LACINOVÁ, Lenka. Vtahování dětí do konfliktu mezi rodiči: porovnání a kritické zhodnocení současných teorií. *Československá psychologie*, roč. 2015, č. 59 (1), s. 57–70.
- WEBER, Judith, Libhaber, O'BRIEN, Mary. Latino children's responses to simulated interparental conflict. *Cognitive Therapy and Research*, roč. 1999, č. 23 (3), s. 247–270.
- ZAVADILOVÁ, Marta, TUROŇOVÁ, Jana. Pravidla určování mezinárodní soudní příslušnosti dle nařízení Brusel II bis ve světle nejnovější judikatury Evropského soudního dvora. *Právní rozhledy*, 2010, roč. 18, č. 7, s. 246.

Elektronické prameny

- DONALD, Terry a JUREIDINI, Jon. *Parenting Capacity* [online]. Child Abuse Review. roč. 2004. č. 13, s. 5–17. Dostupné na <<https://doi.org/10.1002/car.827>>.
- FREEMAN, Marylin. *Parental Child Abduction: The Long-Term Effects* [online]. International Centre for Family Law, Policy, and Practice. 2014. 40 s. Dostupné na <<http://www.familyandpractice.com/researchers/longtermeffects.pdf>>.
- HCCH. *The Implementation and Operation of The 1993 Hague Intercountry Adoption Convention: Guide to Good Practice* [online]. Hague Conference on Private International Law. Bristol: Family Law, Jordan Publishing Limited. 2008. Dostupné na <<https://assets.hcch.net/docs/bb168262-1696-4e7f-acf3-fbbd85504af6.pdf>>.
- HOFMANNOVÁ, Helena. Účast dítěte (participační práva) v rozhodovacích procesech v sociálně-právní ochraně dětí s důrazem na judikaturu Ústavního soudu [online]. S. 18. [cit. 8. 12. 2018]. Dostupné na <<http://www.pravonadetstvi.cz/dokumenty/ostatni-dokumenty/>>.
- MINISTERSTVO SPRAVEDLNOSTI. *Instrukce Ministerstva spravedlnosti, Ministerstva vnitra, Ministerstva zdravotnictví, Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a Ministerstva práce a sociálních věcí ze dne 5. 4. 2007, č. j. 142/2007-ODS-Org., kterou se upra-*

- vuje postup při výkonu soudních rozhodnutí a výchově nezletilých dětí [online]. 2016. Dostupné na <<https://www.justice.cz/documents/12681/724488/Instrukce+d%C4%9B-ti1+-+%C3%BAPln%C3%A9+zn%C4%Bn%C3%AD.doc/f24aeb8a-c2ce-4265-aaad-6f99a1f50670>>.
- INTERNATIONAL REFERENCE CENTRE OF THE RIGHTS OF CHILDREN DEPRIVED OF THEIR FAMILIES. *The Determination of the Adoptability of the Child*, Fact Sheet No. 20. Geneva: ISS/IRC.2006. Dostupné na <<https://www.iss-ssi.org/images/thematic-facts-sheet/eng/20.Adoptability%20and%20Consent%20doc.pdf>>.
- LANSDOWN, Gerison. *The Evolving Capacities of the Child* [online]. UNICEF Innocenti Research Centre, 2005, s. 4. [cit. 6. 12. 2018]. Dostupné na <<https://www.unicef-irc.org/publications/384/>>.
- ODDĚLENÍ MEZINÁRODNÍCH ADOPCÍ ÚMPOD. *Metodické doporučení pro zprostředkování mezinárodního osvojení do ciziny* [online]. Brno: Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí. 2016. Dostupné na <https://www.umpod.cz/fileadmin/user_upload/osvojeni/Metodicke_doporuceni_pro_mezinarodni_osvojeni.pdf>.
- NICHTING, Erin Marie Sylvester. *Testing in Adoption Evaluations: Selections and Usage Determined from Surveying Psychologists*. Wright [online] Dissertation thesis. Wright State University. The School of Professional Psychology, 2015. Dostupné na <https://corescholar.libraries.wright.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2577&context=etd_all>.
- PERÉZ-VERA, Elisa. *Explanatory Report on the 1980 Hague Child Abduction Convention* [online]. Acts and Documents of the Fourteenth Session (1980), Child abduction. The Hague: Hague Conference of Private International Law, 1982. 450 s. Dostupné na <<https://assets.hcch.net/docs/a5fb103c-2ceb-4d17-87e3-a7528a0d368c.pdf>>.
- RUSHTON, Alan. *A Scoping and Scanning Review of Research on the Adoption of Children Placed from Public Care*. [online] Clinical Child Psychology and Psychiatry. roč. 2004, č. 9 (1), s. 89–106. Dostupné na <<https://doi.org/10.1177/1359104504039768>>.
- TRÁVNÍČKOVÁ, Michaela, ZDRÁHALOVÁ, Michaela. *Informování ohrožených dětí o jejich právech a zapojování do procesu sociálně-právní ochrany*. In ČECHOVÁ, Irena, JÍLEK, Dalibor (eds.). *Aktuální otázky ochrany práv dětí. Informování dětí o jejich právech* [online]. Brno: Česko-britská, o. p. s., 2017, s. 70–135. [cit. 10. 2. 2019]. Dostupné na <<https://1url.cz/0Mpas>>.
- UNICEF. *Rights under the Convention on the Rights of the Child* [online]. Změněno 7. 8. 2014 [cit. 5. 12. 2018]. Dostupné na <http://www.unicef.org/crc/index_30177.html>.
- VALNÉ SHROMÁŽDĚNÍ OSN. *Vídeňská deklarace a akční plán* [online], 12. července 1993, [cit. 24. září 2019]. Dostupné na <<https://www.refworld.org/docid/3ae6b39c.html>>.
- VÝBOR PRO PRÁVA DÍTĚTE. *Všeobecný komentář č. 12* [online]. Ženeva: CRC, 2009, s. 61 [cit. 6. 12. 2018]. Dostupné na <https://www.mpsv.cz/files/clanky/29715/Umluva_o_pravech_ditete.pdf>.

Právní předpisy

- Listina základních práv a svobod Evropské unie, Úř. věst. C 326/391, 26. října 2012
- Nařízení Rady (ES) č. 1206/2001 ze dne 28. května 2001 o spolupráci soudů členských států při dokazování v občanských nebo obchodních věcech, Úř. věst. L 174, 27. června 2001
- Nařízení Rady (ES) č. 2201/2003 ze dne 27. listopadu 2003 o příslušnosti a uznávání a výkonu rozhodnutí ve věcech manželských a ve věcech rodičovské zodpovědnosti a o zrušení nařízení (ES) č. 1347/2000, Úř. věst. L 338, 23. prosince 2003
- Nařízení Rady (ES) č. 4/2009 ze dne 18. prosince 2008 o příslušnosti, rozhodném právu, uznávání a výkonu rozhodnutí a o spolupráci ve věcech vyživovacích povinností, Úř. věst. L 7/1, 10. ledna 2009
- Rozhodnutí Rady (ES) 2009/941 ze dne 30. listopadu 2009 o uzavření Haagského protokolu ze dne 23. listopadu 2007 o právu rozhodném pro vyživovací povinnosti Evropským společenstvím. Úř. věst. L 331/17, 16. prosince 2009
- Evropská úmluva o osvojení dětí (publikována v č. 132/2000 Sb. m. s.)
- Evropská úmluva o výkonu práv dětí (publikována v č. 54/2001 Sb. m. s.)
- Úmluva o občanskoprávních aspektech mezinárodních únosů dětí (publikovaná v č. 34/1993 Sb.)
- Úmluva o mezinárodním vymáhání výživného na děti a dalších druhů vyživovacích povinností vyplývajících z rodinných vztahů ze dne 23. listopadu 2007. Úř. věst. L 192, 22. červenec 2011
- Smlouva mezi Českou republikou a Ukrajinou o právní pomoci v občanských věcech (publikovaná v č. 123/2002 Sb. m. s.), ve znění Protokolu mezi Českou republikou a Ukrajinou, kterým se mění Smlouva mezi Českou republikou a Ukrajinou o právní pomoci v občanských věcech (publikovaného v č. 77/2008 Sb. m. s.)
- Smlouva mezi Československou socialistickou republikou a Polskou lidovou republikou o právní pomoci a úpravě právních vztahů ve věcech občanských, rodinných, pracovních a trestních (publikována v č. 42/1989 Sb. ve znění redakčního sdělení o opravě chyb č. 206/1989 Sb.), ve znění Smlouvy mezi Českou republikou a Polskou republikou o změně a doplnění Smlouvy mezi Československou socialistickou republikou a Polskou lidovou republikou o právní pomoci a úpravě právních vztahů ve věcech občanských, rodinných, pracovních a trestních (publikována v č. 2/2006 Sb. m. s.)
- Smlouva mezi Československou socialistickou republikou a Vietnamskou socialistickou republikou o právní pomoci ve věcech občanských a trestních (publikovaná v č. 98/1984 Sb.)
- Úmluva o ochraně základních lidských práv a svobod (publikována v č. 209/1992 Sb.)
- Úmluva o ochraně dětí a spolupráci při mezinárodním osvojení (publikována v č. 43/2000 Sb. m. s.)
- Úmluva o právech dítěte (publikována v č. 104/1991 Sb.)

- Úmluva o pravomoci orgánů, použitelném právu, uznání a výkonu rozhodnutí a spolupráci ve věcech rodičovské zodpovědnosti a opatření k ochraně dětí (publikována v č.141/2001 Sb. m. s.)
- Úmluva o vymáhání výživného v cizině (publikována v č. 33/1959 Sb.)
- Úmluva o uznání a vykonatelnosti rozhodnutí o vyživovací povinnosti k dětem (publikována v č. 14/1974 Sb.)
- Úmluva o uznávání a výkonu rozhodnutí o vyživovací povinnosti (publikována v č. 132/1976 Sb.)
- Úmluva o styku s dětmi (publikována v č. 91/2005 Sb. m. s.)
- zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů
- ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů
- zákon č. 182/1993 Sb., o Ústavním soudu, ve znění pozdějších předpisů
- zákon č. 359/1999 Sb., zákon o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů
- zákon č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod
- zákon č. 133/2000 Sb., o evidenci obyvatel a rodných číslech
- zákon č. 120/2001 Sb., o soudních exekutorech a exekuční činnosti (exekuční řád) a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů
- zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů
- zákon č. 500/2004 Sb., správní řád, ve znění pozdějších předpisů
- zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve kterém najdeme např. právní úpravu domovů pro osoby se zdravotním postižením, ve znění pozdějších předpisů
- zákon č. 115/2006 Sb., o registrovaném partnerství a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů
- zákon č. 11/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů
- zákon č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách, ve znění pozdějších předpisů
- zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů
- zákon č. 91/2012 Sb., o mezinárodním právu soukromém, ve znění pozdějších předpisů
- zákon č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních, ve znění pozdějších předpisů
- zákon č. 161/2015 Z. z., civilný mimosporový poriadok, ve znění pozdějších předpisů

Judikatura

Nález Ústavního soudu ze dne 19. února 2014, sp. zn. I. ÚS 3304/13, bod 45-46

Nález Ústavního soudu ze dne 16. 12. 2015sp. zn. IV.ÚS 650/15

Nález Ústavního soudu ze dne 8. 10. 2018, sp. zn. II. ÚS 725/18

- Usnesení Ústavního soudu ze dne 10. 5.2006, sp. zn. IV. ÚS 288/04
- Usnesení Ústavního soudu ze dne 2. 10. 2018, sp. zn. III. ÚS 2955/2018
- Usnesení Nejvyššího soudu ČR ze dne 27. září 2011, sp. zn. 30 Cdo 2244/2011
- Rozsudek velkého senátu ESLP ze dne 13. listopadu 2007, *D. H. a ostatní proti České republice*, č. 7325/00.
- Rozsudek ESLP ze dne 17. července 2017, *T. proti České republice*, č. 19315/11.
- Rozsudek ESLP ze dne 11. prosince 2014, *Hromádka a Hromádková proti Rusku*, č. 22909/10.
- Rozsudek ESLP ze dne 31. května 2016, *Štulíř a ostatní proti České republice*, č. 24654/12.
- Rozsudek ESLP ze dne 2. února 2016, *N.Ts. a ostatní proti Gruzii*, č. 71776/12.
- Rozsudek ESLP ze dne 8. listopadu 2016, *El Ghatet proti Švýcarsku*, č. 56971/10.
- Rozsudek ESLP ze dne 22. března 2018, *Tlapak a ostatní proti Německu*, č. 11308/16 a 11344/16.
- Rozsudek ESLP ze dne 9. května 2006, *C proti Finsku*, č. 18249/02.
- Rozsudek ESLP ze dne 21. června 2007, *Havelka a ostatní proti České republice*, č. 23499/06.
- Rozsudek ESLP ze dne 6. dubna 2010, *Mustafa a Armaga Akin proti Turecku*, č. 4694/03.
- Rozsudek ESLP ze dne 1. července 2014, *Blaga proti Rumunsku*, č. 54443/10.
- Rozsudek ESLP ze dne 10. ledna 2017, *Kacper Nowakowski proti Polsku*, č. 32407/13.
- Rozsudek ESLP ze dne 4. září 2014, *Drenk proti České republice*, č. 1071/12.
- Rozsudek ESLP ze dne 20. prosince 2011, *Prodělalová proti České republice*, č. 40094/08.
- Rozsudek ESLP ze dne 26. října 2006, *Walla a Wallová proti České republice*, č. 23848/04.
- Rozsudek ESLP ze dne 24. října 2017, *Achim proti Rumunsku*, č. 45959/11.
- Rozsudek ESLP ze dne 6. září 2018, *Jansen proti Norsku*, č. 2822/16.
- Rozsudek ESLP ze dne 28. října 2010, *Aune proti Norsku*, č. 52502/07.
- Rozsudek ESLP ze dne 13. října 2015, *S. H. proti Itálii*, č. 52557/14.
- Rozsudek ESLP ze dne 22. dubna 2010, *Macready proti České republice*, č. 4824/06 a 15512/08.
- Rozsudek ESLP ze dne 22. května 2018, *M.R. a D.R. proti Ukrajině*, č. 63551/13.
- Rozsudek ESLP ze dne 14. ledna 2016, *Mandet proti Francii*, č. 30955/12.
- Rozsudek ESLP ze dne 7. června 2018, *Novotný proti České republice*, č. 16314/13.
- Rozsudek ESLP ze dne 10. října 2006, *Paulík proti Slovensku*, č. 10699/05.
- Rozsudek SDEU ze dne 22. prosince 2010, *Barbara Mercedi proti Richard Chaffe*, C-497/10, ECLI:EU:C:2010:829.
- Rozsudek SDEU ze dne 16. června 2017, *OL proti PQ*, C-111/17, ECLI:EU:C:2017:436.
- Rozsudek SDEU ze dne 2. dubna 2009, *A*, C-523/07, ECLI:EU:C:2009:225.

Publikace představuje **specifickou učební pomůcku zaměřenou na řešení krizí v rodinách, jejichž život výrazně ovlivňuje mezinárodní prvek**, zpravidla v podobě odlišné státní příslušnosti rodičů nebo místa k životu, jež si rodina zvolila. Kniha je rozdělena na obecnou a zvláštní část. Obecná část se zaměřuje na **objasnění rodičovského konfliktu jako společenského fenoménu a postavení dítěte v oblasti lidských práv včetně rozhodnutí ESLP** v dané oblasti. Zvláštní část pak poskytuje podrobný přehled všech otázek souvisejících s řešením problémů rodiny s mezinárodním prvkem. Obsahuje **vymezení základního právního rámce, participační práva dítěte včetně praktických ukázek jejich realizace, řešení rodičovských konfliktů v oblasti rodičovské odpovědnosti a výživného a náhradní rodinnou péči a osvojení s mezinárodním prvkem.**

Text učebnice je doplněn vysvětlujícími poznámkami a **praktickými příklady inspirovanými skutečnými případy**. Výklad zjišťování názoru dítěte ilustrují obrázky pomůcek vedoucích k dosažení tohoto cíle.

Kniha se otevřeně hlásí k interdisciplinaritě řešení rodinněprávních konfliktů, nabízí pasáže sociologického, psychologického a právního charakteru. Tomu odpovídá také složení autorského kolektivu. Jeho podstatnou část tvoří pracovníci Úřadu pro mezinárodněprávní ochranu dětí, kteří se problémy rodin s mezinárodním prvkem zabývají ve své každodenní praxi, a další renomovaní odborníci z aplikační praxe. Zastoupení jsou nejen právníci, ale také psychologové a sociální pracovníci.

Konflikt v mezinárodní rodině je tak zpracován opravdu komplexně, což z učebnice činí výjimečnou pomůcku nejen pro studenty právnického vzdělávání, ale především pro ty, jež si řešení rodičovských konfliktů zvolili jako své povolání.

